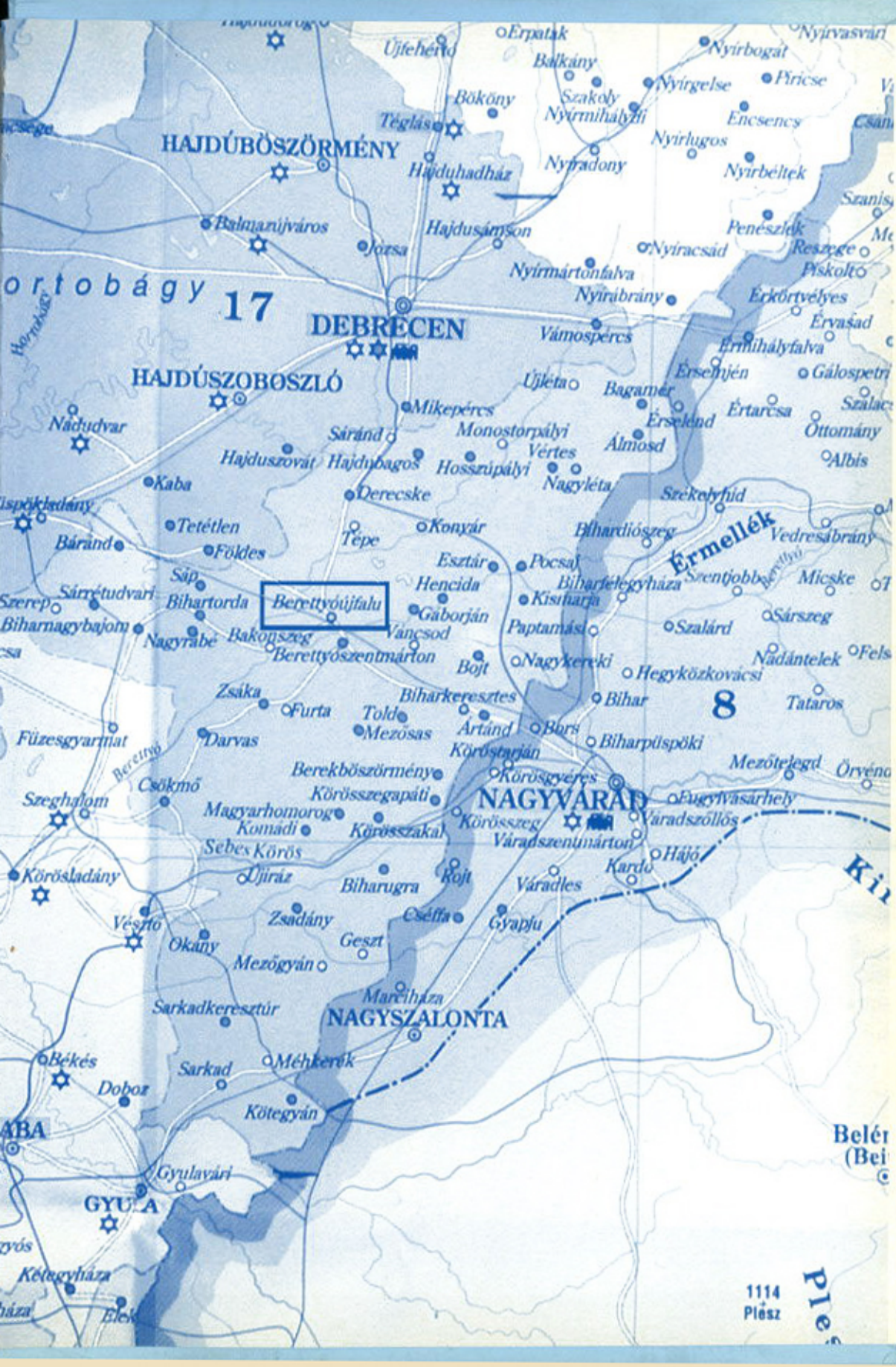
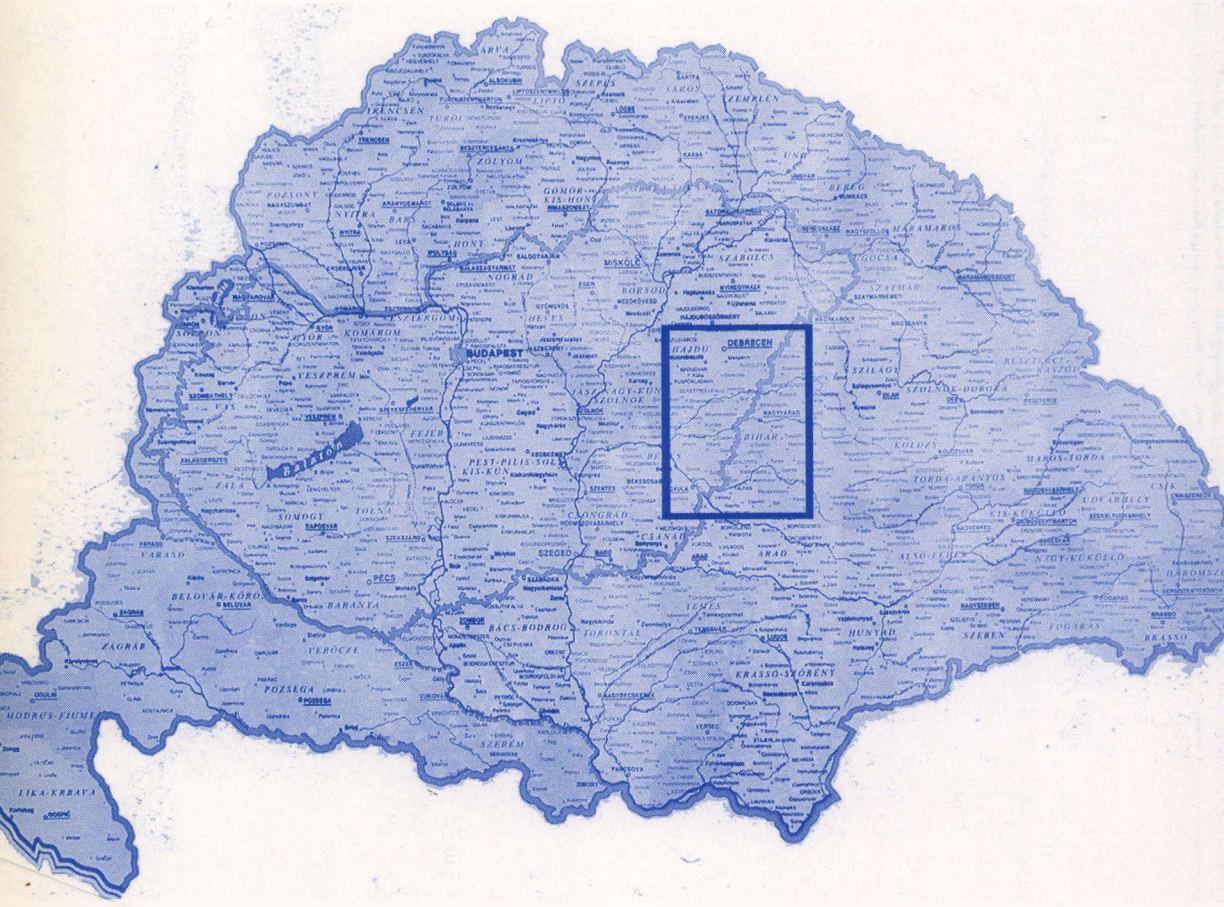
ספר זכרון

ליהודי בֶּרֶט'וואויפאלו וסביבתה

Újtehérto
Érpatak
Nyírvasvári
Balkány
Nyírbogát
Nyírgelse
Piricse
Bökönyi
Szakoly
Nyírmihálydi
Encsencs
Téglás
HAJDÚBÖSZÖRMÉNY
Nyirlugos
Hajduhadház
Nyíradony
Nyírbéltek
Szanis
Balmazújváros
Hajdusámson
Penészlek
Jozsa
Nyíracsád
Reszege
Nyírmártonfalva
Piskolt
ortobágy
17
Nyírábrány
Érkörtvélyes
DEBRECEN
Vámospércs
Érvasad
Ernihályfalva
HAJDÚSZOBOSZLÓ
Érselnyén
Gálospetri
Újleta
Bagamer
Mikepércs
Értarcsa
Szalac
Nádudvar
Sáránd
Monostorpályi
Érselénd
Öttomány
Hajduszovát
Hajdúbagos
Vértes
Álmosd
Albis
Hosszúpályi
Kaba
Nagyléta
Derecske
Székelyhíd
Tetétlen
Konyár
Bihardiószeg
Ermellék
Vedresábrány
Báránd
Tépe
Földes
Esztár
Pocsaj
Sáp
Hencida
Biharfélegyháza
Szentjobb
Micske
Sárrétudvari
Bihartorda
Berettyóújfalu
Kisújfalu
Gáborján
Sárszeg
Biharnagybajom
Nagyrábé
Bakonszeg
Váncsod
Paptamási
Szalárd
Berettyószentmárton
Bojt
Nagykereki
Nádántelek
Hegyközkovácsi
Zsáka
Furta
Told
Biharkeresztes
Bihar
8
Tataros
Füzesgyarmat
Darvas
Mezősas
Ártánd
Bors
Biharpüspöki
Körösnagyharján
Berettyó
Berekböszörmény
Mezőtelegd
Csökmő
Körösgyéres
Szeghalom
Körösszegapáti
NAGYVÁRAD
Magyarhomorog
Körösszeg
Váradszőllős
Komádi
Körösszakal
Váradszentmárton
Sebes Körös
Kardó
Körösladány
Újiráz
Biharugra
Kojt
Váradles
Vésztő
Zsadány
Cséffa
Gyapjú
Okány
Geszt
Mezőgyán
Marcihaza
Sarkadkeresztúr
NAGYSZALONTA
Békés
Méhkerék
Sarkad
Doboz
Kötegyán
ABA
Gyulavári
GYULA
Kétegyháza
1114
Plész

DEBRECEN
BUDAPEST
SZEGED
PÉCS
MISKOLC
GYŐR
SZOMBATHELY
KECSKEMÉT
SZOLNOK
HAJDÚ
BIHAR
BÉKÉS
CSONGRÁD
BÁCS-BODROG
BARANYA
SOMOGY
TOLNA
ZALA
VAS
VESZPRÉM
KOMÁROM
ESZTERGOM
NÓGRÁD
HONT
NYITRA
TRENCSÉN
ZÓLYOM
GÖMÖR-KISHONT
BORSOD
HEVES
JÁSZ-NAGYKUN-SZOLNOK
PEST-PILIS-SOLT-KISKUN
FEJÉR
SZABOLCS
SZATMÁR
BEREG
UNG
MARAMAROS
SZILÁGY
SZOLNOK-DOBOKA
KOLOZS
TORDA-ARANYOS
MAROS-TORDA
UDVARHELY
CSIK
KIS-KUKULLO
NAGY-KUKULLO
ALSO-FEHER
ARAD
TEMES
HUNYAD
KRASSO-SZORENY
SZEBEN
FOGARAS
BRASSO
HÁROMSZÉK
VARAD
BELOVÁR-KÖRÖS
ZAGRÁB
VEROCZE
POZSEGA
SZEREM
MODRUS-FIUME
LIKA-KRBAVA

ספר זכרון ליהודי ברט׳ואויפאלו וסביבתה

ספר זכרון ליהודי ברט'ואויפאלו וסביבתה

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2026

חיפה, 2001

עורכים:

ז'וז'ה גרו

דוד נשר

תרגום:

גבור בולז'

עריכה לשונית:

סופיה לייבוביץ

נעמי קורל

דן נשר

תמונות:

אריה לנצט

מוציא לאור:

ארגון יוצאי ברט'ואויפאלו הגרים בישראל

דוד נשר

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2026

על השער הקדמי:

בית הכנסת של ברט'ואויפאלו

תודות

ברצוננו להודות לשאנדור ליבשטיין [Liebstein Sándor], למייסד הארגון "ברט'ואויפאלו-דרצ'קה [Berettyóújfalu-Derecske] וסביבתה". בארגון היו חברים תושבי מקומות אלו שהגיעו לארץ. שאנדור ליבשטיין היה הנשיא, המארגן והנפש החיה של ארגון זה. במשך ארבעים וחמש שנים הוא עשה כל שעלה בידו על מנת שהמעטים מיהודי האזור ששרדו בשואה ועלו ממחוז ביהאר [Bihar], ימצאו קהילה חדשה בארץ ויוכלו לזכור ולהזכיר ביחד את מתיהם, אשר נרצחו בשל היותם יהודים.

אנו מודים לכל מי שסייע לנו באיסוף הנתונים, התמונות והמסמכים ובציונם בספר בצורה הדייקנית ביותר: צ'אבא קוצ'יש [Kocsis Csaba] מברט'ואויפאלו, רב קונשטליכר [Künstlicher], פרופ' שלמה שפיצר מבני ברק, יונא קולקא [Kulka Jóna] וקתלין שוורץ [Schwartz Katalin] מחיפה.

תוכן עניינים

שם הפרק	עמוד
קדיש	9
ג׳ורג׳ קונרד: פתח דבר	11
דוד נשר: תולדות ברט׳וואויפאלו וסביבתה מנקודת מבט יהודית	13
פטר טיבור נאג׳: נתונים סטטיסטיים על יהודי ברט׳וואויפאלו	17
חיבורים אישיים	**21**
פרנץ פאביאן: משפחה אחת משלוש מאות משפחות	23
ג׳ורג׳ קונרד - קרפל דליה: כמו חתול	25
אולגא קלור, מבית גרוס: ברט׳וואויפאלו	30
ברטא גרינבאום, מבית ליבשטיין: תולדות משפחתנו	33
יעקב מארקוביץ׳: תולדות משפחת מארקוביץ׳	34
מרים שחר: היום האחרון	37
קתלין שוורץ, מבית ריינר: על השואה	39
טיבור טארדוש: Hidó	41
ברט׳וואויפאלו – מעטים מתוך רבים	**47**
יוז׳ף אדלר-אטש, מדפיס	49
ד״ר יוז׳ף ברג, רב ראשי	51
משפחת הרבנים בלום	52
פרקש הרץ, קצב ושוחט	56
מרקוש-מרדכי הופמן, דיין-רב	58
משפחת קפש	59
ג׳ורג׳ קונרד, סופר	62
שאנדור-שמואל ליבשטיין	65
בלא שאלאמון, שחקן, מנהל בימת בידור	66
משפחת ווייס	67
טיבור טארדוש, סופר	69
אלה שעלו ארצה	**71**
פנחס גולן: האידובאגוש	**83**
משפחות יהודי באגוש	84
יעקב מארקוביץ׳: סוף דבר	90

קדיש

יתגדל ויתקדש שמה רבא. בעלמא די ברא כרעותה וימליך מלכותה. ויצמח פורקנה ויקרב (נ״א קץ) משיחה. בחייכון וביומיכון ובחיי דכל בית ישראל. בעגלא ובזמן קריב ואמרו אמן:

יהא שמא רבה מברך לעלם ולעלמי עלמיא:

יתברך וישתבח ויתפאר ויתרומם ויתנשא ויתהדר ויתעלה ויתהלל שמה דקודשא. בריך הוא. לעלא (בעש״ת ולעלא מכל) מן כל ברכתא ושירתא תשבחתא ונחמתא דאמירן בעלמא ואמרו אמן:

יהא שלמא רבא מן שמיא וחיים (טובים) עלינו ועל כל ישראל ואמרו אמן:

עושה (בעש״ת ה) שלום במרומיו הוא (ברחמיו) יעשה שלום עלינו ועל כל ישראל ואמרו אמן:

פתח דבר

קריאה בחזרה

לפני מלחמת העולם השנייה התגוררו בעיר ברטיוואויפאלו [Berettyó-újfalu] כאלף יהודים, ואילו כיום עד כמה שידוע לי, אין אף תושב יהודי אחד במקום. ניצולי השואה התפזרו בעולם. רובם התחילו מחדש את חייהם בישראל, כמה מהם חיים עוד היום; הם המחברים של הספר והם יהיו גם הקוראים המחכים בכיליון עיניים להוצאתו לאור. קבוצת אנשים זו ניסתה לשמר את זכרה של קהילה שנעלמה. לחלקם האיר המזל פנים והם ניצלו מהמערבולת הרצחנית של השואה. חלקם נולדו לאחר השואה, אך גם הם הגיעו כבר לגיל העמידה. הם ראויים לתודה ולהערכה על חיבוריהם היפים ועל עמלם המסור. התרגשתי בעת קריאת כל אחד מהחיבורים. אמנם הם לא נכתבו בידי סופרים מקצועיים, אך האמת שבהם הופכת אותם ליקרי ערך.

לא ניתן היה לכתוב ולהוציא לאור ספר זה ללא יזמתו ויגיעתו המתמדת של דוד נשר [Ács András]. הכרתי אותו באופן אישי רק בהיותו ילד קטן, אך הוריו זכורים לי היטב, במיוחד אביו, יוזיף אדלר ז"ל [Adler József], ידיד הנפש של הוריי.

בשעה שאני כותב את שמו על הדף עולות בזיכרוני התמונות על החנות הזעירה לספרים וכלי כתיבה, ובירכתיה מרעישה מכונת הדפוס. בעל המקום, דוד יושקא [Jóska] נטש את המכונה רק כאשר ילד נכנס לחנות. ידיו היו מלוכלכות בשמן, אך הוא קיבל את פני הנכנס בלבביות ובחיבה יתרה. בחנות אחרת, קטנה יותר, עמד דוד מארצי גליק [Glück Marci]. הוא מכר ממתקים, בשמים וצעצועים וגם הוא חייך, כמעט תמיד חייך. הרבה יהודים נחמדים ומחייכים קיבלו את פני הקונים בחנויות של הרחוב הראשי. מקצוענות ואמינות היו שני המאפיינים של הסוחר היהודי, גם במקרה של אבי, יוזיף קונרד [Konrád József]. תושבי אויפאלו, הכפר לשעבר שהפך לעיר, זוכרים אנשים אלה כחלק ממורשת המקום. כשהגיע זמנם של תושבי הכפר להפוך מאיכרים לאנשי עיר, הגיע גם זמנם של היהודים, והם הפכו לדוגמה מובהקת לשינוי זה. עד היום אני שומע מדי פעם אזכור של הסנדלרייה של יאנקו קרטס [Kertész Jankó]. אבי איים עלי שישלח אותי לשם כסנדלר מתלמד אם לא אלמד כראוי. אמנם הייתי תלמיד טוב, אך אמירה זו הייתה עבורי יותר פיתוי מאשר איום, משום שחיבבתי מאוד את הסנדלרייה. במקום היו חיי חברה תוססים, גם הידיים וגם הפיות היו זריזים, ומצב רוחו העליז של בעל המלאכה השפיע לטובה על כולם.

בבית הספר היסודי היהודי תלמידי כל הכיתות למדו באולם אחד. הילדים לידם ישבתי בכיתה, נשלחו על-ידי מנגלה [Mengele] יימח שמו, הרופא הרוצח, ברמפה של אושוויץ שמאלה, דהיינו בכיוון תאי הגז. חלק מהגברים הצעירים יותר, שחזרו מעבודות הכפייה, נוכחו רק בעת שובם לדעת מה עלה בגורל נשיהם וילדיהם שנשארו בבית. עם שחר הם יבבו בבתיהם הריקים, בהסתירם את פניהם בכריות. אט אט מילאו מחדש את חנויותיהם

בסחורה, אך אז הלאימה המדינה את כל קניינם הפרטי - את החנות, את הבית ואת כל רכושם. זאת הייתה המכה השנייה, שלבסוף מחקה את כל שרידי הקהילה היהודית בברט'ואויפאלו. מכה זו גם עצרה את תהליך התפתחות הכלכלה החופשית למשך חמישים שנה. "שתי החלאות האלה שדדו ממני הכל" – נהג אבי לומר. כוונתו הייתה לסטאלין ולהיטלר יימח שמם. מרצון או שלא מרצון, מתוך פחד או מתוך אינטרס, עובדה היא כי העיר התכופפה בפני "שתי החלאות" האלה, ובזאת גרמה אף לעצמה צרות רבות. נותר שם החלל - הסיפור שלא דיברו עליו די הצורך ואולי אף אי אפשר לדבר עליו די הצורך. נותרו הבושה והבלבול ורק עתה, לאחר שני דורות, מתעורר במידה מסוימת הרצון לשמור על זכרם של התושבים היהודים של ברט'ואויפאלו.

ברם, אף היום משמש בית הכנסת מחסן למוצרי מתכת, אף על פי שראש העיר הבטיח לי כבר לפני עשר שנים להופכו לאולם קונצרטים. בית הקברות היהודי זוכה אולי לטיפול קצת יותר מאשר בעבר, אבל עדיין הוא מוזנח. מהמצב העלוב של הרכוש היהודי הציבורי, אפשר להסיק מהי מידת הכבוד שרוחשים תושבי המקום לקהילה היהודית שנעלמה. היהודים, תושבים לשעבר, המבקרים במקום, מגיעים בדרך כלל למקום מגוריה של אישה בת שמונים בערך, הגברת אנוש ליסטש [Lisztes Annus]. היא דרה בבית הרב לשעבר ולא איבדה צלם אנוש אף בימים הקשים. על כך העידו מעשיה הטובים. "תבוא אלינו יותר, הרי אתה יליד המקום" הזמינה אותי בקיץ של אשתקד לאחר המפגש בין קוראים לסופר שנערך בעיר לכבודי.

בכל פעם שאני מגיע למקום, אני חש תחושה מוזרה. אמנם אני מצליח לחייך כפי שחייכו אבי וחבריו, אך אני רואה מול עיניי את פניהם של הילדים החפים מפשע אשר לא הזיקו לאיש וכוונו באושוויץ שמאלה. אני רואה אותם ורואה את עצמי, יושב ביניהם על ספסל בית הספר ולידי וורא קליין [Klein Vera], באבא בלאו [Blau Baba], יאנוש באומהול [Baumöhl János] ומיקי פיירשטיין [Feuerstein Miki].

בודפשט, 2000

תולדות ברט'וואויפאלו וסביבתה מנקודת מבט יהודית

העיר ברט'וואויפאלו נמצאת בחלקה המזרחי של הונגריה, במחוז ביהאר [Bihar], מדרום לעיר דברצן [Debrecen]. דעל-פי חוקרים אחדים, כבר בתקופה העתיקה ובימי הביניים היה במקום זה יישוב פורח. ידוע כי בתקופת שושלת המלכים הראשונה של הונגריה, בית ארפאד [Árpád], היו מספר כפרים במקום שבו נמצאת כיום אויפאלו. הכרוניקות מזכירות בפעם הראשונה את שם היישוב הרפאיי [Herpály]. שם נבנה במאה השלוש עשרה מנזר-כנסייה שמגדלו הדרומי עומד עד היום ומוכר בשם 'המגדל-הקטוע'. במסמכי אותה תקופה הוא מוזכר כ'נובא ווילה' [Nova Villa].

המושל, גאבור באתורי [Bátori Gábor] העניק ליישוב זכויות מיוחדות של בוקרים חמושים, ואז נעשתה אויפאלו לעיר בפעם הראשונה. משמעות הדבר הייתה קבלת אחוזות אדמה מחד גיסא, וקבלת תואר אציל מאידך. בשנת 1660 שמה התקפה תורכית קץ לתהליך ההתפתחות. על פי נתוני מרשם האוכלוסין, בשנת 1692 הייתה ברט'וואויפאלו, מבחינת מספר התושבים שבה, הרביעית בגודלה בין יישובי מחוז ביהאר. התגוררו שם שלוש משפחות אצילים וחמישים משפחות בוקרים חמושים[1].

יותר ויותר סוחרים יוונים ויהודים עברו לגור שם. הם שכרו את בתי המרזח והטחנות שהשתייכו לבעל האדמות. הם אף שכרו את החנויות ומלאו תפקידים אחרים שהטיל בעל האחוזה.

הנתון הוודאי הראשון הידוע לנו הוא משנת 1746, המציין את שמו של דוד מנאשש [Menasses Dávid] כרוכל. במחצית הראשונה של המאה השמונה עשרה היו רוב הסוחרים המקומיים יוונים. במשך תקופת מלכותה של מאריה טרזיה [Mária Terézia] רצו לשכנע אותם להצטרף לכת הנוצרית של האוניטריאנים[2], אשר קיבלו על עצמם את מרותו של האפיפיור. בעקבות סירובם להצעה זו, לעתים קרובות יותר החלו להתיישב באזור יותר סוחרים יהודים, אשר ברובם הגיעו מגליציה הקרובה.

על קיומה של הקהילה היהודית יש לנו נתונים וודאיים כבר משנת 1807, כאשר הקהילה התמסדה באופן רשמי. שמות המשפחה של חמישה עשר מנהיגי הקהילה הם: ארון [Áron], אסטאלוש [Asztalos], בלאס [Blasz], בראל [Brael], ברון [Brőn], דאטנר [Datner], דוד [Dávid], פארקש [Farkas], פלדמן [Feldman], פישר [Fiser], פרדנטס [Fredents], פראנקל [Frankel], פרידמן [Friedman], וגאצ'י [Gács].

החל מתקופה זו ניתן לראות גידול במספר היהודים, הן על פי הרשימות השמיות והן על פי הנתונים הסטטיסטיים הדמוגרפיים. בין השנים 1839 לשנת ו-1850 עלה מספרם של התושבים היהודיים מ-145 ל-385, דהיינו כמעט שילש את עצמו.

יהודים רבים השתתפו במהפכה ובמלחמת החירות נגד אוסטריה. הם נלחמו בעד הקידמה כפרשים מגויסים. חלקם נספו או נפצעו, אחרים חזרו הביתה בגאווה על סוסיהם והרגישו שקיימו את חובתם כפטריוטים. מהפכת 1848 והתקופה שלאחריה הביאו פריחה כלכלית גם לאזור זה, ומגמה זו

---

[1] הבוקרים החמושים [hajdú] תיפקדו במאה ה-17 כפלוגה מיוחדת של שוטרים.

[2] כת נוצרית שאינה מאמינה בשילוש המקודש.

נמשכה עד סוף המאה ואולי אפילו עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה. תקופה זו אפשרה ליהודים השתלבות טובה יותר בחברה.

על פי הסיווג הרשמי של קהילות היהודים בשנת 1869, נחשבו יהודי אויפאלו לקהילה אורתודוקסית. הם הקימו חברה קדישא ואיגוד נשים. תפקיד האיגוד היה לסייע לנזקקים.

מלבד חברת הקדישא ואיגוד הנשים הוקמה גם אכסניה ובה ארבע עשרה מיטות לשימושם של עוברי אורח עניים. בשנת 1885 הצטרפו לקהילת ברט'וואויפאלו הקהילות היהודיות של היישובים הסמוכים (למשל, יהודי צ'וקמו [Csökmő]).

מנהיגי החיים הקהילתיים היהודיים היו מאז ומתמיד המלומדים ובעלי ההכשרה המקצועית.אל הרב, הדיין והמלמד פנו הכל בבקשת עזרה או עצה, בשאלות בכל נושא, מלידה ועד המוות, כולל גם ענייני חינוך ב"חדר" וייעוץ בענייני נישואין.

הרב הראשון של ברט'וואויפאלו אודותיו מצאתי נתונים, היה נפתלי שמעון שפיץ. בשנת 1836 הגיע הרב לאויפאלו מהכפר צ'נגו [Csengő]. הוא חי שם עד מותו בשנת 1885 (תרמ"ה). יואל צבי רות [Roth] בא בעקבותיו, ותפקד כרב הקהילה בין השנים 1866 ו-1882. אז עבר ליישוב הוסט [Huszt], ועד מותו בשנת 1892 (תרנ"ג) היה שם רבה של הקהילה. תלמיד חכם ידוע, הרב עמרם בלום, היה רבה הראשי של ברט'וואויפאלו עד יום מותו בשנת 1907 (תרס"ז). הוא נקבר יחד עם אישתו בברט'וואויפאלו, ורבים עולים לקברו עד היום. מרדכי פרידמן (איש-שלום) היה הרב של אויפאלו משנת 1912 ועד פטירתו בשנת 1927 (תרפ"ח). בנו של הרב עמרם בלום, בן-ציון בלום ישב אחריו על כס הרב הראשי בשנת 1929 ומילא את תפקידו עד 1944. מהגטו של העיר נאג'וואראד [Nagy-várad] הועבר הרב בלום לגטו של בודפשט ונפטר שם מספר ימים לפני תום המלחמה. לאחר המלחמה הרב האחרון היה מרדכי הופמן שתפקד עד אז כדיין (כהונתו ארכה מ-1945 ועד 1948).

בית הכנסת הראשון נבנה בשנת 1790; הוא שופץ בין השנים 1840 ו-1866. בשנת 1903 שיפץ האדריכל, בלא וויסמן [Weiszmann Béla] את בית הכנסת והוסיף בו מקום למקווה. עבודות אלו בוצעו בזכות פעילותם המסורה ותמיכתם הכספית של ראש הקהילה יהודה פולופ [Fülöp Juda] שהיה בעל טחנה, ושל ג'ולא קליין [Klein Gyula] שהיה בעל מפעל לייצור חומץ.

בתום מלחמת העולם הראשונה, לאחר תבוסתה הצבאית המוחלטת של המונרכיה האוסטרו-הונגרית, העניקו האימפריות המנצחות את האזורים בהם הייתה אוכלוסייה אתנית מעורבת, לבעלי בריתם. ברט'וואויפאלו הייתה לבירת מחוז ביהאר, שאף ממנו נלקח חלק.

בחלקה המערבי של המדינה עוצב משטר פאודלי של האחוזות הגדולות. באזורים המזרחיים היו יותר ערים בעלות מינהל מקומי עצמאי, וכן יותר שטחים פנויים שהבטיחו פרנסה. התפתחות המשטר הקפיטליסטי אפשרה לכלכלה להתקדם, והועילה באופן כללי למגמת הקידמה (ביטויי הקידמה היו למשל ויסות הנהרות באזור, ניקוז הביצה "שארטי" [Sárrét] וסלילת פסי רכבת). באזור זה של הונגריה, מקור הפרנסה הבלעדי לא היה עיבוד האדמות כמו באזורים מעבר לדנובה. היהודים שהתיישבו שם ניצלו ברצון את ההזדמנויות שנוצרו כתוצאה מהמצב, ותרמו את תרומתם להתפתחות המסחר והתעשייה בעבודתם החרוצה. מלבד חנויות הכל-בו המקובלות ביישובי האזור, נפתחה בשנת 1888 גם חנות האופנה של מארטון זאדור [Zádor Márton]. בשנה זו ייסד ינו פלדמן [Feldmann Jenő] בית מסחר לתבואה משלו (הוא, אגב, היה כבר בשנת 1927 בין מנהליו של הסניף

המקומי של הבנק האנגלו-הונגרי). לאחר זמן-מה התחיל למכור בבית המסחר שלו עצי הסקה ואבני-סיד. בתקופה זו חיברו גם את החשמל באזור זה, סללו כבישים ומדרכות אבן, והקימו בתי חולים ציבוריים.

הרחוב הראשי של ברט'ואויפאלו, רחוב קושות [Kossuth] (מאוחר יותר נקרא על שמו של מיקלוש הורתי [Horthy Miklós]) היה המרכז המסחרי של העיר. כאן ישבו הסוחרים היהודים בחנויותיהם היפות והמודרניות.

מ"השנתון החגיגי לענייני תעשייה ומסחר של דברצן וסביבתה" ניתן ללמוד כי בשנת 1893 הוקם ועד תעשייתי שמרכזו היה בברט'ואויפאלו. הוועד היווה תשתית לאיגוד התעשיינים והסוחרים שקם מאוחר יותר. בשנתון זה מופיעים בין היתר סוחרים ותעשיינים יהודים. נמנה אותם על פי מיקומם ברחוב הראשי של העיר: חנותו של בלא אסטאלוש [Asztalos Béla] לנוצות, לעורות בלתי-מעובדים ולצמחי רפואה, סיטונאות העצים של יוז'ף פרקש [Farkas József] ושל זולטאן פאראגו [Faragó Zoltán], חנות הפרוות של יוז'ף ברגר [Berger József], בית המלאכה של השען מיהאי פיש [Fisch Mihály], האטליז ובית השחיטה של פרקש הרץ [Hercz Farkas], מפעל לייצור חומץ של ג'ולא קליין [Klein Gyula], חנות לנוצות ולעורות בלתי-מעובדים של שמואל כהן הבן, בית האפנה לנשים של מארטון זאדור, בית המסחר לתבואה של אדה שטיין [Stein Ede] והמכולת היפה של ארמין ווייסברג [Weiszberg Ármin]. וזאת רשימת החנויות של היהודים ברחוב הסמוך: בית המסחר לתבואה של יוז'ף בראון [Braun József], סיטונאות של יין ובירה של אלברט קפש [Kepes Albert], הסנדלריה של ינו קרטס [Kertész Jenő] ושל יאקאב אולמכר [Ölmacher Jakab], המספרה לגברים ולנשים של שאמו פאל [Pál Samu], וחנות הבגדים והמתפרה לגברים של פאל שוורץ [Schwartz Pál].

בתקופה זו החלו לתסוס גם חיי התרבות. מבית הדפוס של יוז'ף אדלר [Adler József] יצא לאור כתב העת החשוב הראשון של הזרם הספרותי והחברתי המכונה "הזרם העממי", שנקרא: "עם המזרח" [Kelet Népe].

הבה נביט אחורה לתקופה אחרי כשלון הניסיון להקים משטר קומוניסטי שנקרא "רפובליקת המועצות". נציגי הקידמה לא יכלו להימלט מהרדיפות אף באויפאלו. גזר הדין במשפטם של החברים במועצת העובדים שנתפסו (הקומוניסטים של אויפאלו) הוכרז בבית המשפט של דברצן בעשרים וארבע באוגוסט שנת 1920. בין אלה שנידונו למאסר אנו מוצאים שמות של יהודים: מור קרייסלר [Kreisler Mór] (נידון לשנתיים מאסר), ארמין ווייסברגר [Weisberger Ármin] (נידון לארבעה חודשי מאסר) וארנו גרוס [Grósz Ernő] (נידון לשמונה חודשי מאסר).

החיים הפוליטיים במקום התארגנו מחדש בשנת 1920. בתקופה שנקראה "הפיכת-נגד", מפלגת בעלי הקרקעות הזעירים הייתה בעלת השפעה רבה. המפלגה במנהיגותו של נאג'אטדי [Nagyatádi] הפכה לכוח פוליטי חשוב וידוע בכל המדינה, והתפתחות זו נראתה לעין בבחירות הפרלמנטריות של שנת 1920. מצבם הכלכלי הקשה של הפליטים שהגיעו מטרנסילבניה הטביע את חותמו על התפתחותם של החיים הפוליטיים במקום. אנשים אלה התאגדו בארגונים ימניים שונים, כמו 'ארגון תושבי מחוז ביהאר ונאג'ווראדי', או 'הליגה להגנה על הקרקעות של מחוז ביהאר'. התדרדרות המצב הכלכלי והחברתי הכללי היו לטובת המפלגות הימניות, ואף היוו קרקע פורייה לצמיחתם של הארגונים הימניים הקיצוניים. בשנת 1920 הוקם הארגון הקיצוני 'ההתעוררות ההונגרית' [Ébredő Magyarok]. התפתחויות אלו גרמו לקיפוח היהודים מחד, ולדיכוי הברוטאלי של ארגוני השמאל מאידך. בשנת

לקיפוח היהודים מחד, ולדיכוי הברוטאלי של ארגוני השמאל מאידך. בשנת 1934 ראש המנהל המקומי במחוז, שהיה מפקח גם על ברטיואויפאלו, הודיע לסגן מושל המחוז כי 'מפלגת העובדים הנציונל-הסוציאלסטית ההונגרית' ארגנה הפגנה אנטי-יהודית. המפגינים שברו את חלונות בית הכנסת, הכו את הסוחרים היהודים והבהילו את ציבור הקונים. בנובמבר בשנת 1933 הוכו קשה שני יהודים תושבי המקום.

אז כתב פאל סאבו [Szabó Pál] באחד ממאמריו בהם הטיף מוסר בחריפות למעמד הבינוני: "בקשר לצניחתו הטרגית של הגורל ההונגרי מדהים חוסר-הידיעה המאפיין את נקודת מבטם של אנשי מעמד הביניים..." (כותרת חיבורו: 'כמו זרים זה ליד זה'). הוא היה אף מחברה של האנקדוטה הקצרה המתארת את התקופה בכרך הרביעי של 'יצירתו 'החיים הבלתי-רגועים': "פעם סעדנו יחד במסעדת 'ליסטש' [Lisztes] בעת הדפסתו של 'עם המזרח'. שם סעדו האדונים הנכבדים של המחוז, ואף חברי לשם, פאל מ. סאבו מהיישוב הנצידא [Hencida]. לפתע הוא התחיל להשתולל, והיה מנצח את כל המחוז עם חרב שלופה אילו הייתה לו אחת. אך לא הייתה לו. אם כן, הוא הצליח רק לחמם את האווירה, עד שלבסוף הסתלקו אדוני המחוז. וכל זה כדי שיושקא אטש [Ács Jóska] (שמו אז היה יושקא אדלר) יוכל להראות שהוא מחזיק מעמד באומץ לב רב."

על אף המצב המתוח, שלא הבטיח עתיד טוב, היחסים בין התושבים הגויים לבין יהודי המקום היו טובים ואנושיים. רוב החנויות ברחוב הראשי של העיר היו בבעלותם של היהודים (כפי שמנינו אותם לעיל). ברם, היהודים לא עסקו במסחר בלבד. היו ביניהם גם בעלי מלאכה (נגרים, נפחים וכו') ואף איכרים. כמובן שהיו יהודים גם בין נציגי המקצועות החופשיים, בין עורכי הדין ובין הרופאים. היו ביניהם מספר בעלי בית חרושת ובעלי מפעלים (בית חרושת לייצור מלט, מפעל לייצור חומץ, מפעל לעיבוד בשר, מפעל לייצור אלכוהול) ואף בעל אחוזה גדולה.

בבחירות של שנת 1939 הובסה 'המפלגה העצמאית של בעלי הקרקעות הזעירים' ו'מפלגת הממשלה' ניצחה. לאחר ההחלטה השנייה בווינה (בשנת 1940) עברה בירת המחוז ביהאר לעיר נאג'ווארד, ועמה עברו גם הפקידים ובעלי התפקידים המנהליים.

בשנות מלחמת העולם השנייה התאפיינו החיים הפוליטיים במקום בהיסטריה מלחמתית. האווירה הורעלה בהסתה מיליטנטית ובתעמולה אנטי-יהודית שהתחזקה יותר ויותר. בשנת 1942 התחילו ההעברות, והגברים היהודים נאלצו לצאת לעבודות כפייה. קודם לכן מנתה הקהילה כאלף ומאה נפש, אולם מהסיבות שלעיל, היו שם על פי רישומי המשטרה מאפריל 1944 רק תשע מאות שבעים ושמונה יהודים. הם הועברו ברכבת לנאג'ווארד, שם סבלו שבועות מספר בגטו הצפוף. משם נשלחו ברכבת לדרכם האחרונה, לאושוויץ.

תהליך זה איפשר את ריכוז הקהילה בגטאות, ואת הגלייתם והשמדתם של רוב בני הקהילה, אשר הייתה בעלת עבר של כמעט מאתיים שנה במקום.

לאחר המלחמה רק מעטים שבו. בני משפחותיהם של רוב הניצולים נספו. מעטים ניסו להתחיל חיים חדשים, אך היו שלא חזרו יותר לעיר מולדתם כי אם ניסו להכות שורשים חדשים במקום אחר בתבל. הם חיפשו מקום בעל עבר פחות מכביד על הלב. חלקם חיפשו תרופה לפצעיהם חסרי המרפא בארץ האבות, שהייתה אז תחת המנדט הבריטי ובמדינת ישראל של היום.

חיפה, 2000

פטר טיבור נאג' [Nagy Péter Tibor]

נתונים סטטיסטיים על יהודי ברט'וואויפאלו ומחוז ביהאר

חלוקת האוכלוסייה על פי השתייכות דתית

בשנת 1920 השתייך הרוב המכריע של תושבי ברט'וואויפאלו (כשבעים וחמישה אחוזים מכלל האוכלוסייה) לכנסייה הקאלוויניסטית. שני המיעוטים הדתיים היו הקתולים (כשנים עשר אחוזים) והיהודים (כעשרה אחוזים).

מספר הילדים

הגידול במספר היהודים במחוז היה תוצאה של הגידול הטבעי של האוכלוסייה. אם נתבונן בדור המבוגר יותר נראה מהנתונים, כי בעקבות תמותת הילדים הנדירה יותר ותוחלת החיים הארוכה יותר במשך דור אחד היה גידול האוכלוסייה בקרב היהודים מאה שישים ואחד אחוזים, בעוד שבקרב האוכלוסייה הלא יהודית היה גידול של מאה ושבעה עשר אחוזים בלבד.

בין המבוגרים מספר המשפחות בלי ילדים או עם ילד אחד התאים בדיוק למספר המשפחות הדומות בקרב כתות אחרות. נתון זה מראה לנו כי הייתה קבוצה שהשתלבה בתהליכי המודרניזציה אף מבחינה זו.

בקרב הדור הצעיר יותר ילדו הנשים היהודיות בממוצע 4,36 ילדים ואילו הנשים הנוצריות רק 3,82. בדור זה היה מספר הלידות בקרב הקהילה האורתודוקסית, הגדלה בקצב מהיר יותר, גדול יותר ממספר הלידות בקרב הגויים. הבדל זה גדול עוד יותר אם נתייחס למספר הילדים שנשארו בחיים אחרי הלידה : בקרב יהודים 3,32 ובקרב הגויים 2,37.

הנשים היהודיות חיו יותר שנים בממוצע מהנשים הלא-יהודיות. העובדה כי הגברים היהודים התאלמנו בגיל מבוגר יותר מהגברים הנוכרים תומכת בנתון זה. הגיל הממוצע של האלמנים הקתולים היה חמישים ושבע שנים, של הקאלוויניסטים שישים ואחד שנים, ושל היהודים שישים ושבע שנים. מספר היהודים שחיו מעל לגיל שישים היה גבוה יותר ממספרם של המשתייכים לכל דת אחרת.

אורבניזציה

הקהילה היהודית של ברט'וואויפאלו הייתה מהקהילות החשובות באזור. רוב שטחו של מחוז ביהאר נלקח מהונגריה לאחר מלחמת העולם הראשונה. שליש מיהודי מחוז ביהאר המקוטע התגוררו בברט'וואויפאלו.

כל יהודי העיר מלבד ארבעה גרו באזור המרכזי של העיר. הנטייה של היהודים להתיישב בעיר הייתה דומיננטית, אפילו באזור המזרחי של המדינה, שם רוב היהודים היו אורתודוקסים. אחד עשר אחוזים מתושבי הערים היו יהודים וביחס לאוכלוסייה הכללית של המחוז מספרם היה פחות משלושה אחוזים.

הערים היו מאז ומתמיד הזירה החשובה ביותר של תהליך ההונגריזציה. רוב תושבי הערים הצהירו כי שפת האם שלהם היא הונגרית. בקרב היהודים היה מספר דוברי ההונגרית כשפת אם גבוה במיוחד, אפילו בין תושבי הכפרים. השפה ההונגרית שמשה שפת אם רק לחמישים ושלושה

אחוזים מהתושבים הגברים במחוז, ואילו בקרב היהודים – היא שמשה כשפת אם עבור יותר מתשעים ושישה אחוזים מהם. עשרים ושניים המורים ושתי המורות שעבדו בבית הספר היהודי דיברו הונגרית כשפת אם. אין פלא אפוא, כי תושבי הערים היהודים הניאולוגים היו דוברי הונגרית, אך מפתיעה העובדה שמספר היהודים האורתודוקסים דוברי הונגרית כשפת אם לא היה קטן יותר. לעובדה זו הייתה חשיבות רבה עבור המדיניות הלאומית של הונגריה. בני הדור בסביבות שנת המילניום הדגישו פעמים רבות כי בקרב תושבי הונגריה יש רוב לדוברי הונגרית כשפת אם רק בזכות היהודים שהצהירו על הונגרית כשפת אם במקום השפה הגרמנית. כל זאת למרות העובדה שאפילו בשליש האחרון של המאה התשע עשרה היה מספר גדול מאוד של דוברי גרמנית בקרב היהודים: בערך ארבעים ושניים אחוזים בעוד שבאוכלוסייה הלא-יהודים פחות מארבעה אחוזים דיברו גרמנית. בשנת 1920 מספר היהודים ששפת האם שלהם לא הייתה הונגרית היה זניח. בכל המחוז נרשמו רק שלושים ואחד איש ומתוכם רק שלושה לא ידעו הונגרית כלל. אולם בערך שליש מהיהודים דיברו שפה נוספת מלבד הונגרית (מספר זה נחשב גבוה מפני שבין הקתולים למשל רק עשרה אחוזים דיברו בשפה זרה).

חינוך

עובדה ידועה היא, כי מספר היהודים הניאולוגים שלמדו בבתי ספר תיכונים היה גבוה בהרבה ממספרם בכלל האוכלוסייה. שאלת התפוצה של החינוך הכללי בקרב היהודים האורתודוקסים זכתה לפחות תשומת לב.

כאמור, רוב תושבי ברטיואויפאלו השתייכו לכת הקאלווניסטית, לכן מובן שרק מעטים מהם היו בעלי תעודת בגרות - שלושה אחוזים בלבד. אחוז היהודים בעלי תעודת בגרות היה גבוה יותר - כמעט שמונה אחוזים. למרבה הפלא, בין חברי הקהילה האורתודוקסית אנו רואים מספר גבוה מן הצפוי של בעלי השכלה גבוהה.

מהנתונים אפשר להסיק כי היהודים העדיפו את בתי הספר התיכונים המותאמים לצורכי מעמד הביניים. בבתי הספר האזרחיים היה מספר היהודים כמעט פי שלושה ממספרם בכלל האוכלוסייה.

ככל שאנו מתרכזים פחות במוסדות החינוך של אליטת המשכילים ומתמקדים יותר במוסדות החינוך המועדפים על המעמד הבורגני, אנו יכולים למצוא נוכחות יהודית בולטת יותר. בין בוגרי המכללות אנו מוצאים פי שמונה יותר קתולים מיהודים, בין בעלי תעודת בגרות היתרון של הקתולים פוחת ועומד על פי אחד וחצי, ואילו בין בוגרי בתי ספר תיכונים בלי בגרות יש פי אחד וחצי יותר יהודים מקתולים.

נתון מעניין יותר הוא, שבקרב האוכלוסייה המבוגרת הקתולית היו שישה עשר אחוזים שלא ידעו קרוא וכתוב, ואילו בין היהודים רק שלושה עשר אחוזים (במקרה של היהודים הכוונה לאלה שלא ידעו לקרוא ולכתוב הונגרית, כי הם הכירו כמובן את האלף-בית העברי, לעומתם באוכלוסייה הקתולית הכוונה לאנאלפביתים מוחלטים). בין הצעירים הקתולים ירד בהדרגה אחוז האנאלפביתים ואילו בין היהודים הצעירים לא נמצאו כאלה כלל.

ידוע כי באוכלוסייה הקתולית היו הרבה פקידי מחוז שהועברו לברטיואויפאלו ממקומות אחרים. הנתונים מראים שהקתולים שלמדו בבתי ספר תיכוניים היו כמעט כולם ילדים להורים בעלי השכלה תיכונית. לעומת זאת, בקרב האוכלוסייה היהודית – רובם היו ילידי המקום ולמספר רב של תלמידים היו הורים פחות משכילים.

אחד המאפיינים החשובים של מעמד הבורגנים הוא רמת ההשכלה של הנשים. ארבעה אחוזים מהנשים הקתוליות למדו בתיכון, לעומת אחוז אחד מהיהודיות. גם כך מספר בוגרות התיכון גבוה יותר ממספרן בכלל האוכלוסייה. בבתי ספר תיכונים ברמה נמוכה יותר גדל מספר היהודיות, אך לא עבר את מספרן של הקתוליות. בקרב הדור הצעיר מתחזקת מגמה זו, כי בין הגילים 15-19 כבר יותר מרבע מהיהודיות למדו לפחות ארבע שנים (מתוך שמונה) בתיכון, בעוד שרק שביעית מהקתוליות עשו זאת.

מקצועות

המקצוע האופייני ביותר ליהודים היה ניהול מסעדה, ולמרבה הפלא גם סנדלרות. מלבדם היו פקידים וחקלאים רבים.

מחקר שעסק במקצועות שבהם מספר היהודים היה גבוה בהרבה ממספרם בכלל האוכלוסייה, גילה ממצאים מעניינים במיוחד: כל שוכרי האדמות בגודל מאה הקטאר ועד חמש מאות הקטאר היו יהודים. עובד הבנק היחידי בעיר היה יהודי. מבין שישה מדפיסים, חמישה היו יהודים. מבין עשרים ושישה בעלי בית מרזח שמונה עשר היו יהודים. מסיבות דתיות, גם בין הקצבים היו הרבה מאוד יהודים. עוד כדאי לציין את המספר הגבוה של החייטים היהודים.

לצערנו, הנתונים על המשכילים של ברטיואויפאלו הושמדו ולכן אנו יכולים לסמוך רק על הנתונים של מחוז ביהאר כולו. ידוע כי לא היו עובדי מדינה יהודים משכילים רבים. רק כחמישה אחוזים מהמורים היו יהודים ואף הם הועסקו בעיקר מטעם הקהילה. בין אנשי הדת (כמרים, מטיפים נוצרים ורבנים) שבעה אחוזים היו יהודים.

בין המשכילים העובדים בשוק החופשי היו יהודים רבים. עשרה אחוזים מהרוקחים היו יהודים. בעוד שבבתי הספר הממלכתיים המורים היהודים לא היו רבים, בין המורים הפרטיים הגיע מספר היהודים לעשרים אחוזים. ארבעים אחוזים מעורכי הדין היו יהודים, ובקרב הרופאים והווטרינרים מחציתם היו יהודים.

עבודת הנשים לא הייתה אופיינית יותר ליהודים מאשר לבני דתות אחרות, אך בין הפקידות המסחריות יש מספר גבוה של יהודיות.

לסיכום אפשר לקבוע כי אמנם בהשוואה לקהילות הניאולוגיות של הערים הגדולות תהליך הבורגניזציה היה איטי הרבה יותר, אך ביחס לכלל האוכלוסייה המבנה החברתי של הקהילה היהודית היה מתקדם יותר.

בודפשט, 2000

חיבורים אישיים

משפחה אחת משלוש מאות משפחות

קיבלתי על עצמי לתאר בקצרה את תולדותיה של משפחתי, משום שמדובר במשפחה ממוצעת כמעט מכל הבחינות. סיפורה של משפחה זו יכול להדגים בקווים עיקריים את סיפורה של כמעט כל אחת משלוש מאות המשפחות היהודיות שהתגוררו בברטיסלאווה.

אמי, לאורה מארקוביץ' [Markovits Laura] הייתה ילידת ברטיסלאווה. היא נולדה בשנת 1890 במשפחה ברוכת ילדים. אביה, דוד מארקוביץ' היה שען. בזכות מומחיותו ויצירתיותו, שהתפרסו לתחומים מעשיים רבים, היה סבי מוכר ומכובד בכל הסביבה. שיטתו לגביית שכר טרחתו הייתה אגדית. אמנם בית המלאכה שלו היה בברטיסלאווה, אך רק חלק קטן של התיקונים נעשה שם. באותה תקופה, בכפרים, רק למעט אנשים היה שעון כיס, ושעוני היד היו בלתי-מוכרים כמעט. בדרך כלל שעון קיר, ובעיקר שעון מטוטלת, הראה את השעה באחוזות של בעלי האדמות ובבתים המבוססים יותר. סבא היה מסתובב עם תיק הכלים הקטן שלו בכפרים הקרובים ובחוות באזור, ועשה את רוב התיקונים במקום. את שכרו היה מוכן לקבל רק כאשר חזר מהנסיעה ולאחר שווידא כי השעונים המתוקנים עדיין עובדים כהלכה.

אבי, מיהאי פיש [Fisch Mihály], נולד בעיר קולוז'וואר [Kolozsvár] בשנת 1887. שם למד להיות שען. בתור מתמחה צעיר עבד במספר ערים במונרכיה האוסטרו-הונגרית. הוא הגיע לברטיסלאווה בשנת 1910, התחתן וקיבל את בית המלאכה של סבי. מנישואין אלו נולדו להם בן בשנת 1912 ובת בשנת 1914. כותב שורות אלו נולד רק שש שנים מאוחר יותר, בשנת 1920.

מלחמת העולם הראשונה גרמה לשינוי ניכר בחיי המשפחה שלנו. לאחר גיוסו, שירת אבי זמן מה בנאג'ווראד [Nagyvárad], ולכן התאפשר לאמי ולשני ילדיהם להיות קרובים אליו. לאחר מכן הוא הגיע לחזית הרוסית, וחזר הביתה רק בתום המלחמה. במלחמה גם אבי וגם אמי איבדו אח. לאחר המלחמה התמוטטה הכלכלה, המצב הפוליטי היה מבולבל ולעתים מסוכן. בתנאי המשבר הכלכלי הכללי התפרנסה משפחתנו בקושי, והתמודדה עם בעיות שונות. אבי עבד הרבה ושמח אם הייתה עבודה. לאחר ההבדלה בצאת השבת, הוא התחיל לעבוד מיד. אף ביום ראשון הוא המשיך לעבוד, אף על פי שזה היה יום חופש רשמי ומחייב. הוא עבד לאור המנורה, מאחורי תריסי החנות המוגפים. איני זוכר שום יום שבו לא עבד, לא מחמת מחלה ולא משום סיבה אחרת. הוא הקפיד מאוד לבצע בצורה מושלמת את העבודות לתאריך שנקבע. בינתיים הוא למד גם את מקצוע האופטיקה.

אבי נבחר להיות חבר בוועד המנהל של איגוד בעלי המלאכה. שמו ומקצועיותו נעשו מוכרים יותר בזכות פרסומיו בכתב העת של בעלי המקצוע. בתחילת שנות השלושים הוא קיבל תעודת הוקרה וציון לשבח מהאיגוד הארצי של בעלי המלאכה. הוא היה אחראי על הטיפול השוטף ועל התיקונים המזדמנים בשעון המגדל של הכנסייה הקאלוויניסטית המקומית. מדי פעם לקח אותי אבי עמו למגדל, ואני זוכר עד היום את הפטיש של המערכת הענקית מכה בקול רם בפעמון בכל רבע שעה. הנוף שנפרס לפני מהמגדל פיצה אותי על הבהלה שהרעש גרם לי. מהמגדל היה אפשר לראות את הכפרים שמסביב, ובמזג אוויר בהיר אף את ההרים של ביהאר [Bihar].

מהמגדל הזה יש לי גם זיכרון מאוחר יותר: לקראת סוף שנת 1944, לאחר שלוש שנים של עבודת כפייה הגעתי הביתה. הבית שלנו נשדד והיה ריק,

כמו בתיהן של כל שלוש מאות המשפחות שנלקחו להשמדה. לכל הכפר היה מראה עלוב. באזור היו קרבות כבדים, ויחידות משוריינות של הנאצים ניסו לעצור את הכוחות המתקדמים של הסובייטים. רבים מהבתים נפגעו מירי התותחים ומהפצצות. נפגע גם מגדל הכנסייה עם השעון. השעון לא עבד והפעמון לא צלצל בכל רבע שעה. הדממה הפכה את העצב למדכא יותר. בחצר הכנסייה פגשתי את הכומר הקאלוויניסטי ששמו היה האידו [Hajdú].

- בני, האם אתה יכול לעשות משהו? – הוא שאל אותי, מפני שידע כי אבי לימד אותי את המקצוע.

- אנסה, אדוני הכומר – אמרתי בלי ביטחון עצמי.

מלאכת הוצאתם, תיקונם והחזרתם של המרכיבים הפגועים ארכה כמעט שבוע. העוזרים שלי בעבודה היו דוד פישטא [Pista] הפעמונר וידיד אחד שלי מהחדר ומבית הספר שחזר מעבודת הכפייה והיה מסגר מנוסה. השעון פעל שוב, הראה את הזמן, ולשמחת כל הכפר הוא שוב צלצל בכל רבע שעה. בימים העצובים ההם ראינו בכך את התקווה החוזרת לחיים.

הכומר הקאלוויניסטי קרא לי:

- כמה אנחנו חייבים לך?

- שום דבר, אדוני הכומר. עבדתי במקום אבי.

- אתה בחור ישר, כמו אביך. – הוא אמר והניח את ידו על הכתף שלי.

בכל זאת קיבלתי גמול יקר ערך - ביום ראשון שלאחר מכן, הוא הודה לי על העבודה מעל בימת הכומר באוזני קהל המתפללים.

קפצתי קצת בזמן בסיפור זה. עתה ברצוני לחזור למשפחתי. הוריי ייחסו חשיבות רבה לכך ששלושת ילדיהם ילמדו בבית ספר כללי, אך הם לא שכחו גם את החינוך היהודי. ניהלנו בית כשר למהדרין, שמרנו בקפדנות שבת חגים וימי צום. אבי היה חבר בהנהגת קהילת הקודש. הוא היה היושב ראש של ועד בית הספר במשך שנים רבות. התמיכה בחולים ובעניים הייתה חשובה לו. כאשר אירע אסון למשפחה ענייה, הפסיק אבי את עבודתו ומיהר להפעיל את האנשים שהיה אפשר לצפות מהם לעזרה ולתרומה כספית מיידית.

אבי הקים את איגוד ביקור חולים לתמיכה בחולים. חברי האיגוד הצטרפו על בסיס התנדבותי לחלוטין וקנו את כרטיסי התמיכה מדי שבוע או מדי חודש. את הכרטיסים הפיק המדפיס, יוזיף אדלר [Adler József], שהיה מוכן תמיד לפעולות של גמילות חסדים. איגוד ביקור חולים פעל עד שנת 1944, אז נסתתמו גם המקורות האחרונים של גמילות החסדים.

בעצם כאן מסתיימות תולדותיה הייחודיות של משפחתנו. הגטו בברטיואויפאלו ובנאג'ווראד, ולבסוף אושוויץ, שייכים כבר להיסטוריה המשותפת. זהו סיפור המשותף לשלוש מאות המשפחות היהודיות של ברטיואויפאלו ולשש מאות אלף אחינו היהודים אשר חיו בכל שטחי הונגריה.

אוסיף רק מספר דברים כדי להשלים את תולדות משפחתנו: בעת ההגליה רק הורינו חיו עוד בברטיואויפאלו. אנו, שלושת הילדים, כבר התפזרנו. אחי התחתן עם בחורה מהעיר מאקו [Makó] ונהרג בעבודת כפייה באוקראינה. אחותי התחתנה בבודפשט ומשם הועברה לברגן-בלזן. היא חזרה משם בקיץ 1945. בעלה, כמו אחי הגדול, נהרג בעבודת כפייה במחנה ריכוז של הגרמנים.

אני נלקחתי לעבודת כפייה כבר בשנת 1941.

בודפשט, 2000

כמו חתול[3]

ג'ורג' קונרד נערץ בארצו גם כאיש רוח וסופר וגם כלוחם-חירות, מהמתנגדים הוותיקים למשטר הקומוניסטי. ספריו תורגמו לשפות רבות ושמו נזכר פעמים אחדות כמועמד לפרס נובל. שם המשפחה המקורי של קונרד היה כהן, ובאחרונה ביקר בישראל (לא בפעם הראשונה - יש לו קרובים כאן), כדי להתראיין בפרויקט 'מלים ודמויות'.

במערב זכה ג'ורג' קונרד להערכה כבר לפני עשרות שנים, וספריו תורגמו לשפות רבות. ספרו הראשון, 'המבקר', ראה אור בשנת 1969 ומבוסס על חוויותיו של המחבר כעובד סוציאלי. 'המבקר' גרם שערורייה.

"אחר כך התפרסם הספר במדינות רבות, וכעבור כארבע שנים, כשנעצרתי ונודיתי, התמלוגים מ'המבקר' פירנסו אותי". ספר אחר של קונרד, 'המובס', הופיע גם בעברית (1985), לאחר שארבע שנים לפני כן הופץ ברשת מחתרתית בהונגריה.

שיחתנו עם קונרד התקיימה במרפסת של 'משכנות שאננים'. הוא לגם כל הזמן יין לבן, חיסל סיגריות בשרשרת אבל טען שהוא מעשן רק בראיונות. שישה רומנים כתב עד כה, וכן מאמרים רבים שכונסו בספר. שנים אחדות היה גולה: בשנת 1977 הציעו לו שלטונות הונגריה הקומוניסטית להגר, והוא ביקש שמלבד אשתו וילדיו תורשה גם אהובתו לצאת אתו. התנאי התקבל, קונרד יצא עם נשותיו וילדיו לפריז, האשה והילדים התיישבו שם והאהובה המשיכה לניו-יורק. לאחר כשנתיים הורשה לחזור. לפני שעזב את צרפת פגש סטודנטית שלו לשעבר מבודפשט. "היא הציעה לי כוס קפה, ומאז אנחנו יחד. זו הפעם הראשונה שאני נאמן לאשה שאני נשוי לה".

ג'ורג' קונרד נולד בשנת 1934 בעיר קטנה במזרח הונגריה, ושמה ברט'ואויפאלו. הוריו רוזא (לבית קליין) ויוסף כהן, היו עשירים – למשפחה היה עסק למסחר במתכות ובציוד ברזל לתעשייה ולחקלאות. הם גרו בבית גדול עם משרתים, לג'ורג' ולאחותו אווה היו אומנות ומטפלות. קונרד: "אבי בחר לשנות את שמו ל'קונרד' כדי שהשם יישמע הונגרי, אבל משום מה בחר שם שנשמע גרמני דווקא". המשפחה השתייכה לקהילה הרפורמית ופקדה את בית הכנסת רק בחגים. קונרד זוכר שהיה עומד שם ליד אביו, מול הארון עם ספר התורה, מכוסה בטליתו של האב שהייתה עשויה משי וזרועה פסי זהב. אחת המטפלות לילד הובאה במיוחד מאוסטריה. "דיברתי גרמנית מצוינת בילדותי, והמטפלת הזאת הייתה אהבתי הגדולה הראשונה. אבל היא איכזבה אותי: אני אהבתי אותה ואילו היא אהבה את היטלר, והייתה נצמדת לרדיו להאזין לנאומיו. אני זוכר את הקול הצווחני שהיה בוקע מהרדיו, ואת הפנים שלה נעטפות נהרה, לשמע הקול הזה. הייתי בן חמש, ושנאתי את הקול הצווחני ברדיו. אני זוכר שהבנתי מהנאומים שהפיהרר לא אוהב יהודים ושאלתי את אמי מי זה ההיטלר הזה והיא אמרה: "הוא יהרוג את כולנו". אמי הייתה אשה חכמה. לא עבר זמן רב והמטפלת נעלמה מביתנו, ואני החלטתי שיותר לא אדבר גרמנית. למעשה שכחתי את השפה. בשנת 1977 הייתי בביקור בגרמניה ואז קרה לי דבר מוזר, השפה חזרה אלי, כמו מתוך ערפל".

עד 1944 נשארה המשפחה בביתה. בחודש מרץ נכנסו הגרמנים. ג'ורג' היה בן אחת עשרה ואחותו בת ארבע עשרה. אבי המשפחה נעצר ראשון. "ז'נדארמים באו הביתה ועצרו את אבא, מפני שעסק באספקת ציוד מתכת

---

[3] חלק מהראיון שהופיע לראשונה בעיתון הארץ ב-17.11.1995

ובגלל מעמדו החשוב בקהילה". קונרד זוכר היטב את יום המעצר, ואף כתב על כך בספרו 'חגיגה בגן'. בראיון שיחזר חלק מהאירועים: "לאחר שאבי נעצר, אמי הלכה להקים קול זעקה אצל השלטונות ההונגריים. הפקיד ההונגרי היה נבוך, טלפן למפקדה הגרמנית ושאל מה אפשר לעשות. לאחר שעה קלה אמי נעצרה גם היא, ברחוב. אני ואחותי נשארנו בבית הגדול, יחד עם שני בני דודים, שגם אביהם נעצר, ועם המטפלת של בן-דודי בן החמש".

אמך הספיקה להדריך אתכם מה לעשות במקרה כזה?

"היא הראתה לנו איפה מוחבא כסף, בשולחן העבודה של אבי, מאחורי המגירה. היה שם סכום גדול מאוד, כשבעת אלפים דולר, שהספיק לקנות בית באותם ימים. הייתי בן אחת עשרה ואני זוכר כמה פחדנו. מבחינה פוליטית היינו בוגרים למדיי, הבנו מה פירושו של כיבוש גרמני. לאחר כמה ימים קיבלנו מכתב מקרובים בבודפשט, שהזמינו אותנו לבוא אליהם. התייעצנו מה לעשות, לא היינו בטוחים שכדאי לעזוב את הבית הגדול. היו לנו גם קרובי משפחה בכפר סמוך, שהציעו לנו לא לנסוע. אבל אני חשבתי שבודפשט היא עיר גדולה ושם נוכל ללכת לאיבוד ולהתחבא. החלטתי שניסע. הייתה רק בעיה אחת, היינו זקוקים לאישורי מעבר כי ליהודים היה אסור לנסוע ברכבת, ומובן שענדנו את הטלאי הצהוב. כדי להשיג אישורי מעבר, הלכתי לעורך דין הונגרי שהיה מזוהה עם הימין".

אתה, הילד, בחרת דווקא בו.

"כן. ידעתי מאבי שהאיש בעל קשרים טובים עם השלטונות, והכרתי אותו כי היה קונה אצלנו בחנות. האיש אמר לי שהיתרי נסיעה לבודפשט יעלו כסף רב, ושאל 'כמה יש לכם', סיפרתי לו, והוא אמר שהסכום מספיק והעניין יסודר, נתתי לו חצי מהכסף וסיכמנו שאשלם את היתר עם קבלת האישורים. אני זוכר את היום שהלכתי לקבל את האישורים. הוא אמר לי שאני חייב תודה למנהל בית הספר שלי, שעזר לנו הרבה. למחרת נערך משחק כדורגל חשוב בעיר, ומארגן המשחק היה איש צעיר ונחמד שהועסק בעבר על ידי דודי. אותו צעיר ליווה אותנו ברכבת עד בודפשט, בחמישה ביוני בשנת 1944. הנסיעה לא הייתה קלה. ז'נדארמים חזרו ושאלו אותו מה הוא עושה עם הילדים היהודים האלה ברכבת, והוא הצליח להסתדר. זה היה המזל שלנו. למחרת רוכזו כל היהודים של עיר הולדתי לגטו בעיר סמוכה, ומשם נשלחו לאושוויץ. כל חברי מבית הספר, חוץ משניים, נרצחו בתאי הגזים."

הוריו של ג'ורג' קונרד נשלחו במקרה לאותו מחנה עבודה, ומצאו שם זה את זה. הם וחבריהם למחנה הועלו על רכבת לאושוויץ, אך בשל תקלה או טעות הרכבת שלהם הגיעה משום מה לווינה. לאחר מכן נודע שהרכבת שהייתה מיועדת לווינה, הגיעה לאושוויץ. קונרד: "מראה העיר ווינה ההרוסה היכה אותם בהלם. שלחו אותם לגור בחווה חקלאית, ומשם יצאו בכל בוקר לעבוד בשיקום הריסות העיר. לאחר זמן מה ארגנה אמי חמישה עשר אנשים שהצליחו לנצל פירצה בשמירה, לקפוץ מעל הגדר ולברוח ברגל ליער."

"הם חיו שם במשך כמה שבועות. באותו יער היו גם חיילים גרמנים שהסתתרו והייתה שם אפילו פלוגה של חיילי אס-אס. היהודים הציגו את עצמם כפליטים גרמנים מטרנסילווניה, והגרמנים נתנו להם אוכל. לבסוף התגלתה זהותם של הבורחים, והם נעצרו שוב. זה היה באפריל בשנת 1944, בשלהי המלחמה. הוריי וחבריהם הושמו במחנה לזמן קצר עד שהחיילים הבריטים הגיעו. לימים סיפרה לי אמי שבין המשחררים היו חיילים יהודים מפלסטינה."

ואתם הילדים הייתם כל הזמן בבודפשט. איך הרגשתם שם, אצל הקרובים?

"שני ילדים שנופלים לפתע משמיים על קרובי משפחה, ולו הנחמדים ביותר, זה לא סיפור שיכול להיגמר נעים. בהתחלה הם היו טובים אלינו ואחרי זמן מה שינו יחס. התקופה הקשה הייתה בחורף של שנת 1944. פשיסטים הונגרים מתנועת 'צלב החץ' נהגו אז לתפוס יהודים ברחובות בודפשט, להצעיד אותם אל הדנובה ולירות בהם שם. יום אחד הם הגיעו לבית שלנו, והוציאו אותנו החוצה. אני זוכר שאנשים במדי קצונה של הצבא הגרמני וההונגרי, אולי יהודים, אני לא יודע, צעקו על הפשיסטים לעזוב אותנו. לתדהמתנו הם עשו כמצוותם. באותו יום החלטנו שאם ניעצר שנית, ויביאו אותנו לדנובה, כולנו, כל חמשת הילדים (אני ואחותי ובני הדודים), נרוץ ונתפזר לכל עבר, כך שכמה מאיתנו יירו וכמה יינצלו. יום אחד באו אנשי 'צלב החץ' שוב לבניין ועשו סלקציה ובחרו חלק מהדיירים. אותנו הם לא לקחו, משום מה. הייתה אתנו אשתו השנייה של דודי, צעירה יפהפייה, מעצבת בגדים במקצועה. אני זוכר שהייתי בטוח שיופיה השפיע עליהם."

אתה מספר את כל זה בטון שקט לגמרי, די מרוחק.

"כן, אבל את צריכה להבין שכבר אז, כילד, המוות היה בשבילי אפשרות יום-יומית, וחייתי עם זה. בכל זאת, לכתוב על התקופה ההיא לא יכולתי עד שנות השמונים, כשהייתי כבר מעל גיל חמישים. היו לי רגשות מעורבים כלפי מה שהיה אז בבודפשט, ואני אספר לך עכשיו את סוף הסיפור. כמה ימים לפני שהרוסים הגיעו לבודפשט, בינואר 1945, הייתי קרוב מאוד למוות. אנשי 'צלב החץ' החלו לירות ביהודים קשישים שעבדו מול הבניין שלנו בהקמת מחסום אבנים. בכניסה לבניין הייתה דלת ברזל, ואני הוצבתי לשמור עליה. הצצתי החוצה וראיתי שאחד היהודים הקשישים הוציא רובה ציד וירה לעבר הפשיסטים, אחר כך הוא רץ אל הבית שלנו, אני פתחתי את הדלת והוא נכנס מהר פנימה, ניסיתי לסגור אותה אבל הפשיסט דחף אותה הצליח לפתוח אותה, ירה בקשיש וכיוון אלי, היה רגע של שקט. הוא הביט בי, מכוון את הרובה אל הראש שלי, ופתאום הוריד את הקנה ויצא. אולי היה עייף מדי."

כמה ימים לאחר מכן יצאו ג'ורג' ואחותו אווה בדרך חזרה הביתה. הם מצאו בית ריק והרוס, והם היו שני הילדים היהודים היחידים בעיר הקטנה. יותר ממאתיים גברים מגיל שמונה עשרה עד ארבעים וחמש חזרו הביתה ממחנות העבודה בחזית, רק כדי לגלות שבני משפחותיהם אינם. "הם אהבו אותנו, אבל לא יכלו לשכוח שאנחנו בחיים, ואילו הילדים שלהם לעולם לא יחזרו."

את ההורים פגשו הילדים מחדש בבוקרשט. בן דוד מבוגר גר שם, ובא לקחתם אליו. "שנה עברה עד שגם הוריי הגיעו לבוקרשט, ובשנה הזאת אני ואחותי הפכנו לאנשים מבוגרים לכל דבר."

בגיל תשע עשרה החל קונרד לכתוב, תחילה מאמרים. אחר כך למד ספרות באוניברסיטה בבודפשט, וזמן מה לימד בבית ספר תיכון. בקיץ 1956 הוציאו הוא וחבריו ביטאון ספרותי. "כאשר פרצה המהפכה בהונגריה, אנחנו, בני העשרים, ניסינו להשתלט על הביטאון, שהיה מנוהל על ידי קשישים בני שלושים וחמש-ארבעים." קונרד, כחבריו הסטודנטים, שירת במשמר הלאומי והסתובב בעיר עם רובה. "הסתובבתי כשאני מחזיק את הרובה כמו מטרייה." הוא היה בן עשרים ושתיים כשהטנקים הסובייטיים נכנסו להונגריה.

באותן שנים החליף כמה מקצועות, בין השאר היה עובד סוציאלי וגם עבד בבית חולים לחולי נפש. שמונה שנים עבד כסוציולוג במכון לתכנון אורבני. הוא וחברו, פירסמו ספר מחתרתי בשם 'דרכם של האינטלקטואלים לכוח מעמדי'. הספר ראה אור בשנת 1978 ועורר את זעמם של השלטונות

הקומוניסטיים (היום חברו עומד בראש המחלקה לסוציולוגיה באוניברסיטת לוס אנג'לס). כאשר הופיע הספר סולק קונרד מעבודתו במכון לתכנון. בדירות שלו ושל חברו הושתלו מיקרופונים ולאחר זמן מה הם נעצרו וקיבלו הצעה לעזוב את הונגריה. קונרד שעזב עם נשותיו וילדיו חזר, ואילו חברו נשאר בארה"ב.

קונרד: "יש לי חברים שישבו חמש-עשרה שנים בכלא. חמש שנים בבתי כלא פשיסטיים, חמש בבתי הכלא של המשטר הסטליניסטי וחמש שנים בבתי הכלא של המשטר הפוסט-סטליניסטי. יש לי הרבה סיפורים מחייהם, מבית הקברות של חייהם. אני כאילו חי אותם, אף על פי שלא עברתי מה שהם עברו". "בכלל", הוא חוזר ואומר, "אני תמיד נשאר. כמו חתול שצמוד למקור המזון שלו."

איזה תפקיד ממלאת הכתיבה בחייך עכשיו?

"זה אמצעי שמירה על שפיות. מימי נעוריי, תמיד, כתבתי רשימות ביומן, זו הייתה הדרך שלי להבין בעיות ומצבים. רק כאשר אני כותב עליהם, אני מבין אותם. אני זקוק לעיסוק היום-יומי בכתיבה, לפעמים ממש לעצם הפעולה הקאליגרפית. אני כותב קודם בעט ואחר כך מעתיק למחשב ומשכתב, ואחר כך שוב משכתב ביד. המשפט על הנייר שונה מהמשפט על המסך. כתיבה היא סוג של מחלה, או להיפך - פעולה היגיינית. אם לא אצחצח שיניים ארגיש טעם רע בפה. לכתוב זה טקס יום-יומי של המוח. כמו רחצה. מה אני צריך בשביל לכתוב? אני נוהג לצטט בעניין הזה משורר הונגרי שאמר שכדי לכתוב עמוד טוב הוא זקוק לשמונה שעות שינה ולארוחת בוקר טובה."

יש לך חמישה ילדים. זו מין התמודדות עם הזיקנה?

"זה אצלי אמצעי איזון - מול הצורך המתמיד שלי שיעזבו אותי במנוחה; שלושה מילדי עוד בבית והקטנה בת תשעה חודשים. אני מקווה ששני ילדיי הבוגרים יביאו בקרוב נכדים. אני מאוד אוהב ילדים, להיות אתם זו שמחה. הם מצחיקים ואני מבין אותם. אני לא כל כך מבין מבוגרים. ואני מתפעם בכל פעם מחדש כשאני רואה עד כמה ילדים שונים זה מזה. לכל אדם יש תכונות אינדיווידואליות, מהבכי הראשון. אנחנו צריכים להרשות לכל ילד להתפתח בכיוון שלו, ולא לערבב בכך את רצונותינו, אבל אני לא מצדד בחינוך שמסיר כל גבולות. ילדים אוהבים חופש, אבל אוהבים גם חובות. זה ממלא אותם גאווה."

אין אתה משמר את עצמך כסופר?

"כל הסידורים, מתשלום מסים ועד בעיות אינסטלציה, מטופלים על ידי אשתי וכך זה היה תמיד. אני מחזיק במודל משפחה שבו הגבר דואג להביא את הכסף, אבל בבית הוא האדם השני בחשיבותו."

מעמדך בהונגריה כיום הוא של סופר נערץ או לוחם חירות?

"אני נחשב למין אבא. בשנת 1990 הייתי הסופר הראשון מארץ קומוניסטית לשעבר שנבחר לתפקיד יושב ראש פא"ן העולמי, האיגוד הבינלאומי של סופרים, משוררים ומסאים. שנה לאחר מכן הוענק לי ביריד הספרים בפרנקפורט 'פרס השלום'. היה לי תפקיד פוליטי באופוזיציה הדמוקרטית והייתה לי השפעה מסוימת בזמנו, אבל פרשתי מפוליטיקה פעילה. כשאני אומר שאני 'אבא' זה גם באירוניה עצמית - בחברה יש אנשים שהם בעלי סמכות והם נאהבים על ידי חלק מהאנשים ושנואים על ידי אחרים. אני פוגש אנשים ברחוב שמברכים אותי ומתעניינים בי, אבל יש אחרים - שמסתכלים בי כאילו ראו את השטן. לכן בחרתי לגור בכפר קטן של כורמים, והם בדרך כלל אנשים נעימים וחייכנים, אני כבר לא כל כך צעיר, ואני זקוק בעיקר לשלווה."

יהדות היא חלק מהזהות שלך?

"אני לא אוהב הגדרות כאלה, הגדרות מזהות הן הפיכת החיים לפשטניים. במקום לדבר על היסטוריה, על אופי, על מסורת ועל פוליטיקה, משתמשים במלה המפוקפקת 'זהות', שהפכה אמצעי בידיהם של פוליטיקאים. הם המפלצות של הזהות. אידיאולוגיית הזהות מביאה הרבה רע. למה אנשים ביוגוסלוויה, אנשים הגונים ותרבותיים, התחילו להרוג זה את זה? בגלל שהם לקחו ברצינות את הדיבורים המטופשים על זהות.

אני יהודי, ואני מצהיר על זה. הרי הפשיסטים ראו בי יהודי. אני גם הונגרי ושפתי הונגרית. חוץ מזה אני מכיר הרבה הונגרים ואוצר במוחי הרבה סיפורים והרבה מחשבות כך שיש לי בעצם כמה זהויות. בגרמניה אמר לי פרופסור גרמני - 'רק לסכיזופרנים יש ריבוי זהויות'. אמרתי לו - 'מה, אתה לא יודע שאני מטורף?'

אם תרשי לי לחזור לילדותי, היה לנו בית יפה ומאחוריו היה גן ובסופו ניצב בית הכנסת. נהגתי להסתכל לשם, מחלון חדרי, וראיתי יהודים הולכים לבית כנסת בחגים ובערבי שבת. משפחתי הייתה בורגנית, אני ובן-דודי נשלחנו ללמוד בבית הספר בעיר בעוד בני גילנו הלכו ללמוד ב'חדר'. כמובן שלא לבשתי ציציות ודי מהר התחילו לקרוא לי 'שייגץ'. הרגשתי 'אאוטסיידר', משום שהייתי שייך למעמד גבוה יותר. בעיצומה של מלחמת העולם השנייה הבית שלנו היה מוגן על ידי הממשלה השווייצרית. למעשה, קיבלנו דרכונים שווייצריים. זה אמנם לא היה יעיל כי מחצית האנשים נהרגו ומחציתם נותרו בחיים, כולם מדברים על ראול וואלנברג וצריך לומר שהיה איש יקר נוסף, קרל לוץ שמו, שווייצרי, שהיה גיבור והציל יהודים באמצעות מסמכים שווייצריים. לוץ הגן עליי וגם זה היה סוג של פריווילגיה של בני המעמד הגבוה. החרדים ושומרי המסורת לא זכו לסיוע כזה והם הלכו לגטאות.

אז בסופו של דבר הייתי מגדיר עצמי יהודי, אינדיווידואליסט, קוסמופוליט. אני לא לאומני ולא אוהב להיות מוגדר במסגרות, לא ההונגרית ולא היהודית, במובן הזה אני אנרכיסט."

תל אביב, 1995

ברט'וואויפאלו

הרכבת המהירה דוהרת על גשר הברזל של נחל ברט'ו [Berettyó], כבר מקרוב רואים את המגדל הקטוע. הנה הגענו לתחנה – בין עצי השיטה העלובים עומד בניין קטן, על חזיתו כתוב: ברט'וואויפאלו. עד היום לבי פועם מהר יותר כאשר אני נזכרת בשמחה ובקוצר הרוח שהרגשתי בכל פעם כאשר הגעתי הביתה.

אני עוברת את הבניין הקטן, ואויפאלו נמצאת לפניי. אני נזכרת בעבר, כאשר מבניין התחנה דרך הגן העממי ועד טחנת נ'ירי [Nyíri] הכל היה כיכר אחת גדולה. הצעירים בוודאי בקושי יכולים לזכור זאת. זה מעלה אצלי את הזיכרונות הקסומים משבת אחרי הצהריים של ילדותי. בבגדי השבת שלנו ברחנו לכאן לשחק בין הפרפרים והפרחים הרבים.

הכפר התרחב והתפתח גם בכיוון הזה, במיוחד כאשר ברט'וואויפאלו נהייתה לבירה של המחוז המקוטע ביהאר [Bihar]. אולם, הרחוב הראשי של הכפר נשאר כפי שהיה, קצת מיושן, כביכול אינו רוצה להתחשב בעולם החדש שנבנה סביבו. שם היו בתיהם של המשפחות היהודיות, ותיקי המקום. הם לא בנו בתים חדשים, הם סברו שהבתים שנבנו בידי אבותיהם עדיין יפים, טובים ובטוחים.

קרוב לתחנת הרכבת היו הבתים של משפחת קפש [Kepes]. באמצע הבית הארוך והנמוך של ההורים וסביבו הבתים של הבנים. מולם עמד ביתה של משפחת שאפר [Schafer]. פנימה יותר שכן מחסן העצים הגדול של יוז'ף פרקש [Farkas József], אחריו עמדו בית-רותבאר [Rothbar] ובית המרזח של כץ. מול בית המרזח ישב פולופ [Fülöp] כץ הקשיש ובפיו המקטרת הארוכה שממנה אף פעם לא נפרד. הילדים הקטנים של מוריץ [Móricz] פרקש יצאו מביתו הגדול והמכובד, והוא שיחק עמם כל היום. לידו עמד בית ההורים של משפחת ליבשטיין [Liebstein]. צעירי המשפחה גרו בקצה השני של הכפר.

שם היה הכל-בו הגדול של מארטון זאדור [Zádor Márton] עם חלונות הראווה הגדולים. בעינינו הוא העניק אופי של עיר גדולה לרחוב הראשי. צמודים לחנות גדולה זו היו הבית של שאנדור פלדמן [Feldmann Sándor] ושאנדור פודור [Fodor]. מולם נמצא בית בן מספר קומות, הבית היהודי היחיד שנבנה מחדש – ביתו של כהן, בעל החנות למוצרי מתכת. דרך החצר של משפחת כהן אפשר היה להגיע לבית הכנסת ישר מהרחוב הראשי. בית הכנסת היה יפה, מודרני, עם מקום לחמש מאות אנשים. לפני שישים שנה הטיף הרב בלום, התלמיד החכם המפורסם, לאהבת הבורא ואהבת הזולת מעל בימת בית הכנסת. לאחר מותו של הרב הגדול ירש אחד מבניו את מקומו. מול בית הכנסת עמד בית הספר היהודי. במשך שנים רבות היה המלמד ווייס סמל הסדר, הידע והקפדנות. כאשר המלמד ווייס לימד, כולם שאפו לכבוד הגדול ביותר - לזכות במקום ישיבה בשורה הראשונה. אי-הקשבה קלה או טעות בקריאה מהסידור וכבר מישהו אחר ישב בשורה הראשונה. המלמד לימד את האותיות העבריות לתלמידים ביסודיות רבה כל כך, עד כי אפילו אני, שהרבה שנים לא ראיתי אותיות כאלה, זכרתי אותן בשובי הביתה – לארץ ישראל.

אני עוצמת את עיניי וכעת כבר ברור לי כי גם אז ראיתי זאת יותר עם לבי מאשר עם עיניי - אפילו היום רואה אני לנגד עיניי את הבתים עם הקירות הסדוקים והבלויים, המדרכה עם האבנים הגדולות, הכביש שהיה תמיד מלא עפר או בוץ, והם – יהודי אויפאלו.

ליד בית העירייה היה השוק ובו הבאר עם המים המינרליים החמים והריחניים. כל חיי הרגשתי בפי את טעם המים האלה, כל הזמן חשקתי בטעם הזה. היו יהודים שהתגוררו בחלקים אחרים של הכפר. בדאסקאש [Deszkás], בסלש [Szeles], באולאווארוש [Oláhváros] ואפילו בהרפאיי [Herpály]. אזכיר רק כמה משמות הוותיקים – דיושי [Diósi], פלדמן [Feldmann], גליק [Glück], פאראגו [Faragó], פודור [Fodor], גוטפריד-סקיי [Gottfried-Székely], אדלר [Adler], אסטאלוש [Asztalos], שנר [Schner], רות [Róth] ורבים אחרים. הם היו רבים, הרי רק בברטיואויפאלו התגוררו יותר מאלף תושבים יהודים.

אני מתקשה להאמין שכבר עשרים ושתיים שנה הם אינם אתנו. הרי אנו מרגישים אותם חזק כל כך כאילו הם נמצאים בינינו, אתנו ולידנו. לפני עשרים ושתיים שנה הם נלקחו בכוח והעולם צפה בכך. אותו עולם, שזועק בראותו בעל חיים מתענה, שתק כאשר רצחו המוני בני אדם בשיטתיות מדעית.

בכפר גדול זה שנאת היהודים מעולם לא הייתה דבר בלתי-מוכר. האצולה הקטנה שאיבדה את כל רכושה במשחקי הימורים והתפרנסה מהלוואות, הקרינה תמיד שאט נפש, קינאה ושנאה כלפי היהודים. היהודים האמינו שכך הדברים צריכים להיות. לשווא אותתו להם לעתים קרובות החל משנת 1919, הם המשיכו להאמין, אספו מסמכים שהוכיחו שלכמה מהם אפילו הסבא רבה היה יליד המקום, ושאבותיהם שירתו בצבא כבר במלחמת החירות של שנת 1848. הם הרגישו שייכים לעם ההונגרי, הם הצהירו על כך בגאווה, הם התנהגו כהונגרים לכל דבר – אך העם ההונגרי דחה אותם.

הגיע היום הנורא, התשעה עשר במרץ, ולאחר מכן הדברים התרחשו כבר במהירות טרגית. ז'אנדרמים חמושים הובילו אותם באכזריות מביתם לגטו של נאג'ווארד [Nagyvárad] ומשם נלקחו בקרונות לאושוויץ. הם קיבלו דלי מים וכלי ריק כמתנה לדרך מהעם ההונגרי. כך הם עברו בחוסר אונים ובסבל נפשי וגופני כל הדרך בחום הרצחני.

אישה זקנה שנסעה לבדה, בלי משפחתה ישבה בפינה בשקט וחייכה. מכיריה חשבו שאולי יצאה מדעתה. שאלו מה היא עושה.

- אני מתפללת ומודה לקדוש ברוך הוא שרק אני נאלצת לעבור את הנסיעה הזאת וילדתי היחידה נמצאת בביטחון בארץ הקודש.

זה רק מקרה שהאישה הזקנה הזאת הייתה אימא שלי. כולם היו כאלה, טהורים, טובים ומאמינים. החטא היחיד שלהם היה שהם נולדו לאימא יהודייה.

אחרי הנסיעה הנוראית, ההגעה לגיהינום של אושוויץ הייתה הקלה. אולי זה היה מחסדי הקדוש ברוך הוא, שעד הרגע האחרון הם לא ידעו מה מחכה להם כאשר היו צריכים ללכת שמאלה.

הבה נזכור זאת ונזכיר לכולם. הגידו זאת לילדיכם ולנכדיכם! ספרו להם איך נרצחו על קידוש השם! אל לכם לדאוג לשלוות נפשם, חובת **אי-הסלחנות** מצדיקה אתכם. השמדתם תהא לנו לאזהרה לעד שאיש לא ישכח מה קרה בשנות הארבעים ליהודי הונגריה שחיו בין הגויים.

לאחר השואה חזרתי שוב מישראל, במאי בשנת 1948. לא הגעתי הפעם מכיוון גשר הברזל ולא ראיתי את המגדל הקטוע. היה ערב חשוך ומעונן. כשירדתי מהרכבת הרחתי את הריח של עצי השיטים, הבושם של הכפר הקטן הזה באלפולד [Alföld].

- האם זה אפשרי? עצי השיטים פורחים כמו פעם?

הבטתי בבתים – הגם הבתים עומדים עדיין? הבתים שהיו מלאים בשמחתנו ובצערנו, בפחדינו ובתפילותינו? האם לא התמוטטו כאשר המפלצות

הנוראיות האלה - הז׳אנדרמים ההונגרים הרעבים לדם הוציאו מבתיהם את החפים מפשע?

בבתים היה גם אור, הייתכן שהיו אנשים שלא התביישו לעבור לשם? האם יש אדם שמסוגל לישון בין קירות אלה? האם יש אימא שיכולה ללדת כאן? האם יש הורים המסוגלים לחנך כאן את ילדיהם לציווי "לא תרצח"?

רצתי בין הבתים כדי לא לראות דבר, אפילו לא את הבית שנולדתי בו. זה לא ייתכן שנולדתי שם. אני נולדתי כאן, בתל אביב, לפני עשרים ואחד שנה כאשר ידיים מבורכות הובילו אותי לארץ מולדתי האמיתית.

תל אביב, 1966

תולדות משפחתנו – ברט׳וואויפאלו

סבי, משה ליבשטיין, ורעייתו, זלי פיש [Fisch Záli], נולדו שניהם ביישוב אויפהרטו [Újfehértó], אך בשנת 1870 הם כבר גרו בברט׳וואויפאלו.

אבינו, אליעזר ליבשטיין נולד שם, ובשנת 1897 נשא לאישה את בתו של הרב מניראצ׳אד [Nyíracsád], את לאה רוזנבאום [Rosenbaum].

אחותו של סבי, רחל ליבשטיין, נישאה ליהודי עשיר בעל אחוזה, ליונאש מיליצר [Militzer Jónás]. גם הוא היה תושב ברט׳וואויפאלו. לא נולדו להם ילדים ובהמלצת סבי העניקה אחותו לתלמוד תורה כחמישים הקטאר אדמה. מההכנסות של האדמה הזו קנו שתי דירות לשני המלמדים וממקור זה כיסו את שכרם. אינני בטוחה, אני רק סבורה, שמהכנסה זו נשאר כסף להוצאות אחרות. מור אסטאלוש [Asztalos Mór], הגבאי של החברה קדישא, היה הממונה על העניינים הכספיים. בן נוסף של אח אחר ממשפחת ליבשטיין הגיע לאויפאלו לביתה של רחל מיליצר. שמו היה לאיוש [Lajos] ליבשטיין.

מלבדי היו לאליעזר ליבשטיין שני בנים, יוז׳ף [József] ויונאש. יונאש חלה ונפטר במלחמת העולם הראשונה. יוז׳ף התחתן עם בחורה שהייתה ילידת קאשא [Kassa]. הזוג, יחד עם שני ילדיו, הוגלה לאושוויץ.

בברט׳וואויפאלו הייתה קהילה יהודית גדולה, חבריה היו סוחרים אמידים בעלי חנויות יפות וגדולות, בעלי מלאכה ובעלי אדמות: מארטון זאדור [Zádor Márton], איגנאץ פלדמן [Feldmann Ignác], אנטאל [Antal] פלדמן ושאנדור פודור [Fodor Sándor] היו בעלי חנויות לבגדים, איגנאץ כהן היה סוחר מוצרי מתכת והרמן שטארק [Stark Hermann] היה סיטונאי של תבלינים. בין סוחרי העצים החשובים היו בנו פלדמן [Feldmann Benő] ויוז׳ף פרקש [Farkas József].

בשנת 1900 התלמיד החכם הגדול, עמרם בלום, היה הרב הראשי. הוא ארגן סביבו ישיבה גדולה, בה למדו הרבה בחורים מבתים טובים שהגיעו מטראנסילבניה. דודי סיפר לי שסבי הלך אל הרב, וביקש שישדך את בתו היחידה לבחור הלמדן ביותר.

גם בניו וגם חתניו של הרב בלום היו תלמידי חכמים. לאחר מספר עשורים ירש בנו, בן-ציון בלום, את משרת אביו עד הגליית הקהילה.

בית הכנסת היפה והמרווח של הקהילה נבנה בין השנים 1905 ו-1907. עזרת הנשים הייתה בקומה השנייה משני צידי בית הכנסת.

כדאי להזכיר במספר מילים את הקרנות של היהודים:

1. מהקרן של שאלאמון [Salamon] מיליצר ורעייתו קיבלו בכל שנה תרומה שתי בנות יהודיות עניות למימון חתונתן. היה צריך להגיש בקשה מראש והחתונה הייתה אמורה להתקיים ביום השנה של התורמים.
2. מהקרן של יונאש מיליצר ורחל ליבשטיין הייתה אדמה בשטח של כחמישים הקטאר. קרן זו כבר הוזכרה קודם לכן.
3. הקרן של אליעזר ליבשטיין ולאה הייתה מגרש אדמה וחצר המיועדים לבניית בית כנסת קטן עם בית מדרש. שלוש משפחות בנו את המוסדות, מור פרקש [Farkas Mór], ג׳ולא [Gyula] קליין, והרמן שטארק.

חיפה, 1980

תולדות משפחת מארקוביץ'

סבי, דוד מארקוביץ', היה חבר מייסד בקהילה היהודית של ברטיואיפאלו. הוא נולד בוואמושפאלווא [Vámosfalva] בשנת 1862. הוריו ואבותיו, שני דורות לפחות התגוררו בלושונץ [Losonc]. כאשר סבי היה בן ארבע הם עברו תחילה לנאגיראבה [Nagyrábé] ולאחר מכן לשאררית'אודוואר [Sárrétudvar]. אביו היה חייט והלך לעולמו בשנת 1875 כאשר סבי היה בן שלוש עשרה. אמו שלחה אותו להיות עוזר לשען יהודי אדוק. הוא עזר לסבי היתום, לימד אותו מקצוע וחינך אותו להיות יהודי טוב. הוא לא ניצל אותו כמו שרבים אחרים נהגו עם יתומים. במשך היום לימד אותו שענות ואת הערבים הם ייחדו ללימודי קודש. הוא היה בן שמונה עשרה במות עליו מלמדו. לפי בקשת אמו הוא נשא לאישה את פאני רייך [Reich Fanni] שהייתה תושבת המקום.

הזוג הצעיר לא מצא פרנסה בשארטאודוואר והם התיישבו בברטיואויפאלו בסוף שנת 1882.

תעודה שהונפקה בשנת 1882 ביישוב נאגירבה [Nagyrébé] העידה שסבי היה תושב בלי דופי ושילם את כל המסים שהוטלו עליו. הוא קיבל אישור לעזיבת היישוב לפי בקשתו. תעודה אחרת, שהונפקה בשלושים בדצמבר בשנת 1882, מעידה כי הוא התקבל על ידי נציגי היישוב ונהיה לתושב רשמי של ברטיואויפאלו.

סבי פתח את חנות השעונים שלו ברחוב הראשי של אויפאלו. בשנת 1882 הוא מצא קהילה יהודית פעילה בברטיואויפאלו. בכפר גרו בערך עשרים משפחות אשר מנו בסך הכל כמאה ועשרים נפשות. במקומו של בית הכנסת הוקם לימים המקווה. היה שם גם תלמוד תורה. במקום מגורם של שני השוחטים הוקם מאוחר יותר בית השחיטה.

בבית הספר היהודי היו ארבע כיתות, ולאחר זמן מה נבנו במקומו בית הספר לתקופת החורף והמזכירות. באותה תקופה הרב עמרם בלום הצעיר היה הרב.

לסבי נולדו תשעה ילדים - שלוש בנות ושישה בנים. הוא הצליח בניהול החנות ופרנס יפה את המשפחה הגדולה. הוא היה פעיל בחיי הקהילה וזכה לכבוד רב כאחראי על ענייני הציבור. בניו למדו בישיבה עד גיל שמונה עשרה ובינתיים למדו גם את מקצוע השענות. בחנות עבד גם עוזר. היו שתי בנות גדולות במשפחה, והעוזר כמובן התעניין בשתיהן. גם הבנות התאהבו בעוזר.

סבי וסבתי לא התנגדו שהבת הגדולה יותר תתחתן אתו. לאחר החתונה הזוג הצעיר הפליג לאמריקה. הבת השנייה, לאורה [Laura] נכנסה לדיכאון כי לא היא התחתנה. היו צריכים למצוא לה חתן בדחיפות. הבעיה הייתה שלסבי לא היה כסף לנדוניה, כי מהכנסות החנות הוא היה צריך לפרנס משפחה גדולה. באותה עת הנדוניה הייתה גורם חשוב אם המשפחה רצתה חתן רצוי מכל הבחינות. עבור סבי בריאותה ואושרה של בתו היו החשובים ביותר ולכן הוא רצה למצוא חתן טוב. הוא נפגש עם הרבה אנשים ואסף מידע, עד שנודע לו שלשוחט בקולוז'וואר [Kolozsvár] בשם פיש [Fisch] יש בן, איש מקצוע מצוין, שלמד בוינה ושהוריו מחפשים עבורו כלה. הוא בירר על המשפחה ושמע כי המשפחה דתית, טובה ומכובדת והבחור יפה תואר וגבוה. סבי לא אמר מילה לאיש, עלה על רכבת ופגש את משפחת פיש בקולוז'וואר. הציג את עצמו ועבר מייד לנושא החשוב. לאחר דיון קצר הזמין אליהם את

הבחור. הצעירים נפגשו והתאהבו ממבט ראשון. הדיכאון של לאורה חלף לאלתר. הבעיה הייתה, שלא יכלו לתת נדוניה, והיה חשש שבחור כזה מוצלח לא יישא בחורה ענייה. סבי החליט לעשות צעד חשוב וחריג: לוותר על חנותו לטובת החתן החדש. הייתה לו חנות משגשגת בעלת וותק של שלושים ושתיים שנה. חנות זו הייתה פרנסת המשפחה. סבי היה רק בן חמישים ושתיים. הבנים כבר גדלו, היה להם מקצוע, אך באחריות ההורים הייתה הילדה הקטנה, בת הארבע עשרה. השאלה הגדולה הייתה מה יעשה סבי אחר כך? הדבר החשוב ביותר עבורו היה אושרה של לאורה. מאחר שהוא היה אחראי בקהילה כבר מספר שנים, והשתתף באופן פעיל בעבודת המנהיגות שארגנה את חיי הקהילה והביאה להתפתחות הקהילה, הוא ביקש מחברי המנהיגות להתאסף לישיבה. בישיבה הוא ביקש את העסקתו כשמש בית הכנסת. בקשתו התקבלה ובכך הובטחה לו פרנסת משפחתו.

החתונה התקיימה, דודתי לאורה ודודי מיהאיי [Mihály] נישאו זה לזו. למחרת החתונה עמד סבי בהבטחתו ומסר לחתנו את מפתח החנות והתחיל לעבוד כעובד הקהילה. בניו התפזרו והתחילו בחיים עצמאיים, רק הילדה בת הארבע עשרה נשארה עם ההורים.

בשנת 1914 פרצה מלחמת העולם הראשונה. שני בניו של סבי וחתנו התגייסו. בשנת 1915 קיבלה המשפחה מכה כואבת: הבן הבכור שלהם , יאקאב [Jakab], נפל בחזית הסרבית. נותרו אחריו אלמנה ושני ילדים קטנים. הילד הגדול יותר היה בן חמש וסבי ביקש מהאלמנה הצעירה שתיתן לו לחנך אותו זמן מה. האלמנה הסכימה וזולי [Zoli] הקטן עבר לגור בבית סבי. סבי היה איש קפדן, בכל בוקר בשעה חמש, הוא לקח את הילד הקטן להגיד קדיש. הוא לא ויתר אף בחורף בימים המושלגים ביותר. לאחר שנתיים ביקשה האם להחזיר את בנה וחזרה אתו הביתה לסאניסלו [Szaniszló], שהייתה שייכת לרומניה אחרי הסכמי השלום. הם התנתקו כמעט לחלוטין מהמשפחה.

מלכה, הילדה הקטנה, גדלה בינתיים והגיע הזמן להשיא אותה. סבי וסבתי לא יכלו לתת נדוניה, ולכן היה קשה למצוא חתן רצוי בעיניהם.

למי יהודי דתי יכול לפנות לבקש עצה? כמובן לרב. סבי הלך לרב של אויפהרטו [Újfehértó], הרב שמע את דבריו ואמר לו שביישוב שלו יש משפחה ענייה אך מכובדת, יש להם בן, בחור שקט ונחמד שלמד להיות נגר. הכירו בין החורים, הצעירים נפגשו ומלכה שהייתה בחורה יפה מאוד, התחתנה. לצערנו לא היה לה מזל רב. בעלה מניוש [Menyus] היה איש חרוץ, אך החיים בהונגריה שלאחר המלחמה היו קשים מאוד. נולדו להם שני ילדים, הבן מארטון [Márton] והבת הרמינה [Hermina].

אבי, מארטון מארקוביץ' התחתן בשנת 1919 עם אמי, הרמינה לוי. היא הייתה ילידת האידובאגוש [Hajdúbagos] ובאה ממשפחה טובה. למשפחתה הייתה חנות כל-בו, מפעל למי סודה ואדמה קטנה לגידול ענבים.

אבי פתח חנות שעונים בנאגילטא [Nagyléta]. אמנם קיבל נדוניה יפה מהוריה של אשתו, אך המשבר הכלכלי והאינפלציה הקשו עליהם את תחילת דרכם.

לאחר זמן מה, הוא קיבל הזמנה מהקהילה בסגהאלום [Szeghalom] להיות מלמד, רשם ומזכיר הקהילה. הוא מילא את המשרה שמונה שנים ומשפחתנו בילתה שם שמונה שנים יפות. הקהילה השתייכה לזרם הניאולוגי, ולפי האידיאולוגיה שלהם הגורם העיקרי לאנטישמיות היה ההופעה החיצונית המתגרה של היהודים. על פי הסיסמה שלהם "היה יהודי בביתך ואדם בצאתך!" זו הייתה שנת 1935.

הרבנים הניאולוגים קיבלו תואר דוקטור, ובלבושם היו דומים יותר לכמרים הנוצרים. אבי, מורה דת בתיכון היהודי המקומי, עם הלבוש היהודי המסורתי שלו, לא התאים ל"דרישות הזמן". הוא פוטר ואת משרתו קיבל רב צעיר בעל תואר דוקטור.

כך הגיעה משפחתנו בשנת 1936 לברט'וואויפאלו, אבי פתח שם חנות כשרה, בעיקר למוצרי בשר. אלה היו זמנים קשים. שנתיים מאוחר יותר סבתי חלתה במחלה קשה ונפטרה. בעקבות זאת סבי נשבר, הרגיש בודד והציע לנו לגור אצלו. היה לו בית גדול ומשופץ שהתאים לקלוט משפחה בת שבע נפשות. הוא שמח שלא היה לבד ולנו היה בית נאה. אמי טיפלה בו כאילו היה אביה. בשנת 1941 הוא חלה והחזיר את נשמתו הטהורה לבוראו. בזכותו ובזכות אבותיו ריחם עליו הקדוש ברוך הוא ולקח אותו אליו לפני שנת 1944. הוא היה איש נחמד וישר, אהב להתבדח עם זרים אך היה קפדן עם בני משפחתו.

לאחר מותו הקריאו לנו את צוואתו הכתובה ביידיש. היא הייתה אצל הרב בן-ציון בלום. הוא נפרד בהתרגשות מכל אחד מילדיו וביקש ותבע מהם לשמור בקפדנות על דרכי אבות.

יהי זכרו ברוך.

אני נפרד בזאת מבני משפחתי האחרים, מהוריי היקרים, מאחיי, ממשפחתה של אמי בהאידובאגוש ומשש מאות וחמישים יהודי אויפאלו שנפלו קרבן לרשעותם של הנאצים הגרמנים וההונגרים.

יהיה זכר כולם ברוך.

חיפה, 2000

היום האחרון

אפריל, שנת 1944. בתחנת המשטרה של ברטיואויפאלו הכינו רשימה שמית של היהודים הגרים בכפר.

שמועות מפחידות הופצו, לבם של כל היהודים התמלא בפחד. בתחנת הרכבת עברו קרונות חתומים ובהם יהודים מטרנסילבניה. איש לא ידע את מטרת נסיעתם. בעשרים ושניים במרץ הגיעו פלוגות חמושות לכפר והתושבים היהודים ארזו את חפציהם והתכוננו להתפתחויות הצפויות. התחילה הגלייתם של מנהיגי הקהילה ושל חבריה האמידים ביותר. בהם היו גם הסיטונאי בלא זאדור [Zádor Béla], עורך הדין טארדוש [Tardos] ויוזיף קפש [Kepes József]. הם קיבלו חמש דקות להתכונן ולהתייצב. כל זה התרחש בעת פלישת הכוחות האנטי-פשיסטיים בנורמנדיה, בכל רגע הייתה צפויה הפצצת הערים הגרמניות וההונגריות.

באווירה זו הגיע חג הפסח. בבתים יהודים רבים התכוננו לליל הסדר. בבית מספר תשע ברחוב טלקי [Teleky] ישבה המשפחה סביב השולחן החגיגי והמורה גרינוולד [Grünwald] קרא בקול חזק את ההגדה: "הא לחמא עניא די אכלו אבהתנא". לבבותינו התמלאו בפחד – האם זה יהיה הגורל שמצפה לנו? נשאלה גם השאלה הנצחית: "מה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות?" שוב חוסר תקווה ואי-וודאות; האם נקבל תשובה לשאלתנו? האם הקדוש ברוך הוא יהיה עמנו? האם נוכל לחגוג את חג החירות גם בשנה הבאה?

בתקופה זו יהודים כבר לא הורשו לצאת לרחוב בלי הטלאי הצהוב, ואסור היה להם לעלות על הרכבת ללא אישור.

אנוש קפש [Kepes Annus] הגיעה לבודפשט באישור, כדי לעזור לבת שלה, בורישקא [Boriska]. לאחר הלידה הגסטפו עצר אותה והיא הוגלתה קודם לקישטארצא [Kistarcsa] ומשם לאושוויץ. הבנות שנשארו בכפר נרשמו לעבודה בשדה, אף על פי שלא היו רגילות לעבודה פיזית קשה. הן קיוו שתצלחנה לשנות בזאת את גורלן. כמובן, שום דבר לא עזר. הנשים היהודיות אפו עוגות, הבחורות תפרו תרמילים.

יום אחד קיבל המורה גרינוולד בשורה רעה: אחותו, שגרה קרוב לגבול עם סלובקיה, הוגלתה עם יהודים אחרים. המצב התדרדר גם בברטיואויפאלו. למחרת חג השבועות המלמד גרינוולד יצא מביתו ובצהריים חזר מושפל, לאחר שבריונים גילחו את זקנו בכוח. בתו, שראתה בפעם ראשונה את אביה בלי זקן, התפרצה בבכי. מספר ימים לאחר מכן, נכנס לבית מנהל בית הספר ופניו רציניות מאוד:

- עמיתי היקר, יש לי בשורה עצובה. מנהיגות הכפר החליטה שההגליה תתבצע מחר. אני מציע שתהיו מוכנים, תארזו את חפציכם ותישנו טוב. אינני יודע יותר פרטים, אבל אני מבטיח לך, אדוני המורה, שאודיע לך על כל דבר שייוודע לי. המצב הפוליטי משתנה, בעלי הברית התחילו בשחרורה של אירופה, אני מקווה שהגרמנים לא יחזיקו מעמד הרבה זמן בלחץ ההפצצות המתמידות.

- אדוני המנהל, אני מודה לך על ביקורך – פנה אליו המורה גרינוולד – אינני בטוח אם טוב לנו לדעת מראש את גורלנו. הלילה בוודאי לא נישן הרבה.

- שהאל ישמור עליכם – נפרד מאתנו המנהל.

הם ארזו שוב את החפצים ואת דברי המאכל והלכו לישון. למחרת התעוררו לקול תוף. מזכיר הכפר הכריז שחל איסור מוחלט על כל יהודי, ילד

ומבוגר, לעזוב את ביתו מאותו רגע ועד שהמרכבות או הרכבים יגיעו. היהודים יועברו בכלי רכב אלו למקום האיסוף בבית חרושת ללבנים.

הרכבים הגיעו רק בשעות הצהריים ובמהומה הגדולה המשפחה לא ידעה מה לקחת ומה להשאיר.

- גברתי הצעירה – אמר זינדארם אחד בעל לב טוב – שייקחו כלי רחצה ודלי למים. זכרו את עצתי, זה יהיה הדבר החשוב ביותר.

זה היה יום יפה בחודש תמוז, הרחובות היו ריקים כאשר המסע יצא לדרכו. כל יהודי ברט'ואויפאלו – המבוגרת ביותר בהם, אלמנת מארטון אדלר [özv. Adler Mártonné] והצעיר ביותר, תינוק שנולד רק חודשים אחדים קודם לכן, אנדרה גרוס [Grósz Endre] – הלכו בלב קשה אחרי המרכבות לדרכם העצובה שממנה רובם לא חזרו.

המורה גרינוולד המשיך בהגדה: "עבדים היינו לפרעה במצרים ויוציאנו ה' א-להינו משם ביד חזקה ובזרוע נטויה". האם הקדוש ברוך הוא יגאל אותנו גם הפעם מההשפלה הזאת ומהסבל הזה כמו בימי אבותינו?

פצועה ומלאה בכאב ניסיתי לשחזר את היום האחרון, ניסיתי להעמיד זיכרון ולהביע כבוד לאלה שלא חזרו מהדרך הזו.

יהי זכרם ברוך. אמן.

קתלין שוורץ, מבית ריינר [Schwartz Reiner Katalin]

על השואה
הייתי אז בת שמונה

תמיד קשה לכתוב על הכאב. אפילו אחרי חמישים שנה קשה וכואב לכתוב על השואה. לא עובר יום בלי שאזכר במחנות העבודה, במסעי המוות ובבני המשפחה והחברים שנספו. כמה עשורים עברו מאז ששחררו אותי מהמחנה בגינשקירכן [Günskirchen] בהיותי בת תשע בחמישה במאי בשנת 1945. זיכרונות העבר תמיד עומדים מול עיניי.

בילדותי היינו תושבים בקונהגיש [Kunhegyes]. כפר קטן זה היה מקום נחמד וחביב בחיק הטבע. עבורי, הכל התחיל כאשר אבי האזין לרדיו בעת שהיטלר, יימח שמו ויאבד זכרו, הכריז על המלחמה. אני כילדה קטנה לא הבנתי הרבה מדברי הקריין, אך היה ברור לי כי מכנים אותנו בשמות גנאי, ושנצטרך לסבול מהפליה לרעה. כמובן לא הבנתי עדיין שנלקחה ממני הזכות להיות הונגרייה, ושכל יהודי הפך לאזרח סוג ב'.

הגרמנים פלשו להונגריה בעשרים ותשעה במרץ, ומשפחתי, יחד עם שאר היהודים, הוגלתה לגטו של קונהגיש ומאוחר יותר של סולנוק [Szolnok]. כאשר אילצו אותנו לעזוב את ביתנו, הוריי בכו ואני, הייתה לי הרגשה מוזרה שלעולם לא נחזור הנה. לצערי חששי התממש.

בגטו של סולנוק נמצאו בצפיפות נוראית המוני היהודים מכל הגילאים, הם רוכזו לשם מכפרי הסביבה. מספר אנשים ניסו לברוח מהגטו אך נתפסו והוחזרו. את כולם הובילו לכיכר הגדולה ונאלצנו לצפות בתליית הנמלטים. בגטו הייתי עם הוריי, רק אחי הגדול בן העשרים לא היה אתנו. הוא היה בחור יפה תואר וגבוה, הצטיין בלימודיו ובספורט, במיוחד בשחייה. הוא קיבל את תעודת הבגרות בגימנסיה של קישקונהאלאש [Kiskunhalas] ותכנן ללמוד הנדסה. מחמת הגזרות נגד היהודים הוא לא הצליח לממש את חלומותיו. זאת ועוד, כבר בתיכון נאלץ לסבול את התעללויותיהם והשפלותיהם של הנאצים ההונגרים הצעירים.

בבוקר אחד התחילו הז'אנדרמים לרכז את האנשים ליד הקרונות. הוכנסנו לקרון בצפיפות ובחום בלתי-נסבלים, היה רק חלון קטן אחד, לא היה די אוויר, כולם הזיעו והתחילו להתפשט. המים שהבאנו אתנו אזלו, כולם סבלו, במיוחד הילדים והקשישים. הרכבת עצרה בכמה תחנות והתחננו לז'אנדרמים שליוו אותנו לקבל מים, אבל הם צעקו עלינו שנתרחק מהחלון. הרכבת עצרה עוד לפני שופרון [Sopron], הדלתות נפתחו. ז'אנדרמים עלו וצעקו שבגבול יעבירו אותנו לרשות הגרמנים, אך קודם דרשו שנמסור להם את הכסף והתכשיטים. אמרנו שכבר לקחו מאתנו את הכל. שוב התחננו לקבל מים, אך נדחינו בגסות. בשופרון העבירו אותנו אל הגרמנים.

הרכבת נסעה לכוון אוסטריה. הועברנו דרך שטראסהוף [Strasshof], קרוב לוינה, לאברגאסינג [Ébergassing]. שם כולנו, גם הילדים, עבדנו בשדה בעבודת פרך מעלות השחר ועד השעות המאוחרות של הלילה. עבודה זו נמשכה מספר חודשים, אך היו ימים שלקחו אותנו לוינה כדי לסקל אבנים. פעמים רבות היו אזעקות, אולם ליהודים היה אסור להיכנס למקלטים. אנחנו אפילו שמחנו, כי בזמן האזעקות יכולנו להפסיק לעבוד - הרי השומרים ברחו למקלטים.

כאשר התעוררתי בוקר אחד ראיתי שאמי בוכה ותופרת משהו על ממחטה. היא ענתה לשאלתי, כי הוא תופרת את השם שלי משום שהגיעה גזרה

להעביר את כל הילדים למחנה בטרזיאנשטאדט [Teresienstadt]. אכן העלו אותנו למשאית ונלקחנו. אני זוכרת שאבי עמד בדלת והתפלל. אינני יודעת מה קרה, אך לאחר מספר ימים החזירו אותנו ומשפחתנו שוב הייתה ביחד. זה אחד מהפלאים בסיפור ההישרדות שלי.

מאוחר יותר הוליכו אותנו למחנה במאוטהאוזן [Mauthausen]. היה בערך חודש נובמבר, צעדנו בקור, בבוץ ובגשם. מי שלא קם מיד אחרי המנוחה הקצרה – נורה למוות לאלתר. החזקתי את ידה של אמי, ופחדתי מתי יפגע בי הכדור. כך הגענו למחנה במאוטהאוזן. הייתה שם צפיפות נוראית, עד היום אינני מבינה כיצד ניצלנו מתאי הגז. זכור לי שפתאום היינו בקור, בשלג – כמעט לא לבושים כלל. רק בגד פסים ונעליים צבאיות היו עלינו. מפאת הצפיפות לא נותר לנו מקום בביתנים, והעבירו אותנו לאוהלים. ישנו על האדמה בשלג ובבוץ. בחודשים הבאים סבלנו רבות מהרעב, מהקור, מההתעללויות ומהעינויים, וכמובן מהניסויים שביצעו בנו. כולנו היינו חולים. אמי במסירות נפש מוחלטת חילקה לי ולאחותי את מעט המזון שקיבלה. היא עמדה בעול הקשה ורק בזכות אהבתה וכוחה הנפשי הצלחנו לשרוד.

באמצע חודש מרץ בערך הוציאו אותנו במסע המוות לכיוון מחנה הריכוז בגינשקירכן. מתוך מאות, מעט האנשים שנשארו בחיים, היו רזים כשלד ובקושי הצליחו ללכת. השומרים האכזריים זירזו אותנו כל הזמן. הגשם ירד, היה ערפל ואנו צעדנו במאמצים בלתי רגילים. נפלתי כמה פעמים אך אמי הרימה אותי. כאשר לבסוף הגענו לגינשקירכן אבי היה כבר חולה מאוד במחלת הטיפוס, ואלה היו הימים האחרונים שלו. חרף כל איסור הלכתי לחפש אותו וראיתי אותו בפעם האחרונה. הוא שכב בין אנשים אחרים בלכלוך, הוא היה רזה וכבר לא זיהה אותי. מעולם לא ראיתיו שוב, הוא נפטר שם בתנאים תת-אנושיים יחד עם יהודים רבים אחרים.

גם אמי חלתה בטיפוס, אך בכוחותיה האחרונים תמכה בי ובאחותי הגדולה. כל הזמן בכיתי שאני רעבה. יום אחד ברוב ייאושה היא לקחה אותי למפקד המחנה לבקש אוכל. מאוחר יותר היא אמרה שצעד זה היה מסוכן מאוד ויכולנו להיהרג שתינו.

בוקר אחד מישהו התפרץ לביתן שלנו וצעק: "אנחנו חופשיים, השומרים הגרמנים לא נמצאים במקום!". תחילה לא יכולנו לתפוס את משמעות המשפט, ומאוחר יותר כשיצאנו ראינו חיילים מחלקים אוכל. בארבעה במאי בשנת 1945 חיילים אמריקאים שחררו אותנו. אט אט החלמנו ממחלותינו.

החוויות הנוראיות של הילדות משפיעות עליי עד היום, סבלתי מנאורוזה, ולא יכולתי ללדת מחמת ההלם בגיל הצעיר.

העיר שחזרתי אליה כבר לא הייתה כמו פעם. רציתי לשמוח שאני רואה את הבית ואת הנוף המוכר, רציתי ליהנות מריח פרחי הלילך, רציתי לפגוש מכרים – אך העיר שלי כבר הייתה עבורי בערפל מתמיד ובצל הנרצחים.

חיפה, 2000

Hidó[4]

ברובע הסטודנטים בפריז היו אכסניות נוער זולות רבות. נכנסתי עם מזוודתי דרך דלת המלון הקטן שנקרא: Hotel des Carmes. בעלת המלון – בת ארבעים לערך, נראתה אז בעיניי כגברת מבוגרת מאוד. היא התכוננה למלא את טופס הקבלה:

- Oú étes-vous né?[5]

היא חיכתה לתשובתי בעודה מחזיקה את העט בידה. מעומקו של הלובי הקטן והחשוך, הביטו שני זוגות עיניים במתרחש. היו אלה בעלה, בעל רגליים קצרות וראש שמן, וידיד נפשם הגבוה יותר שהיה בעל פנים ארוכות. שניהם בגיל העמידה, לבושים בכותונת בית, פניהם אדמוניות-חייכניות בהשפעת השתייה. היום אני כבר יודע שבעלת המלון לא שאלה דבר מסובך כל כך. אפילו אז, יכולתי לנחש שמשמעות ה"oú" היא היכן, וגם לא הייתה סיבה שאבהל מצורת השאלה של הפועל להיות: "étes-vous".

אולם מהביטוי "Oú étes-vous né" ה"né" היה החלק הנורא. וכמובן בעלת המלון שיננה דווקא את החלק הזה בעקשנות רבה ובעצבנות הולכת וגוברת: "Né, né, né, né, né?"

היא הביטה אחורה לאפלה, לקהל הגברים, כביכול אומרת להם: "אוי, לא פשוט להתגבר על קשיי המקצוע של בעלת מלון בין-לאומי." היא התחילה להראות בידיה למה היא מתכוונת:

"Né, né, né". ידה התחילה קרוב לרצפה, עלתה יותר ויותר," né, né, né" וידיה כבר הגיעו לגובה הראש, ובסוף השאלה כבר לא עמד סימן שאלה, כי אם סימן קריאה עצבני מאוד. הצורה "Né, né, né" נגזרת מהפועל "naitre" שמשמעו להיוולד, ומשמשת גם כשם תואר בזמן עבר. ומה שהיא ניסתה להסביר בידיים: האורח גדל מילד קטן לאיש גדול, הוא נולד ומתבגר.

זאת אומרת: "היכן כבודו נולד בבקשה?"

שני הגברים, אדמוניים משתייה, שכביכול יצאו ברגע זה ממחזה קומי, נשענו איש על רעהו והשמיעו קולות של ינשוף.

כן, זה היה המצב. הייתי אז בשנות העשרים לחיי, וכפי שאמרו אז "מבית מבוסס היטב". עוזר רוקח, בעל תעודה, שהגיע מהונגריה וכרגע לא עזרו לו השיעורים הפרטיים הרבים בצרפתית שלקח תוך כדי לימודים בבית הספר התיכון. נכשלתי במשפט הראשון בצרפתית.

לא הגעתי כדי להיות תייר במדינה היפה ההיא, אלא ברחתי מפני המלחמה, בזכותו ובעזרתו של אבי, עורך דין מצליח. אפשר היה לדעת מראש שהמלחמה תפרוץ, ואפשר היה גם לנחש מה יהיה אופיה עבור בחורים בגיל הצבא: נורא, מגואל בדם וסופני. מה שכותבי ביוגרפיה שטחיים המציאו כדי להסביר את המפנה הזה בתולדות חיי, דהיינו שכיהודי ברחתי מפני הפשיזם נוסח הורתי [Horthy], הוא שקר וכזב. את המונחים "פשיזם נוסח הורתי" ו"בריונות נוסח הורתי" המציא מאתיאש ראקושי [Rákosi Mátyás][6] בהשראה

---

[4] משחק מילים בלתי-ניתן לתרגום אשר מבוסס על שינוי האות הראשונה של המילה "יהודי" בהונגרית.

[5] - היכן נולדת?

[6] ראש המפלגה הקומוניסטית ממוצא יהודי שכיהן בתפקיד זה בתחילת שנות החמישים.

רוסית. כמו כן, את השקר התעמולתי האחר: "הורתי, בן בריתו האחרון של היטלר". הבה נראה מה הייתה בעצם ה"בריונות נוסח הורתי"...

למשל אנו, התלמידים הקטנים, שלמדנו בבית הספר האזרחי של ברט'וואיפאלו, אהבנו מאוד את כבוד המושל מיקלוש הורתי. הוריי רכשו כבוד רב לראש הממשלה, לגרף אישטוואן בטלן [Bethlen István] שהיה קרח ובעל אף גדול. בכל הקריקטורות ציירו אותו עם סיגריה ארוכה בפיו. חיינו שני עשורים תחת שלטונם, ועשורים אלה היו מזהירים הודות לגאונותם של הסופר ז'יגמונד מוריץ [Móricz Zsigmond] – החשוב לא פחות מצ'כוב הרוסי – והמלחינים בעלי השם העולמי: זולטאן קודאיי [Kodály Zoltán] ובלא בארטוק [Bartók Béla]. הם האירו את השנים הללו במוסיקה החדשנית שלהם. לכל מי שרצה הייתה האפשרות לקרוא את כתב העת המעולה "המערב" [Nyugat]. בגיליונות "הערב" [Est] היה אפשר למצוא את שיריו של לורינץ סאבו [Szabó Lőrinc], ואת המאמרים הסטיריים המקוריים והעשירים בהומור של קרינתי [Karinthy] ושל קוסטולאניי [Kosztolányi]. כולם יכלו לשמוע את אטילה יוז'ף [József Attila] ואת ג'ורג' פאלודי [Faludy György], שבקול רועם קראו את שיריהם מהבימה בסלונים הספרותיים. לבבות רבים של הונגרים – ביניהם לבבותיהם של יהודים הונגרים – התחילו לפעום מהר יותר, כי אלה היו יצירות הונגריות אמיתיות.

כמובן נכון הדבר, שחברי הפלוגה המיוחדת של השוטרים, בעלי כובע מקושט בנוצה של תרנגול, קיבלו פקודה לתפוס את הקומוניסטים, להכות אותם קשות בכף הרגל, ובסופו של דבר אף הורשו לרצוח אותם. הם אכן עשו זאת, לדוגמה במקרה של פורסט [Fürst] וחברו. ההוצאה להורג לא הייתה "התפרעות פשיסטית", אלא סתם מעשה אימה.

בסופה של מלחמת העולם הראשונה, למדינות המערביות שניצחו לא היה עם מי לדבר בהונגריה, שנשארה לבדה לאחר פירוקה של המונרכיה האוסטרו-ההונגרית. המדינות המערביות – ולא היטלר או מוסוליני – בחרו בקצין מהצמרת הצבאית, שאותו יכלו לאלץ לשאת בעולו של הסכמי השלום בטריאנון[7]. תפקידו של הורתי היה, בין היתר, למנוע את הפיכתה של הונגריה למדינת לוויין של רוסיה במרכז אירופה. במשך שנתיים יחידותיו הצבאיות דיכאו ורצחו את מי שנראו להם משתפי פעולה או אוהדי ניסיון המהפכה הקומוניסטית. לאחר שנתיים של פורענויות התחיל משטר חדש. המושל פרק את הארגון "התעוררות הונגרית" [Ébredő Magyarok], אשר שימש כזרוע מבצעית של "הטרור הלבן". כך הגיע לבית ספרנו סרן לשעבר, בשם לאסלו באצ'קאי [Bácskai László], המורה לחינוך גופני החדש בבית ספר אזרחי לבחורים באויפאלו. על אף קומתו הנמוכה, הוא היה שרמנטי בקנה מידה עולמי, חייכן ובעל חוש הומור. הוא קרא בכינוי מצחיק אף לנוצת האווז הצבועה שקישטה בחגים את כובע הבוצ'קאי [Bocskai] שלנו. זה היה התכשיט היקר ביותר בעולם כולו עבור כל ילד כפרי מתרגש. נהנינו ללטף את הנוצה שחלקיה נדבקו זה לזה, הרחנו אותה על אף שלא היה לה ריח.

השנה הייתה אז שנת 1927. הייתי בן תשע (רשמו אותי לבית הספר היסודי שנה אחת לפני הגיל המקובל, ולכן הגעתי לבית ספר אזרחי כבר בגיל זה). בכיתה שלנו הרוב היו ילדי איכרים, וגם מספר ילדי פקידים. היה למשל פרי באצ'י [Bacsy Feri], שסבל מנקע בירך. הוא היה חריף ביותר, הגאון של הכיתה, בנו של מפקד הרשויות המקומיות של המכס. נעשינו חברים כה טובים,

---

[7] בתום מלחמת העולם הראשונה בארמון טריאנון שבצרפת נחתמו הסכמי השלום שבעקבותיהם הונגריה ההיסטורית איבדה כ-60 אחוז משטחיה.

עד שהפכנו לבני בית זה אצל זה. היו בכיתה מספר יהודים. למשל לאלי הרץ [Hercz Lali], שאביו היה שוחט וקצב, וכל יום הביא נקניקיות נפלאות, ולאחר מכן שמח להמיר אותן עמי בלחם בחמאה הפשוט שהבאתי מהבית.

הוריי היו מודאגים בשל המורה החדש, באצ'קאי. מנהל בית הספר, הדוד יאנוש קלמן [Kelemen János], היה ידיד מסור של אבי עורך הדין – שעד כמה שידוע לי ייצג אותו בעניין כלשהו. ובכן, הדוד יאנוש קלמן ניסה להרגיע אותו:

- אל דאגה, הוא בן אדם הגון ומורה טוב. אצלנו איש אינו אוכל את בני ישראל, ואף הוא לא יוכל לאכלם. הוא לא הרג איש מעולם. יש אצלנו מורה לספרות וללשון הונגרית, המורה דאק [Deák], אף מוצאו הוא כמו שלך, ידידי הנריק [Henrik], והוא נהנה מכבוד כללי. אומר מספר מילים לבאצ'קאי, בנוגע לבנך, אתה יכול להיות רגוע לחלוטין.

המורה לחינוך גופני היה כאמור נמוך, אך בעל מבנה שרירי ביותר ויפה תואר. הוא הסתכל אליי במבט חשדני עם חיוך מתגנב. הייתי לבוש בסוודר חדש שקיבלתי לתחילת שנת הלימודים.

- בוא הנה, צא מהשורה. בוא הנה.

הוא הביט בי מכל הצדדים, כביכול מעולם לא ראה יצור מופלא כמוני.

- עמוד דום!

- כן, המורה.

- סתום את הפה. פנה ימינה!

פניתי ימינה בסגנון צבאי עלוב.

- פנה שמאלה! פנה אחורה!

הביט בי והנהן בראשו.

- רגל אחת שלך פונה ימינה והשנייה שמאלה. אצלכם זה נקרא עמידת דום? התאושש!

התאוששתי.

- עמוד קרוב יותר אליי! עוד יותר קרוב. התקדם עוד צעד.

צייתי לו. הוא הרים את סנטרי, ועם יד ימינו שהייתה מכוסה בכפפת עור לבנה סטר סטירת לחי קטנה אך מכאיבה בלחיי השמאלית.

- פנה אחורה! חזור לשורה!

זה היה אפוא המצב. מיד לאחר מכן, הוא התחיל ללמד את הכיתה שלנו את צורות העמידה והפניות הצבאיות. אני יכול להעיד, כי אין זה דבר פשוט. בעיטות קטנות כדי לתקן צורת עמידה וסטירות לחי קטנות היו כלי ההוראה שלו כאשר רצה להדגיש משהו. המורה באצ'קאי לא צעק כלל. אדרבא, הוא תמיד חייך במצב רוח טוב שהביע קצת שאט נפש כלפינו. הוא הצליח לחנך את חבורת הילדים המפונקים שהיינו, להיות כיתת טירונים כמעט.

בסופו של יום הלימודים הוא תפס אותי בשער. משך בסוודר החדש שלי בגובה של המותן.

- אתם עשירים, נכון?

לא ידעתי מה לענות על כך.

- טוב, בסדר, פנה אחורה, לך הביתה. צעד קדימה!

הוא עשה זאת בתנוחת גוף אלגנטית ומעוררת קנאה של מעצב גוף מקצועי. פניו שחשפו את שיניו הלבנות והיפות הזכירו לי יותר חשיפת שיניים של כלב מאשר חיוך אנושי.

בשיעורים לחינוך גופני הוא ערך לנו מצעדים דרך כל העיר עד מגרש הכדורגל הן בסתיו והן בחורף. כאשר יצאנו משער בית הספר, נכנסה רוח תזזית בסוס שהיה רתום למרכבה שהמתינה ליד המדרכה והוא בעט בחזה שלי.

- בוא הנה, - אמר המורה לחינוך גופני – קרה לך משהו?
- אני בסדר, המורה.
הוא נגע במעיל החורף העבה שלי, העשוי לבד.
- אם הבעיטה הייתה פוגעת בילד צועני לבוש חולצה קרועה, יכולנו לקחת אותו לבית הקברות. פנה אחורה, חזור לשורה.
בדרך למגרש הספורט, היה המצעד שלנו צריך לעבור מול בית הבושת. כל ילד מתבגר ידע: שם זה בית הבושת, שם גרות הזונות. כולם צחקקו או צחקו בקול. לא נאסר עלינו לצחוק בקול. המורה באצ'קאי לא אמר מילה. על אחד מבני הכיתה הטיל לסחוב רובה קל, לפתע סימן לו ביד שהוא רוצה את הנשק. הוא הניח את אצבעו על פיו. דממה. כולם השתתקו. הוא טען במהירות את הרובה והצמיד אותו לכתפו. קול קטן של ירי. רגע אחר כך נפל עורב גדול מענף של עץ רחוק.
- ילד עם התרמיל, רוץ, הביאו!
היה ילד נושא רובה, היה ילד נושא תרמיל.
- לא מסתכלים, שמים אותו בשק.
הוא עוד מוסיף: - מרק עורב טעים, למשפחת צוענים שאני מכיר. כן, כן, מבשלים שתים עשרה שעות, והעורב כבר מוכן לאכילה.
המורה באצ'קאי יפה התואר, יחד עם ידידו הטוב, וטרינר צעיר בשם ז'וגוויץ' [Zsugovics], חגגו עם מוזיקת צוענים וחיזרו אחרי כל בחורה בכל המחוז המקוטע.
בירת המחוז המקוטע ביהאר [Bihar] נהייתה ברט'ואויפאלו, במקום נאג'ווארד [Nagyvárad] שכבר הייתה שייכת לרומנים. כמובן, גם היישוב נאג'סאלונטא [Nagyszalonta], המקום שבו נולד אבי. הוא היה גם מקום מגוריה מדורי דורות של משפחת טארדוש. אחותו של אבי הייתה רעייתו של אופה, ובלילות ישנתי בכלי מיטה שהונחו בתוך הארגז המיועד לחיטה. סבי מצד אמי היה תופר שמלות נשים מפורסם, והגיעו אליו כל הנשים המכובדות במחוז שעדיין לא היה מקוטע אז. במאה שעברה עפו לכאן יוני העצים (דהיינו משפחת טורטלטאוב [Turteltaub]), הם הגיעו מגליציה לעיר קאשא [Kassa], לעיר סולנוק [Szolnok], לעיר בקשצ'אבא [Békéscsaba] ולעיר ג'ולא [Gyula]. בערים היפות הראשונות היו הסבים סוחרים, בשתיים האחרות היו עורכי דין מתלמדים, ומאוחר יותר עורכי דין לענייני כלליים ולענייני שטרות - כפי שניתן היה ללמוד מהשלט אשר שימש כקישוט בביתו של אבי בברט'ואויפאלו ואשר היה מהודק לקיר במסמרים.
הבה נאמר מספר מילים על חיי היום-יום של עשרת אלפים התושבים שגרו בברט'ואויפאלו! העיר נמצאת באזור השפלה הגדול ביותר של הונגריה הנקרא "אלפולד" [Alföld], ובין תושביה ההונגרים היה ייצוג לכל המעמדות החברתיים, אף על פי שהרוב היו איכרים. בין יותר מאלף היהודים שהתגוררו שם היה ייצוג לכל המעמדות החברתיים, אף על פי שהרוב היו אנשים דתיים ועניים. אלה מתושבי המקום שהיו בקשר מתמיד עם היהודים והיו בעלי רגישות יתרה, ביטאו את המילה ההונגרית "zsidó", דהיינו יהודי, עם שינוי האות הראשונה: "hidó". כל זאת כדי להימנע מהמשמעויות השליליות הנלוות הקשורות במילה זו. כך נהג לומר את המילה גם השכן הקרוב ביותר, ד"ר לאסלו קאדאר [Kádár László], עורך דין, ידידו-עמיתו המובהק של אבי, וכך הגה את המילה גם בנו, לאצי [Laci] שהיה לי חבר קרוב מאוד. כאשר שלחנו להם בחבילה גדולה מצות כחלק ממתנת חג פסח שלנו, הם אמרו "אוי הנריק, אוי טיבור שלי, אנו קיבלנו בתודה את ה"hidópászka" הטעים". כתמורה, בכל שנה בחג המולד היתי אצלם, ישבתי על הרצפה בסלון ביתם הגדול, ליד

עץ האשוח. אנחנו לא נהגנו להעמיד עץ אשוח. שיחקתי במתנות של לאצי, של קאטי [Kati] או דווקא של מוצי [Muci] כשרק הוציאו אותן מנייר האריזה. אכלתי מהסוכריות התלויות על העץ, דפדפתי בספרים בעלי האיורים היפהפיים. לאצי, שהיה צעיר ממני בשנתיים, הקשיב לי בפה פעור, כאשר פירשתי מתוך דמיוני את פרקי חייו של ישו המתוארים באיורים. סיפרתי לו על השנים הקשות שבהן הגואל עבד ככורה, והזכרתי לו כמה מהרפתקאותיו במגרש מרוצי הסוסים. אני הייתי הילד הגדול, בעל הידיעות הנרחבות, שהרי הייתי אז לפחות בן חמש או אולי אפילו שש.

מספר מילות פרידה בסוף הפרק. את ידיד נפשי, לאלי הרץ ואת אחיו הגדול, שחטו כמובן בעת היותם בעבודת כפייה. איני יודע מה עלה בגורלו של לאצי קאדאר. שמא נהרג אף הוא במלחמה? כן, נזכרתי: הוא היה קצין בשירות קבע, והיה עליו להיהרג בברך דון [Don-kanyar].

אמי, שתי אחיותיה, סבתי, בני דודיי – כולם נרצחו בתאי הגז בפולין. כמוהם, נרצחו כך כל יהודי אויפאלו. אבי ואחי? הם נלקחו יחד עם מספר בני דתנו העשירים קרוב לווינה - במטרה להחליף אותם בשבויים גרמנים. התכניות לא יצאו לפועל, אבי בא הביתה ברגל בתום המלחמה, וכך גם אחי, שבינתיים נלקח לעיר בור [Bor].

מה קרה למורה לספרות דאק בבית הספר האזרחי? הרי דתו לא הייתה ברורה ומוצאו היה זהה לשלנו. הוא הכניס לראשינו במכות חזקות את שיריהם של פטופי [Petőfi], ווروושמארטי [Vörösmarty], ארני [Arany] ומיהאי טומפא [Tompa Mihály] (עד היום אני זוכר אותם בעל פה), ושהקדוש ברוך הוא יברך אותו על כך, יהיה גורלו אשר יהיה. איני יודע מה באמת קרה לו. הוא לימד אותי לכתוב, הוא קרא בקול את חיבורי בעיניים זוהרות, הוא תיקן את התחביר שלי והוציא את המבנים הלשוניים שהיו תוצאה מהשפעת השפה הגרמנית. הלוואי שהיה כאן אף היום והיה מתקן בעט אדום את הטעויות הרבות בסגנון הכתיבה שמופיעות בכתבות ובמאמרים של תקופתנו.

ומה עלה בגורלו של המורה באצ'קאי? האם הוא נסחף בהתלהבות הנאצים ההונגרים וחזר להיות איש טרור כמו שהיה עשרים שנה קודם לכן? זאת הייתה ההתפתחות הנדרשת על פי ההגיון העיתונאי. אולם לא זה מה שקרה, כי אם תורת המוסר והאמונה של מפיקי הסרטים היהודיים שהגיעו מבודפשט להוליווד הן שקבעו את גורלו. זה היה הריאליזם שבמרכזו שם את התועלת הגדולה ביותר של עידן הורתי, שעל פי ראקושי קיבל את שם תגינוי פשיסטי. המורה באצ'קאי התחתן עם בתורה חצי-יהודיה חמודה, מנומשת עד קודקוד ראשה. היא הייתה בתו של בנקאי בשם סאטמארי [Szatmári] שהיה, דרך אגב, קרוב משפחה רחוק שלנו. נולד להם בן, שחום עור וחזק. ראיתיו בטיול לעיר אגר, הוא היה עם סבו בהר הארמון, הסב ישב לנוח על ספסל, ולאצי הקטן התרוצץ לפניו וצרח:

- בוא אתי סבא, בוא אתי!

יהי רצון שהשם ישמור אותם בחיים, או ליתר דיוק, אני מקווה שהם זכו לעת רצון והצורר סאלאשי [Szálasi][8] וחיילי האס-אס הגרמנים לא הספיקו לרצוח את לאצי הקטן בגלל היותו רבע-יהודי. הרי בעיניהם זה היה חטא הראוי לעונש מוות.

פריז, 2000

---

[8] מנהיג הנאצים ההונגרים.

ברט׳וואויפאלו – מעטים מן הרבים

יוז'ף אדלר-אטש [Adler-Ács József]
מדפיס

מקום ושנת לידה: ברטיואויפאלו, 1904
מקום ושנת פטירה: בודפשט, 1979

הוא היה הבן הקטן של המדפיס בלא [Béla] אדלר. סבו, יוז'ף [József] אדלר (נולד בשנת 1836) הגיע מהיישוב הנצידא [Hencida] לברטיואויפאלו. סבא רבה שלו, משה אדלר (נולד בשנת 1810), היה רוכל בהנצידא.

אמו, אטלקא רוזנבאום [Rosenbaum Etelka] נרצחה באושוויץ. אחותה, ארז'בט [Erzsébet] (נולדה בשנת 1900, שמה לאחר נישואיה: רעיית דז'ו פסטרנאק [Paszternák Dezsőné]), נפטרה בגיל צעיר, בשנת 1936. אחותה האחרת, אולגה [Olga] (נולדה בשנת 1903, שמה לאחר נישואיה: רעיית אנדראש לוצ'י [Lőcsei Andrásné]). היא חזרה מאושוויץ, אך בעלה נרצח שם.

בגיל צעיר למד יושקא אדלר את המקצוע של אביו, והיה למדפיס. אביו, בלא, נפטר בשנת 1925 וחתנו, דז'ו פסטרנאק, ירש את בית הדפוס שלו. יושקא היה איש חרוץ במיוחד והקים בית דפוס עצמאי. זה היה בית הדפוס הרביעי בברטיואויפאלו. מכיוון שכבר בגיל צעיר זכה לפופולריות ולכבוד כללי, נהפך בית הדפוס שלו, בזמן קצר, לרווחי ביותר. הוא פתח חנות לכריכת ספרים ולמכירת כלי כתיבה ודברי נייר. כבר בשנות השלושים הנהיג את השירות העצמי - כל אחד רשאי היה לקחת כל מה שרצה ובצאתו היה צריך לשלם.

יוז'ף אדלר השתתף בהוצאה לאור של כתב העת שנקרא "שדה הבוץ" [Sárrét] כאשר עוד עבד בבית הדפוס של אביו. בשנת 1934, כבר כמדפיס עצמאי, הוא התחיל להוציא לאור שבועון מדיני-חברתי בשם "קומאדי ואזורו" [Komádi és vidéke]. הדבר התאפשר לו בזכות ידידותו עם הסופר פאל סאבו [Szabó Pál] מהיישוב ביהאראוגרא [Biharugra]. בשנת 1935 יצא לאור הגיליון הראשון של כתב העת "עם המזרח" [Kelet népe] מבית הדפוס אדלר. המדפיס הנועז מעיר השדה לקח את הסיכון של הוצאת כתב עת ספרותי-אומנותי חדש, שהפך להיות בעל חשיבות ארצית. כתב'עת זה הפך בתוך זמן קצר לערוץ הביטוי החשוב והמכובד ביותר של זרם הסופרים העממיים. הודות לסופרים רבים, ובהם פאל סאבו, דנש בארשי [Barsi Dénes], זולטאן נאדאני [Nadányi Zoltán], אישטוואן שינקא [Sinka István] ואולי אחד מן המפורסמים ביותר, פטר וורש [Veres Péter] זכה כתב העת לתשומת לב רבה בכל רחבי הונגריה. אמת הדבר, שכתב העת עלה לדרגה כזו בעיקר בזכות פאל סאבו, אך לא בכדי הוא כתב את ההקדשה הבאה בספרו 'בדרך האפשרית' [Ahogy lehet]: "ליוז'ף אטש-אדלר, לזכר מאבקינו המשותפים, היפים והישנים, ידידך פאל סאבו."

כמדפיס שמר יוז'ף אדלר על זהותו היהודית, הצטרף למחנה המתקדמים, וגינה את המשטר הישן. הוא תמך בכל רעיון מתקדם והומניסטי. באמצעות ההוצאה לאור של כתב העת הוא זכה לידידותם ולהוקרתם של סופרים ופוליטיקאים, יהודים ונוצרים, סוציאליסטים וקומוניסטים, בעלי קרקעות ואיכרים. כולם כיבדו את כוונותיו הטהורות ואת פעילותו המסורה. בשנת 1938 לאחר הופעת הגיליון החמישי או השישי, הועבר כתב העת "עם המזרח" ללא כל גמול לבודפשט לרשותו של העורך החדש. הוא, ז'יגמונד מוריץ [Móricz Zsigmond], הסופר המהולל, המשיך לערוך את כתב העת עד מותו בספטמבר 1942.

אדלר, כמו רבים מהכפר, שירת בעבודת כפייה בין השנים 1942 ו-1944. הוא נפצע מירי בכתפו אבל הצליח לברוח משם. בפשט ידיד טוב שלו, העיתונאי ד"ר אהרון גאבור [Gábor Áron], נתן לו מחסה והסתיר אותו בדירתו ברחוב גזא [Géza]. אדלר התיידד עם האיש האמיץ הזה עוד באויפאלו. עתה, אהרון גאבור הסתיר אותו יחד עם עוד שישה יהודים, ואף דאג למזונם, אף על פי שסיכן בכך את חייו. בתום המלחמה חזר אדלר ממקום המסתור לברט'ואויפאלו, ששם בעיניו "אפילו האוויר היה שונה". בשנת 1945, לאחר השחרור, הוא מצא את בית הדפוס שלו הרוס. הוא ארגן מחדש את בית הדפוס והתחיל לעבוד מיד. בהזמנת המפלגה הסוציאל-דמוקרטית. הוא הוציא לאור את כתב העת "עם הביהאר" [Bihar Népe]

הוא התחתן בשנת 1947, ועד הלאמת כל קניין פרטי בשנת 1949 הוא גר בברט'ואויפאלו עם אישתו, ג'ורג'י [Györgyi]. בין השנים 1945 ו-1950 היה יושב ראש האיגוד המחוזי של התעשיינים הזעירים. לאחר שהמדינה הלאימה את כל הרכוש שהשיג במשך חייו, הוא עבר לגור בבודפשט. שם הוא התפרנס בתנאים קשים כמלווה נהגי משאיות בחברת "FÖSPED". מאוחר יותר עבד בבתי דפוס, כיועץ ספרותי. בנו, אנדראש [András], נולד בשנת 1951.

בשנת 1966 נבחר למזכיר הראשי של הנציגות הארצית של היהודים בהונגריה (MIOK) והקהילה היהודית של בודפשט (BIH). בתפקיד זה ניסה לשפר את גורלם של היהודים הקשישים, הנרדפים לשעבר. הוא עשה מאמצים כדי שאת בתי הכנסת הנטושים בעיר הבירה ומחוצה לה יהפכו למוזיאונים ולספריות. בתוקף תפקידו הייתה לו האפשרות לסייע לועדת הנרדפים על ידי הנאציזם בעבודתה. הוא יצא לפנסיה מחמת מחלתו בשנת 1970.

בארבעה בנובמבר בשנת 1979 הספיד אותו מנהל בית המדרש לרבנים, פרופסור שאנדור שייבר [Scheiber Sándor] במילים אלו:

"שמרו אותו בזיכרונכם, את האיש שתמיד חייך, תמיד היה מוכן לסייע, היה כמעט שפל רוח, רצה לחיות עבור אחרים, תמיד רצה לשמח אחרים."

עשרים שנה לאחר מותו של יוז'ף אדלר (וחמישים שנה אחרי שעזב את ברט'ואויפאלו), בקיץ 1999, יצא לאור – בגיליון החמישי של "גיליונות ביהאר" [Bihari Füzetek] – בהוצאת העירייה ובעריכתו המצוינת של צ'אבא קוצ'יש [Kocsis Csaba] חיבור יפה מאוד לזכרו שנשא את הכותרת:

בית הדפוס המפורסם של ברט'ואויפאלו.

ד"ר יוז'ף ברג [Berg József]
רב ראשי

מקום ושנת לידה: קוניאר, [Konyár] 1904
מקום ושנת פטירה: נתניה, 1983

קיבל סמיכה לרבנות בבית מדרש לרבנים בבודפשט. באותה הזדמנות הוענק לו תואר דוקטור בתחום השפה העברית. למד גם מתמטיקה ופיזיקה.

היה רב ראשי בעיר אסוד [Aszód] ובקישפשט [Kispest]. בתחילת שנות הארבעים הופיע ספרו הפופולרי בתחום פילוסופיית הדת בשם: "עשר שיחות אתך".

בשנת 1944 בבודפשט הוא הקים מקלט ליתומים שנותרו לבדם לאחר שהוריהם נלקחו.

יחד עם משפחתו עלה לארץ בשנת 1950. עבד בתחום החינוך בירושלים ובנתניה. היה הרב ההונגרי היחיד שארגן קהילה משלו, קודם בירושלים ולאחר מכן בנתניה. היה בעל ידע בתחומים רבים, אישיותו הקרינה רוח של הוראה וחינוך.

בישראל, בכנסים השנתיים לזכר ברט'וואויפאלו וסביבתה, פעל בתפקיד הרב, אמר קדיש לעילוי נשמת הנספים והתפלל לעתיד הניצולים.

הבה נצטט את האמרה שהייתה שגורה בפיו:
"האדם יכול למות פעמיים: פעם כשהוא נפטר ופעם נוספת כאשר הוא נשכח."

עמרם בלום [Blum Amram]
רב ראשי

מקום ושנת לידה: האידושאמשון [Hajdúsámson], 1834 (תקצ"ד)
מקום ושנת פטירה: ברטיואויפאלו, 1907 (תרס"ז)

בני משפחת בלום הם מצאצאיו של המהר"ל מפראג האגדי.
אביו, הרב *יצחק יעקב*, היה רבה של האידושאמשון ומאוחר יותר נבחר לאב בית דין של נאגיקארוי [Nagykároly].
סבו, *עמרם רוזנבאום* [Rosenbaum] היה רבן של שתי עיירות, אירשא [Irsa] ומאד [Mád]. בזכות יושרו ואהבתו כלפי רעיו כינו אותו בני דורו "חסיד".
עמרם בלום התחיל את לימודיו בבית מדרשו של רב שמעון סופר, הרב של היישוב נאגימארטון [Nagymárton], מאוחר יותר המשיך ללמוד בבודפשט אצל הרב חיים סופר. לבסוף, סיים את לימודיו בישיבת פרסבורג, אצל הרב שמואל בנימין סופר.
אשתו הראשונה הייתה בתו של רב משה לייב מבאגאמר [Bagamér].
אשתו השנייה, *שרה*, הייתה מצאצאי הרב המפורסם של קראקוב, כהנא-הלר, בעל תוספות יום טוב.
בשנת 1858 נבחר הרב בלום להיות רב באלמושד [Álmosd].
בשנת 1864 נבחר להיות רב בהגיאליא-מאד [Hegyalja-Mád]. בשנת 1881 התמנה כרב בעיירה הוסט [Huszt].
משנת 1883 ועד 1907 (שנת מותו) היה הרב המפורסם של ברטיואויפאלו. הוא נטמן שם.

בניו המשיכו את דרכו. בנו הבכור, הרב *בן-ציון בלום*, נבחר להיות הרב באויפאלו. בנו השני, הרב *יצחק יעקב בלום* היה דיין בברטיואויפאלו. בניו האחרים כיהנו כרבנים מקומיים ביישובים אחרים: הרב *יהודה צבי בלום* בהאנושפאלווא [Hanusfalva], הרב *משה נחום בלום* היה רבה של נאגיווראד [Nagyvárad], הרב *מאיר בלום* בבאלזאמאויווארוש [Balzamújváros], *קטריאל* בגרמניה.

גם חתניו היו רבנים: הרב *גרשון שטרן* [Stern] במארושלודאש [Marosludas], הרב *יוסף בצי סופר* בהאידושאמשון [Hajdúsámson], הרב *יוסף חיים פישמן* [Fisman] במזוטלגד [Mezőtelegd] והרב *מנשה קליין* בעיר דברצן [Debrecen].

עבודתו החשובה ביותר של הרב עמרם בלום הייתה השו"ת **בית שערים**. יותר משבע מאות תשובות מעידות על ידענותו העצומה בתלמוד ובספרות ההלכה. לדאבוננו, חלק ניכר מכתבי היד שלו נהרס בתקופת השואה.
הרב עמרם בלום היה אדם כן במיוחד, ושנא כל דבר שקר.
ידיעותיו היו מפורסמות בעולם היהדות, ועד היום הוא זכור כאחד מחשובי הדור.

בן-ציון בלום [Blum Ben Cion]
רב ראשי

מקום ושנת לידה: ברט׳וואויפאלו, 1880 (תר״ם)
מקום ושנת פטירה: בודפשט, 1945 (תש״ה)

בנו הבכור של הרב עמרם בלום. למד בישיבת פרסבורג. נשא לאישה את *גולדה*, בתו של הרב מטיגלאש [Téglás], פנט זאב ישראל. נולדו להם שישה ילדים, ארבעה בנים ושתי בנות: *שמואל יהודה, יוסף דב, אריה ויחזקאל, מרים ואתל*. בעלה של מרים, הרב *דוד שלמה פרנקל* היה דיין בברט׳וואויפאלו.

בעלה של אתל, הרב *משה אפרים שוורץ* היה ראש ישיבה בבודסנטמיהאי [Büdszentmihály]. אריה ויוסף דב חיים היום בברוקלין. אשתו של הרב בן-ציון, גולדה, נפטרה בשנת 1966 בניו יורק.

משנת 1929 היה הרב הראשי של ברט׳וואויפאלו. הוא נלקח בכוח מהגטו של נאג׳ווארד [Nagyvárad] לגטו של בודפשט, שם הוא נפטר מספר ימים לפני שחרור העיר.

קטע ממאמר שהופיע בבודפשט אז:

קבלת פנים של רב בברט׳וואויפאלו

ביום ראשון, שמונה בספטמבר בשנת 1929, התקבל בחן ובהדר הרב הראשי החדש של ברט׳וואויפאלו, הרב הגאון בן-ציון בלום.

קבלת הפנים החלה כבר בפושפוקלאדאני [Püspökladány]. הגיעו למקום שליחים רבים שייצגו את הקהילה, את החברה קדישא ואת השי״ס חברה. ראש המשלחת היה אדולף בראון [Braun Adolf]. הנשיא, לאיוש ליבשטיין [Libstein Lajos] בירך במילים לבביות וידידותיות את הרב החדש, וגם הוא החזיר לו ברכה. בתחנה הקרובה המתינה להם משלחת גדולה של הקהילה היהודית של העיר סארוואש [Szarvas]. הרב בלום כיהן שם כרב עד היבחרו למשרת רב באויפאלו. בתחנת הרכבת של ברט׳וואויפאלו המתינו המונים לרב הראשי החדש.

כאן נאם עורך הדין הידוע, ד״ר אדה נאג׳ [dr. Nagy Ede] את נאום הפתיחה בלשון מליצית. הרב בלום הודה בהתרגשות על קבלת הפנים החמה. לאחר מכן, נשיאת איגוד הנשים, אלמנת מור קובאץ׳ [özv. Kovács Mórné], בירכה את הרבנית. דרכו הראשונה של הרב הראשי החדש הייתה לקברם של הוריו. שם נשא תפילה והתחנן שיזכה להיות יורשו הראוי של אביו בעל התהילה. לאחר מכן ליווה ההמון את הרב לביתו.

הקהל החוגג התאסף באוהל הענק שהוקם בחצר בית הספר, ושם המתין בהתרגשות לתחילת הטקס. מספר דקות לפני השעה ארבע הגיעו הנציגים הרשמיים של המחוז, של העיר, של הדתות האחרות ושל מוסדות רשמיים אחרים. משלחת שהורכבה מהחברים המכובדים ביותר של הקהילה יצאה לדרכה כדי להביא את הרב הראשי החדש.

הרב התקבל בקריאות שמחה ועידוד. בשם קהילת העיר ברט׳וואויפאלו ובשמן של הקהילות הקטנות בסביבה, בירך הנשיא הפופולרי והנמרץ, לאיוש קפש [Kepes Lajos], את הרב בנאום קצר אך בנוי היטב. הוא הדגיש כי מצפים ממנו ״שיוסיף כבוד לתורה באמצעות חינוך הנוער לדרך ארץ״. נאומו התקבל במחיאות כפיים סוערות. הרב הראשי בלום עלה לדוכן הנואמים המקושט

בפרחים, ובהתרגשות רבה הודה על קבלת הפנים החמה. הוא נאם בהונגרית ברורה ותקנית. הרעיון החוזר בנאומו היה שהוא רוצה להיות ראוי לאמון שקיבל, ובכל דבר הוא רוצה ללכת בעקבות אביו, שזכה לאהבה ולכבוד רב בקרב חברי הקהילה. הוא ביקש את עזרת השם למימוש תכניותיו. נאומו היה מלא באהבת המולדת ההונגרית ומילות הסיום שלו גרמו להתלהבות יתרה אף בקרב השומעים הנוצרים.

לאחר מכן הובילו את הרב לבית הכנסת, שם התקבל בשירה. לאחר תפילת מנחה נתן הרב דרשה יפה בגרמנית, ובהתרגשותו על כך שהוא מקבל לידיו את ירושת אביו, פרץ בבכי.

לאחר הטקס נערכה ארוחת ערב חגיגית לכבוד הרב, בה השתתפו שלוש מאות מוזמנים.

הרב יהודה צבי בלום

הוא נולד בשנת תרל"ב בעיר מאד [Mád], שם שימש אביו, הרב עמרם בלום, בעל החיבור "בית שערים", ברבנות באותה תקופה. למד תורה אצל אביו ובהיותו כבן שמונה עשרה הוסמך להוראה על ידי כמה מגדולי הרבנים המפורסמים בהונגריה.

נשא לאישה את רבקה אהרנפלד [Ehrenfeld], בתו של הרב ישעיהו אהרנפלד, נכד החתם סופר, שכיהן כאב בית דין בקהילות של היישובים ברזאוויץ [Berzevitz], שארושפאטאק [Sárospatak] ואחר כך כאב בית דין בנאגשוראני [Nagysurány]. הוא חיבר את הספר "שבט סופר" על התורה. למד אצל חותנו מספר שנים, ובשנת תרנ"ז נתמנה לרב ואב בית דין של האנושפאלווא [Hanusfalva] והסביבה במקום הרב אליעזר חיים דייטש שחיבר את שו"ת "תבואת שדה".

עמד בקשר עם גדולי הדור שהעריכו וחיבבו אותו, וחיבה יתירה רחש לו הרב מרדכי ווינקלר [Winkler] בעל שו"ת "לבוש מרדכי" אב בית דין בעיר מאד. ניהל ישיבה בהאנושפאלווא והעמיד תלמידים הרבה.

במלחמת העולם הראשונה בשנת תרע"ז, מת ממחלה והוא בן ארבעים וחמש שנים בלבד.

השאיר אחריו חידושי תורה רבים ותשובות שרבות מהן הושמדו בשואה. בנו, הרב יוסף דב בלום, הצליח להציל מקצת מכתבי היד באורח פלאי, והביא אותם לדפוס. ספר השו"ת נקרא "שארית יהודה".

לאחר מלחמת העולם השנייה, ולאחר שחרור ירושלים, הובאו עצמותיו של הרב צבי יהודה למנוחת עולם בהר הזיתים על ידי בניו שהיו בחיים, יוסף דב בלום ז"ל ועמרם בלום ז"ל.

יוסף דב בלום. היה מנהל הג'וינט בבודפשט החל משנת 1940. היה פעיל בהצלת יהודים מאירופה, בין היתר הצליח לארגן משלוח ילדים פליטים מהונגריה, שהועברו ברכבות דרך טורקיה וסוריה לארץ ישראל. בשתי רכבות אלו ניצלו למעלה משש מאות ילדים. עד לשנת 1940 חי בטרנסילבניה והיה מנהל הבנק היהודי להלוואות.

לאחר פלישת הגרמנים להונגריה בשנת 1944, צורף לרכבת קסטנר, שעוכבה בברגן-בלזן, אך הגיעה בסוף 1944 לשוויץ.

עלה ארצה בספטמבר בשנת 1945. בין השנים 1946 ו-1950 שימש כמנהל ג'וינט בטורקיה, ביוון, באיטליה ובאוסטריה.

היה ממייסדי מלב"ן בישראל, ושימש במשך שנים כמנהל מוסד זה בירושלים, ועמד בראש המחלקה להלוואות קונסטרוקטיביות. אשתו, זלדה לבית דוקס, נולדה בטרנסילבניה, נינה לרב יוסף דוקס שזכה להערכתו הרבה של החתם סופר.
ליוסף דב בלום ולרעייתו נולדו בטרנסילבניה שלושה ילדים – יהודה, עמרם ולאה.
פרופי **יהודה צבי בלום** יליד 1931. אביו, כאמור, היה מנהל בנק יהודי ונציג הג'וינט בכמה ארצות באירופה. עלה ארצה בשנת 1945 לאחר שניצל ממחנה הריכוז בברגן-בלזן. בארץ למד משפטים באוניברסיטה העברית בירושלים. לאחר קבלת תואר מוסמך יצא ללונדון, ושם קיבל תואר דוקטור במשפט בין-לאומי. משנת 1965 נמנה עם סגל ההוראה של האוניברסיטה העברית והיה מרצה אורח באוניברסיטאות שונות ברחבי העולם (סידני, ניו-יורק, מישיגן, אוסטין, דרום קליפורניה, ניו אורלינס, מיאמי). בשנת 1976 היה חבר משלחת ישראל לעצרת האו"ם, ובין השנים 1978 ו-1984 היה שגריר ונציג קבוע של ישראל באו"ם. השתתף במשא ומתן על הסכם השלום עם מצרים בקמפ דיוויד, והיה חבר משלחת ישראל בבוררות טאבה (88-1986).
פרסם ספרים ומאמרים רבים בסוגיות המשפט הבין-לאומי בעברית, באנגלית ובגרמנית. בין השנים 1973 ו-1978 היה העורך המשפטי של האנציקלופדיה העברית.
על פועלו ותרומתו הוענק לו תואר דוקטור לשם כבוד על-ידי ישיבת יוניברסיטי בניו-יורק.

בנו השני של הרב צבי יהודה הוא עורך הדין **מנחם עמרם בלום**, יליד 1933, שעלה ארצה יחד עם אחיו, בשנת 1945. בוגר האוניברסיטה העברית, שימש כיועץ המשפטי של משרד הסעד, ושירת בעת כהונתם של השרים ד"ר יוסף בורג ומיכאל חזוני. יזם וניסח כמה הצעות חוק חשובות, כגון חוק הפיקוח על מעונות סעד וחוק הגנה על החוסים. משנת 1973 ועד פרישתו לגמלאות בשנת 1944 שימש כאפוטרופוס הכללי וכונס הנכסים הרשמי במשרד המשפטים, ובתפקידו זה יזם תיקוני חוקים וחקיקת חוקים חדשים כגון חוק האפוטרופוס הכללי, תיקונים בחוק הירושה, ותיקונים בחוק לטיפול בחולי נפש.
ככונס נכסים הרשמי שימש כמפרקה הזמני של אל-על וכמפרקם הזמני של מספנות ישראל ואליאנס בחדרה. יזם סידרת תקנות בכל תחומי פעילותו של האפוטרופוס הכללי וכונס הנכסים הרשמי.

בתו של הרב צבי יהודה, **לאה**, נישאה לאיזידור ויטמן [Witman Izidor], אחד מהמהנדסים הראשיים ומנהל מחוז בבזק. הייתה עובדת סוציאלית ועסקה בעיקר בטיפול בקשישים ניצולי שואה. נפטרה בשנת 2000, מחמת מחלה קשה.

פרקש הרץ [Hercz Farkas]
קצב ושוחט

מקום ושנת לידה: ברטיואויפאלו, 1874
מקום ושנת פטירה: אושוויץ, 1944

אביו, יעקב הרץ (נולד בשנת 1840), ואמו, אסתר מונשיין [Monschein] הגיעו לברטיואויפאלו מהיישוב דרצ'קה [Derecske]. סבו, איזידור [Izidor] הרץ (נולד בשנת 1810), היה רוכל בדרצ'קה.

בגיל צעיר למד פרקש הרץ להיות שוחט וקצב. כבר בשנת 1892 קיבל את התעודה שלו ועבד בבודפשט ובברטיואויפאלו. בשנת 1899 פתח עסק עצמאי. הוא התחתן בשנת 1901 עם מריא גאצ'י [Gács Mária] (נולדה בשנת 1882 בברטיואויפאלו), ונולדו להם שישה ילדים.
במלחמת העולם הראשונה הוא נלחם בחזית הסרבית והאיטלקית ובחזית הרוסית בחטיבה השלישית של חיל הרגלים.

בשנת 1918 חזר הביתה. בינתיים, אשתו הצליחה מאוד בניהול העסק. האטליז שלהם, שהיה ממוקם במקום מרכזי, מול בית העירייה ברחוב הראשי, רחוב קושות (Kossuth utca 1.), שגשג. החנות, שהאביזרים שלה היו החדישים ביותר, נחשבה למודרנית מאוד בתקופה ההיא. כל המחוז התגאה בחנות עד ההלאמה. במפעל שלו התקין פרקש הרץ מנוע חשמלי מסוג הופר שראנץ [Hoffer Schrantz], בעל שניים וחצי כוחות סוס. היו לו שלושה עוזרים בחנות.

פרקש הרץ היה יהודי מודרני והשתייך לזרם הניאולוגי. הוא תרם רבות לקהילה היהודית. חינך את ילדיו להיות אזרחים טובים ויהודים טובים בו בזמן. היו לו יחסים מעולים עם כל סוגי האנשים. הוא נקלט אף בקרב אצילי המחוז. היה בעל אישיות נפלאה, הייתה לו רגישות חברתית והבטיח תנאי עבודה טובים לעובדיו. היה בין היהודים שתרמו להתפתחותה של ברטיואויפאלו. מילא תפקיד בכיר באיגוד התעשיינים. במשך זמן רב היה הקופאי בנציגות האזורית וחבר קבוע באיגוד הקצבים האזורי. היו לו הישגים לא רק במקצועו, אלא גם בתחום התזונה הציבורית.

בבעלות המשפחה היו בית שחיטה ומפטמה לבהמות. המפטמה השתרעה על שטח עצום, והמשיכה לפעול עוד בשנת 1990 כאשר הבעלות כבר עברה לחברה ממשלתית.

הבן הבכור, פרנץ [Ferenc] הרץ, קיבל תעודת הוקרה מהאיגוד המקצועי בזכות כישוריו המקצועיים המעולים. גם הבן השני, בלא [Béla] הרץ, וגם הבן הצעיר ביותר, לאיוש [Lajos] הרץ, עבדו במפעל הבשר. מאוחר יותר הקים בלא אטליז עצמאי.

פרקש הרץ עסק גם בקנייה סיטונאית של חיות. היו לו קשרים עסקיים בכל שטחי המחוז, והוא מכר את בעלי החיים לחברות שונות בהונגריה ולמדינות זרות. במשך השנים הוא ומשפחתו נעשו אמידים. הבן האמצעי, בלא, היה שחקן פופולרי בקבוצת הכדורגל המקומית.

הגזירות נגד היהודים גרמו צער רב ובעיות רציניות אף למשפחה זו. פרקש הרץ נלקח לקישטארצ'ה [Kistarcsa] והוכה באכזריות. הוא שוחרר בתנאי שימסור את כל דברי הערך שלו ואת כל הכסף המזומן שלו לרשויות. שניים משלושת בניו, לאיוש ופרנץ, גויסו בשנת 1942 לעבודת כפייה. הם נלקחו לאוקראינה ולא חזרו משם. בלא הרץ נלקח למחנות ההשמדה של דאכאו [Dachau] ושל בוכנוואלד [Buchenwald]. הוא חזר לאויפאלו בשנת 1945. יחד עם אחותו, רוז'י [Rózsi], הוא הקים מחדש את החנות ששגשגה עד ההלאמה. בשנת 1956 עלה בלא ארצה יחד עם אישתו ועם בנו הקטן.

בני המשפחה האחרים, רעיית פרקש הרץ (שמה לפני הנישואין מריא גאצ'י) ושתי בנותיהם, שאריקה [Sárika] הרץ והלן [Helén] הרץ, הגיעו לאושוויץ מהגטו של נאגיווארד [Nagyvárad] ולא חזרו.

רוז'י הרץ נלקחה מביתה בקונהגיש [Kunhegyes] לגטו של סולנוק [Szolnok] יחד עם שלושת ילדיה ועם בעלה, סוחר הבדים אלאדאר ריינר [Reiner Aladár]. משם הם הוגלו לאוסטריה ולמחנות הריכוז של מאוטהאוזן [Mauthausen] וגינשקירכן [Günskirchen]. אלאדאר ריינר נפטר במחנה גינשקירכן ממחלת הטיפוס.

בנו מנישואיו הראשונים, לאסלו ניול [Nyúl László], אמנם ניצל בשואה, אך זמן קצר לאחר מכן נפטר בנסיבות טרגיות.

רוז'י הרץ ושתי בנותיה, קתלין [Katalin] ריינר וטרזיה [Terézia] ריינר, ניצלו. האם נפטרה בישראל בשנת 1979 לאחר מחלה ארוכה.

קתלין ריינר נישאה בישראל לאישטוואן [István] שוורץ, היא אלמנה וגרה בארץ גם כיום. אחותה הגדולה, טרזיה (רעיית ד"ר שאנדור לוקאצ' [dr. Lukács Sándorné]), חיה בבודפשט.

מקום ושנת לידה: זנטא [Zenta], 1876 (תרל"ז)
מקום ושנת פטירה: בני ברק, 1978 (תשל"ח)

הוא היה תלמיד בישיבת פוניבז'. בתחילת המאה החדשה הגיע עם אשתו, ליבה רוזנברג [Rosenberg Liebe], לברטיסלאווה. היו להם עשרה ילדים - חמישה בנים וחמש בנות. חמישה מילדיהם נספו בשואה.

הוא היה דיין לצדו של הרב הראשי, בן-ציון בלום.

בזכות היותו תלמיד חכם ורודף צדק זכו הוא ובני משפחתו לכבוד ואהבה רבים.

בזכות קסטנר [Kasztner], הוא עלה מהגטו לרכבת "האחרת", והגיע יחד עם אשתו, שתי בנותיו ושני נכדיו לבודפשט במקום לאושוויץ.

בשלב האחרון של המלחמה הם שהו בגטו של בודפשט.

לאחר השחרור חזר לברטיסלאווה, והיה הרב הראשי של הקהילה הקטנה.

בשנת 1948 עלה לישראל, והתיישב בבני ברק בקרב משפחתו האוהבת (היו לו 27 נכדים). הוא נפטר בשנת 1974 ונטמן שם.

לאחר מותו הופיע ספרו: *אמרי מרדכי*.

משפחת קפש [Kepes]
סיטונאים של עור ובירה, בעלי מפעל לייצור רום וליקר.

אלברט קפש [Kepes Albert]

מקום ושנת לידה: וורטש [Vértes], 1851.
שנת פטירה: ברטיואויפאלו, 1927.

בשנת 1893 הקים בברטיואויפאלו את אחת מהסיטונאויות הגדולות ביותר של המחוז למכירת אלכוהול.
בזכות אישיותו המופלאה אנשים מכל השכבות החברתיות השתדלו לזכות בידידותו. הוא היה חבר בוועד המייצג את היישוב, כמו כן היה חבר מייסד וחבר הנהלת בעלי המניות בחברת החשמל במחוז ביהאר [Bihar].
כן היה חבר בהנהלת איגוד התעשיינים ובאיגוד סיטונאי האלכוהול.

הוא היה נשיא הקהילה ונשיא החברה קדישא.

בשנת 1883 נשא לאישה את אסתר פרקש [Farkas Eszter] ונולדו להם שמונה ילדים.
שמות ארבעת בניהם: יאקאב [Jakab], שאנדור [Sándor], יוזיף [József] ולאיוש [Lajos]. שמות ארבע בנותיהם: אירמא [Irma], שארולטא [Sarolta], מאטילדא [Matilda] ומארגיט [Margit].
בשנת 1918 הכניס כשותף לעסק את בנו, יוזיף. בשנת 1921 הכניס לשותפות אף את חתנו - יוזיף דוד [Dávid József], שנולד ביישוב קולוזיאגידא [Kolozsnagyida].

בניו:

יאקאב קפש, סיטונאי בנזין ונפט

מקום ושנת לידה: ברטיואויפאלו, 1885.

בתיכון למד בישיבה המפורסמת של החתם סופר ובתיכון המסחרי בפרסבורג [Pozsony].
בשנת 1910 נשא לאישה את רוזיי פרידמן [Friedmann Rózsi], ונולדו להם שני בנים - אימרה [Imre] וארנו [Ernő].
הוא היה פעיל בחיי הקהילה היהודית.

מכתב משמואל הכהן ויינגרטן ז"ל לצבי קפש, בנו של יאקאב

א.נ.,

אביך המנוח למד בישיבת פרסבורג באותה התקופה שגם אני נמניתי כתלמיד הישיבה. על פי רוב נפגשנו בהרצאות השיעורים באולמות הישיבה. בפרסבורג לא היה נהוג כפי שזה היום שתלמידי הישיבה לומדים באולמות הישיבה, הנהוג בפרסבורג היה שכל תלמיד למד ביחד עם חברו לדירה בדירתם.

אני גרתי ברח' קאפוצינר מספר 3 והוא במספר 5 – שני הבתים היו ברחוב שאליו ירדו מרחוב קאפוצינר במדרגות רחבות (די ברייטע שטיגען). על פי מקרה יצא שחלון דירתי בקומה ב' היה מול חלון דירתו של אביך ז"ל בקומה ב' מספר 5.
לא פעם התקנאתי בו קנאת קודש.
לא השכמתי קום ולא היה אור מנורת הנפט (מי חלם עוד אז על חשמל...) נראה מאיר בחדרו, והוא רכון על ספר, על פי רוב גמרא. לא יכולתי לאחר בלילה שבו לא היה האור עוד מאיר.
שקידתו הייתה נפלאה.

עניין משותף היה לנו - השתייכנו לתנועת המזרחי, שנרדפה ע"י הישיבה.
זוכר אני עוד הביקור בוינה אצל ד"ר הרצל. על פי מיטב זכרוני גם אביך היה בין המבקרים.
באופן רשמי הייתה הישיבה רשומה אצל השלטונות כבית מדרש גבוה לרבנים ומשום כך היה התנאי להתקבל כתלמיד מן המניין, ארבע שנות בית ספר תיכון.
דבר זה גרם לכך שגם בהיותנו תלמידי הישיבה הקדשנו שעות ללימודים חילוניים בכדי להגיע לתעודת בגרות.
אביך ז"ל פנה לבית ספר למסחר ואני פניתי לגימנסיה.

אני עברתי ב"ה את שנות הגבורות ודברים רבים נשכחו ממני. הד"ר טומשוב היה ציוני ומשום כך תלמידי הישיבה הציוניים נמשכו אליו וביקרו רבות במעונו.

העליתי קצת זיכרונות ואשמח באם מצאת בהם עניין.

בכבוד רב ובהוקרה

שאנדור קפש, סוחר עורות

מקום ושנת לידה: ברטיסלאווה, 1892.

שם אשתו: הדוויג ווייס [Weisz Hedvig], נולדה להם בת אחת, אדית [Edit]. הוא היה נשיא בית הכנסת בבודפשט, ברחוב טומפא [Tompa].

לאיוש קפש, סוחר עצים, נשיא קהילה

מקום ושנת לידה: ברטיואויפאלו, 1895.

בתיכון הוא למד בפרסבורג. לאחר זמן מה עבד אצל סוחרי עצים מטרנסילבניה ומגליציה. במלחמת העולם הראשונה היה חייל בפלוגת התותחים מספר שמונה בשם לוגושי [Iugosi]. הוא נעשה עצמאי בשנת 1919, והתחתן עם פירושקא אסטאלוש [Asztalos Piroska]. נולדו להם שתי בנות, מארגיט [Margit] וארזי [Erzsi].

היה נשיא הקהילה בברטיואויפאלו.

יוז'ף קפש

מקום ושנת לידה: ברטיואויפאלו, 1897.

לאחר סיום לימודיו התחיל לעבוד בגרמניה, בפרנקפורט [Frankfurt], בחברת Süddeutsche Cognacbrennerei על מנת לצבור ניסיון.

בשנים 1917-1918 שירת בפלוגת התותחנים מספר שלושים וארבע בעיר נאגיוואראד [Nagyvárad].

בשנת 1918 נעשה שותף בעסק של אביו.

בשנת 1921 נשא לאישה את אנה קליין [Klein Anna], נולדה להם בת אחת, שמה בורישקא [Boriska].

היה סגן נשיא איגוד סיטונאי הבירה, וחבר בוועד המייצג את היישוב.

ג'ורג' קונרד [Konrád György]
סופר

מקום ושנת לידה: דברצן [Debrecen], 2 באפריל 1933

משפחת הסופר התגוררה בברט'וואויפאלו, וילדותו הייתה שלווה בקרב הוריו האוהבים ובני משפחתו הרבים. אבות המשפחה התגוררו בערים: דברצן, מישקולץ [Miskolc], בראשו [Brassó], קולוז'וואר [Kolozsvár] ונאג'ווארד [Nagyvárad]. שלוש הערים האחרונות היו שייכות להונגריה עד סוף מלחמת העולם הראשונה, אך לאחר המלחמה נמסרו למדינות השכנות. בשנת 1940 החזירו אותן הגרמנים להונגריה. חמישה מבני דודיו של הסופר נרצחו במחנות באושוויץ ובמאוטהאוזן [Mauthausen]. זה היה אף גורלם של שתי אחיותיה של אמו ושלושת אחיו של אביו. אחד מאחי אמו נורה למוות ברחובות בודפשט בידי הנאצים ההונגרים. הוריו נעצרו על ידי הגסטאפו והוגלו לאוסטריה. הם הצליחו לשרוד. קונרד היה אז בן אחת עשרה, ויחד עם שניים מבני דודיו ועם אחותו הגדולה, אווה [Éva], שהה אצל קרובי המשפחה בבודפשט וכך שרד. שאר הילדים היהודים של ברט'וואויפאלו נרצחו בחודש יוני בשנת 1944.

בברט'וואויפאלו התגוררו יהודים משלהי המאה השמונה עשרה. המתיישב היהודי הראשון של היישוב היה הסבא של סביו. שמו היה שאלאמון גוטפריד [Gottfried Salamon], והוא פתח שם בית מרזח וחנות כל-בו. הוא הוריש את רכושו לבנו, לשמואל גוטפריד. הייתה לו אחוזה בגודל כעשרים וחמישה הקטאר. הוא היה אדם בעל כוח פיזי וכבוד, ושמר על סדר קפדני בבית המרזח. לא הרשה לאיש לקלל, אך היה מוכן לשרת את השודדים הפרשים שהיו אהובים בקרב העם הפשוט בזכות הימנעותם מפגיעה בעניים. הייתה בו אהבת חיים יוצאת מן הכלל. לאחר שהתאלמן בגיל שבעים ושמונה התחתן שנית. מצבתו הגבוהה והעשויה שיש לבן עדיין עומדת בבית הקברות של ברט'וואויפאלו. חרוטות עליה רק אותיות עבריות. לפי הסיפורים, הסבתא מצד האם, קארולינה גוטפריד [Gottfried Karolina], הייתה אישה נחמדה ועגלגלה. אומרים שהיה לה חוש הומור מצוין. היא הייתה עקשנית ושלטה ביד רמה על בני ביתה, בפרט ליד השולחן, שם סעדו יחד בעל המלאכה ועוזריו. נולדו להם שלוש בנות ואחריהן נולד בן אחד, יוז'ף [József], אביו של ג'ורג' קונרד. בעל המלאכה, היינו הסב, איגנאץ כהן [Kohn Ignác], היה פחח במקצועו. הוא ועוזריו סיפקו לתושבי הסביבה דליים, כדי מתכת וגיגיות. מוצריו אמנם היו עבודת יד טובה, אך לא יכלו לעמוד בתחרות המחירים כאשר המוצרים של בתי החרושת הפכו נפוצים. כך נאלץ למצוא את פרנסתו החדשה בתחום המסחר. בשנת 1878 הוא פתח חנות לדברי מתכת, ובשנים האחרונות של המאה חנותו כבר הייתה הגדולה ביותר באזור. סבתו התביישה כאשר בגיל ארבעים ושלוש נכנסה שוב להריון. ככל הנראה היא חשבה שעליהם לשמור בסוד כי חרף גילם המתקדם טרם הופסקו חיי האהבה שלהם. לאחר תשעה חודשים נולדה מארישקה [Mariska] אחותו הקטנה והיפה של אביו. היא זכתה לפינוק רב מכולם.

בבית הקברות היהודי הנטוש והמוזנח של ברט'וואויפאלו לא הייתה לוויה כבר מספר עשורים. אבל עדיין עומדת שם מצבתם בגובה אדם, עשויה אבן שחורה. איגנאץ המשיך לחיות לאחר מות אשתו והורה לחרוט על המצבה בהונגרית: "את היית אושרי וגאוותי".

האב היה איש אמיד. הוא שילם את סכום המס הגבוה ביותר מבין שנים עשר אלף תושבי המקום. משפחת האם הייתה עשירה אף היא, בעיקר בזכות החוש המעולה של הסבתא לעסקים. הסב היה פחות מעורב בענייני עסקים, הוא העדיף לקרוא ספרים במקום לחשוב על השקעות. עשר שנים אחרי מות אשתו הוא התחתן שנית. חתנו היה איש מוכשר, בזכותו נפל בחלקה של המשפחה רכוש רב.

לפני השואה חי הדור השני של המשפחה חיים בורגניים פשוטים. בני דור זה כולם השתדלו להיות הונגרים-יהודים טובים. היו ביניהם סוחרים, בעלי מפעלים, רופאים, בנקאים, רוקחים ואופטיקאים. בחנות של אביו הייתה מזוזה על הדלת. תחת המזוזה היה לוח עשוי מתכת וחרותה עליו מפת הונגריה לפני מלחמת העולם הראשונה. השטחים שנלקחו מהמדינה לאחר המלחמה נצבעו בשחור ונחרט תחתם: "לא, לעולם לא!" היה נדמה לבני המשפחה שהם יכולים להיות גם הונגרים טובים וגם יהודים נאמנים בעת ועונה אחת.

בני הדור של אביו המשיכו ללמוד עד הבגרות. בני הדור השלישי, דורו של הבן, כבר הגיעו לאוניברסיטה. הם נעשו מהנדסים, ביולוגים, כימאים, כלכלנים, מתמטיקאים וסופרים.

בני הדור השלישי של המשפחה היו משכילים, בעלי תפיסת עולם ביקורתית. היה שם מהנדס שמאלני שארגן שביתה נגד אביו, היה סטודנט לרפואה שהורחק מהאוניברסיטה וארגן קבוצת פרטיזנים, כולם היו אנשי רוח מורדים. ג'ורג' קונרד למד בתיכון בדברצן ובבודפשט. במשך לימודיו בגימנסיה הוא הצטרף לאגודת התלמידים, אך בגלל אחת מכתבותיו הורחק מהאגודה בשנת 1949. מאוחר יותר הוחזר לאגודה ולאחר מכן הורחק שנית. בשנת 1956, שנת המהפכה האנטי-קומוניסטית, קיבל קונרד מכתב, שרוצים להחזיר אותו, אך הוא לא השיב. בגלל מוצאו הבורגני ובשל התנהגותו הורחק מספר פעמים גם מהאוניברסיטה, אך הודות לתמיכת מוריו, התאפשר לו בכל זאת לעבור את מבחני הגמר. בשנת 1956 קיבל תואר שני ותעודת הוראה מהפקולטה למדעי הרוח במחלקה לספרות ולשון הונגרית. הוא עבד מספר שבועות בכתב עת ביקורתי, אך אפילו המהדורה הראשונה לא פורסמה, משום שהייתה אמורה לצאת לאור בעשרים ושלושה באוקטובר בשנת 1956. ביום זה פרצה המהפכה. הוא הצטרף לכוח צבאי לאומי, היה בפלוגה ששמרה על בניין האוניברסיטה, אך מעולם לא השתמש בנשקו. לאחר כישלון המהפכה הוא קבר את הנשק באדמה. לאחר המהפכה היגרו המונים מהונגריה, אך הוא בשל היותו בעל משפחה, בחר להישאר. לדבר ולכתוב בשפת אמו, היה לו הכי נוח בהונגריה. לאחר המהפכה היה מובטל והתפרנס מעבודות מזדמנות. משנת 1959 עבד כעובד סוציאלי אחראי על ילדים במשפחות מצוקה. בחצי משרה עבד בהוצאת ספרים, וערך את כתבי הסופרים של הריאליזם הרוסי, בינם טולסטוי ודוסטויבסקי.

בין שנת 1965 לשנת 1973 עבד קונרד כסוציולוג ערים במכון לתכנון ובנייה עירונית. לא הייתה לו הכשרה לעבודה זו, אך הוא למד אותה מהחיים. בשנת 1969 יצא לאור הרומן הראשון שלו, אך מסיבות פוליטיות הרומן השני שלו כבר לא אושר לפרסום. בשנת 1973, עקב לחץ של המשטרה הפוליטית, פיטרו אותו מעבודתו. מלבד האיסור להעסיק אותו הוטל איסור אף על פרסום עבודותיו. איסור זה היה תקף עד שנת 1989. הוא היה חבר בארגון אופוזיציה פוליטית חצי-ליגלי. בשנת 1974, יחד עם ידידו ושותפו למחקר, איוואן סלניי

[Szelényi Iván], כתב ספר על תיאוריה חברתית. כתב היד הגיע לידי המשטרה והמחברים נעצרו. הציעו להם להגר. סלניי היגר, קונרד נשאר. בהונגריה לא קיבל עוד עבודה. עד שנת 1989 פרסם את הרומנים שלו אצל מוציאים לאור מחוץ להונגריה. בהונגריה עצמה הוא פרסם דרך בית ההוצאה הלא חוקית של האופוזיציה הדמוקרטית. בשנת 1988 הצטרף למפלגה הליברלית שהוקמה, ונבחר להיות חבר הנהלה. לאחר נפילת המשטר הקומוניסטי בשנת 1989 פורסמו חמישה מספריו. בשנת 1990 נבחר להיות יושב ראש ארגון הסופרים והעיתונאים הבינלאומי (P.E.N.). הוא קיבל מספר פרסים ספרותיים הונגריים ובינלאומיים. בזכות מלגות אוניברסיטאיות וספרותיות הוא בילה שנים מחוץ להונגריה ולימד באוניברסיטאות. בשנת 1997 נבחר לנשיא האקדמיה לאומנויות בברלין. פרסם רומנים ומאמרים רבים.

קונרד התחתן שלוש פעמים. בין השנים 1955 ו-1963 הוא חי עם וורה ווארשה [Varsa Vera], בין השנים 1963 ו-1979 היה נשוי ליוליה לאנג [Lángh Júlia]. משנת 1984 הוא נשוי ליהודית לאקנר [Lakner]. שלוש נשותיו מורות לספרות. יש לו חמישה ילדים, אנה [Anna], מיקלוש [Miklós], אהרון, זיוזיאנה [Zsuzsanna] ויוזיף [József].

שאנדור-שמואל ליבשטיין [Liebstein Sándor-Smuel]

מקום ושנת לידה: ברטיואויפאלו, 1916.

אביו, לאיוש [Lajos] ליבשטיין, היה סוחר תבואה. הוא היה היושב ראש של החברה קדישא וחבר חשוב בקהילה.
אמו, פאני הלר [Heller Fáni], נפטרה בגיל צעיר, בהיותה בת שלושים.
האב גידל את שלושת ילדיהם. קלארי [Klári] נולדה בשנת 1915. שאניי [Sanyi] נולד בשנת 1916. ינו [Jenő] נולד בשנת 1918.

שאניי (שאנדור) ליבשטיין נהג ללכת עם אביו לבית הכנסת ובגיל צעיר מאוד נאלץ ללמוד לומר קדיש.
לאחר שנת האבל התחתן אביו שנית עם מארגיט פוש [Fusch Margit]. בשנת 1924 נולדה להם בת, יהודית. היא נספתה בשנת 1944 במסע המוות.

בשנת 1939 קישר עורך דין בשם ד"ר סילארד [dr. Szilárd] בינו לבין התנועה הציונית. לא עבר זמן רב והוא הגיע לארץ עם קבוצה של חמישה אנשים מאויפאלו. הם נסעו דרך בולגריה.
יחד אתו הגיעו לארץ: לאסלו אסטאלוש [Asztalos László] ורעייתו, אווה [Éva], האישה היחידה בקבוצה. היו אתם גם ארי קפש [Kepes Eri] וישראל דוד. באותה שנה הצטרפו אליהם אחיו הקטן, ינו, וחברו אימרה גרונוואלד [Grünwald Imre].
למרבה הצער, מעטים שמעו את "הקול הקורא" של הזמן, והעיזו לעזוב את הדרך המקובלת של אבותיהם שנחשבה אז לדרך הבטוחה.
תנאי החיים בארץ היו קשים, אך מאחר שכל העולים התחילו מאפס - האידיאליזם והציונות היו המרכיבים החשובים ביותר של חייהם.
בשנת 1948 נשא שאנדור לאישה את זיופי סאס [Szász Zsófi], היא הייתה לו שותפה נאמנה לחיים. נולדו להם שני ילדים, יהודית ויוני. תחילה הם חיו בטבעון, ומאוחר יותר החליטה המשפחה לעבור לחיפה. הוא עבד בחברת "בלו בנד" [Blu Band] ואחר כך בבנק הפועלים. משם יצא לפנסיה.
בשנת 1954 הוא ארגן את האזכרה הראשונה לחללי "ברטיואויפאלו וסביבתה". אירוע זה היה חשוב ביותר עבורו, כל שנה הוא ארגן את המפגשים ודאג לסידורים הנדרשים. האזכרות נערכו לסירוגין בבני ברק בבית הכנסת "אגודת ריים" ובירושלים מול מרתפי השואה.
הוא פעל בלי הרף לריכוזם של יוצאי אויפאלו, לאזכרת המתים ולסיוע לחיים, עד שנת 1998 - אז חלה.
כולם העריכו את עבודתו המסורה במשך ארבעים וחמש שנה, ונכתבו לו מכתבי תודה רבים ויפים.
למרבה הצער, מחמת פטירת האנשים ירד מספר המשתתפים באזכרות מדי שנה.
במשך השנים הוא קיבל עזרה רבה בארגון הפעילויות, בין היתר מהאנשים הבאים: אימרה צבי גרינוולד [Grünwald Cvi Imre], ד"ר יוזיף ברג [dr. Berg József], לאסלו אלטמן [Altmann László], יעקב מארקוביץ' [Markovits] ופאל שנר [Schner Pál].

בלא שאלאמון [Salamon Béla]
שחקן, מנהל בימת בידור

מקום ושנת לידה: ברגראקוש [Beregrákos], 1885.
מקום ושנת פטירה: בודפשט, 1965.

הלך לבית הספר היסודי בברטיואויפאלו בגיל שש. אמנם הוריו המשיכו לחיות ביישוב, אך הוא הגיע לבודפשט כבר בגיל שתים עשרה. התחיל את מפעל חייו כשחקן חובב ולא למד משחק בלימודים רשמיים כלל.

משנת 1914 התחיל להופיע בתיאטרון קטן, ושמו נעשה מוכר לכל בזכות תפקיד שקיבל במחזה קומי מפורסם.
בשנת 1923 הקים תיאטרון משלו וניהל אותו יחד עם ידידו, אנדרה נאג' [Nagy Endre].

הופיע כמעט בכל בימות הבידור של עיר הבירה. בשנת 1951 הוקמה בימת בידור בשם "הבימה העליזה" [Vidám Színpad]. תיאטרון זה נהיה למפורסם ביותר. שם הוא היה שחקן קבוע משנת ההקמה ועד יציאתו לפנסיה בשנת 1965.

בלא זכה לפופולריות בלתי-רגילה כי הצליח להעלות על הבימה במהימנות מוחלטת אבטיפוס של האיש בעל "ראש קטן". מלבד להראות את הצד הקומי של טיפוס זה, העז לתת קול אף לדאגותיו ולכעסיו. בימי המשטר הטוטליטרי הדבר נחשב למעשה אמיץ. הוא הופיע בכמה סרטים ופרסם הרבה כתבות סטיריות קצרות.

בלא שאלאמון היה ידוע כאוהד כדורגל נלהב ביותר. אף בשנים הקשות ביותר של הדיכוי הקומוניסטי הזדהה עם קבוצת הכדורגל שתומכיה ואוהדיה היו בראש ובראשונה יהודים. הוא נעשה סמל הקבוצה, ועד ימיו האחרונים המשיך ללכת לאיצטדיון כדי לעודד את קבוצת MTK.
המונים ליוו אותו לדרכו האחרונה וארון המתים שלו הונח על כתפיהם של שחקני קבוצת הכדורגל האהובה עליו.

אבי המשפחה, **קלמן ווייס** [Weisz Kálmán], נולד בשנת 1891, אם המשפחה, **הלנה** [Heléna], נולדה בשנת 1895. הילדים, כולם ילידי ברתיואויפאלו: **ינו** [Jenő] נולד בשנת 1922, **ארנו** [Ernő] נולד בשנת 1928, **טיבור** [Tibor] נולד בשנת 1930 ו**מגדה** [Magda] נולדה בשנת 1934. ינו נלקח עוד בשנת 1943 למחנה עבודה בהרי הקרפטים. בשנת 1944 נלקחו ההורים, יחד עם שלושת ילדיהם הנותרים, מדברצן [Debrecen] למחנה ההשמדה באושוויץ. הרכבת הייתה אמורה להגיע לאושוויץ, אולם בסלובקיה שינתה את כיוונה (בזכות משא ומתן שהתנהל בין הגרמנים לבין קאסטנר [Kasztner]), והגיעה בסופה של הנסיעה לווינה, למחנה העבודה ברובע פלוריסדורף [Florisdorf].

כעבור מספר חודשים נלקח האב מהמחנה לברגן-בלזן [Bergen-Belsen], שם הוא מת ברעב.

בתחילת שנת 1945 נלקחו היהודים ממחנה העבודה בווינה למחנה במאוטהאוזן [Mauthausen]. לפי הצעתו של ארנו, ברחה המשפחה בדרך, ומצאה מקלט אצל האיכרה הקתולית מריה גראוזנבורגר [Maria Grausen-burger] בכפר בשם גראפנוורת [Grafenwörth]. היא הסתירה אותם תחילה במרתף, וכעבור מספר ימים השיגה עבורם מראש הכפר תעודות מזויפות בשם הבדוי וורגה [Varga]. התעודות העידו שהם פשיסטים הונגרים שברחו מפני הרוסים. לקראת סוף המלחמה החזית התקרבה לגראפנוורת. הגרמנים אספו את כל הפליטים, שנמצאו מאחורי קווי החזית, מתוך חשש למרגלים, והעבירו אותם - יחד עם משפחת "וורגה" - למחנה השבויים בגנייקסנדורף [Gneix-sendorf].

במחנה התחיל ארנו לעבוד בהתנדבות בכתיבת שלטי הכוונה, וכך יצר קשר עם הסגל. יום אחד שאל אותו מפקד המחנה במה הוא יכול לעזור לו. ארנו ביקש לשחרר את משפחתו מהמחנה, משום שהם נמצאים שם בלי כל סיבה. המפקד השתכנע והוציא תעודה שאפשרה למשפחה לעזוב את מחנה השבויים. משפחת "וורגה" הפשיסטית והארית התחילה לצעוד בכיוון החזית הרוסית, עם שתי התעודות בכיסם וזוג תפילין מהם לא נפרדו כל הדרך - בתרמילם. המשפחה עברה בדרך את כל עמדות הביקורת של הצבא הגרמני, והגיעה בחזרה לגראפנוורת לביתה של מריה גראוזנבורגר. הם נשארו שם עד שהצבא הרוסי שחרר אותם.

בתום המלחמה הם חזרו לדברצן ושם נפגשו עם ינו. הם החליטו לעלות לישראל והגיעו למחנה המעבר "אדמונד" שבאוסטריה.

ארנו וינו התחילו לעבוד בזיוף תעודות במסגרת " עליה ב' " של ההגנה. תעודות אלו אפשרו את מעבר העולים מהאזור בשליטה בריטית לאזור האמריקאי בדרכם לאיטליה ומשם לישראל.

בשנת 1947 המשפחה הצטרפה לקבוצת עולים, וניסתה לעלות ארצה באנייה "מורדי הגטאות". בדרך הם נתפסו בידי הבריטים והוגלו לקפריסין. במחנה המעפילים בקפריסין, כחלק מפעילויות ה"העפלה" של הפלמ"ח, הקים ינו מעבדה מחתרתית לזיוף תעודות. הוא עבד באמצעים פרימיטיביים ומאולתרים שעמדו אז לרשותו. יחד עם ארנו עסק בזיוף תעודות, שאפשרו את כניסתם ויציאתם של שליחי הפלמ"ח, שעסקו בהברחת המעפילים לישראל ובאימונם הטרום צבאי.

בשנת 1948 עלתה המשפחה לארץ מקפריסין.

ינו (יעקב) התגייס למוסד מיד עם הקמתו. הוא המציא ופיתח שיטות ייחודיות בטכנולוגיות מודיעין ותיעוד. בשנת 1958 צוין לשבח על ידי דוד בן-גוריון. בשנת 1962 זכה בפרס בטחון ישראל. משנת 1971 עבד במוסד בביון ובתפקידים מיוחדים.
יעקב נפטר בשנת 1998 בתל אביב.

ארנו (שלום דני) התגייס למוסד ונשלח מטעמו לפריז, שם שהה עם אשתו שולה ועם שתי בנותיו, מיכה ומירב.
במסגרת תפקידיו עסק בין היתר בזיוף תעודות, אשר שימשו להצלת יהודים מארצות מצוקה והבאתם ארצה, וביניהם מאות מיהודי מרוקו. כאשר איסר הראל הורה לרפי איתן להכין את לכידת אדולף אייכמן בארגנטינה, נבחר שלום דני להיות אחד מחמשת סוכני המוסד שקיבלו את המשימה. בעבודתו הנמרצת בארגנטינה תרם תרומה חשובה להצלחת המבצע.
שלום התחיל לצייר כבר מילדותו, ונוסף על תפקידיו בפריז הוא גם צייר והשתתף בתערוכות, בהן הציג בעיקר ציורי נוף מצרפת, ספרד ומרוקו. בשנת 1962 זכה בפרס ראשון בתערוכה בין-לאומית בשם "מֵעֵבֶר לים", אשר התקיימה במוזיאון לאומנות מודרנית בפריז בחסות מלך מרוקו. הפרס כלל סכום כספי ושהייה של חודש ימים בארמונו של המלך. שם היה אמור לצייר עבור המלך. בשל היחסים העוינים בין ישראל למרוקו, שלום לא יכול היה ליהנות מהפרס. הוא גם למד ויטראז' במכון לאמנויות בפריז, המציא שיטה מיוחדת בתחום זה, ותרם את המצאתו למוסד שבו למד.
שלום נפטר בשנת 1963 בגיל שלושים וחמש.

טיבור (אריה) התגייס לחיל המודיעין. לאחר שירותו הצבאי הוסמך כרופא שיניים בתום לימודיו באוניברסיטת תל אביב. סיים את לימודיו במכון אבני לציור ופיסול בתל-אביב, ולמד ויטראז' באקדמיה לאמנות שימושית בווינה.
יצירותיו הוצגו בתערוכות ישראליות ובתערוכות בין-לאומיות רבות, ונמצאות באוספים של מוזיאונים בארץ ובחו"ל. הוא עיצב את אחד הוויטראז'ים בכנסיית סנט סטפאן [St. Stephan], אשר נבנתה בשנת 1200 בעיר אגנבורג [Eggenburg] באוסטריה. כמו כן, זכה באות צלב הכבוד האוסטרי לאמנות ומדע, בסיכת כבוד הזהב של העיר אגנבורג ובתואר פרופסור בתחום האמנות מטעם הרפובליקה האוסטרית.
אריה חי עם משפחתו ברמת גן.

מגדה (יפה) התחתנה בסיום שירותה הצבאי וחיה עם משפחתה בתל-אביב.

הלנה (חנה) נפטרה בשנת 1986 בתל-אביב.

ב"יד ושם" בירושלים ניטע עץ על שמה של חסידת אומות העולם, מריה גראוזנבורגר, שהצילה את המשפחה.

טיבור טארדוש [Tardos Tibor]
סופר החי בפריז

מקום ושנת לידה: ברטיסלאווה, 1918

אביו, ד"ר הנריק טארדוש [dr. Tardos Henrik] (נולד בשנת 1889), היה עורך דין פופולרי ובעל שם טוב.

אמו, רוזי כ"ץ [Katz Rózsi], נולדה בשנת 1890. אחיו, פטר [Péter] טארדוש, מלחין ותמלילן, נפטר בשיא הקריירה בבודפשט.

עד הבגרות למד טיבור בגימנסיה היהודית בעיר דברצן [Debrecen]. הוא קיבל תעודת עוזר רוקח באוניברסיטה בבודפשט. מאוחר יותר הוא למד גיאוגרפיה ומיפוי באוניברסיטת סורבון [Sorbonne] בפריז. את רוב שנותיו הוא חי בצרפת וכתב בצרפתית. הוא חי שם גם כיום.

הוא השתתף בתנועת הפרטיזנים הצרפתית. בשנת 1948 חזר לבודפשט והתמנה לעורך העיתון "עם חופשי" [Szabad Nép]. טארדוש קיבל פעמיים פרס ספרותי נכבד ע"ש אטילה יוזף [József Attila].

בגלל דעותיו הפוליטיות הוא נכלא בשנת 1956 יחד עם שלושה סופרים יהודים אחרים.

הוא נעשה מוכר בזכות הרומנים שלו, סיפוריו הקצרים ותיאוריו את חיי עובדי הכפיים.

משנת 1964 חי שוב בפריז כסופר צרפתי ידוע לטובה. פרסם את ספריו אצל מוציאים לאור מכובדים כמו גלימרד [Gallimard], לה סויל [Le Seuil], מספרו [Maspero] ועוד. כתבי עת צרפתיים גדולים שיבחו את עבודותיו. קיבל פרסים גבוהים מהמדינה.

היה בישראל בפעם ראשונה בשנת 1970 ופגש את חבריו מברטיסלאווה.

על ביקורו כתב:

"הדבר התרחש בנתניה, ליתר דיוק בשכונה החרדית ליד נתניה, בקרית צינז. נכנסתי לחדר. ראיתי את הילדים עם הפיאות ולפתע פרצתי בבכי. מדוע? הלוואי ויכולתי לענות... מעולם לא למדתי בחדר. אולי פתאום הבנתי כי היהדות היא דבר נצחי. הקשר ליהדות, כנראה, הוא חזק יותר מכפי שאנו חושבים בחמישים שנות חיינו הראשונות."

אלה שעלו ארצה

צבי אדם (רוזנפלד) [Rosenfeld]

מקום לידה: ברטיסלאווה
אביו: אימרה רוזנפלד. סבו, הרמן רוזנפלד כבר התגורר באויפאלו.
לסבו הייתה חנות בדים, אביו היה נציג מכרה הפחם של שאלגוטאריאן [Salgótarján].
אמו ואחותו נספו באושוויץ.
בשנת 1949 עלה ארצה. הוא עסק בטכנאות קירור.
הוא חי בקרית חיים עם אשתו ובתו.

לאסלו אלטמן [Altmann László]

מקום ושנת לידה: ברטיסלאווה, 1913
מקום ושנת פטירה: ישראל, 1991
אביו היה סוחר עורות ונוצות בברטיסלאווה.
הוריו, אחיו וילדי אחיו ואישתו הראשונה נספו בשואה. הייתה לו חנות לכלי זכוכית וחרסינה באויפאלו.
בשנת 1950 עלה ארצה עם אשתו השנייה, אירן [Irén]. עשרים ושמונה שנים עבד במפעל זכוכית בשם "פוניציה".
אשתו ושלושת ילדיו חיים בחיפה.

פאל אלטמן [Altmann Pál]

מקום ושנת לידה: ברטיסלאווה, 1923
הוריו: אביו, מור [Mór] אלטמן, היה פקיד בבנק האנגלי-הונגרי. אמו, מרגיט פודור [Fodor Margit], הייתה מורה לפסנתר.
אמו נרצחה באושוויץ, אביו בדכאו [Dachau]. הוא שירת בעבודת כפייה יחד עם אחיו , אימרה [Imre]. בעת השחרור שהו בבודפשט. אימרה נשאר בהונגריה וכמהנדס כימאי היה קצין בכיר בצבא ההונגרי. נפטר בשנת 1982 בבודפשט.
בשנת 1948 עלה ארצה. מנישואיו הראשונים נולדו לו שני ילדים. ארבעים שנה עבד באמקור כחשב כללי. הוא חי לידּ ירושלים עם אשתו השנייה. יש לו חמישה נכדים.

לאסלו אסטאלוש [Asztalos László]

מקום ושנת לידה: ברטיסלאווה, 1914
מקום ושנת פטירה: ישראל, 1989
הוריו: אביו היה מיהאי [Mihály] אסטאלוש ואמו הייתה רוזא [Róza] וייס.
אחיו: מארגיט [Margit], אילונקא [Ilonka] ובארנא [Barna].
הוא למד משפטים בעיר דברצן [Debrecen]. התמחה ועבד אצל עורך הדין טארדוש [Tardos].
בשנת 1939 עלה ארצה עם אשתו אווה סקיי [Székely Éva].
הוריו ואחותו, אילונקא, יחד עם בעלה ושני ילדיה, נרצחו באושוויץ.
בשנת 1947 הם חזרו להונגריה עם בנם, אורי, שנולד בישראל. בשנת 1951 נולדה להם בת, אגי [Ági], בבודפשט. בשנת 1979 אורי חזר לארץ. בשנת 1980

גם אגי עלתה ארצה עם בעלה ווילצ'יק יאנוש [Vilcsek János]. בשנת 1981 לאסלו אסטאלוש ואישתו עלו ארצה בפעם השנייה.

מרדכי ברקת [Grünbaum László-Öcsi]

מקום לידה: קוניאר [Konyár]
אביו, לאיוש גרינבאום [Lajos], היה איש קוניאר, ואמו, ברטא ליבשטיין [Liebstein Berta], הייתה מברטיואויפאלו.
הוא ברח לחזית הרוסית מעבודת הכפייה, שם היה שלוש שנים בשבי.
בשנת 1948 עלה ארצה, שירת בחטיבת גבעתי במלחמת השחרור בחזית המצרית.
בשנת 1950 עלו ארצה אמו ואחיותיו, מרים ולאה.
עבד במכס בחיפה, תחילה בחיפה, ומאוחר יותר עבר לירושלים. היה המנהל הכללי של המכס במשך שתים עשרה שנים. היה מן הגורמים החשובים בחיים הכלכליים של המדינה. במהלך שירותו כמנהל המכס התחלפו שמונה שרים לענייני כלכלה. היה ראש צוות ההקמה של מערכת מס ערך מוסף ב-1975.
התחתן בשנת 1960, יש לו שלושה בנים וחמישה נכדים.
יצא לפנסיה אחרי ארבעים שנות שירות המדינה, חי גם כיום בירושלים.

שאנדור ברגר [Berger Sándor]

מקום ושנת לידה: ברטיואויפאלו, 1925
הוריו: יוזף [József] ברגר ואסתר קליין. אביו היה סוחר עורות ופרוות באויפאלו. היו להם חמישה ילדים: אירן [Irén], קלרה [Klára], שאנדור, מארגיט [Margit] ולאסלו [László]. ההורים ולאסלו נרצחו באושוויץ.
בשנת 1949 עלה ארצה עם אשתו, אילוש מושקוביץ [Moskovits Ilus], ועם שני בניו. היה חייט בתל אביב. כיום הם גרים בפתח-תקווה. יש להם חמישה נכדים.

יעקב בלום-פרנקל [Blum-Frenkel]

מקום ושנת לידה: ברטיואויפאלו, 1930
אביו, דוד פרנקל, היה דיין באויפאלו. סבו היה הרב בן-ציון בלום. הם היו שישה אחים. מהגטו של נאגיוואראד הגיעו לבודפשט ב"רכבת של קסטנר", לבית המוגן ברחוב קולומבוס. סבו נפטר בגטו.
בשנת 1947 עלה ארצה. קודם לכן שהה עשרה חודשים במחנה בקפריסין. תחילה למד בבית ספר לחקלאות "מקווה ישראל", אחר כך התגייס לצבא.
משנת 1963 גר עם אישתו במושב ניר גלים. יש להם ארבעה ילדים ושמונה עשר נכדים. שניים מילדיהם התיישבו בשטחי יהודה ושומרון.

ישראל דוד

מקום ושנת לידה: קולוז'נאג'ידא [Kolozsnagyida], 1920
אביו, יוז'ף [József] דוד, התחתן באויפאלו ונעשה שותף של חמיו, אלברט קפש [Kepes Albert], בסיטונאות של ליקר.
הוריו ואחיו נספו בשואה.
בספטמבר 1939, בהיותו בן תשע עשרה, עלה ארצה. תחילה היה טכנאי, ולאחר מכן שירת בצבא הבריטי בין השנים 1942 ו-1948. התחתן פעמיים. מנישואיו הראשונים נולדו לו שני ילדים. כיום חי בחיפה.

לאסלו פרקש [Farkas László]

מקום ושנת לידה: ברט'וואויפאלו, 1912
מקום ושנת פטירה: חיפה, 1976
אביו, מוריץ [Móric] פרקש, היה בעל אחוזות עשיר.
בשנת 1949 עלה ארצה יחד עם אחיו, שאנדור [Sándor]. תחילה היה חלבן. הוא היה אוהד כדורגל נלהב ונעשה שופט ידוע.

שאנדור פרקש [Farkas Sándor]

מקום ושנת לידה: ברט'וואויפאלו, 1916
מקום פטירה: ישראל
אביו, מוריץ [Móric] פרקש, היה בעל אחוזות עשיר.
בשנת 1949 עלה ארצה יחד עם אחיו, לאסלו [László].
כאיש חקלאות התחיל לעבוד בסוכנות. הוא עבר בין המושבים וייעץ לחקלאים בתחום שיטות לשיפור תועלת העבודה. הכיר את אשתו בקיבוץ מעגן. שניהם תרמו רבות להתפתחות החקלאות בארץ.
נולדה להם בת אחת. ליד אשקלון היה להם משק עצמאי, שניהם נפטרו שם.

יעקב פוירשטיין [Feuerstein Jankó]

מקום לידה: ברט'וואויפאלו
הוריו הגיעו לאויפאלו מפולין בשנת 1923. אביו היה מלמד בחדר. היו להם עשרה ילדים, ארבע בנות ושישה בנים. רוב המשפחה נספתה באושוויץ, רק יעקב ואחותו הגדולה נשארו בחיים.
בשנת 1948 עלה ארצה.
אחרי שירותו הצבאי התיישב במושב תפרח, ליד באר שבע. אשתו, לאה, ילידת בקשצ'אבא [Békéscsaba].
בשנת 1953 עברו לניר גלים, שם הם חיים עד היום. יש להם חמישה ילדים, שלוש בנות ושני בנים. יש להם יותר מעשרים וחמישה נכדים.

קלרה פישר [Fischer Klára]

מקום ושנת לידה: ואנצ'וד [Váncsod], 1922
הוריה היו חקלאים וניהלו מסעדה. למשפחת פישר הייתה קרבה משפחתית למשפחת ברנאת [Bernáth] וצ'ילאג [Csillag].
לאחר ההגליה הגיעה קלרה לקולוז'ואר [Kolozsvár], התחתנה ועברה עם בעלה לנאג'ווארד [Nagyvárad].
בשנת 1962 עלו ארצה. הם התיישבו בפרדס חנה והיא חיה שם גם כיום. בעלה נפטר בשנת 1994.

מרים גיל [Schwartz Ilona]

מקום ושנת לידה: ברטיואויפאלו, 1925
לאמה קראו מארגיט שטראוסמן [Strauszmann Margit], לאביה הייתה חנות תבלינים באויפאלו. הם היו שישה אחים ושלושה מהם נספו בשואה.
בשנת 1948 אילונה, ששם הכינוי שלה היה פוסי [Pöszi], עלתה ארצה, יחד עם אחותה מאגדא [Magda], ששם הכינוי שלה היה סוסי [Szöszi].
אילונה התחתנה בארץ עם גיל פנחס [Glück Ernő] ששירת בצבא הבריטי. מאוחר יותר שירת בהגנה ובצה"ל. לאחר שחרורו הוא עבד בעירייה עד שיצאה לפנסיה.
יש להם בן ושלושה נכדים.

טובה גלעדי [Weisz]

גדלה בברטיואויפאלו. לאביה הייתה שם חנות. הוא נלקח לאוקראינה לעבודת כפייה ונספה שם.
בשנת 1948 עלתה יחד עם אמה ושני אחיה לאחר שהות במחנה שבויים בקפריסין.
התחתנה בארץ ועסקה בחקלאות עם בעלה. יש להם ארבעה ילדים ושנים עשר נכדים. הם גרים במושב מגשימים.

פנחס גולן [Goldstein Endre]

מקום ושנת לידה: האידובאגוש [Hajdúbagos], 1924
אמו ושני אחיו נספו בשואה, הוא שירת בעבודת כפייה.
בשנת 1948 עלה ארצה ומיד התגייס לצבא, הוא השתתף בקרבות על ירושלים. היה קצין בקבע במשך עשרים וארבע שנים. הוא למד ציור, פיסול ופילוסופיה באוניברסיטת בר-אילן. הנושא העיקרי של ציוריו הוא אזכור זיכרונם של חללי השואה. חי ועובד בהרצליה.

צבי גרינוולד [Grünwald Imre]

מקום לידה: ברטיואויפאלו
מקום פטירה: ישראל
הוא היה מורה דת בבית הספר היסודי היהודי ובבית הספר המחוזי, לימד את התלמידים היהודים שיעורי דת.
בשנת 1939 עלה ארצה ועבד בסוכנות.
היה פעיל בארגון "ברטיואויפאלו – דרציקה וסביבתם" [Berettyóújfalu – Derecske és környéke]. באזכרות הוא נאם בעברית, ולאחר מותו של הרב ד"ר ברג צבי נאם גם בהונגרית. הוא חנך במרתפי השואה את לוח הזיכרון של ברטיואויפאלו ודרציקה. חי ונפטר בירושלים.
אשתו חיה בירושלים ושלושת בניו החקלאים התיישבו בגליל.

בלא הרץ [Hercz Béla]

מקום ושנת לידה: ברטיואויפאלו, 1913
מקום ושנת פטירה: ישראל, 1969
גם הוריו, פרקש הרץ [Hercz Farkas] ומאירא גאץ' [Gács Mária], נולדו באויפאלו. לאביו היה מפעל לעיבוד בשר ואטליז.
הוריו וארבעת אחיו נספו בשואה. בלא היה במחנות ריכוז בדאכאו [Dachau] ובוכנוואלד [Buchenwald]. לאחר שובו, יחד עם רוזי' [Rózsi] הרץ, אחותו היחידה שהצליחה לשרוד בשואה, הפעיל בלא מחדש את העסק המשפחתי עד ההלאמה.
בשנת 1956 עלה ארצה, והתיישב בבאר שבע. היה לו אטליז. הוא חלה במחלה קשה ונפטר בטרם עת.

דני אילוביץ' [Ilovits Tibor]

מקום לידה: ברטיואויפאלו
אביו היה השוחט של הכפר והיה אף החזן – הועסק על ידי הקהילה. דני שירת בעבודת כפייה.
בשנת 1949 עלה ארצה וחתם על שירות קבע בצבא. הוא כותב שירים וחי עם אישתו באשקלון.
שתי אחיותיו גרות בנתניה.

מיקלוש קאין [Kain Miklós]

מקום ושנת לידה: הנצידא [Hencida], 1925
לאביו, מיקשא [Miksa] קאין הייתה חנות כל-בו בהנצידא. שם אמו: אירן בוקסבאום [Buxbaum Irén]. היו להם שבעה ילדים. ההורים נספו באושוויץ.
בשנת 1951 היגר מיקלוש קאין לאוסטרליה. היה לו מלון והוא ניהל עסקי מטלטלין. בשנת 1959 נשא לאישה את אגנש [Ágnes].
בשנת 1969 עלו ארצה. הוא ניהל עסקי מטלטלין גם בארץ, אחד משלושת ילדיהם גר בארץ ושניים באוסטרליה. כיום הם גרים בנתניה.

צבי קפש [Kepes Eri]

מקום ושנת לידה: בודפשט, 1919
אביו היה סיטונאי של דלק ושמן. צבי למד באויפאלו בבית ספר יסודי ובחטיבת הביניים ולאחר מכן למד בגימנסיה היהודית בדברצן [Debrecen].
בשנת 1939 עלה ארצה יחד עם לאסלו אסטאלוש ושאנדור ליבשטיין. התיישב במושב שדמות דבורה שהוקם על ידי יוצאי גרמניה. בזכות שליטתו בשפה הגרמנית נבחר למנהל כלכלי. שם הכיר את מרים, ובשנת 1942 נשא אותה לאישה. נולדו להם שני בנים.
בשנת 1949 קיבל עבודה בנצרת מטעם משרד החקלאות. הוא היה אחראי על הרכוש העזוב והנטוש של הערבים. היו לו יחסים טובים עם התושבים הערבים והנוצרים.
בשנת 1954 מונה למנהל הסניף החדש של בנק הפועלים בנצרת.
בשנת 1964 מונה למנהל הבנק בנתניה ונשאר פעיל בניהול עניינים בנקאיים משותפים של ישראלים וערבים.
הבן הבכור מת לאחר מלחמת ששת הימים. בנו השני נפצע קשה במלחמת יום הכיפורים כאשר חזר מלימודיו מקנדה כדי להתנדב לצבא. הוא חי כיום בקנדה עם משפחתו.
לבקשת הבנק, משנת 1982 ועד ליציאתו לפנסיה, עבד צבי בסניף של מונטריאול. בארץ הוא חי בנתניה, אך רוב הזמן נמצא עם בנו ומשפחתו בקנדה.

יאנקו קרטס [Kertész-Kohn Jankó]

מקום ושנת לידה: ברט'ואויפאלו, 1898
מקום ושנת פטירה: ישראל, 1990
הוא הלך בעקבות אביו וניהל את הסנדלרייה המשגשגת שלו. יאנקו היה שחקן כדורגל מצליח בקבוצת "בושה" [BUSE] וקיבל מינוי כבוד של הקבוצה. אחיו, אימרה [Imre], היה סוחר ונספה בשואה. אשתו הראשונה, מארגיט לוב [Löw Margit] ושני ילדיו של יאנקו נרצחו באושוויץ.
בשנת 1946 נשא לאישה את לילי קרייזלר [Kreisler Lili] שגם הוריה נספו באושוויץ.
בשנת 1951 עברו לגור בבודפשט, שם נולדה בתם, אניקו [Anikó].
בשנת 1957 עלו ארצה, התיישבו בנתניה והוא המשיך לעבוד במקצועו.
לילי ואניקו עם בעלה ובנם גרים גם כיום בנתניה.

אברהם קליין

מקום ושנת לידה: ברט'ואויפאלו, 1920
אביו היה בעל מפעל לייצור חומץ וסיטונאי עורות. אברהם למד בישיבה באויפאלו ובניירג'האזא [Nyíregyháza]. ההורים וחמשת ילדיהם נלקחו לאושוויץ ורק שני בנים שרדו.
בשנת 1948 עלה אברהם ארצה והתגורר בחיפה. התחתן, ומשנת 1950 עבד במשטרה. מילא מספר תפקידים עד שנת 1978, ויצא לאזרחות בדרגת תת ניצב. עשרים שנים נוספות עבד בקרן הקיימת לישראל.
יש לו שני בנים ושבעה נכדים, הוא חי בחיפה גם כיום.

מארגיט [Margit] קליין [Berger Baba]

מקום ושנת לידה: ברטיסלאווה, 1929
בשנת 1949 עלתה ארצה. התחתנה בארץ, נולדו לה שתי בנות. יש לה שישה נכדים. עבדה כקוסמטיקאית. היא חיה בחיפה.

רוזי [Rózsi] קליין

מקום לידה: ואנצ'וד [Váncsod]
היא נישאה בברטיסלאווה לאימרה [Imre] קליין שהיה נהג מונית.
בשנת 1948 הם עלו ארצה, אימרה עבד כטכנאי במפעלי יונה. יש להם בן ושלושה נכדים. בעלה נפטר בשנת 1990. רוזי חיה בכרמיאל.

שלום לבקוביץ' [Levkovits Sándor]

מקום ושנת לידה: ברטיסלאווה, 1925
אביו, ארתור [Artúr] לפקוביץ', נולד בניו-יורק ובגיל שנה, בשנת 1891, חזר עם הוריו לאויפאלו. אביו ואחיו נספו בשואה.
בשנת 1949 עלה ארצה. הוא עבד כעצמאי בחיפה. הוא חי שם גם כיום.

יעקב ליבשטיין [Liebstein Jenő]

מקום ושנת לידה: ברטיסלאווה, 1918
אביו לאיוש [Lajos] ליבשטיין היה בעל אחוזות ומאוחר יותר סוחר בדים בברטיסלאווה.
בשנת 1939 עלה ארצה אחרי אחיו, שאנדור [Sándor], ועם שלושה חברים נוספים. הוא התגייס לצבא הבריטי כמתנדב. שירת במצרים ובאיטליה. השתחרר בשנת 1946. ינו התחיל לעבוד בחברת דר, בית חרושת לכפתורים, ומאוחר יותר נעשה המנהל של החברה.
בשנת 1948 התחתן עם מאגדא ווייס [Weisz Magda], נולד להם בן. יש להם שלושה נכדים והם חיים ברמת גן כפנסיונרים.

לאסלו לוי [Löwy László]

מקום ושנת לידה: גאבוריאן [Gáborján], 1923
התחיל את לימודיו בברטיסלאווה וסיים אותם בתיכון האזרחי.
אמו נספתה באושוויץ ואביו נקבר בגאבוריאן.
חזר לאויפאלו מהשבי ברוסיה ועבד כנהג מונית.
בשנת 1948, יחד עם אשתו ובתו בת השנה, הגיע לארץ דרך יוגוסלביה באונייה יוונית בשם "קפלוס" [Kefalosz].
הוא עבד ארבעים שנה במפעלי שימורים "יונה", ונלחם בכל מלחמות ישראל. כיום הם חיים בטירת הכרמל.

יעקב מארקוביץ' [Markovits]

מקום ושנת לידה: נאג'לטרא [Nagylétra], 1922.
אביו היה מורה דת בסגהאלום [Szeghalom]. הם חיו באויפאלו והייתה להם חנות כשרה. חמישה מתוך שבעת בני המשפחה נרצחו באושוויץ. יעקב שרד במחנה עבודה ואחיו חזר מאושוויץ.
בשנת 1946 עלה ארצה ומיד התגייס לצבא.
עבד קודם כבנאי, ולאחר מכן נעשה רואה חשבון ועבד בראשון לציון, ביקב. אחר כך עבד בסוכנות וקיבל את פני העולים החדשים באזור יבנה, אשקלון ולוד. מעבודה זו יצא לפנסיה.
יש לו שלושה ילדים ואחד עשר נכדים. הוא חי בראשון לציון.

דוד נשר [Ács András]

מקום ושנת לידה: בודפשט, 1951
אביו, יוז'ף [József] אדלר, היה מדפיס ובעל בית דפוס בברט'וואויפאלו, ומאוחר יותר היה המזכיר הראשי של הקהילה היהודית בבודפשט. אמו, ג'ורג'י זילברר [Silberer Györgyi] הייתה תופרת.
בשנת 1973 עלה ארצה, נשוי ואב לשניים. עצמאי.
חי עם משפחתו בחיפה.

שמעון לאסלו פאל [Pál Simon László]

מקום ושנת לידה: ברט'וואויפאלו, 1922
מקום ושנת פטירה: ישראל, 1994
אביו, פאל [Pál Samu], היה ספר באויפאלו. לאחר הגלייתם הוא ורעייתו, אדית אולמכר [Ölmacher Edit], נספו בשואה. יחד אתם נרצחו שניים מילדיהם, יוז'ף [József] ולילא [Lilla].
בשנת 1948 עלה ארצה יחד עם אישתו, סורי [Szuri].
הוא פתח מספרה בחיפה. שמות ילדיהם: דינה ושמואל. שמואל עובד בבנק הפועלים. יש להם שישה נכדים.

אנצי פולאק [Pollák Anci]

מקום ושנת לידה: ברט'וואויפאלו, 1912
היא נולדה במשפחת פלדמן [Feldmann]. אביה היה סוחר בדים, הם היו חמישה אחים. אמה ושניים מהאחים שלה נספו בשואה. שלוש הבנות חזרו מההגליה.
בשנת 1950 עלתה ארצה יחד עם אחותה, מאגדא [Magda]. שמה של אחותה לאחר נישואיה: שטיינר [Steiner]. אנצי עבדה במפעל שוקולד של "עלית".
יש לה בן ושני נכדים, היא חיה בתל אביב.

מרים רייך

מקום לידה: ברט׳יואויפאלו
סבא שלה, דוד רייך, היה בעל חנות כלים. לדוד שלה, יוז׳ף [József], הייתה חנות של מסגרות לתמונות.
מאוחר יותר עברו חלק מבני המשפחה לנאג׳ווארד [Nagyvárad]. כל בני המשפחה שנשארו באויפאלו נספו בשואה.
בשנת 1945 היא עלתה ארצה מבוקרשט. היא פרנסה את משפחתה מעבודות ניקיון. יש לה שני ילדים ושבעה נכדים.

גיזי רוזנפלד [Rosenfeld Gizi]

מקום לידה: ביהארקרסטש [Biharkeresztes]
קרובי משפחה שלה חיו באויפאלו. משפחתה נספתה בשואה, רק היא חזרה לבודפשט.
בשנת 1957 עלתה ארצה. יש לה בן, בת וחמישה נכדים.
היא חיה כיום בגבעת עדה.

קתלין שוורץ [Schwartz-Reiner Katalin]

מקום ושנת לידה: ברט׳יואויפאלו, 1935
אביה, אלאדר ריינר [Reiner Aladár], היה סוחר בדים. אמה, רוז׳י [Rózsi], הייתה בת למשפחת הרץ [Hercz] מאויפאלו. כל המשפחה סבלה בשואה, אביה ואחיה נספו. האם שרדה יחד עם שתי בנותיה, קתלין וטרז [Teréz]. טרז חיה כיום בבודפשט.
בשנת 1957 עלתה קתלין ארצה יחד עם אמה. האם נפטרה בארץ בשנת 1979. לאחר העלייה קיבלה קתלין עבודה ברכבת ישראל והייתה האישה הראשונה שעבדה כטכנאית-מתכננת. כאות הוקרה על עבודתה החרוצה קיבלה ציון לשבח לאחר מלחמת יום הכיפורים.
היא נישאה לטכנאי שניים בשם אישטוואן [István] שוורץ. כדי לטפל בבעלה החולה נאלצה לצאת לפנסיה מוקדמת לאחר עשרים ושמונה שנות עבודה. בעלה נפטר בשנת 1987.
לאחר שנת 1989 עבדה מספר שנים בקופת חולים כמזכירה רפואית.
כיום גרה בחיפה.

רוזה זינגר [Singer Róza]

מקום ושנת לידה: ברט׳יואויפאלו, 1915
אביה היה סנדלר. שניים מתוך חמישה אחים נספו בשואה. היא נישאה בדברצן [Debrecen] לאדולף שוורץ [Schwartz Adolf]. לאחר גירושיה בשנת 1953 התחתנה שנית עם פרנץ [Ferenc] זינגר.
בשנת 1957 עלו ארצה. נולד להם בן, יצחק.
הם גרים בקרית חיים.

פאל שניר [Schner Pál]

מקום ושנת לידה: ברטיסלאבה, 1921
מקום ושנת פטירה: ישראל, 1996
הוריו: מור [Mór] שנר ואסתר רוזנברג [Rosenberg]. כבר סבו וסבתו נולדו בברטיסלאבה. לאביו הייתה נפחייה. היה גם סוחר מכונות דישה.
אמו ורוב בני משפחתו נספו בשואה. בושקה מושקוביץ [Moskovits] חזרה מאושוויץ ופאל שניר חזר ממאוטהאוזן [Mauthausen].
בשנת 1946 הם התחתנו ופתחו חנות בדים.
בשנת 1948 עלו ארצה. בחיפה הייתה להם תחילה מסעדה, ומאוחר יותר בית קפה וחנות לממתקים. פאל היה הקופאי של הארגון "ברטיסלאבה וסביבתה", יד ימינו של שאניי ליבשטיין [Liebstein Sanyi].
אשתו חיה בחיפה.

יעקב שדה [Grünfeld]

מקום ושנת לידה: ברטיסלאבה, 1925
אביו, שמואל גרינפלד, היה סנדלר. הם היו שישה אחים - ארבע בנות ושני בנים. ההורים, ארבע הבנות, בעליהן וילדיהן נספו בשואה.
יעקב התחתן בשנת 1947.
בשנת 1949 עלו ארצה. תחילה גר במושב ומאוחר יותר פתח חנות נעליים בקרית שמונה. לאחר מכן פתחו בחיפה חנות לכלי מיטה.
הם חיים בתל אביב, יש להם שתי בנות ושלושה נכדים.

ג'ורג' וייס [Weisz György]

מקום ושנת לידה: נאג'ווארד [Nagyvárad], 1911
מקום ושנת פטירה: ישראל, 1975
כילד קטן, הגיע יחד עם הוריו לאויפלו. הוא למד להיות מדפיס בבית הדפוס "אדלר" [Adler] ועבד שם עד גיוסו לעבודת כפייה. חזר מדאכאו [Dachau] ונשא לאישה את קתלין [Kati] שחזרה מאושוויץ.
בשנת 1948 עלו ארצה. במשך עשר שנים עבד במקומות שונים בארץ בסלילת כבישים. בשנת 1958 הקים את בצפת את בית הדפוס שלו. בשנת 1952 נולדה בתם, רחל.
אשתו נפטרה בשנת 1992. בתם, יחד עם שלושת ילדיה, גרה בצפת.

אדית-דושי וינר [Wiener Edit-Dusi]

מקום ושנת לידה: ברטיסלאבה, 1920
היא נולדה במשפחת קרייזלר [Kreisler]. אח שלה היה מורה ולאחר מכן מנהל בית ספר בדברצן. הוא נפטר שם בגיל צעיר. רוב בני משפחתה גרו בדברצן ונספו בשואה יחד עם הסב בן התשעים ושש. אחותה לילי קרטס [Kertész Lili].
בשנת 1939 עלתה ארצה עם אנייה של עולים בלתי-חוקיים. היא הייתה יחד עם קרובי המשפחה שלה ועם בעלה לעתיד.
הם התיישבו בירושלים, נולדו להם שני בנים. אדית חיה כיום בקרית חיים בחיק משפחתה האוהבת.

האידובאגוש [Hajdúbagos]

האידובאגוש הוא כפר במרחק שישה עשר ק"מ מדרום לבירת מחוז האיידו [Hajdú], העיר דברצן [Debrecen]. בתקופה הנידונה היה שייך למחוז ביהאר [Bihar]. אילו השתייך באגוש למחוז האיידו, בהתאם לתחילת של שמו, ייתכן שמשפחותינו לא היו נשלחות לאושוויץ, אלא כמו חלקים ממחוז האיידו, למקומות אחרים.

אוכלוסיית באגוש מנתה כ-1800 נפשות. רובם היו נוצרים קאלוויניסטים ומעטים קתולים ובפטיסטים. ככלל, לא הורגשה אנטישמיות בבאגוש. לעתים אפשר היה לשמוע הערות אנטישמיות, אך רק מצעירים שיכורים מן השוליים. היהודים הרגישו ביחס חם בלתי-מסויג מצד הבפטיסטים.

בעת הגירוש חיו בבאגוש חמש עשרה משפחות יהודיות ומשפחה מעורבת אחת.

ככל הידוע, פנחס אורנשטיין [Orenstein József] היה היהודי הראשון שהתיישב בבאגוש[9]. בתו הבכורה, אסתר (סבתי), נולדה בבאגוש בשנת 1866. בסך הכל היו לפנחס שישה ילדים. אסתר, ברוך ושמואל חיו בבאגוש כל השנים. אימרה [Imre] הקים משפחה בנאג'לטא [Nagyléta], ואילו הרמינה [Hermina] בבידסנטמיהאיי [Büdszentmihály]. הבן איגנאץ [Ignác] נפל במלחמת העולם הראשונה. הוא השאיר אחריו אישה וילדים. אשתו היגרה לארצות הברית, ולפני שהצליחה להעביר את הילדים, נפטרה שם ממחלה. הילדים, שני בנים ושתי בנות, גדלו אצל הדודים בבאגוש, והקימו משפחות בערים שונות, אך כולם נספו בשואה.

לפי גרסה לא ודאית, הגיע פנחס (או הוריו) מסביבות פיאומה [Fiume] לאזור. פנחס רכש אדמות והקים משק חקלאי. הוא נפטר בשנת 1920 בערך.

אחד החדרים בביתו של שמואל אורנשטיין שימש בית כנסת מאולתר עוד מימי פנחס, אביו. תפילות התקיימו בשבתות ובחגים, ובימי חול כאשר למישהו הייתה אזכרה. בחגים ובשבתות מיוחדות היו מצטרפים לתפילה גם שלושת המשפחות היהודיות מן הכפר הסמוך שאראנד [Sárand], מרחק קילומטרים אחדים מבאגוש. אחת לשבוע היה מגיע שוחט מן הכפר הוסופאיי [Hosszúpályi] ברכיבה על אופניים ועובר בכל בתי היהודים.

כמו בשאר הכפרים בסביבה גם בבאגוש לא היה חשמל ואף לא מים זורמים. בכל בית היה תנור בנוי מיוחד, וכל עקרת בית הייתה אופה מדי שבוע לחם וחלות לשבת יחד עם עוגות שמרים.

בעניין ההגליה, מבין אלה שבעת ההגליה נמצאו בבאגוש, לא נותרה שום נפש חיה שיכולה להעיד על כך עדות ישירה. צעירי המקום סיפרו לי שדרך צינורות הפיקוד של שירות לאימון טרום צבאי בשם ה"לבנטה" [levente] הוטל על חלק מהם לשמור בלילה על בתי היהודים כדי למנוע אפשרות של בריחה. את הפקודה הזו הם קיבלו במעטפות חתומות ונצטוו לפתוח אותן רק בחצות הלילה. בבוקר התייצבו עגלות הסוסים ליד הבתים, והיהודים נדרשו לצאת מבתיהם. כך הם הובלו ככל הידוע, ישר לנאג'ווראד [Nagyvárad].

---

[9] אפשר היה לאמת סברה זו או לשלול אותה על פי המצבות בבית העלמין, אך הן נעלמו בתקופת המשטר הקומוניסטי. עניי הכפר חפכו אותן למדרכות ליד בתיהם.

משפחות יהודי באגוש

משפחת ברוך אורנשטיין [Orenstein Béla]

ברוך [Bórek bácsi] נולד בשנת 1869. רעייתו, בטי צ׳ילאג [Csillag Betti], נולדה בשנת 1869 בבוקוני [Bökönу]. ילדיהם: גיזי [Gizi] נולדה בשנת 1897 ולאחר שנישאה גרה בהנצידא [Hencida], ז׳נקא [Zsenka] נולדה בשנת 1903 לאחר נישואיה גרה בסובוסלו [Szoboszló], הבן בלא [Béla] נולד בשנת 1905, אף הוא התגורר בסובוסלו. מנדי [Margit] נולדה בשנת 1908 עברה לבודפשט, ארנו [Ernő] נשאר בבאגוש.

הנכדים: מהבת גיזי – מאני׳ [Manyi] ואיצא [Ica]. מהבת ז׳נקה – באנדי [Bandi], הוא נולד בערך בשנת 1926 ואוצ׳י [Öcsi] נולד בשנת 1928 בערך. לבלא נולדו טומי ואניקו [Anikó].

בלא ובאנדי נספו בפלוגות העבודה. האחרים נספו באושוויץ. מכל המשפחה ניצלו רק אלה: מנדי ובנה אנדריש [Andris] והם חיים היום בניו-יורק, הבנות של גיזי - מאני׳ גרה ברמת השרון ואיצא בגבעתיים, ובעלה של ז׳נקא, יושקא [Jóska] קליין, נפטר בארגנטינה בשנות התשעים.

לברוך היו אדמות חקלאיות וגם חנות כל-בו עם מכולת ובית מרזח. בית המרזח נסגר בשנת 1942 בערך, עם שלילת רשיונות בתי המרזח מיהודים.

ברוך שימש ראש הקהילה היהודית הקטנה. הוא היה איש חכם ומעורר כבוד, וזכה להערכה מצד יהודים ולא-יהודים כאחד. למרות מעמדו הכלכלי הטוב הוא ניהל אורח חיים צנוע, ובעת הצורך לא היסס להפשיל שרוולים ולעשות גם את העבודות הפשוטות והשחורות. כך קרה שאיבד עין מפגיעת הקרן של אחת מפרותיו, כשעבד ברפת בהיותו כבן שבעים שנה.

משפחת ארנו אורנשטיין [Orenstein Ernő]

ארנו אורנשטיין נולד בשנת 1907 ורעייתו בורישקא [Boriska] נולדה בשנת 1909 בבורשודגסט [Borsodgeszt]. בתם אילדי [Ildi] נולדה בשנת 1939.

ארנו ניהל את חנות הכל-בו של המשפחה. הוא היה איש נעים הליכות ומוכשר במיוחד. בין היתר ניגן יפה בכינור. זכורה לי הופעתו עם קבוצת חובבים בהצגה ״ברון הצוענים״ בבית התרבות המקומי.

ארנו גויס לפלוגות העבודה בשנת 1942, עבר את אוקריינה ונספה בקוסג [Kőszeg] . בורישקה ואילדי נספו באושוויץ.

משפחת שמואל אורנשטיין [Orenstein Sámuel]

שמואל צבי [Samu bácsi] נולד בשנת 1875. רעייתו ציפורה שניצר [Snitzer Cecilia] נולדה בשנת 1889 בקוטאי [Kótaj] . ילדיהם: ליפא אלעזר [Lajos] (ראה פרטים בהמשך), שרה אילונקא [Ilonka] נולדה בשנת 1911, לאחר נישואיה גרה בוונצ׳וד [Váncsod]. בתה מאריקא [Marika] נולדה בשנת 1938. ברוך אנדור [Andor] נולד בשנת 1915, אולגה [Olga] בשנת 1917 והתגוררה בדברצן [Debrecen]. פנחס יושקא [Jóska] נולד בשנת 1923 ורבקה קלארי [Klári] בשנת 1925.

אנדור הגיע עם פלוגות העבודה לאוקראינה ולא ידוע מה עלה בגורלו.
בעלה של אולגא, טיבי [Tibi] קליין, נספה בברגן-בלזן [Bergen-Belsen]. ימים ספורים לפני השחרור, קלארי נורתה למוות באחד ממסעי המוות אי-שם בכבישים של פולין או גרמניה. בעלה של אילונקא, מישקא קאצנדר [Kacender Miska], כבר נפטר. אולגה גרה בלונדון ויושקא בדברצן.
כל שאר בני המשפחה נספו באושוויץ.
שמואל היה חקלאי ועיבד את אדמותיו יחד עם בניו, ובעת הצורך עם כמה עובדים שכירים. כבר הוזכר שאחד החדרים בביתו של שמואל שימש בית כנסת. שמואל היה גם הגבאי של בית הכנסת. בקיץ, לפני תפילת מנחה בשבתות או בין שעת מנחה למעריב, נהג הקהל הקטן להתאסף סביב ספסל בחזית הבית ולשוחח על העניינים האקטואליים. גם בחורף נהגו כך, ובאופן טבעי ביותר התקהלו בחדר המגורים של המשפחה. זה היה "בית פתוח וחם" וכולם הרגישו בו בנוח. אגב, בחגים שימש חדר זה 'עזרת נשים' ודלת פתוחה למחצה הייתה מקשרת בינו לבין חדר התפילה.

משפחת אליעזר אורנשטיין [Orenstein Lajos]

ליפא אליעזר נולד בשנת 1910. רעייתו, גם ילידת הכפר, מרים-מארגיט [Margit] נולדה בשנת 1915. בנם, שמשון-גיורי [Gyuri] נולד בשנת 1941. אליעזר גויס לפלוגות העבודה בשנת 1942 או בתחילת 1943 ונשלח לאוקראינה. כנראה הוא נהרג בעת פיצוץ רכבת. מארגיט והילד הקטן נרצחו באושוויץ.

משפחת גרוזינגר [Grosinger]

צבי-פרנץ [Ferenc] נולד בשנת 1880 בערך, ורעייתו רוזה לבית פולופ [Fülöp] נולדה בשנת 1885. ילדיהם: ארנו [Ernő] נולד בשנת 1916 בערך, אילונקא [Ilonka] נולדה בשנת 1919 בערך, אירמא [Irma] בשנת 1921 בערך, בלא [Béla] בשנת 1926 בערך והבת הקטנה, איבויא נולדה [Ibolya] בשנת 1928 בערך.
לאב הייתה טחנת קמח. מכיוון שבמקצועו היה מכונאי, הפעיל את הטחנה בעצמו בעזרת מסיק אחד. כמעט תמיד הוא היה מפויח ונראה שגם נהנה מכך. אחת מהנאותיו הייתה לשיר קטעי חזנות אל תוך גלגל התנופה הענק תוך כדי סיבובו שהיה מרעיד את קולו. במלחמת העולם הראשונה שירת בצבא האוסטרו-הונגרי בדרגת סמל ראשון.
אילונקא הייתה נשואה לגוי, אלק הורוואט [Horvát Elek], ולכן לא גורשה. היא נפטרה מסרטן בשנות החמישים. בלא נספה בפלוגות העבודה. (על ארנו - פרטים בהמשך) ההורים, אירמא ואיבויא נספו באושוויץ.

משפחת ארנו גרוזינגר [Grosinger Ernő]

ארנו נולד בשנת 1916. לאחר נישואיהם חיו הוא ורעייתו (שמה לא זכור) בבאגוש וסמוך לגירוש עברו לדברצן [Debrecen]. כך היא לא הגיעה לאושוויץ. ארנו היה בפלוגות העבודה. שניהם ניצלו. לא היו להם ילדים.
ארנו נפטר מגידול במוח בדברצן בשנות השישים.

משפחת וייס [Weisz]

דוד וייס ורעייתו נולדו בשנת 1874 בערך. שתיים מבנותיהם, גיזי[Gizi] וג'ונג'י [Gyöngyi], היגרו לארצות הברית עוד בשנות השלושים. טיבי [Tibi], בנה של ג'ונג'י, היה אז כבן שש. בשנות השישים הגיע למעמד של חבר מועצת העיר ניו-יורק, אולם מאוחר יותר נפטר. הבן יוז'ף [József] הקים משפחה בבאגוש (ראה המשך), הבת סרן [Szerén] נולדה בשנת 1911 בערך. היא נותרה רווקה. הבת מַארגיט [Margit] נישאה לאליעזר אורנשטיין.

דוד, ראש המשפחה, עסק במסחר בנוצות ובגרוטאות ברזל.

מלבד הבנות שבארצות הברית ניצל רק יוז'ף. האחרים נספו באושוויץ.

משפחת יוז'ף וייס [Weisz József]

יושקא נולד בשנת 1907 בערך, ורעייתו פירי [Piri] בשנת 1909 בערך. היו להם שתי ילדות. בעת ההגליה הן היו בנות שמונה ועשר שנים.

יוז'ף, כאביו, עסק במסחר בנוצות. הוא סבל מעקמת בעמוד השדרה. פירי הייתה תופרת. היא נספתה עם שתי בנותיה באושוויץ. יוז'ף היה בפלוגות העבודה וחזר. הוא הצטרף לאחיותיו בארצות הברית ובשנות השישים נפטר שם ממחלה.

משפחת וידר [Vider]

ראובן-לאיוש [Lajos] וידר נולד בשנת 1900 בערך, ורעייתו נולדה בשנת 1902. ראובן עבד כמנהל משק חקלאי מחוץ לכפר.

בנם היחיד, לאצי [Laci], התאבד בהיותו בן שמונה עשרה בערך בשל אהבה נכזבת, בשנת 1941. ההורים נספו באושוויץ.

משפחת זולדאן [Zoldán]

דבורה זולדאן לבית רוט [Róth] (ילידת ברת'יאויפאלו) התאלמנה מבעלה יעקב זולדאן בשנת 1921 בערך. היא גידלה את ילדיה לבד. שלושה מילדיהם שגרו מחוץ לבאגוש לאחר נישואיהם: אסתר בריינדל [Breindel], נולדה בשנת 1907 והיו לה שני ילדים. שאול-ארי [Ári] נולד בשנת 1909, סימה [Szima] נולדה בשנת 1915 (היה לה ילד אחד). חוה-הלן [Helen] נולדה בשנת 1917 וגרה בבאגוש אחר נישואיה גם. (ראה משפחת שוואַרץ). משה יוסף נולד בשנת 1913 וברוך בשנת 1919 בערך.

שאול-ארי נספה בפלוגות העבודה. משה וברוך הצליחו לחזור משם. כל האחרים, גם אלה שגרו מחוץ לבאגוש, נספו באושוויץ. משה עלה לישראל והקים משפחה. הוא נפטר בשנת 1999 בבני ברק. ברוך חי בארצות הברית.

האם ניהלה חנות מכולת בעזרת ילדיה שעדיין היו בבית. הבנים למדו תקופות שונות בישיבה. בשלב מסוים ויתר ברוך על המשך לימודיו בישיבה כדי לעזור לאמו בחנות. זאת הייתה המשפחה החסידית היחידה בבאגוש.

משפחת לוי [Lőwy]

חיים יוסף לוי [Lőwy bácsi], 1942- 1965, רעייתו אסתר [Eszti néni] לבית אורנשטיין, 1866/7- 1943.

היו להם שישה ילדים: סרנא [Szeréna], ישראל [Izidor], הרמינה [Hermina], אדל [Adél], שלמה [Sanyi] וברטא [Berta].

ישראל נפל במלחמת העולם הראשונה בחזית האיטלקית. שלמה נפטר מדלקת קרום המוח בשנות העשרים לחייו. ברטא נפטרה כשהייתה נערה צעירה מהרעלת דם בגלל פצע קטן שהזדהם. שלוש הבנות הנותרות נישאו ורק אדל נשארה בבאגוש לאחר מכן.

בעלה של סרנא, דזיו בוניש [Bónis Dezső], היה איש מוכשר ומבוסס. בתקופת החוקים האנטישמיים הוא נתקף בחרדה ובדיכאון והתאבד. הם גרו ביישוב טיסאסנטאימרה [Tiszaszentimre]. סרנא החולנית שרדה את השואה אך נפטרה בדברצן [Debrecen] בשנת 1952 בערך. ממשפחתה של הרמינא ניצלו רק יעקב ולאה מבין חמשת הילדים.

רבי חיים יוסף היה בוגר ישיבת פרסבורג ובעל התואר "מורה מורינו". בבית הכנסת נהג לדרוש דרשה מדי כמה שבתות. אנשי הקהילה פנו אליו גם בשאלות הלכתיות והוא תמיד נענה ברצון. לפרנסת המשפחה הוא עסק במשך שנים רבות, בעזרת המשפחה, בייצור מי סודה. הוא היה מחלק את הסיפונים עם סוס ועגלה בבאגוש וגם בכפר הסמוך. מאוחר יותר עסק רק בעיבוד הכרם, עיבוד חלקת האדמה ובגידול פרות לחלב.

הוא ורעייתו זכו ללכת לעולמם עוד לפני ההגליה.

משפחת גולדשטיין [Goldstein]

נפתלי הרצקה-פרנץ [Hercke-Ferenc] נולד בשנת 1897 ונפטר בשנת 1976. רעייתו, אדל [Adél] לבית לוי, נולדה אף היא בשנת 1897. היו להם שלושה בנים: פנחס [Endre], נולד בשנת 1924, אברהם [József], נולד בשנת 1934 וגדליהו [Emil], נולד בשנת 1935.

המשפחה גרה בבאגוש בשתי תקופות לסירוגין. נפתלי היה בעל קול ערב ושימש בעל תפילה במקומות שונים במיוחד בחגים. במשך מספר שנים הוא היה גם שוחט. האם עסקה בהדפסת דוגמאות לסריגה כסיוע לפרנסת המשפחה.

האם ושני הבנים הקטנים נספו באושוויץ. האב ופנחס היו בפלוגות העבודה וחזרו. נפתלי נפטר בירושלים בשנת 1976 . פנחס גר בהרצליה.

משפחת שטרן [Stern]

ראובן [Rudolf] שטרן נולד בשנת 1877. הוא התאלמן מאשתו. שתי בנותיו, בושקה [Böske] (ראה משפחת ציטרום) וגיזלא [Gizella] (ראה משפחת שוואַרץ), נישאו וחיו בבאגוש. ראובן שטרן הגיע לבאגוש מהאיידושאמשון [Hajdúsámson]. הוא היה סנדלר ועסק בתיקון נעליים. נספה באושוויץ.

משפחת ציטרום [Citrom]

אנדור [Andor] ציטרום נולד בשנת 1902 בנאג'ווארד [Nagyvárad]. רעייתו בושקה [Böske] לבית שטרן נולדה בשנת 1905. שלוש בנותיהם: גבריאלה נולדה בשנת 1929, באבא [Baba] בשנת 1931 ואדית [Edit] בשנת 1933.

אנדור היה חייט וניהל בית מלאכה וחנות לקונפקציה. בשנת 1942 בערך הוא גויס לפלוגות העבודה ונשלח לאוקראינה. אשתו המשיכה לנהל את בית המלאכה ואת החנות. מעניין לציין שהעובדים בחייטות היו בעיקר יהודים ובפטיסטים ושררו ביניהם יחסים מצוינים ואמון הדדי.

איש מהמשפחה לא ניצל.

משפחת נאנדור שוואַרץ [Schwartz Nándor]

נאנדור נולד בשנת 1904 ורעייתו, גיזי [Gizi], נולדה בשנת 1907. היו להם שני בנים, מיקי [Miki], נולד בשנת 1936 ולאצי [Laci] נולד בשנת 1939 בערך.

נאנדור היה סוחר נוצות ואשתו הייתה תופרת. הוא הגיע לבאגוש מהכפר נאדאודוואר [Nádudvar], הוא היה גבוה במיוחד ולכן כינו אותו "השוואַרץ הארוך" [Hosszú Schwartz]. הוא גויס לפלוגות העבודה ונשלח לאוקראינה. שם נהרג. אשתו והילדים נספו באושוויץ.

משפחת בלא שוואַרץ [Schwartz Béla]

בלא נולד בשנת 1910. רעייתו חיה-הלן [Helén] לבית משפחת זולדאן נולדה בשנת 1911. בתם רוזא [Róza] נולדה בשנת 1937 בערך. הייתה להם חנות מכולת.

האם והבת נספו באושוויץ. בלא היה בפלוגות העבודה וחזר.

משפחות יהודי שאראנד [Sáránd]

בשאראנד חיו שלוש משפחות יהודיות. למרבה הצער יש רק מידע חלקי עליהם.

משפחת לייטנר [Leitner]

איגנאץ [Ignác] לייטנר ורעייתו, הבן גיורי [Gyuri] ובת.
הם היו בעלי בית מרזח בקצה הכפר על אם הדרך לכיוון דברצן [Debrecen].
כנראה רק גיורי חזר. הוא גר בשאראנד ונפטר שם בשנת 2000.

משפחת ארנפלד [Ehrenfeld]

לזוג ארנפלד היו שניים או שלושה בנים גדולים וכנראה גם שתי בנות.
הם ניהלו במרכז הכפר חנות מכולת וטקסטיל, ככל הנראה.
ההורים לא שבו, גורל הבנים אינו ידוע. הבנות, לפי מידע לא ודאי, ניצלו ועלו לישראל.

משפחת הרשקוביץ [Herskovitz]

האב ניהל חווה חקלאית. לזוג הרשקוביץ היו שני בנים ובת אחת. לפי המידע שנמסר, ההורים נספו באושוויץ ולא ידוע אם היו ניצולים מבין הילדים.

סוף דבר

אנו, יוצאי העיירה ברטיסלאוויפאלו והיישובים שבסביבתה, המפורטים בתחילת ספר זיכרון זה, החלטנו להוציא ספר זה לשתי מטרות: א. כדי שזיכרון יקירינו לא ייעדר מתוך ים ספרי הזיכרונות שהופיעו במרוצת השנים, ב. כדי להציג לילדינו ולדורות הבאים את עברנו שהוא גם עברם. רצינו לספר להם מאין באנו, מי היו הסבים והסבתות החביבים שלהם, שגורל כה אכזרי פקד אותם. מה היו חייהם, מאווייהם ותקוותיהם שעלו באש השטן באכזריות ושנאה תהומיות ובלתי רציונליות שאינן ניתנות להסבר – בידי בני עוולה. יהודים יקרים אלה, בעלי אמונה תמימה, גאים ביהדותם, השתדלו בכל כוחם לקיים מוסדות קהילתיים מפוארים למרות הסביבה העוינת. חיי הקהילה היו מאורגנים להפליא, בראשם שמנה וסולתה של האינטליגנציה היהודית, בהם רבנים ותלמידי חכמים מפורסמים בעולם היהודי. הם היו ישרי דרך, צדיקים, ראשי ישיבות גדולות בהן למדו אלפי תלמידים ברחבי הונגריה. היו להם בתי ספר, בתי מדרש וחיים יהודיים תוססים.

אנו מבקשים בספר זה להעמיד גל-עד לזכרם הקדוש שישמש לפה לנו, המבקשים לקיים את הצו העתיק והקדוש: "למען ספר באזני בנך ובן בנך".

אותיות האש והדם החרוטות בגל-עד זה, תהיינה לזכר עולם לכל הדורות הבאים אחרינו כדי שחלילה לא יישכח מה שעוללו לנו שליחי השטן בתקופה האפלה ההיא, רק בגלל היותנו יהודים.

עם ישראל היום אינו דומה כלל לאותו עם גלותי, מפוחד ונרדף, נתון ל"חסדיהם" – או לאותו חסד – של כל העמים "המארחים" אותנו. מצער אותנו עד מאוד, שיקירינו לא זכו לראות שמזימת אויבינו לא עלתה בידם, ועם ישראל חי וקיים. אודים מוצלים מאש, הצלחנו לקום מתוך העפר הלוהט, על אפם וחמתם של המבקשים למחוק אותנו מעל פני האדמה. על אפם וחמתם קרה הפלא – ומדינת ישראל קמה יש מאין לאחר אלפיים שנות רדיפות, שבהן לא הייתה לעם היהודי הנרדף פיסת קרקע מתחת לרגליו. כלשון חז"ל, שבעים זאבים רצו לטרוף כבשה קטנה אחת, ולא עלה בידם. לאחר אלפיים שנות רדיפות חזרנו לארצנו אותה הבטיח הקב"ה לאבותינו. מדינתנו מוכנה לקלוט את כל היהודים הנרדפים. אנו יכולים להיות גאים בארצנו המפותחת, מעצמה כלכלית, מדעית תעשייתית מודרנית, בצד היותה מבצר ללומדי תורה רבים. למרבה הצער, עדיין איננו יכולים לשבת "איש תחת גפנו ואיש תחת תאנתו" כי מסביבנו ים של מאה מיליון אויבים חורקים שיניים להשמידנו. אנו עדיין בבחינת "באחת ידינו עושים במלאכה ואחת מחזקת השלח". מדינת ישראל עדיין נאבקת קשה על ביטחון אזרחיה. גדול הכאב שלנו על כך שיקירינו לא זכו לראות את הפלא הזה, שעם ישראל חי!

תודתנו נתונה למר דוד נשר, Ács András, הרוח החיה והמנוף הבלתי נלאה להוצאת ספר זה. בלעדי פועלו, חזונו, חכמתו ונחישותו לא יכול היה ספר זה לראות אור בתקופה שהרוב הגדול של חברינו, בני עירותינו, כבר איננם בין החיים, ואלה שעדיין עמנו כבר אינם בקו הבריאות כדי להטות שכם להופעתו.

בחרדת קודש אנו מקדישים ספר זה לזכרם של הורינו, אחינו, אחיותינו ולכל אנשי עירותינו, אנשים, נשים וטף. יהי זכרם ברוך – ארץ אל תכסי דמם ואל יהי מקום לזעקתם.

ויהיו נשמותיהם צרורות בצרור החיים – אמן.

AZ AUSCHWITZI HALÁLTÁBORBAN ÉS A MUNKASZOLGÁLATBAN ELPUSZTÍTOTT CSALÁDTAGJAINK EMLÉKÉRE!

„FIGYELJÉTEK ÉS LÁSSÁTOK VAN-É OLY NAGY FÁJDALOM, MINT AZ ÉN FÁJDALMAM"

A vészkorszak áldozatainak nevét megörökitő könyv borítója, amit Szabó Eliseva képzőművésznő (a hencidai Szabó Miklós felesége) tervezett

תצלום כריכת ספר שמות הנספים (עשוי כסף)
סאבו אלישבע, אמנית (אישתו של סאבו מיקלוש מהנצידא), יצרה ותרמה

Emléktábla

לוח זיכרון

A WEISZ CSALÁD

Kálmán
אבא

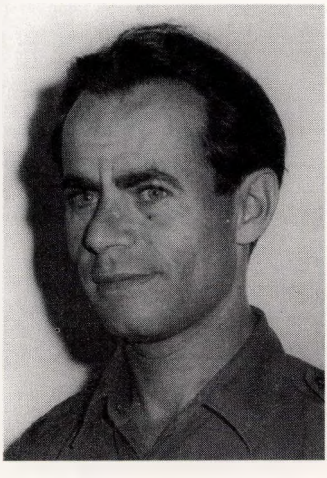
Heléna
אמא

Magda
יפה

Tibor
אריה

Jenő
יעקוב

A berettyóújfaluiak megemlékeznek a vészkorszak áldozatairól
Jeruzsálem, 1970
Grünwald Cvi, Berg rabbi

אזכרה בירושלים - הרב ברג וגרונוואלד

A budapesti hitközség vezetősége, 1966
Balról jobbra: Schük rabbi, Scheiber Sándor prof., [ismeretlen], Ács József

מימין לשמאל: אטש (אדלר), ז', פרופ' שייבר, והרב שוק

Azkara Bné-Brákban, 2000

אזכרה בבני-ברק, 2000

Azkara Bné-Brákban, 2000

אזכרה בבני-ברק, 2000

A berettyóújfaluiak azkarája Jeruzsálemben,1950

אזכרה בירושלים ב-1950

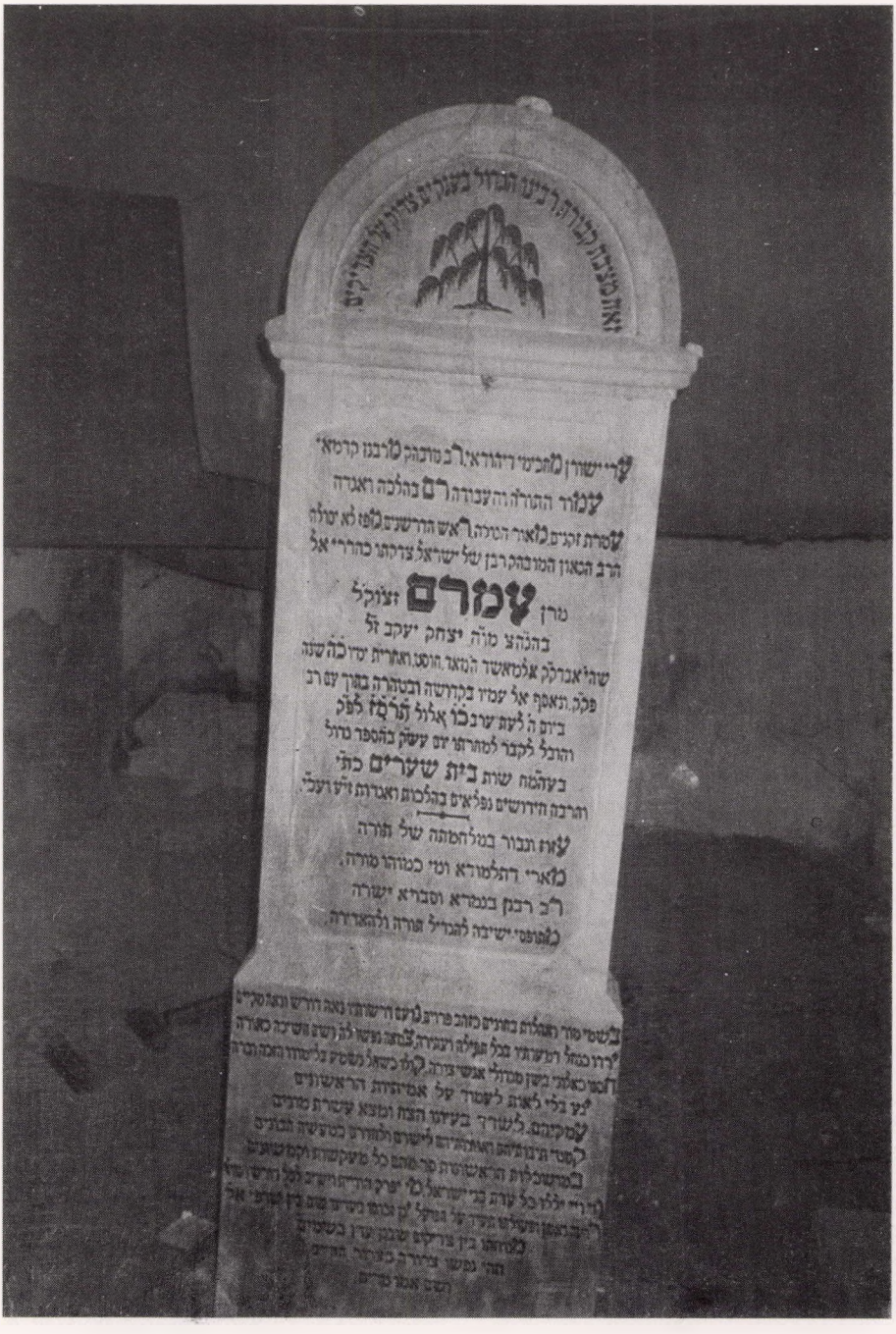
A berettyóújfaluiak azkarája Jeruzsálemben, 1963

אזכרה בירושלים ב - 1963

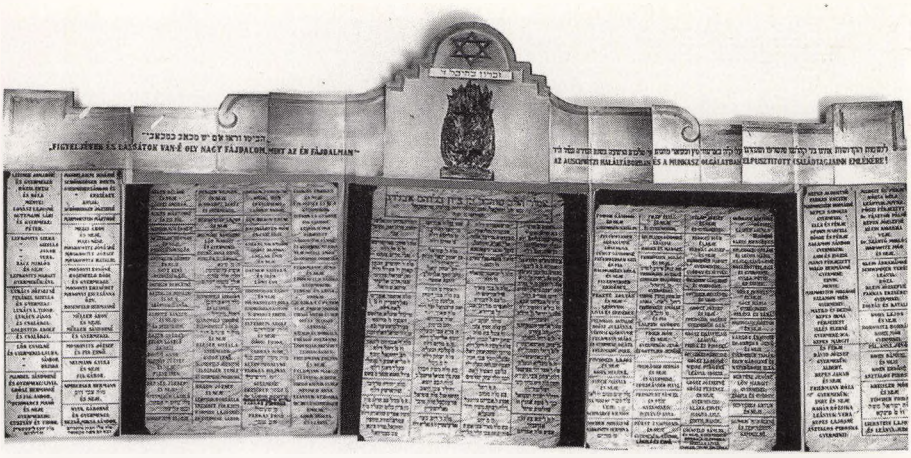
Konrád György író a berettyóújfalui zsidó temetőben nagyapja sírjánál

הסופר קונרד גיורגי ליד קבר סבו

Blum Amram rabbi sírja, 1907

קברו של הגאון עמרם בלוס

A vészkorszak áldozatainak emlékére készült emléktábla
a berettyóújfalui zsinagógában, később a temetőben

אנדרטה לזכר נספי השואה, שהוקמה בבית הכנסת
והועברה לבית הקברות

Az emléktábla egy része

הגדלת חלק מהאנדרטה

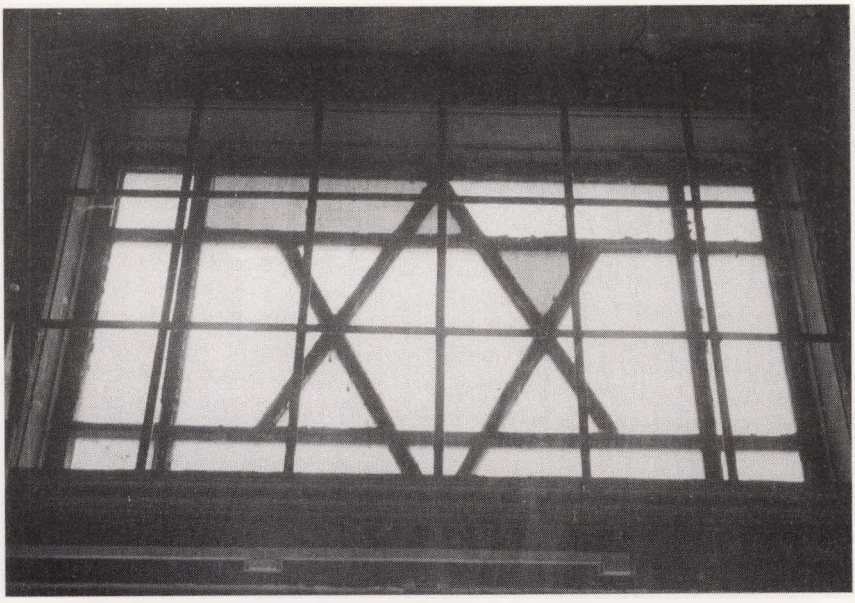
A zsidó temető Berettyóújfalun, 1998

בית הקברות

A zsidó temető Berettyóújfalun, 1998

בית הקברות

A berettyóújfalui zsinagóga bejáratának ablaka, 1998

חלון בכניסה לבית הכנסת

A berettyóújfalui zsinagóga feljárata a karzatra

מדריגות לעזרת נשים

A berettyóújfalui zsinagóga 1998-ban

בית הכנסת ,1998

A berettyóújfalui zsinagóga bejárata 1998-ban

הכניסה לבית הכנסת (משמש היום כמחסן)

Zsidó lovaskatona az I. világháborúban

חייל יהודי בצבא ההונגרי - מלחמת העולם הראשונה

Zsidó katonák az I. világháborúban

חיילים יהודים בצבא ההונגרי - מלחמת העולם הראשונה

A Feuerstein házaspár

הזוג פיירשטיין

A Fábián család az I. világháború éveiben

משפחת פביאן – בשנות מלחמת העולם הראשונה

Esküvői kép a Hercz család udvarán, 1939

חתונה בחצר משפחת הרץ

Purim, 1932

פורים

A berettyóújfalui zsidó elemi iskola, 1928
Középen: Steiner igazgató, Grünwald tanító, Rózsa tanárnő

בית הספר היהודי

Heder, 1930
A felső sorban: Ilovits, Frenkel, Goldstein, [ismeretlen], Lebovits
Középen: Steinberg, Friedmann, Reich, Gürnwald, Farkas, [ismeretlen]
Az alsó sorban: Dávid, Strauszmann, Kepes, Fábián

חדר, 1930

A berettyóújfalui városháza, az épület baloldalán az Adler nyomda

בנין העיריה, משמאל בית הדפוס של אדלר

Főtér

גן העיריה

A főutca a 20. század elején

הרחוב הראשי בתחילת המאה ה-20

A főutca az 1920-as években

מבט נוסף על הרחוב הראשי תחילת המאה ה-20

A városháza Berettyóújfalun

בנין העיריה

Az első elegáns divatárú üzlet Berettyóújfalu főutcáján

חנותו של זדור

Zádor Márton üzletének reklámja, 1932

דף פירסום על חנותו של זדור מרטון

NEMZETKÖZI VÖRÖSKERESZT
AMERICAN JOINT DISTRIBUTION COMMITTEE
SOPRON

3564

Igazolvány

Reiner Katalin
született 1935 évben ..... n
.....-i lakos
részére, aki Magyarországról elhurcoltak és a Mathausen táborból a dicsőséges Hadsereg szabadított fel.
Nevezett lakóhelyére .....
Kunhegyes -re kíván visszatérni.
Kérjük a katonai és polgári hatóságokat, hogy újában őt támogatni szíveskedjenek.
Sopron, 1945 aug 24.

NEMZETKÖZI VÖRÖSKERESZT
AMERICAN JOINT DISTRIBUTION COMMITTEE
SOPRON

3564

Név: Reiner Katalin
P 200.-

SOPRON A.J.D.C. SZEM. 124. E.V.

Reiner Katalin (Schwartz) mauthaseni igazolása, 1945

אישור שחרור ממחנה מאוטהאוזן עבור ריינר קטלין

Ausweis — Certification.

Herr Reiner Aladárné
Mister
geb. am 1903 I. 16 in Beretyoujfalu
born at
zuletzt wohnhaft Kunhegyes
last domicile
Kossuth Lajos u. 563
wurde vom I. 16 1944 bis 4. V. 1945
in nationalsozialistischen Konzentrationslagern gefangen gehalten und vom **Konzentrationslager Mauthausen** in Freiheit gesetzt.
was kept in captivity from I. 16. 1944 to 4 V 1945
in Nazi-German concentration camps and was liberated from the concentration camp at Mauthausen.

Unterschriften und Stempel:
signatures and stamps

Lagerkomitee
Camp Commite

Lagerkommandant
Camp commandant

Mauthausen, am .....

Provisional identifikation card
for civilian internee of Mauthausen.
Vorläufige Identitätskarte für Mauthausen, Gruppe Zivilinternierte

Current number
Laufende Nr.
Interne number
Häftlings-Nr.
Family name
Familienname
Reiner Aladárné
Christian name
Vorname
F
Born
geboren
I. 16. 1903
at
in
Beretyoujfalu
Nationality
Nationalität
Hungária
Adress
Adresse
Kunhegyes Kossuth 563
Fingerprint:
Fingerabdruck
Signature:
Unterschrift
Reiner Aladárné

Mauthausen, am .....

Reiner Aladárné mauthaseni igazolása, 1945

אישור שחרור ממחנה מאוטהאוזן עבור ריינר אלדרנה

Igazolvány.

Herz Sámuel [illegible] 19[illegible]-ben született [illegible]-ben, illetékes Bajpalú községben, Bajpalúmajorsában, Bihar megyében a leszereléskor a katonai szolgálatból elbocsáttatott.

Állandó tartózkodási helye: Bajpalú

Kelt [illegible] a parancsnok aláírása.

Elbocsáttatott [illegible] ruhában.*)

Orvosilag megvizsgáltatott és [illegible] találtatott.

Kelt [illegible]

*) A meg nem felelő törlendő. az orvos aláírása.

Dokumentum Hercz Sámuel katonai leszereléséről, 1918

תעודת שחרור מ- 1918 של הרץ שמואל

Nr. 4386 * /

Wels, den 5 Juli 1945

Bescheinigung.

Das **Bürgermeisteramt Wels** bescheinigt, daß Reiner Aladárné geb. Horváthy Ujfalu in 16. I 1903.

nach der in Ungarn, respektive in Deutschland, geleisteten Zwangsarbeit, bis 4. Mai 1945, dem Tage der Befreiung durch die amerikanische Armee, in den Konzentrationslagern Mauthausen, respektive Gunskirchen, unter Bewachung der Waffen-SS. gestanden ist.

Der Bürgermeister:

Stadt Wels

Reiner Aladárné mauthauseni igazolása, 1945

תעודת שחרור ממחנה מאוטהאוזן, 1945

KELET NÉPE

SZÉPIRODALMI, MŰVÉSZETI, TÁRSADALOMTUDOMÁNYI ÉS KRITIKAI FOLYÓIRAT

1. ÉVFOLYAM 3. SZÁM

SZERKESZTIK: BARSI DÉNES ÉS SZABÓ PÁL

MINDEN CIKKÉRT SZERZŐJE FELEL.

SZERKESZTŐSÉG ÉS KIADÓHIVATAL: BERETTYÓUJFALU, HORTHY M. U. 1.

FELELŐS KIADÓ: ADLER JÓZSEF.

EGYES SZÁM ÁRA 60 FILLÉR.

ELŐFIZETÉS: EGY ÉVRE 5 P. FÉLÉVRE 2.50 P.

ELŐFIZETÉSI DIJAK A KIADÓ CIMÉRE KÜLDENDŐK.

TARTALOM:

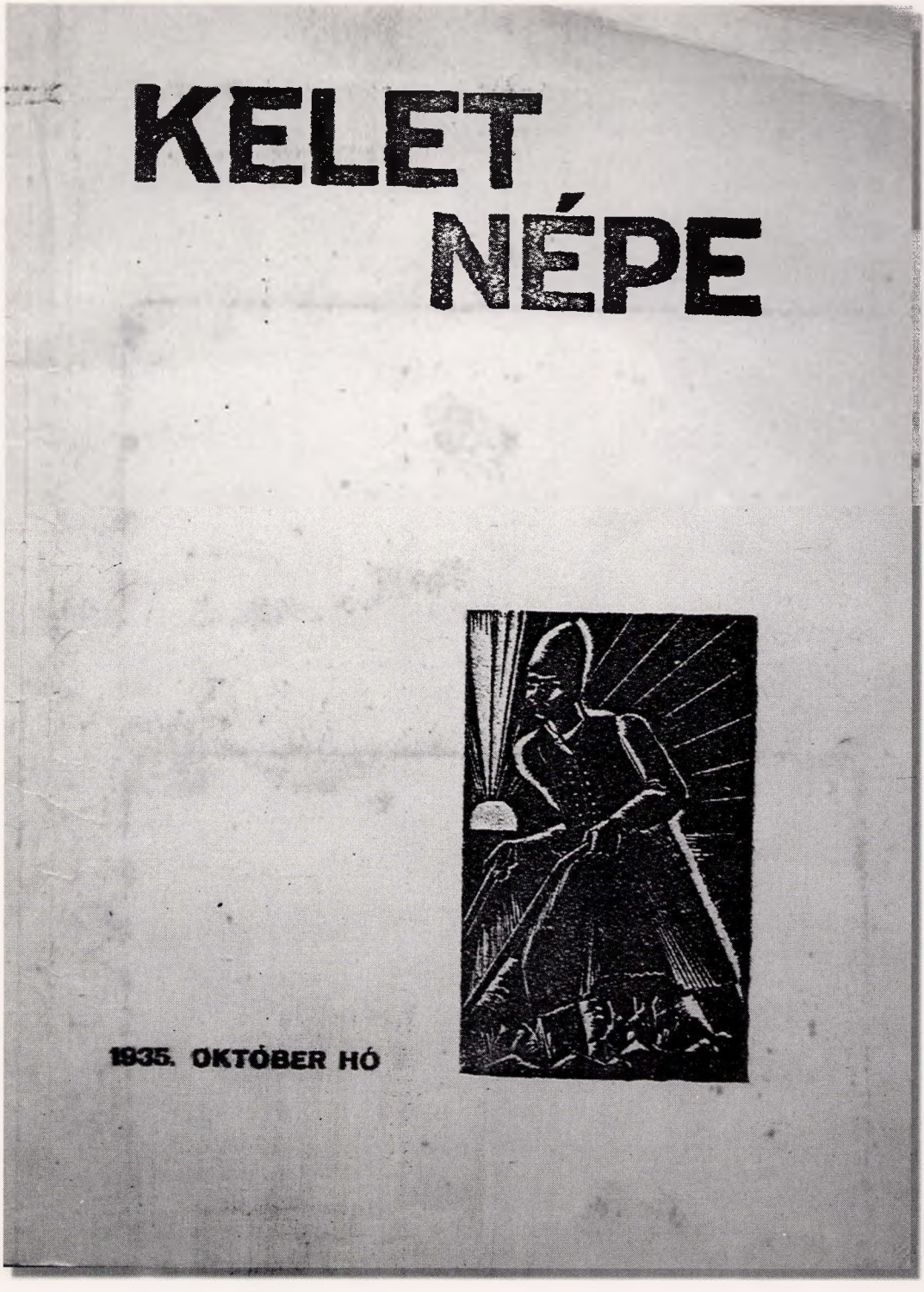
SZABÓ PÁL: Karácsony. 1
BARSI DÉNES: Magyar faj és tudathasadás. 2
PALOTAI BORIS: Anyák. (Vers.) 7
SINKA ISTVÁN: Karácsonyéji pásztor. (Vers.) 8
SÁFÁRY LÁSZLÓ: Törvény. (Vers.) 13
PALOTAI BORIS: Az őstehetség. (Elbeszélés.) 14
DERKOVITS GYULA: Anya gyermekével.
BARSI DÉNES: Ballada. (Vers.) 20
DALLOS SÁNDOR: Aranyszőrű kanca. (Elbeszélés.) 22
FÉJA GÉZA: „Én ez avart jártam." (Tanulmány.) 30
GÁBORJÁNI SZABÓ KÁLMÁN: Szegény asszony. 32
SÁFÁRY LÁSZLÓ: Őszi esők. (Vers.) 32
JÄRVENTAUS ARVI: Néhány vonás a finn irodalom fejlődéséről 33
GÁBORJÁNI SZABÓ KÁLMÁN: Tél. 36
VERES PÉTER: A parasztság és a középosztály viszonya. 37
BUDAY GYÖRGY: Fametszet. 44
SÁFÁRY LÁSZLÓ: Öreg vincellér halála. (Vers.) 44
SZABÓ PÁL: Féja Géza. 45
SÁFÁRY LÁSZLÓ: Diák. (Vers.) 48
DERKOVITS GYULA: Hajómunkás.
O. ÁRTINGER IMRE: Derkovits Gyula művészete. 49
BUDAY GYÖRGY: Fametszet. 52
MUHORAY ELEMÉR: Az Énekes madár „halála". 53

FIGYELŐ:

KÉT ÚJ FOLYÓIRAT.
MATOLCSI MÁTYÁS: Az uj földreform munkaterve.
TAKÁTS GYULA: Kut. (Versek.)
JÁNOSI GYÖRGY: Seholsincs ország. (Mesékönyv.)
VERES PÉTER: Az Alföld parasztsága.
MARCONNAY TIBOR: Az ember ellen.

Kelet Népe 1935 szám (Adler József)

תוכן בעניינים של הביטאון "עם המזרח"

A Kelet Népe harmadik száma, 1935 (Adler József)

תוכן בעניינים של הביטאון "עם המזרח"

124 szám.

A) Birtoklap.

(100) Egyfogadó számu ülőhely

a férfi templomban.

B) Tulajdonlap.

Sorszám	Hitközségi tulajdonos	JEGYZET
	1920. jún. 27-én tartott nyilvános árverésen, helyiség ezennel cram nálához. Schmeltzertal mérve átíratni kendelkeztt.	
	1928. évi május 8-án tartott 81. sz. jegyzőkönyv 10. pontja alapján Lichstein Lajos ész mérve átíratott. Beregbajsfalu, 1928. május 10. Rosenberg hitk. jegyző. AUT. ORTH. IZR. HITKÖZSÉG BEREGTŐLSZPALU. hitk. elnök	

Birtoklap és tulajdonlap, 1927

כרטיס לבית הכנסת

ספר

שאלות ותשובות

שארית יהודה

אשר השאיר אחריו ברכה כבוד קדושת

אאמו"ר הרב הגאון החריף ובקי

מו"ה רבי **יהודה צבי בלוהם** זצוק"ל

אב"ד דק"ק האנשוביץ והגלילות תבב"א

בן לאותו גאון אדיר מרן רבי **עמרם בלוהם** זת"ע

בעמח"ס שו"ת **בית שערים**, נין ונכד לנשיא אלוקים

מרן רבי **עמרם חסידא** זת"ע מ"כ בצפת ולמעלה בקודש

מגזע תרשישים **מהר"ל מפרג ובעל תוסיו"ט** זת"ע ועכ"י

הוצאתי לאור בחמלת ה' עלי ממעט כי"ק

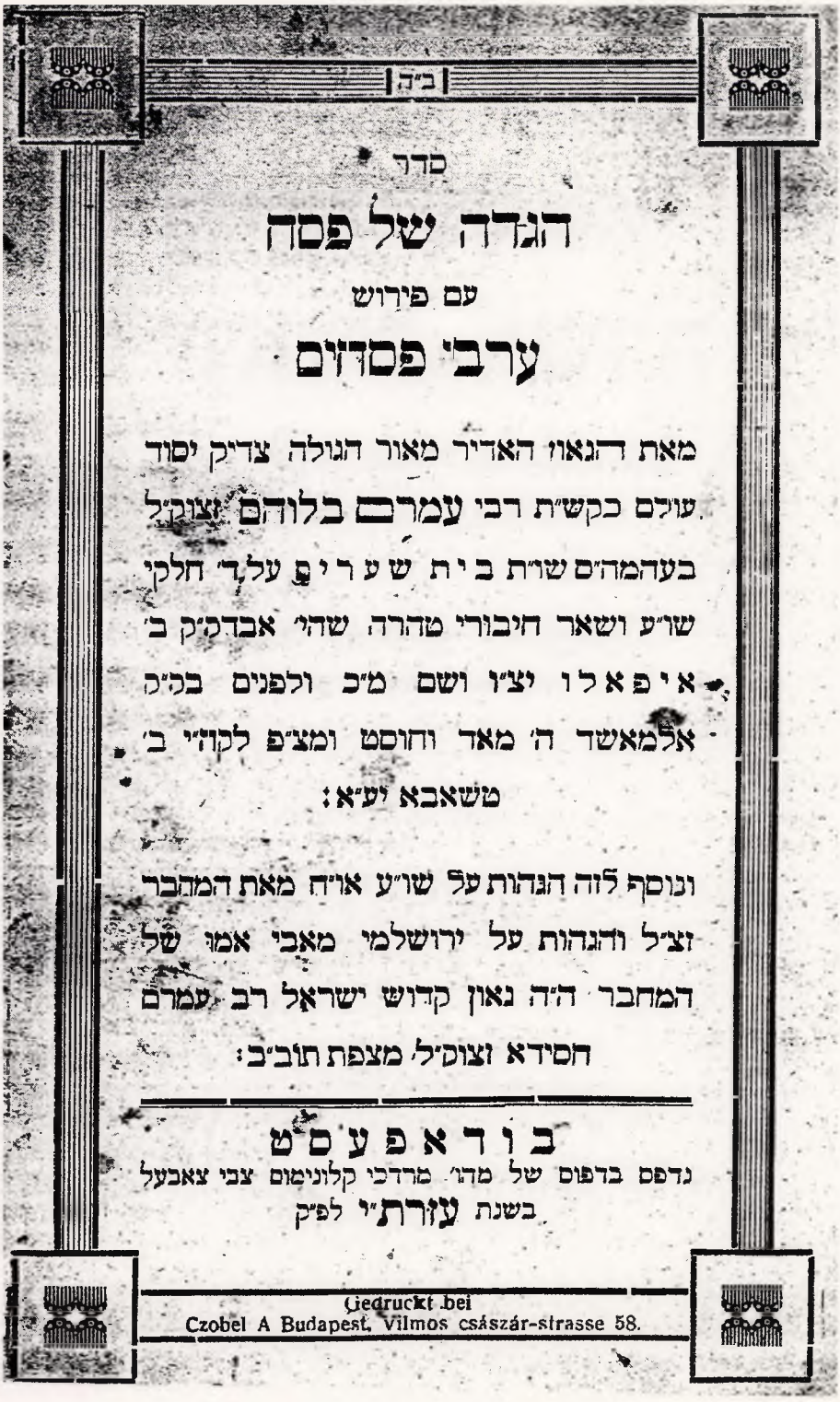
שנשארו לפליטה לאחר השואה האיומה כאוד מוצל מאש

יוסף דוב בלום

בן לאאמו"ר המחבר זצ"ל

ירושלים שנת תשל"ג

Blum Juda Cvi: Kérdések és válaszok, 1973

ב"ה

סדר

הגדה של פסח

עם פירוש

ערבי פסחים

מאת הגאון האדיר מאור הגולה צדיק יסוד עולם כקש"ת רבי עמרם בלוהם זצוק"ל בעהמה"ס שו"ת ב י ת ש ע ר י ם עלד"ת חלקי שו"ע ושאר חיבורי טהרה שהי' אבדק"ק ב' א י פ א ל ו יצ"ו ושם מ"כ ולפנים בכ"כ אלמאשד ה' מאד וחוסט ומצ"פ לקוי"ב טשאבא יע"א:

ונוסף לזה הגדות על שו"ע או"ח מאת המחבר זצ"ל והגהות על ירושלמי מאבי אמו של המחבר ה"ה נאון קדוש ישראל רב עמרם חסידא וצוק"ל מצפת תוב"ב:

ב ו ד א פ ע ס ט

נדפס בדפוס של מהו' מרדכי קלונימום צבי צאבעל

בשנת עזרת"י לפ"ק

Gedruckt bei
Czobel A Budapest, Vilmos császár-strasse 58.

Pészachi Hagada, Budapest, 1927 (Blum Amram)

בעזה"י

ס פ ר

שאלות ותשובות

בית שערים

חלק יורה דעה

חלק ראשון

זה ספר תולדות אדם גדול בענקים, הגאון האדיר בש"ס ופוסקים, אשר פתח שער לדוספקי בתשובה, ובים התלמוד עשה נתיבה, על שרשי אמת מתחקה, בסברא ישרה ועמוקה, היה אבינו אדוניט מו"ר הגשר הגדול ארך האברה, ארי שבתבורה, קדוש וטהור, ראש גולת אריאל, רבן של ישראל מרן **עמרם בלוהם** וצוקלה"ה, בן הרב הגאון חריף עצום צדיק כביר מו"ה יצחק יעקב וצ"ל שהי' אברק"ק ה' שאמשאן הכד להגאון הקדוש נשיא אלקים מאור הגולה הרב עמרם הסידא זי"ע מ"כ בעיה"ק צפת תוב"ב ולמעלה בקודש מנוע תרשישים וקדושים מהר"ל מפראג, ובעד צמח צדק ורבי ר' העשיל זי"ע, הוא הגבר הוקם על לשרת בכודש בק"ק אלמאשה, ה' מארץ, ותפט ולאחרונה בק"ק ב' אלפאלה, ושם מנוחתו כבוד ומצודתו היתה פרוסה לקה"י ב' טשאבא יצו ארבעים ושש שנים, נפשו בטוב תלין בננזי מרומים:

וזאת הברכה אשר השאיר אחריו:

ספרו הגדול בשאלות ותשובות, על ד' חלקי שו"ע מושבות, אחת אל אחת משולבות, והרבה חידושים בהלכות ואגדות, בעניינים שונים, יקרים מפז ומפנינים, כולם מחמדים, כולם מחקים, מדבש וגופת מתוקים, טוכים ישרים וצדיקים, ה' יזכינו להוציאם לאורה, בזמן קריב במהרה:

נדפס כעת מחדש בתכלית התיחדור והיושר עם הוספות חדשות חדשים הערות והגהות

משנת העטרתי

מאת נשיאנו הרב הגאון המפורסם מהיר מעשה קליין שליט"א אבדק"ק ליאדי, בעל משנה הלכות על בה"ג, ושו"ת משנה הלכות ג"ח, ספר מצות המלך על תרי"ג, ושו"ם נכד רבינו המחבר וצקלה"ה.

יוצא לאור ע"י

מכון משנה הלכות גדולות

שנת ובידי רבי עמרם גאון הלכה.

(תשכ"ב)

Blum Amram: Kérdések és válaszok, 1962

A Csonkatorony

המגדל הקטוע

KÉPEK, DOKUMENTUMOK

BIBLIOGRÁFIA
(Források jegyzéke)

A Hajdú-Bihar megyei zsidóság történetének levéltári forrásai
(szerk.: Radics Kálmán) Debrecen, 1997
A zsidó népesség száma településenként (1840-1941) Közp. Stat. Hivatal
(szerk.: dr. Kepecs József) Bp., 1993
Berettyóújfalu története (szerk.: Varga Gyula) Berettyóújfalu, 1981
Braham. R. L.: A magyar holocaust 1-2 k. Budapest, 1988
Counted Remnant (Register of the jewish survivors in Budapest) Bp., 1946
Debreceni csendőrség összeírása 1944. április
Demográfiai Évkönyv Bp., 1976
Fegyvertelenül álltak az aknamezőkön (szerk.: Karsai Elek)1-2. Bp.,1962
Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára 1-4 k. Pest, 1851
Gazdag Anikó: Zsinagógák és zsidó községek Magyarországon Bp., 1991
Gonda László: A debreceni zsidók száz éve Izrael, 1966
Kováts Zoltán: A népesség története - A XV-XVI. század
(Tanulmány a Berettyóújfalu története c. kötetből) Berettyóújfalu, 1991
Lévai Jenő: Fekete könyv Bp., 1946
Lévai Jenő: Zsidó sors Magyarországon Bp., 1948
Magyar Statisztikai Közlemények sorozatban megjelent népszámlálási
kötetek (1900-1949. évi népszámlálások)
Magyar Zsidó Lexikon (szerk.: Ujvári Péter) Bp. 1929
Magyar Zsidó Oklevéltár VII. kötet Bp., 1965
Magyarországi zsidó hitközségek 1944. április I. rész: Adattár
(sajtó alá rendezte: Frojimovics Kinga) Bp.,1994
Moskovits Árje: Emlékkönyv (Derecske és vidéke zsidósága) Izrael, 1984
Pinkasz Hakehillot (Jad Vashem) Jerusalem, 1976
Salamon Béla: Hej, színművész Bp., 1969
Szuhay Balázs: Kiadom magam Bp., 1987
Venetiáner Lajos: A magyar zsidóság története Bp., 1922

Egyéb források:

Interjúk, levelek
Internet WEB lapok
Kéziratok
Korabeli dokumentumok
KSH Népszámlálási Osztály irattárában őrzött eredeti anyagok
Levéltári anyagok
Shematizmusok
Korabeli dokumentumok

úgy élünk, ahogy ez Nehemia könyvében írva van: „egyik kezükkel munkájukat végzik, másik kezükkel a fegyvert fogják"

Köszönetünk Nesher Dávidnak (Ács Andrásnak), a falunkbeli Adler József fiának, aki nélkül ez a könyv aligha született volna meg. Bár a világháború után Budapesten, született de lelkesen és szívós munkával felkutatta az adatokat, és mindent megtett azért, hogy e könyv megjelenjen. Mindezt azok helyett tette, akik vagy már nincsenek az élők sorában vagy akik idős koruk miatt már nem tudtak erre vállalkozni.

Őrizze e könyv is Berettyóújfalu és környéke zsidóságának, szüleinknek, testvéreinknek, kicsiknek és nagyoknak, azoknak az emlékét, áldott emlékét, akiket a gyűlölet elpusztított.

EMLÉKÜK LEGYEN ÁLDOTT

Izrael, 2000

UTÓSZÓ

Mi, akik Berettyóújfaluról és környékéről származunk, már régen készülünk egy emlékkönyv kiadására. Megkésve bár, de lényegesnek tartjuk ennek megjelenését, két okból is.

Elsősorban, hogy drága hozzátartozóink emléke ne merüljön feledésbe és hogy Berettyóújfalu és környékéről is ott legyen egy kötet a többi városok hasonló emlékkönyveinek sorában.

Másodsorban, hogy gyermekeink és azok gyermekei megismerjék múltunkat, hiszen az az ő múltjuk is. Honnan jöttünk, kik voltak a nagyszülők és a család többi tagjai, akikre a tragikus sors ilyen csapást mért? Milyen volt az életük, mik voltak az álmaik és vágyaik? És miként szakadt meg mindez a 20. század közepén, a technikai fejlődés, a csodálatos felfedezések idején és nem a sötét középkorban.

Hogyan tűnt el az a zsidó közösség, amely mély és őszinte hittel igyekezett létrehozni és fenntartani sokszor ellenséges környezetben is intézményeket, melyeknek vezetői a zsidó elithez tartoztak. Köztük híres, nemzetközileg is elismert rabbik, Talmud-tudósok és jesiva vezetők voltak, az intézmények között pedig jesivák, ahol a zsidó tanokra szomjazó fiatalok százait, ezreit tanították országszerte.

E könyvvel szeretnénk emléket állítani a szent áldozatoknak, azoknak, akik elpusztultak a vészkorszakban. A Szentírás szavaival: „Legyen e könyv fiaiknak és azok fiainak."

Szomorú és fájdalmas számunkra, hogy elpusztított szeretteink, nem érhették meg és nem láthatják: a zsidó nép továbbra is él és létezik, és. A sátáni terv meghiúsult, Izrael népe fennmaradt, és az égő parazsakból kimenekülve (ez a világ nyolcadik csodája), megteremtette szinte a semmiből otthonát és hazáját, Izrael Államot Kétezer év szétszóratás sem feledtette el velünk a Mindenható ígéretét Ábrahámnak, Jicháknak és Jákovnak, és végre saját otthona van a zsidóságnak, ahol valamennyi a világ bármely részéből érkező, itt élni és alkotni vágyó zsidó hazára találhat.

Büszkék vagyunk fejlett országunkra, mezőgazdaságunkra, iparunkra, tudósainkra és a Tórát tanuló, hagyományt őrző és fenntartó jesiva tanulókra is. És mégsem élhetünk békében az Országot körülvevő százmilliók még mindig nem fogadták el jelenlétünket. Ezért még mindig

Weisz György

Született Nagyváradon, 1911-ben
Meghalt Izraelben, 1975-ben

Kisgyermekként szüleivel, és két testvérével Újfaluba került. Az Adler nyomdában kitanulta a nyomdász mesterséget, és ott dolgozott munkaszolgálatba vonulásáig. Dachauból tért vissza Újfaluba. Feleségül vette Katit, aki Auschwitzból került haza.

1948-ban alijáztak. Tíz évig az ország különböző részein dolgozott, útépítésen. 1958-ban nyomdát alapított Cfáton. 1952-ben született lányuk, Ráchel. Felesége 1992-ben halt meg. Lánya három gyermekével Cfáton él.

Wiener Edit (szül. Kreisler Dusi)

Született Berettyóújfalun, 1920-ban

1939-ben a Maapilim illegális hajóval érkezett Izraelbe, rokonaival és későbbi férjével.

Jeruzsálembe költöztek, két fiúk született. A család nagy része Debrecenben élt, a kilencvenhat éves nagyapával együtt Auschwitzban pusztultak el. Testvére, Lili (Kertészné), a háború után alijázott, fiútestvérük, Kreisler Sándor, Debrecenben volt tanító, majd iskolaigazgató. Ott halt meg fiatalon.

Edit Kirjat Hajimban él szerető gyerekei és unokái körében.

Singer Róza

Született Berettyóújfalun, 1915-ben

Édesapja suszter és csizmadia volt. Az öt testvérből kettő nem tért vissza a vészkorszakból. Debrecenben férjhez ment Schwartz Adolfhoz, később elváltak, 1953-ban ismét férjhez ment, Singer Ferenchez.

1957-ben alijáztak. Egy fiúk született, Jichak. Kirjat Hajimban élnek.

Snir Pál (Schner Pál)

Született Berettyóújfalun, 1921-ben
Meghalt Izraelben, 1996-ban

Szülei Schner Mór és Rosenberg Eszter.
Már nagyszülei is Újfalun születtek. Édesapjának kovácsműhelye volt és cséplőgépekkel kereskedett.
Édesanyja és a család nagy része a vészkorszak áldozata lett. Snir Pál Mauthausenből és Moskovits Böske Auschwitzból került haza. 1946-ban összeházasodtak, majd textilüzletet nyitottak.

1948-ban alijáztak. Haifán először éttermük, kávéházuk majd cukorkaüzletük volt. Pali volt a Beretyóújfalu és Környéke szervezetének pénztárosa, Liebstein Sanyi jobb keze. Felesége, Bözsi, Haifán él.

Szadeh Jákov (Grünfeld)

Született Berettyóújfalun, 1925-ben

Édesapja Grünfeld Sámuel cipészmester volt. Hatan voltak testvérek, négy lány és két fiú. A szülők és a négy lány férjeikkel és gyermekeikkel a vészkorszak áldozatai lettek. Jákov 1947-ben megnősült.

1949-ben alijáztak. Előbb földművelő (mosávnyik) lett, majd Kirjat Smonán cipőüzletet nyitott. Később Haifán ágynemű üzletük lett. Tel-Avivban élnek, két leányuk, három unokájuk van.

Reich Mirjam

Született Berettyóújfalun

Nagyapjának, Reich Dávidnak edényüzlete, nagybátyjának, Józsefnek képkeretező műhelye volt. Később a család egy része Nagyváradra költözött, az Újfalun maradtakat deportálták, és nem tértek vissza.

1945-ben alijázott Bukarestből. Takarításból tartotta fent a családot. Két gyermeke és hét unokája van.

Rosenfeld Gizi

Született Biharkeresztesen

Rokonai éltek Újfalun.
Családja Auschwitzban pusztult el. Egyedül ő tért vissza Budapestre.

1957-ben alijázott. Egy fia, egy lánya, öt unokája van. Ma Givat Adán él.

Schwartz Katalin (Reiner)

Született Berettyóújfalun, 1935-ben

Szülei Reiner Aladár textilkereskedő és Hercz Rózsi a berettyóújfalui Hercz családból. Az egész család megjárta a poklok poklát, édesapja és bátyja a vészkorszak áldozata lett. Az anya két lányával (Teréz és Katalin) visszatért. Teréz Budapesten maradt, ma is ott él.

Kati 1957-ben alijázott édesanyjával, aki 1979-ben halt meg Izraelben. Kati alijázása után rögtön elhelyezkedett az izraeli vasútnál, és ő volt az első női tervező technikus. Szorgalmas munkájáért kitüntetést kapott, a jom-kipuri háború után. Közben férjhez ment Schwartz István fogászhoz, akinek betegsége miatt Kati korkedvezménnyel ment nyugdíjba, a vasúttól huszonnyolc évi munka után, hogy férjét ápolhassa. Férje 1987-ban halt meg. 1989-től pár évig dolgozott még a Kupát Holimban, orvosi titkárnőként. Haifán él.

Auschwitzban pusztultak el: Jákov munkatáborból került haza, testvére Auschwitzból.

1946-ban alijázott, rögtön katona lett. Először építkezésen dolgozott, később könyvelő lett Rison Jekevben. Aztán a Szochnuthoz került, ő fogadta az új olékat. (Javne–Askelon–Lod) Onnan ment nyugdíjba. Három gyermeke, tizenegy unokája van. Risonban él.

Nesher Dávid (Ács András)

Született Budapesten, 1951-ben

Édesapja Adler József nyomdász Berettyóújfalun, később a budapesti hitközség főtitkára volt. Édesanyja Silberer Györgyi, varrónő.

1973-ban alijázott. Nős, két gyermek apja. Önálló. Családjával ma Haifán él.

Pál Simon László

Született Berettyóújfalun, 1922-ben
Meghalt Izraelben, 1994-ben

Szülei Pál Samu, újfalui fodrász és Ölmacher Edit. Mindketten két gyermekükkel (József és Lilla) a holocaust áldozatai lettek.

1948-ban alijázott, feleségével, Szurival. Haifán nyitott fodrász szalont. Két gyermekük Dina és Smuel. Smuel a Bank Hapoalimban dolgozik. Hét unokájuk van.

Pollák Anci (Feldmann)

Született Berettyóújfalun, 1912-ben

Édesapja textilkereskedő volt, öten voltak testvérek. Édesanyja és két testvére, Klári és Imre a holocaust áldozatai lettek. A deportálásból három lány került haza.

1950-ben alijázott húgával, Magdával (Steiner Magda). Az Elit csokoládégyárban dolgozott. Egy fia, két unokája van. Tel-Avivban él.

Édesapja Lefkovits Artúr New-Yorkban született, és 1891-ben, egyéves korában szüleivel visszatért Újfaluba. Édesapja és testvérei a vészkorszak áldozatai lettek.

1949-ben alijázott. Haifán volt önálló iparos. Ma is Haifán él.

Liebstein Jenő

Született Berettyóújfalun, 1918-ban

Édesapja Liebstein Lajos földbirtokos, majd később terménykereskedő Újfalun.

1939-ben alijázott testvérével Sándorral és még három társával. Önkéntesként bevonult az angol hadseregbe. Egyiptomban és Olaszországban szolgált. 1946-ban szerelt le. A Dár gombgyártószövetkezetnél helyezkedett el, később a vezetője lett. 1948-ban feleségül vette Weisz Magdát. Egy fiúk született. Három unokájuk van. Ma Ramat Ganban élnek, nyugdíjasok.

Löwi László

Született Gáborján, 1923-ban

Tanulmányait Berettyóújfalun kezdte és a polgári középiskolában fejezte be. Édesanyja Auschwitzban pusztult el, édesapja Gáborján van eltemetve. Az orosz fogságból Újfaluba tért haza, 1948-ig taxis volt.

1948. november 5-én Jugoszlávián keresztül a Kefalosz nevű görög hajóval érkeztek az országba, feleségével és egyéves kislányukkal. Negyven évig a Jona konzervgyárban dolgozott. Részt vett Izrael összes háborújában. Ma is Tirán élnek.

Markovits Jákov

Született Nagylétán, 1922-ben

Édesapja Szeghalmon volt hittantanár. Később Újfalun éltek, kóser élelmiszerüzletük volt. A héttagú családból öten

reskedő volt, a vészkorszakban pusztult el. Jankó első felesége (Löw Margit) és két gyermeke Auschwitzban maradt. 1946-ban újra megnősült Kreisler Lilivel, akinek szülei szintén Auschwitzban pusztultak el.
1951-ben Pestre költöztek, ott született lányuk, Anikó.

1957-ben alijáztak Natanjára, ahol folytatta régi szakmáját. Lili és lánya, Anikó a családjával ma is Natanján él.

Klein Ábrahám

Született Berettyóújfalun, 1920-ban

Édesapja ecetgyáros és bőrnagykereskedő. Újfalun és Nyíregyházán tanult jesivában. A szülőket és öt gyermeküket Auschwitzba hurcolták, ahonnan csak két fiú tért vissza.

1948-ban alijázott, Haifára került. Megnősült. 1950-től a rendőrségnél dolgozott. 1978-ig több tisztséget töltött be, és alezredesként szerelt le. Húsz évet dolgozott még a Keren Kajemetnél. Két fia van és hét unokája. Ma is Haifán él.

Klein Margit (Berger Baba)

Született Berettyóújfalun, 1929-ben

1949-ben alijázott. Férjhez ment, két lánya született. Hat unokája van. Kozmetikusként dolgozott. Haifán él.

Klein Rózsi

Született Váncsodon

Újfalun ment férjhez Klein Imréhez, aki taxitulajdonos volt.

1948-ban alijáztak, Imre a Jona gyárban volt technikus. Egy fiúk és három unokájuk van. Férje 1990-ben halt meg. Rózsi Karmielben él.

Lefkovits Salom (Sándor)

Született Berettyóújfalun, 1925-ben

1951-ben Ausztráliába ment, ahol szállodája volt és ingatlannal is foglalkozott. 1959-ben megnősült, felesége Ágnes.

1969-ben alijáztak. Izraelben is ingatlan közvetítéssel foglalkozott. Három gyermekükből kettő Ausztráliában, egy Izraelben él. Öt unokájuk van. Kainék Natanján élnek.

Kepes Cvi (Eri)

Született Budapesten, 1919-ben

Édesapja Kepes Jakab, benzin-, petróleum- és olaj-nagykereskedő. Újfalun járt elemi és polgári iskolába, majd Debrecenben a zsidó gimnáziumba.

1939-ben alijázott, Liebstein Sándorral és Asztalos Lászlóval. Sadmot Dvora mosávba került, amit a német zsidók alapítottak. Német nyelvtudása miatt hamar vezető munkát kapott, gazdasági adminisztrátor lett. Ott ismerkedett meg Mirjammal, akit 1942-ben feleségül vett. Két fiúk született. 1949-ban a Földművelődésügyi Minisztérium megbízásából Nazaretbe került, ahol az arab elhagyott javakkal foglalkozott. Jó kapcsolatokat létesített a helyi arab és keresztény lakossággal. 1954-ben a Bank Hapoalim Igazgatósága felkérte az új nazareti fiók vezetésére. 1964-ben kinevezték a natanjai bankhoz igazgatónak, ahol továbbra is aktívan részt vett az izraeli-arab bankügyletek bonyolításában. Egyik fia a hatnapos háború után meghalt. Másik fia az 1973-as háborúban kanadai tanulmányaiból hazatérve, önkéntesként súlyosan megsérült. Jelenleg családjával Kanadában él. Cvi 1982-ben a bank felkérésére a montreali fiókban dolgozott egészen nyugdíjazásáig. Izraelben Natanján él, de ideje nagy részét fia és annak családja körében Kanadában tölti.

Kertész Jankó (Kohn)

Született Berettyóújfalun, 1898-ban
Meghalt Izraelben, 1990-ben

Édesapja nyomdokait követte és 1925-ben átvette a jó nevű cipészműhelyt. A BUSE csapatban volt nagy futballista. Elnyerte az örökös csapatkapitányi címet. Testvére, Imre ke-

A zsidó elemi és megyei polgári iskolában a zsidó vallású diákokat tanította hittanra.

1939-ben alijázott. A Szochnutnál dolgozott.

A Berettyóújfalu–Derecske és Környéke egyesülete az-karáin tevékenykedett, ő volt a héber szónok, és dr. Berg rabbi halála után ő tartotta a magyar emlékbeszédeket. Cvi avatta fel Jeruzsálemben a Pusztulás Pincéjében a Berettyóújfalu–Derecske emléktáblát. Jeruzsálemben élt és ott halt meg. Felesége Jeruzsálemben él, három fia, akik mezőgazdasággal foglalkoznak, a Galilban élnek.

Hercz Béla

Született Berettyóújfalun, 1913-ben
Meghalt Izraelben, 1969-ben

Szülei, Hercz Farkas és Gács Mária, szintén Újfalun születtek. Édesapjának húsfeldolgozó-üzeme és üzlete volt. Szülei és hat testvére közül négyen a vészkorszak áldozatai. Béla megjárta a dachaui és buchenwaldi koncentrációs lágereket.

1956-ban alijázott Beér-Shévára. Saját hentesüzeme volt. Súlyos betegsége okozta korai halálát

Ilovits Dani (Tibor)

Született Berettyóújfalun

Édesapja volt a falu sakterje (metsző) és kántora. A hitközség szolgálatában állt. Munkaszolgálatos volt

1949-ben alijázott. Az izraeli hadsereg hivatásos katonája lett. Verseket írt. Két nővére Natanján élt. Feleségével Askelonban él.

Kain Miklós

Született Hencidán, 1925-ben

Édesapjának Kain Miksának, Hencidán volt vegyeskereskedése. Édesanyja Buxbaum Irén. Auschwitzban pusztultak el. Miklósnak hat testvére volt.

Gil Mirjam (Schwartz Ilona)

Született Berettyóújfalun, 1925-ben

Édesapjának fűszerüzlete volt Újfaluban, édesanyja, Strauszmann Margit. Hatan voltak testvérek, hárman közülük elpusztultak a vészkorszakban.

1948-ban alijázott Ilona (Pöszi) és testvére Magda (Szöszi). Ilona Izraelben ment férjhez Gil Pinhaszhoz (Glück Ernő), aki az angol hadseregben, később a Hágánában, és a Cáhálnál volt katona, majd a városházánál dolgozott.
Egy fiúk és három unokájuk van.

Giládi Tova (Weisz)

Berettyóújfalun nevelkedett. Édesapjának ott volt üzlete, innen került munkaszolgálatra Ukrajnába, ahonnan nem került haza.

Édesanyjával és két öcsével Ciprusra kerültek a fogolytáborba, majd 1948-ban alijáztak.
Férjhez ment, mezőgazdasággal foglalkoztak. Négy gyermekük és tizenkét unokájuk van.
Mosáv Maksimimben élnek.

Golán Pinhasz (Goldstein Endre)

Született Hajdúbagoson, 1924-ben

Édesanyja és két testvére Auschwitzban pusztult el.
Munkaszolgálatos volt.

1948-ban alijázott. Alijázása másnapján bevonult a hadseregbe és részt vett a jeruzsálemi harcokban. Huszonnégy évig volt hivatásos tiszt. Leszerelése után festészetet és szobrászatot tanult, majd filozófiát a Bár-Ilán egyetemen. Festészetének fő témája a vészkorszakban elpusztultak emlékének megőrzése. Herzlián él és dolgozik

Grünwald Cvi (Imre)

Született Berettyóújfalun
Meghalt Izraelben

Farkas Sándor

Született Berettyóújfalun, 1916-ban
Meghalt Izraelben

Szülei földbirtokosok voltak.
1949-ben alijázott testvérével, Lacival.
Agronómusként a Szochnuthoz került. Járta a falvakat (mosávokat) és segítette annak lakosságát mezőgazdasági tanácsadással, mit és hogyan termeljenek. Feleségét Kibutz Máágánban ismerte meg. Közösen sokat segítettek az izraeli mezőgazdaság fejlesztésében. Egy lányuk született. Később saját gazdaságuk volt Askelon mellett. Mindketten ott haltak meg.

Feuerstein Jákov (Jankó)

Született Berettyóújfalun

Szülei Lengyelországból kerültek Újfaluba 1923-ban. Édesapja melámed volt a héderben. Tíz gyermekük született, hat fiú, négy lány. A család nagy része Auschwitzban pusztult el, Jákov és nővére maradtak életben.
1948-ban alijázott.
Katonaság után Mosáv Tifrán (Ber Seva mellett) telepedett le. Felesége, Lea Békéscsabáról származik. 1953-ban Nir Galimba költöztek, a mai napig is ott élnek. Öt gyermekük (három lány és két fiú), és több mint huszonöt unokájuk van.

Fischer Klára

Született Váncsodon, 1922-ben

Szülei gazdálkodók voltak, és vendéglőt vezettek. Rokonai a Csillag és a Bernáth család. Klári a deportálás után Kolozsvárra került, majd férjhez ment, onnan Nagyváradra kerültek.
1962-ben alijáztak. Pardesz Hannán éltek. Férje 1994-ben halt meg. Ő ma is Pardesz Hannán él.

Sándor Margit és László. A szülők és László fiuk Auschwitzban pusztultak el.

1949-ben alijázott feleségével, Moskovits Ilussal és két fiával. Szabóműhelye volt Tel-Avivban. Ma Petach Tikván élnek. Öt unokájuk van.

Blum Frenkel Jákov

Született Berettyóújfalun, 1930-ban

Édesapja Frenkel Dávid Újfalu dajánja volt. Nagyapja Ben Cion Blum rabbi. Hatan voltak testvérek. A nagyváradi gettóból a Kasztner–vonattal kerültek Pestre, a Kolumbusz utcai védett házba. Nagyapja a gettóban halt meg.

1947-ben alijázott, előtte tíz hónapot volt a ciprusi táborban. Először a Mikvé Israel mezőgazdasági iskolában tanult, majd bevonult katonának. 1963-tól a Nir Galim nevű mezőgazdasági településen él feleségével. Négy gyermekük és tizennyolc unokájuk van. Két gyerekük telepes, Judeában és Somronban élnek.

Dávid Izrael

Született Kolozsnagyidán, 1920-ban

Édesapja Dávid József Újfalun nősült és apósánál Kepes Albertnél lett társ a likőr-nagykereskedésben. Szülei és testvérei a háború áldozatai lettek.

1939 szeptemberében alijázott, tizenkilenc évesen. Először mechanikus volt, majd az angol hadseregben szolgált 1942–48 között. Kétszer nősült. Első házasságából két gyermeke született. Ma is Haifán él.

Farkas László

Született Berettyóújfalun, 1912-ben
Meghalt Haifán, 1976-ban

Édesapja Farkas Móric gazdag zsidó fölbirtokos volt.

1949-ben alijázott testvérével, Sándorral. Lelkes futballrajongó volt, később ismert futballbíró lett Izraelben.

Asztalos László

Született Berettyóújfalun, 1914-ben
Meghalt Izraelben, 1989-ben
Szülei Asztalos Mihály és Weisz Róza. Testvérei Margit, Ilonka és Barna. Debrecenben jogot tanult. Tardos ügyvédnél dolgozott.

1939-ben alijázott feleségével, Székely Évával. Szülei és nővére, Ilonka a férjével és két gyermekével Auschwitzban pusztultak el. 1947-ben visszamentek Magyarországra fiúkkal Urival, aki Izraelben született. 1951-ben született lányuk, Ági Pesten. 1979-ben Uri visszatért Izraelbe. 1980-ban Ági is alijázott férjével, Vilcsek Jánossal és lányával. Asztalos László és felesége 1981-ben ismét alijáztak.

Báreket Mordechaj (Grünbaum László, Öcsi)

Született Konyáron
Édesapja, Lajos konyári, édesanyja Liebstein Berta újfalui. A munkaszolgálatból megszökött, átment az orosz frontra, ahol három évig hadifogságban volt.

1950-ben alijázott édesanyjával és két testvérével: Mirjámmal és Leával. Az izraeli hadseregben Hátivát Givátiban szolgált a függetlenségi háborúban, az egyiptomi fronton.

Mordechaj kezdetben a haifai Vámhivatalban dolgozott, később Jeruzsálembe került, ahol a Vámhivatal vezérigazgatója volt tizenkét éven keresztül. Izrael gazdasági életének egyik legfontosabb tervezője és kivitelezője. Ő volt aki 1975-ben az értek többlet adót javasolta és bevezette. Nyolc pénzügyminiszter cserélődött ki szolgálati ideje alatt.

1960-ban nősült, három fia és öt unokája van. Negyven év szolgálat után ment nyugdíjba. Máig Jeruzsálemben él.

Berger Sándor

Született Berettyóújfalun, 1925-ben
Szülei Berger József és Klein Eszter. Édesapja bőr-, és szőrmekereskedő volt Újfalun. Öt gyermekük volt, Irén, Klára,

Ádám Cvi (Rosenfeld)

Született Berettyóújfalun

Édesapja Rosenfeld Imre, nagyapja Rosenfeld Hermann is már újfaluiak voltak. Nagyapjának rőfös üzlete volt, édesapja a Salgótarjáni Kőszénbánya képviselője volt. Édesanyja és nővére, Éva Auschwitzban pusztultak el.

1949-ben alijázott. Foglalkozása hűtőgéptechnikus. Kirjat Hajimban él feleségével és lányával.

Altmann László

Született Berettyóújfalun, 1913-ban
Meghalt Izraelben, 1991-ben

Édesapja, Ignác bőr-, és tollkereskedő volt Berettyóújfalun. Szülei, testvére és annak gyermekei, valamint első felesége a vészkorszak áldozatai lettek. Altmann Lászlónak Újfalun üveg-, és porcelánüzlete volt.

1950-ben alijázott, második feleségével, Irénnel. Huszonnyolc éven át dolgozott a Főnicia Üveggyárban. Felesége, Irén, és fiúk három gyermekével Haifán él.

Altmann Pál

Született Berettyóújfalun, 1922-ben

Szülei Altmann Mór a Magyar–Angol Bank tisztviselője és Fodor Margit, zongoratanárnő. Édesanyja Auschwitzban, édesapja Dachauban pusztult el. Pali testvérével, Imrével együtt volt munkaszolgálatos, Pesten szabadultak fel. Imre Pesten maradt, és vegyészmérnökként a magyar hadsereg magas rangú tisztje volt. Pesten halt meg 1982-ben.

Pali 1948-ban alijázott. Első házasságából két fiúgyermeke született. Az Amcor cégnél dolgozott negyven évig, bérelszámolóként. Jeruzsálem mellett él második feleségével. Öt unokája van.

ÉS AKIK IZRAELBE KERÜLTEK

ROSENZWEIG CSALÁD

Jóska, felesége és fiúk, Ernő Auschwitzban pusztultak el.

SCHWARTZ CSALÁD

Jóska az apa, felesége és lányuk, Vera együtt dolgoztak élelmiszerboltjukban. Őket is elhurcolták, csak Jóska tért haza.

SZABÓ JAKAB CSALÁDJA (a két Szabó testvér volt)

Szabó Jakab felesége Jolán. Gyermekeik: Ilonka (1901–2000), Miklós (1905–1977) és Matild. Ilonka Debrecenben élt férjével, Kertész Sándorral és két lányával. Később kivándoroltak Amerikába. Túlélte gyermekeit és férjét, kilencvenkilenc évesen halt meg. Miklós alispán volt Hencidán. Felesége, Erzsi és kisfia, Iván elpusztultak Auschwitzban. Matild férje Klein Hugó. Üzletük volt. Két kislányuk volt, Zsuzsi és Lili. Szabó Jakab egész családját elhurcolták. Jakab még az Auschwitz felé tartó vagonban halt meg. Miklós, Ilonka és Hugó tértek csak vissza.

SZABÓ SAMU CSALÁDJA

Szabó Samu felesége Szerén. Gyermekeik: Irma, Gizi, Ilus, Laci, Jóska és Olga. Élelmiszerüzletük volt. Ilus férjével Margitán élt (Erdély), onnan vitték Auschwitzba. Laci munkaszolgálatos volt, az orosz fronton pusztult el. A család többi tagját, mint mindenkit Hencidáról, Auschwitzba hurcolták. Négyen jöttek vissza: Gizi, Irma, Jóska és Olga.

POCSAJ

Ott élt Kain Miksa öccse Kain Imre (1900–1994) feleségével, Buxbaum Arankával (a két sógorasszony is testvér volt). Nem volt gyermekük. Őket is elhurcolták. Aranka Auschwitzban pusztult el. Imre visszajött és ismét megnősült, új feleségével Budapestre költözött.

Natanja, 2000

KAIN CSALÁD

Kain Miksa, született Pacaloson (Erdélyben), felesége Buxbaum Irén született Nagykövesden (Sátoraljaújhely közelében). Miksa édesanyja, Csernya is a családdal lakott Hencidán. nyolcvanegy éves volt mikor elhurcolták. Gyermekeik: Ernő (1915–1999), Erzsébet (szül. 1918), Imre (1920 –1982), Jóska (szül. 1921), Borbála (szül. 1922), Miklós (szül. 1925), Márta (szül. 930). Kainéknak vegyeskereskedése volt, ahol az élelmiszer mellett, a ruhaneműtől és cipőtől kezdve a papíráruig, sőt a koporsóig, mindent meg lehetett kapni. Amikor a hencidai zsidókat deportálták, csak a szülők, a nagymama és Boriska (Borbála) volt otthon. Mindannyiukat elhurcolták Auschwitzba, ahonnan csak Boriska tért vissza.

KATZ CSALÁD

Katz Ignác, felesége Richtman Etel (Etus). Gyermekük nem volt. Tollal kereskedtek. Őket is Auschwitzba hurcolták. Ignác jött vissza egyedül.

LÁZÁR CSALÁD

Anya és lánya: Csibi és Mori, mindketten Auschwitzban pusztultak el.

MEZEI CSALÁD

Mezei Jenő Hencidán született. Testvérei, Szabó Jolán és Hász Hermina. Ott mentek férjhez. Jenő felesége Orenstein Gizella. Gyermekeik: Margit (Manyi), Ilona (Ica). A családnak üzlete volt. Auschwitzba hurcolták őket, csak a két lány tért vissza.

ROSENFIELD CSALÁD

Ernő és Annus unokatestvérek és házastársak voltak. Két gyermekük volt: Klári és Imre. Üzletükben élelmiszert árultak és földműveléssel is foglalkoztak. Mindannyian Auschwitzba kerültek. Csak Ernő maradt életben.

A foglyokat Hencidáról Berettyóújfaluba, onnan vonattal Nagyváradra vitték, ahol beterelték őket a gettóban lévő lakásokba. A gettót már előbb odahurcolt zsidó családok lakták.

Három héttel később, marhaszállító vagonokba zsúfolták a szerencsétleneket. Két vagy három napig tartott a borzalmas út Auschwitzig. Iláná (Ica) Klein mesélte, hogy a túlzsúfolt mozdulatlanságban megdagadt lábaik miatt mennyire örültek és megkönnyebbültek, amikor végre leszállhattak.

Ahogy kinyíltak a vagonok, dr. Mengele kegyetlen szelekciója szétválasztotta az érkezőket. Az idősebbek, a gyengélkedők, a gyermekek egyenesen a gázkamrába kerültek, a többieket kényszermunkára terelték. Sokan elpusztultak, kevesen élték túl a borzalmakat, hogy elmondhassák a világnak a megtörtént iszonyatot.

A háború befejeztével a túlélők visszatértek, keresték hozzátartozóikat, azt, ami megmaradt otthonukból, javaikból. Legtöbben képtelenek voltak ott maradni, ahol szomszédaik oly nagy örömmel küldték halálba őket.

Mezei Ica férjével, Klein Hugóval és gyermekükkel 1950-ig maradtak Hencidán, ők voltak a falu utolsó zsidó lakói. Később Debrecenbe költöztek, végül Izraelbe alijáztak.

HENCIDAI ZSIDÓ CSALÁDOK

HÁSZ CSALÁD

A szülők Salamon és Hermina. Hat lányuk: Rózsi, Sári, Berta, Margit, Ica, Bözsi (született 1925-ben). Hász Rózsi férje, Gross Imre volt, három gyermekük született: István, Miki és Rivka. Hász Sári is férjnél volt. Hász Salamonnak kocsmája volt, később fuvarozással foglalkozott. A lányok kézimunkákkal igyekeztek hozzájárulni a család megélhetéséhez. Az egész családot Auschwitzba hurcolták, csak három lány jött vissza: Margit, Ica és Bözsi.

KAIN AVIVA

HENCIDA

Hencida kis falu, harmincöt kilométerre a legközelebbi nagyvárostól, Debrecentől és körülbelül tizenhat kilométerre a községi központtól, Berettyóújfalutól. A kétezer főnyi kis faluban tizenegy zsidó család élt: Hász, Kain, Katz, Lázár, Mezei, Schwartz, Szabó Jakab, Szabó Samu, Rosenfield, Rosenzweig, Vainreb.

Mivel kicsi volt a közösség, nem voltak zsidó intézmények, és nem volt rabbi a faluban. Azonban volt zsinagóga, földes padlójú egyszerű kis építmény, ahol szombatonként és ünnepekkor összegyűltek imádkozni, a környékbeli kisebb falvak zsidóságával együtt. Mellette állt a Braun család háza. Braun, a közösség sakterja (rituális vágó) – vallási téren tanult ember – volt a közösség előimádkozója és felolvasója.

Legtöbben ott születtek a faluban, sőt olyanok is voltak, akik már második vagy harmadik generációként éltek Hencidán. A családok egy része rokoni kapcsolatban volt egymással. A falun belül kötött házasságok szoros kapcsolata fűzte össze a hencidai zsidó közösség tagjait.

Abban az időben még nem volt vízhálózat a faluban, kútról hordták a vizet. Villany sem volt, esténként petróleumlámpákkal világítottak. Az utcák nyáron porosak voltak, és sárosak, ha esett az eső. A telefon ismeretlen volt, kisbíró dobolta ki a híreket, megállva a falu egy-egy pontján.

1944-ben egy júniusi napon, kidobolták a legújabb rendeletet, amely szerint minden zsidónak másnap reggel nyolc órakor útra készen jelentkeznie kell a községháza udvarában. Így hát másnap reggel minden zsidó férfi, nő és gyermek, öreg és fiatal ott volt, kis csomagokkal és némi ennivalóval. Magukhoz vették pénzüket, ékszereiket, és ami értéket csak tudtak. Akkor reggel nemcsak a zsidó polgárok, hanem a falu nem zsidó lakosságának nagy része is oda ment megnézni, hogyan viszik el örökre zsidó szomszédaikat. Amint a szerencsétlen foglyok elhagyták falujukat, a volt szomszédok már be is törtek otthonaikba, és minden mozgathatót elcipeltek.

HAJDÚBAGOS

Citrom Andor
Citrom Andorné
Citrom Baba
Citrom Edit
Citrom Gabriella
Goldstein Ferencné
Goldstein József
Goldstein Emil
Grosinger Ferenc
Grosinger Ferencné
Grosinger Béla
Grosinger Ibolya
Grosinger Irma
Orenstein Andor
Orenstein Béla
Orenstein Béláné
Orenstein Ernő
Orenstein Ernőné
Orenstein Lajos
Orenstein Lajosné
Orenstein Gyuri
Orenstein Sámuel
Orenstein Sámuelné
Orenstein Ildi
Orenstein Klári
Schwartz Béláné
Schwartz Róza
Schwartz Nándor
Schwartz Nándorné
Schwartz Miki
Schwartz László
Stern Rudolf
Róth Dvora (özv.Zoldánné)
Weisz Dávid
Weisz Dávidné
Weisz Szerén
Weisz Józsefné
Weisz kislány
Weisz kislány
Vider Lajos
Vider Lajosné

SZENTPÉTERSZEG

Blumenfeld Ámrám
Blumenfeld Dávid
Blumenfeld Elijahu
Blumenfeld Golda
Blumenfeld Gittel
Blumenfeld Mirjam
Blumenfeld Pinhasz
Blumenfeld Smuel
Lőwi Béla
Lőwi Ferenc
Lőwi Irén

VÁNCSOD

Csillag Bernát
Csillag Dávid
Csillag Róza
Kacender Hanna
Kacender Lea
Kacender Mirjam
Kacender Sára
Klein Franci
Klein Hanna
Klein Ilonka
Klein László
Klein Mose
Klein Róza
Klein Sára
Klein Sámuel
Klein Irén
Salamon Helén
Salamon Imre
Salamon Irén
Salamon Jákov

POCSAJ

Fodor István
Fodor Istvánné
Fodor Miklós
Fodor Zoltán
Friedmann Ármin
Friedmann Árminné
Fenákel Ignác
Fenákel Ignácné
Gottesman M.né
Grósz Bernát
Grósz Bernátné
Herz Jenő
Herz Jenőné
Izsákné
Izsák Berta
Katz Béla
Katz Béláné
Katz Jakab
Katz Jákov
Katz József
Katz Smuel
Kain Imréné
Kohn Gizella
Kohn Jakabné
Kohn István
Koppel Ignácné
Lindenfeld Gyula
Lindenfeld Gyuláné
Lindenfeld Ernő
Lindenfeld József
Lindenfeld Mose
Öhlbaum Karola
Reichmann Adolf
Reichmann Adolfné
Reichmann Sándor
Reichmann Sándorné
Rottmann Miklós
Rottmann Miklósné
Spiegel Hanna
Stiller Hajnal
Stiller Szeréna
Terner
Weisz Ignác
Weisz Ignácné

NAGYLÉTA

Dávid Mihály
Dávid Mihályné
Dávid Ervin
Dávid Judit
Guttman Mose
Steier Aser
Steier Bella
Steier Hava

NAGYRÁBÉ

Lőw József
Rosenfeld Gerson
Rosenfeld Hilda
Rosenfeld Finkel
Rosenfeld Cvi
Rosenfeld Jákov
Rosenfeld Klára
Rosenfeld Laura

MONOSTORPÁLYI

Grünbaum Márton
Grünbaum Mártonné
Grünbaum Eszter
Leitner Márton

KONYÁR

Berg Adolf
Berg Adolfné
Berg Ábrahám
Berg Bát Sévá
Berg Böske
Berg Frimit
Berg Lili
Berg Perel
Dattner Andorné
Dattner Ibolyka
Dattner Ilonka
Feldmann József
Feldmann Józsefné
Goldstein Lajos
Goldstein Lajosné
Gottlieb Áron
Gottlieb Erzsébet
Gottlieb Károly
Gottlieb Lea
Gottlieb Lujza
Gottlieb Olga
Grósz Bandi
Grósz Lajosné
Grósz László
Grünbaum Elijahu
Grünbaum Miklós
Horstein házaspár
Kiss Ármin
Kiss Árminné
Kiss Károly
Kiss Károlyné
Kiss Mihály
Kiss Sándor
Kiss Sándorné
Klein Böske
Klein Mihályné özv.
Klein Sándor
Kohn Samuné
Kohn gyerekek (5)
Mezei Andor
Mezei Bertalanné
Mezei Ferencné özv.
Mezei Mirjam
Mezei Pál
Mezei Pálné
Mezei Rafael
Mezei Vera
Robitsek Ignácné özv.
Steiner Dezsőné
Steiner József
Steiner Józsefné
Ungárné özv.
Varga Michael
Weinberg Cirill dr.

BIHARKERESZTES

Farkas Gyuri
Farkas István
Farkas József
Farkas Józsefné
Farkas Mór
Farkas Mórné
Kohn Benjamin
Kohn Elijahu
Kohn Hanna
Kohn Lea
Weisz Béla
Weisz Béláné
Weisz Péter

KISMARJA

Rozenfeld Erzsi
Schönfeld Jichak
Weisz Hermina
Weisz László
Weisz Mose
Weisz Olga
Weisz Smuri

HENCIDA

Berkovits Lajosné
Feldheim Hanna
Feldheim Smuel
Grósz Imre
Grósz István
Grósz József
Grósz Mihály
Grósz Rebeka
Haász Berta
Haász Friedel
Haász Haja
Haász Rózsi
Haász Sara
Haász Salamon
Haász Salamonné
Haász Seindet
Haász Rózsi
Herskovits Manóné
Káin Adolf
Káin Golda
Káin Jichak
Káin József
Káin Miksa
Káin Miksáné
Káin Mose
Katz Haja
Katz Ignácné
Katz Malka
Katz Tamás
Klein Haja
Klein Reizel
Mezei Gingi
Mezei Hava
Mezei József
Mezei Olga
Mezei Sara
Neumann Frida
Neumann Ida
Polák Smuel
Spitz Lea
Spitz Pinhasz
Szabó Haja
Szabó Jákov
Szabó Mordechaj
Szabó Mose
Szabó Ráchel
Weinberg Akiba

CSÖKMŐ

Aszád Jenő
Aszád Jenőné
Adler Emma
Adler Ferencné
Adler Juliska
Adler Lenke
Adler Margit
Adler Szerén
Gerendás Farkas
Gerendás Farkasné
Grünbaum Albertné
Grünbaum Sára
Grósz Zsigmond
Grósz Zsigmondné
Grósz Béla
Hoffmann Sándor
Hoffmann Sándorné
Kohn Eliemer
Kohn Elza
Kohn István
Kohn József
Kohn Margit
Kohn Sándor
Mezei Andor
Mezei Jenő
Mezei János
Mezei Róza
Mezei Zoli
Schwartz Ferenc
Schwartz Jánosné

GÁBORJÁN

Lőwi Erzsi
Lőwi Laci
Lőwi Kati
Schif Dezső
Schif Dávid
Schif Dávidné
Schif Andor
Schif Andorné

BOJT

Berger Debora
Berger Mirjam
Berger Sindel
Berger Zvi
Glauber Bluma
Glauber Gyula
Glauber Irén
Glauber Margit
Glauber Miki
Glauber Zelda
Weisz Beza
Weisz Béla
Weisz József
Weisz Jitzhak
Weisz Mose
Weisz Motl
Weisz Mordahaj
Weisz Perl
Weisz Peti
Weisz Pinhasz
Weisz Teréz
Weisz Lea
Weisz Straga

ESZTÁR

Izsák Ilonka
Izsák József
Izsák Magda
Izsák Matild
Leitner Berta
Leitner Nina
Lidenfeld Gyula
Lidenfeld Malvin

ÁRTÁND

Barna István
Barna Klára
Barna László
Barna Lászlóné
Barna Zsuzsi
Berger Miklós
Fiok Kálmán
Markovits Gyula
Markovits Lili
Róth Bandi
Róth Bella
Róth Béla
Róth Éliás
Róth Gyula
Róth István
Róth József
Róth Laci
Róth Mose
Róth Zsuzsa
Rejtő Béla
Rejtő László
Szóbel Andor
Szóbel Éva
Szóbel Jenőné
Tauber Ignácné

HOSSZÚPÁLYI

Klein Berta
Klein Eszter
Klein Ilona
Klein Lina
Sliszer Dávid
Sliszer Annus
Sliszer Juliska
Sliszer Klára
Sliszer Regina
Sliszer Róza

BERETTYÓÚJFALU KÖRNYÉKE

Álmosd
Ártánd
Bagamér
Bakonszeg
Berekböszörmény
Berettyószentmárton
Biharkeresztes
Biharnagybajom
Bihartorda
Biharugra
Bojt
Csökmő
Darvas
Derecske
Esztár
Furta
Gáborján
Hajdúbagos
Hencida
Hosszúpályi
Kismarja
Komádi
Konyár
Körösszakál
Körösszegapáti
Magyarhomorog
Mezősas
Monostorpályi
Nagyléta
Nagyrábé
Okány
Pocsaj
Sáp
Sarkad
Sárrétudvari
Szentpéterszeg
Told
Váncsod
Zsadány
Zsáka

Berettyóújfalu környéke áldozatainak listáját írásos és szóbeli forrásokból állítottuk össze. Munkánkhoz sok segítséget nyújtott több évtizedet felölelő feljegyzéseivel Liebstein Sándor. A teljességre való törekvés ellenére névsorunk hiányos, mert olyanok is voltak, kiknek nevét nem jegyezték fel.

Őrizze könyvünk a névtelen áldozatok emlékét is.

Berettyóújfalu környékéről 17 helység vészkorszak áldozatairól tudtunk adatokhoz jutni.

A derecskeiekről külön könyv jelent meg: Moskovits Árje: Emlékkönyv Derecske és vidéke zsidósága (Tel-Aviv, 1992) valamint Gonda László: A debreceni zsidók száz éve (Tel-Aviv, 1978) című műben is felsorolták a derecskei áldozatokat.

U

Sor-szám	N é v	Szül. éve	Anyja neve	Utca, szám	Jegyzet.
970.	Klein Jenöné sz. Rosenberg Erzsébet	1915.	Kohn Julianna	Szondi u.5.	
971.	Schwed Anna	1923.	Rosenberg Erzsébet	"	
972.	Kleimann Tamás	1942.	" "	"	
973.	Rozenbegg László	1914.	Kohn Julianna	"	Eltünt
974.	Shwed Gyula	1901.	Weisz Hermina	Bánfi u.13.	Frònton meghalt.
975.	" Gyuláné sz. Rozenfeld Olga	1913.	Schwartz Sarolta	"	
976.	Schwed Ferenc	1927.	Rozenfeld Olga	"	
977.	" Anna Mária	1943.	" "	"	
[illegible]	Friedmann Imre	1905.	Feldmann Etel	Kossuth ú.44.	VI.kmsz.

Másolat hiteles.

Budapest, 1944. április 14.

Magyar Királyi Csendőr Főparancsnokság Bevonulási Osztály

A névjegyzék vége, 1944. április 14.

רשימת הדינדרמריה מ- 1944 - תחילת הסף

M.kir.debreceni VI.csendőrkerület. Berettyóújfalui vegyes őr

95.
kt.1944.

1944.április 8-án kelt 420/B.1944.szá-
mu parancsra.

N É V J E G Y Z É K.

Berettyóújfalu községben lakó zsidókról.

Folyó szám.	N é v	Szül. éve	Anyja neve	Utca házszám	Jegyzet.
1.	Fodor Sámuel	1882.	Grósz Róza	Horthy u.6.	
2.	Fodor Sámuelné sz. Gyémánt Frida	1891.	Róth Hédi	"	
3.	Lindenfeld Katalin	1921.	Gyémánt Szeréna	"	
4.	Kreizler Mór	1885.	Weltman Eszter	"	
5.	Kreizler Mórné sz. Fischxer Frida	1888.	Rosenfeld Fáni	"	
6.	Kreizler Sándor	1915.	Fischxer Frida	"	1942.okt.26.be Táb.sz.B/755.
7.	Zádor Béla	1890.	Blau Etelka	" 8.	
8.	Zádor István Márton	1933.	Kohn Mária	"	
9.	Zádor Pál László	1936.	" "	"	
10.	Grünbaum Lili	1913.	Schön Szerén	"	
11.	Mandel Sándorné sz. Liedstein Éva	1902.	Rosensámen Lina	" 12.	
12.	Mandel Livia	1928.	Liedstein Éva	"	
13.	Auspitz Ferencné sz. Wertheiner Margit	1904.	Wertheiner Mária	"	
14.	Auspitz György	1924.	Wertheiner Margit	"	
15.	Schwartz Manó	1895.	Heiuann Katalin	"	
16.	Schwartz Manóné sz. Liebstein René	1904.	Rosensáuen Lina	"	
17.	Schwartz Gusztáv	1936.	Liebstein René	"	
18.	Schwartz Tibór	1943.	" "	"	
19.	Horovitz Móric	1889.	Karfunkel Lili	" 14.	
20.	Horovitz Móricné sz. Klein Matild	1897.	Kupfer Borbola	"	
21.	Horovitz Gusztáv	1923.	Klein Matild	"	

A VI. csendőrkerület névjegyzéke a község zsidó lakóiról, 1944

רשימת הז'נדרמריה מ-1944 - תחילת הסף

WIEDER BÉLA			1930	Eisenberger Eszti
WIEDER JENŐ			1913	Klein Heléna
WIEDER JENŐNÉ		Frankel Margit	1914	Kohn Regina
WIEDER ISTVÁN			1938	Frankel Margit
WIEDER ZOLTÁN			1942	Frankel Margit
WINTERNITZ BÉLÁNÉ		Weisz Erna	1905	Klein Ilona
ZÁDOR BÉLA			1890	Blau Etelka
ZÁDOR ISTVÁN M.			1933	Kohn Mária
ZÁDOR PÁL ŁÁSZLÓ			1936	Kohn Mária

WEISZ ISTVÁN			1930	Weisz Julianna
WEISZ ISTVÁN			1935	Kupferstein Rózsi
WEISZ ISTVÁN			1934	Goldstein Ilona
WEISZ ZOLTÁN			1939	Goldstein Ilona
WEISZ IVÁN			1939	Herskovits Lidia
WEISZ IZIDORNÉ		Grósz Berta	1870	Kenyeres Rozália
WEISZ MIKLÓS			1902	Grósz Berta
WEISZ JAKAB			1879	Leitchner Eszter
WEISZ JAKABNÉ			1881	Schiff Szeréna
WEISZ JENŐ			1905	Weisz Betti
WEISZ JENŐNÉ		Schwéd Ella	1907	Weisz Hermina
WEISZ JENŐ			1931	Frenkel Malvin
WEISZ JENŐ			1902	Klein Regina
WEISZ JENŐNÉ		Kupferstein Rózsi	1912	Klein Irén
WEISZ JÓZSEF			1907	Klein Regina
WEISZ JÓZSEFNÉ		Herskovits Lidia	1918	Rosembaum Blanka
WEISZ JÓZSEF			1940	Kohn Etel
WEISZ JÓZSEF			1910	Katz Irma
WEISZ JÓZSEFNÉ		Goldstein Ilona	1917	Sáffár Lujza
WEISZ JÓZSEF			1938	Fischmann Regina
WEISZ JUDIT			1940	Fischmann Regina
WEISZ MÁRTON			1902	ismeretlen
WEISZ MÁRTONNÉ		Frenkel Malvin	1902	Winkler Rebeka
WEISZ LÁSZLÓ			1935	Frenkel Malvin
WEISZ MARGIT			1913	Goldstein Helén
WEISZ MÓR			1907	Kohn Etel
WEISZ MÓRNÉ		Fischmann Regina	1914	Weiner Hermin
WEISZ MÓRNÉ		Goldstein Helén	1890	Berger Fáni
WEISZ PÁL			1941	Nerner Klára
WEISZ PÁL			1938	Kupferstein Rózsi
WEISZ PÉTER PÁL			1941	Farkas Margit
WEISZ RÓBERT KÁROLY			1932	Nerner Klára
WEISZBERGER SÁNDOR			1892	Weiszberger Berta
WIEDER LAJOS			1898	Jakasovits Teréz
WIEDER LAJOSNÉ		Eisenberger Eszti	1893	Popper Regina
WIEDER ANTAL			1927	Eisenberger Eszti

TARDOS HENRIKNÉ		Katz Rózsi	1890	Hidweger Mária
UNGÁR JENŐ			1884	Czukor Jetti
UNGÁR JENŐNÉ		Fenákel Róza	1891	Kohn Mária
UNGÁR SALAMONNÉ			1897	Jakobovits Fánni
URÁN MÓRNÉ			1860	Schwartz Amália
VADÁSZ GYULÁNÉ		Rottenberg Hermin	1886	Cukker Katica
VAJDA ANDOR			1889	Popper Lujza
WEINBERGER ELZA				
WEISZ BÉLA			1881	Farkas Róza
WEISZ BÉLÁNÉ		Klein Ilona	1884	Strauszmann Berta
WEISZ ANDOR			1935	Fischmann Regina
WEISZ ANDRÁS			1940	Farkas Magdolna
WEISZ BÉLA			1910	Schwartz Tini
WEISZ BÉLÁNÉ		Farkas Margit	1910	Weinberger Eszter
WEISZ BÉLA			1903	Vogel Etel
WEISZ BÉLÁNÉ		Nerner Klára	1912	Reich Irma
WEISZ ERNŐ			1912	Kohn Etel
WEISZ ERNŐNÉ		Grönhut Lenke	1912	Herskovits Etel
WEISZ FERENC			1929	Baumgárten Szerén
WEISZ IBOLYA			1935	Baumgárten Szerén
WEISZ FERENC			1943	Weisz Margit
WEISZ HERMANNÉ		Blau Debóra	1868	Schwartz Amália
WEISZ GYÖRGY			1911	Blau Debóra
WEISZ JÓZSEF			1905	Blau Debóra
WEISZ MARGIT			1909	Blau Debora
WEISZ HERMANN			1867	Klein Róza
WEISZ HERMANNÉ		Klein Regina	1882	Strauszmann Leona
WEISZ TIBOR			1914	Klein Regina
WEISZ IMRE			1907	Klein Ilona
WEISZ IMRÉNÉ		Farkas Magdolna	1917	Glück Mária
WEISZ IMRE			1937	Fischmann Regina
WEISZ JAKAB			1898	Steiner Róza
WEISZ JAKABNÉ		Weisz Julianna	1898	Csendes Jetti
WEISZ LÁSZLÓ			1921	Weisz Julianna
WEISZ GYÖRGY			1923	Weisz Julianna
WEISZ SÁNDOR			1927	Weisz Julianna

STEINER SÁNDOR	♂		1913	Sonnenvirt Josefa
STEINER SÁNDORNÉ		Adler Olga	1912	Goldberger Etel
STEINER IVÁN			1938	Adler Olga
STEINER JÓZSEFNÉ	♂	Weiszberg Betti	1890	ismeretlen
STEINER JÁNOSNÉ		Grünberger Anna	1860	Grósz Eszter
STEINER OLGA			1909	Grünberger Anna
STEINER SÁMUELNÉ	♂	Steiner Eszter	1896	Czitrom Róza
STERN DEZSŐ	♂		1889	Rosenfeld Lina
STERN DEZSŐNÉ	♂	Asztalos Margit	1901	Gleitner Eszter
STERN ESZTER			1923	Asztalos Margit
STERN SÁNDOR			1925	Asztalos Margit
STILLMANN IGNÁC	♂		1881	Haszender Róza
STILLMANN IGNÁCNÉ	♂	Aszódi Ilona	1903	Schwartz Teréz
STILLMANN IBOLYA	♂		1929	Aszódi Ilona
STILLMANN IMRE	♂		1931	Aszódi Ilona
STILLMANN JÓZSEF	♂		1920	Fried Szerén
STRAUSZMANN FÜLÖPNÉ	♂	Wiener Szeréna	1875	Sveiger Mária
STRAUSZMANN GYULA	♂		1917	Wiener Szeréna
STRAUSZMANN MIHÁLY			1912	Wiener Szeréna
STRAUSZMANN RÓZSI			1919	Wiener Szeréna
STRAUSZMANN SALAMON			1911	Wiener Szeréna
SZALAI LÁSZLÓNÉ		Löb Laura	1902	Vircbaum Hanna
SZALAI RÓZSI			1926	Löb Laura
SZÉKELY IMRE			1897	Adler Katalin
SZÉKELY IMRÉNÉ	♂	Erdős Lenke	1902	Silberstein Matild
SZÉKELY ANNA	♂		1932	Erdész Lenke
SZÉKELY FÁBIÁN	♂		1866	Held Teréz
SZÉKELY GYÖRGY	♂		1935	Erdész Lenke
SZÉKELY GYULA dr.	♂		1900	Adler Katalin
SZÉKELY GYULÁNÉ dr.	♂	Steiner Éva	1914	Glancz Erzsébet
SZÉKELY MÁRIA	♂		1935	Steiner Éva
SZÓBER JENŐ	♂		1906	Stühlberger Róza
SZÓBER JENŐNÉ	♂	Berger Matild	1905	Fisch Livia
SZÓBER ANDOR	♂		1929	Berger Matild
SZÓBER ÉVA	♂		1934	Berger Matild
TARDOS HENRIK dr.			1889	Hacker Fáni

SPERNÁT LÁSZLÓ dr.			1913	Kohn Ilona
SPIEGEL ANDOR			1902	Büchler Hermina
SPIEGEL JENŐ			1931	Klein Erzsébet
SPITZ MIKSA			1874	Gartenfeld Rebeka
SPITZ MIKSÁNÉ		Friedmann Lenke	1876	Fischer Rozália
SPITZ ERZSÉBET			1915	Friedmann Lenke
SPITZER ADOLFNÉ		Weinberger Hani	1862	Schlesinger Kató
STARK ADOLF			1906	Engel Berta
STARK ADOLFNÉ		Izrael Elza	1911	Heller Róza
STARK BERTALAN			1909	Engel Berta
STARK BERTALANNÉ		Grósz Magda	1915	Rosensámen Berta
STARK HERMANN			1875	Mandel Léni
STARK MÓR			1912	Engel Betti
STARK RÓZA			1919	Engel Betti
STEIF SALAMON			1901	Rosenberg Frida
STEIF SALAMONNÉ		Schönfeld Etelka	1904	Weisz Hermina
STEIF LÁSZLÓ			1926	Schönfeld Etelka
STEIF EDIT			1928	Schönfeld Etelka
STEINER ADOLFNÉ		Sonnewirt Jozefa	1870	Mandel Fáni
STEINER ANDOR			1894	Grósinger Sára
STEINER ANDORNÉ		Kesztenbaum H.	1896	Weiszburg Sára
STEINER ARANKA			1930	Steiner Eszter
STEINER EDIT			1928	Weiszberg Betti
STEINER ARANKA			1929	Weiszberg Betti
STEINER SÁRA			1930	Weiszberg Betti
STEINER DEZSŐ			1900	Rosinger Záli
STEINER DEZSŐNÉ		Kurz Jolán	1900	Schwéd Lujza
STEINER EDIT			1940	Kurz Jolán
STEINER DEZSŐ			1907	Sonnenwirt Josefa
STEINER EDIT			1925	Kesztenbaum Helén
STEINER GYÖRGY			1928	Kesztenbaum Helén
STEINER IBOLYA			1931	Kesztenbaum Helén
STEINER LÁSZLÓ			1932	Kesztenbaum Helén
STEINER JÓZSEF			1866	Nyul Sára
STEINER IGNÁC			1865	Nyul Sára
STEINER IGNÁCNÉ		Rosinger Záli	1867	Grósz Katalin

SCHWARTZ JENŐ			1900	
SCHWARTZ JENŐNÉ			1902	
SCHWÉD ANDRÁS			1909	Weisz Hermina
SCHWÉD ANDRÁSNÉ		Pál Borbála	1916	Grünberger Edit
SCHWÉD TOMI			1936	Pál Borbála
SCHWÉD ANNA			1923	Rosenberg Erzsi
SCHWÉD ELZA			1911	Weinberger Antónia
SCHWÉD ANTAL			1874	Weisz Hermina
SCHWÉD ANTALNÉ			1879	Farkas Róza
SCHWÉD BORBÁLA			1918	Weisz Hermina
SCHWÉD GYULA			1901	Weisz Hermina
SCHWÉD GYULÁNÉ		Rozenfeld Olga	1913	Shwartz Sarolta
SCHWÉD FERENC			1927	Rozenfeld Olga
SCHWÉD ANNA MÁRIA			1943	Rozenfeld Olga
SCHWÉD LÁSZLÓ			1927	
SCHWÉD LILI			1925	
SCHWIMMER ALBERT				
SCHWIMMER JÓZSEF			1891	Kornfeld Amália
SCHWIMMER JÓZSEFNÉ		Glück Sarolta	1896	Gottfried Laura
SCHWIMMER ZSUZSA			1923	Glück Sarolta
SINGER IGNÁC			1894	Gács Gizella
SINGER IGNÁCNÉ		Datner Margit	1894	Ungár Teréz
SINGER BÉLA			1896	Gács Gizella
SINGER BÉLÁNÉ		Jung Hermina	1896	Weisz Fánni
SINGER SÁNDOR			1931	Jung Hermina
SINGER TIBOR			1928	Jung Hermina
SINGER IMRE			1940	Jung Hermina
SINGER IMRE			1912	Márton Malvin
SINGER IMRÉNÉ		Lefkovits Cecilia	1907	Grósz Mária
SINGER MÁRIA			1940	Lefkovits Cecilia
SINGER FERENC			1898	Gács Gizella
SINGER FERENCNÉ		Bauer Irén	1899	Lévai Eszter
SINGER PÁL				
SINGER ISTVÁN			1918	
SPERNÁT DEZSŐ dr.			1883	Friedmann Julia
SPERNÁT DEZSŐNÉ		Kohn Ilona	1890	Grósz Lina

SCHWARTZ ANTAL			1919	Bárány Jolán
SCHWARTZ ANTALNÉ		Lefkovits Erzsi		Datner Róza
SCHWARTZ JÓZSEF			1872	Guttmann Fáni
SCHWARTZ JOLÁN			1909	Kohn Hermina
SCHWARTZ ANNA			1913	Kohn Hermina
SCHWARTZ BÉLA			1899	Gottfried Józefin
SCHWARTZ BÉLÁNÉ		Grósz Róza	1908	Gleitner Lina
SCHWARTZ ERZSÉBET			1939	Grósz Róza
SCHWARTZ ERNŐ			1904	Kohn Hermina
SCHWARTZ ERNŐNÉ		Hollender Lili	1906	Kupferstein Cili
SCHWARTZ DEZSŐNÉ		Kohn Erzsébet	1901	Steiner Hermina
SCHWARTZ GYULA			1895	Gottfried Jozefin
SCHWARTZ GYULÁNÉ		Steiner Lenke	1906	Glaser Mária
SCHWARTZ ÉVA			1927	Steiner Lenke
SCHWARTZ IMRE			1931	Steiner Lenke
SCHWARTZ ILONA			1925	Strauszmann Margit
SCHWARTZ MAGDA			1926	Strauszmann Margit
SCHWARTZ FERENC			1927	Strauszmann Margit
SCHWARTZ JÓZSEF			1930	Strauszmann Margit
SCHWARTZ EDIT			1933	Strauszmann Margit
SCHWARTZ TIBOR			1941	Strauszmann Margit
SCHWARTZ GÉZA			1930	ismeretlen
SCHWARTZ MANÓ			1895	Heiuann Katalin
SCHWARTZ MANÓNÉ		Liebstein René	1904	Rosensámen Lina
SCHWARTZ GUSZTÁV			1936	Liebstein René
SCHWARTZ TIBOR			1943	Liebstein René
SCHWARTZ MÓR			1871	Adler Fáni
SCHWARTZ MÓRNÉ		Lőwy Zseni	1873	Weisz Regina
SCHWARTZ IGNÁC			1894	Schwartz Amália
SCHWARTZ IGNÁCNÉ		Steiner Regina	1898	Sonnewirt Jozefa
SCHWARTZ PÁL			1926	Steiner Regina
SCHWARTZ SÁMUEL			1911	Péterfeind Róza
SCHWARTZ SÁMUELNÉ		Hoffmann Sarolta	1911	Rosenberg Leona
SCHWARTZ LÁSZLÓ			1938	Hoffmann Sarolta
SCHWARTZ PÁL			1940	Hoffmann Sarolta
SCHWARTZ MIKLÓS			1922	Bárány Jolán

SÁNDOR JÓZSEFNÉ		Farkas Magda	1919	N. Feudrich Etel
SÁROS ZOLTÁN			1898	Weisz Eszter
SÁROS ZOLTÁNNÉ		Farkas Ilona	1910	Glück Mária
SÁROS MÁRIA			1934	Farkas Ilona
SCHAFFER ANDOR				
SCHAFFER IGNÁCNÉ		Popper Hermina	1865	Bonis Betti
SCHAFFER SÁNDOR			1899	Popper Hermina
SCHAFFER SÁNDORNÉ		Zavizláv Margit	1909	Kohn Jolán
SCHIFF DÁVID			1867	Róth Fanni
SCHIFF DÁVIDNÉ			1872	Leichter Róza
SCHINDLER LAJOS			1910	Rosenberg Irma
SCHINDLER LAJOSNÉ		Weisz Irén	1912	Frenkel Gizella
SCHINDLER ZSUZSANNA			1938	Weisz Irén
SCHLESINGER LAJOS			1910	Blau Eszter
SCHLESINGER LAJOSNÉ		Kohut Antónia	1915	Hoffmann Fida
SCHLESINGER ISTVÁN			1941	Kohut Antónia
SCHLESINGER MIKLÓS			1942	Kohut Antónia
SCHLÉZINGER MÁRTON			1872	Elenbógen Sára
SCHLÉZINGER MÁRTONNÉ		Wiener Róza	1878	Schweger Mari
SCHLÉZINGER IRÉN			1918	Wiener Róza
SCHNER MÓRNÉ		Rosenberg Eszter	1885	Markovits Fáni
SCHNER ERZSÉBET			1919	Rosenberg Eszter
SCHNER PÁL			1921	Rosenberg Eszter
SCHNER PÁL			1882	Fried Hanni
SCHNER PÁLNÉ		Bernstein Szeréna	1886	T. Eszter
SCHNER ERZSÉBET			1908	Bernstein Szeréna
SCHNER LÁSZLÓ			1911	Bernstein Szeréna
SCHÖNBERGER IMRE			1914	Klein Elza
SCHÖNBERGER JÓZSEFNÉ		Klein Gizella	1882	Stein Eti
SCHÖNBRUN MIKLÓS			1884	Ábrahám Regina
SCHÖNBRUN MIKLÓSNÉ		Stern Borbála	1891	Schwéd Róza
SCHÖNBERGER LÁSZLÓ				
SCHÖNBERGER LÁSZLÓNÉ				
SCHWARTZ MIKLÓS			1923	Bárány Jolán
SCHWARTZ GUSZTI			1940	
SCHWARTZ VILMOS				

ROSENFELD IGNÁCNÉ		Frankel Lenke	1890	Weisz Regina
ROSENFELD JÓZSEF			1870	Kohn Cecilia
ROSENFELD JÓZSEFNÉ			1875	Rosenfeld Cecilia
ROSENTHÁL MÓR			1894	Hermann Fáni
ROSENTHÁL MÓRNÉ		Grósz Malvin	1898	Weinberger Róza
ROSENTHÁL ÉVA			1929	Grósz Malvin
RÓSINGER VILMOSNÉ		Csillag Netti	1877	Gottfried Erzsébet
ROTENBERG JÓZSEF			1903	Spitzer Sári
ROTENBERG JÓZSEFNÉ		Kohn Erzsébet	1906	Schwartz Hani
ROTENBERG GYÖRGY			1928	Kohn Erzsébet
ROTENBERG IMRE			1927	Kohn Erzsébet
RÓTH SÁMUELNÉ		Reichmann Katalin	1900	Friedmann Matild
RÓTH MAGDA			1923	Reichmann Katalin
RÓTH ANNA			1929	Reichmann Katalin
RÓTH JÓZSEF			1866	Auspitz Záli
RÓTH JÓZSEFNÉ		Imre Fáni	1868	Schönberger Pepi
RÓTH RÓZA			1909	Imre Fáni
RÓTH FERENC			1909	Imre Fáni
RÓTH JAKAB			1906	ismeretlen
RÓTH JAKABNÉ		Müller Hanka	1902	Freiuann Róza
RÓTH ILONA			1935	Müller Hanka
RÓTH ÖDÖN			1933	Müller Hanka
RÓTH EDIT			1939	Müller Hanka
RÓTH KÁLMÁN			1871	Grünfeld Jolán
ROTTENBERG ADOLF			1860	Adler Szerén
RÓZSA GYULA			1940	Rosenthal Erzsébet
RÓZSA MÁRTONNE		Blassz Malvin	1889	Harn Johanna
RÓZSA LÁSZLÓ			1910	Blassz Margit
RÓZSA BÉLA				
RÓZSA JUTKA				
RÓZSA MÁRTON				
RUCK JÓZSEFNÉ			1900	Szép Regina
RUCK RÓBERT			1931	Rosencweig Helén
RUCK ANNA			1933	Rosencweig Helén
RUCK TAMÁS			1937	Rosencweig Helén
SALAMON BÉLÁNÉ		Glück Magda	1921	Altmann Erzsébet

REICH JÓZSEF	♂		1884	Steiner Regina
REICH JÓZSEFNÉ		Steiner Gizella	1889	Grünberger Anna
REICH SÁNDOR	♂		1912	Steiner Gizella
REICH ERZSÉBET			1918	Steiner Gizella
REICH IMRE			1925	Steiner Gizella
REICH JÓZSEF	♂		1875	Fenáken Hermin
REICH SÁNDORNÉ	♂	Grünweld Teréz	1912	Halpert Mária
REICH MIKLÓS	♂		1939	Grünweld Teréz
REINER MIHÁLYNÉ		Friedmann Aranka		ismeretlen
REINER KLÁRA			1927	Friedmann Aranka
REINER KATALIN			1935	Hercz Rózsi
REINITZ IZIDORNÉ	♂	Neumann Regina	1881	Bleier Rozália
REINITZ JÓZSEF	♂		1914	Neumann Regina
REINITZ RÓZSI	♂		1912	Neumann Regina
REISZ SÁNDOR	♂		1905	Tannenbaum Éva
REISZ SÁNDORNÉ	♂	Róth Paula	1901	Imre Fáni
REISZ JULIA	♂		1937	Róth Paula
RÉTI BENJÁMIN	♂		1894	Shőn Regina
RÉTI EMIL			1919	Bendel Terézia
ROSENBERG BENŐ	♂		1879	Markovits Fáni
ROSENBERG BENŐNÉ	♂	Weisz Flóra	1887	Klein Berta
ROSENBERG ENDRÉNÉ	♂	Hercz Sára	1912	Gács Mária
ROSENBERG ERNŐ	♂		1906	Kohn Julianna
ROSENBERG ERNŐNÉ	♂	Haász Ilona	1907	Kohn Emilia
ROSENBERG ISTVÁN	♂		1930	Haász Ilona
ROSENBERG PÁL	♂		1931	Haász Ilona
ROSENBERG FERENC			1898	Beszberg Záli
ROSENBERG FERENCNÉ	♂	Friedmann Sarolta	1904	Fried Johanna
ROSENBERG HILDA	♂		1930	Friedmann Sarolta
ROSENBERG IVÁN	♂		1936	Friedmann Sarolta
ROSENBERG MÁRIA	♂		1938	Friedmann Sarolta
ROSENBERG IGNÁC	♂		1877	Markovits Fáni
ROSENBERG IGNÁCNÉ	♂	Fenákel Hermin	1879	Kohn Mária
ROSENBERG LÁSZLÓ	♂		1914	Kohn Julianna
ROSENFELD HERMANNÉ	♂	Desberg Sarolta	1880	Brüll Róza
ROSENFELD IGNÁC	♂		1890	Gutfreind Hani

NYUL ÉVA			1929	Schafer Margit
NYUL SÁNDOR			1936	Schafer Margit
NYÚL LÁSZLÓ			1924	Hercz Rózsi
ÖHLMACHER MARI			1851	Neumann Zsófi
PÁL SÁMUEL			1891	Friedmann Eszter
PÁL SÁMUELNÉ		Öhlmacher Edit	1896	Katz Róza
PÁL JÓZSEF			1919	Öhlmacher Edit
PÁL LÁSZLÓ			1922	Öhlmacher Edit
PÁL LILLA			1921	Öhlmacher Edit
PASZTERNÁK DEZSŐ			1894	Meth Róza
PÁSZTOR PÁLNÉ dr.		Kepes Erzsi	1922	Asztalos Piroska
PERLESZ HANNI			1880	Herskovits Fáni
PERLMANN HERMANN			1900	Mandelbaum Berta
PERLMANN HERMANNÉ		Fisch Erzsébet	1903	Reiner Lina
PERLMANN ANNA M.			1938	Fisch Erzsébet
PERLMANN PÁL			1934	Fisch Erzsébet
PERLMANN MIRJAM			1899	Fisch Erzsébet
POLLÁK SÁNDOR				
POLITZER MIKLÓS			1929	Reiner Róza
POLITZER MIKLÓSNÉ		Steiner Ilona	1903	Rosinger Záli
POLITZER ANNA			1934	Steiner Ilona
POLITZER TAMÁS			1929	Steiner Ilona
RÁCZ IMRE			1898	Beszberg Sarolta
RÁCZ IMRÉNÉ		Weisz Eulália	1900	Weisz Róza
RÁCZ GYÖRGY			1926	Weisz Eulália
RÁCZ ÉVA			1923	Weisz Eulália
RÁCZ FERENCNÉ		Schreier Etel	1891	Schwartz Maria
RÁCZ SÁNDOR			1916	Schreier Etel
RÁCZ ILONA			1925	Schreier Etel
RÁCZ ISTVÁN			1922	Schreier Etel
RÁTZ MIKLÓS			1909	Grünwald Berta
RÁTZ MIKLÓSNÉ		Lefkovits Margit	1910	Grósz Mária
RÁTZ ÉVA			1935	Lefkovits Margit
RATICS BÉLA			1903	Imre Hani
REICH JÓZSEF			1893	Grósz Fánni
REICH JÓZSEFNÉ		Kacender Eszter	1895	Róth Fáni

MOSKOVITS JÓZSEF			1895	Eisents Etel
MOSKOVITS JÓZSEFNÉ		Haás Szerén	1900	Fohn Emilia
MOSKOVITS LAJOS			1923	Haás Szerén
MOSKOVITS ERNŐ			1927	Haás Szerén
MOSKOVITS ERZSÉBET			1925	Haas Szerén
MOSKOVITS KATALIN			1931	
MOSKOVITS JÓNÁSNÉ			1882	
MÜLLER ÁRON			1887	Rottbann N.
MÜLLER ÁRONNÉ		Freimann Róza	1887	Weisz Hani
MÜLLER SÁNDOR			1901	Freimann Róza
MÜLLER SÁNDORNÉ		Iczkovits Regina	1906	Iczkovits Frida
MÜLLER ZOLTÁN			1928	Iczkovits Regina
MÜLLER FRIDA			1934	Iczkovits Regina
MÜLLER KÁROLY			1932	Iczkovits Regina
MÜLLER LÁSZLÓ			1937	Iczkovits Regina
NAGY FERENCNÉ		Herskovits Eszter	1865	Farkas Borbála
NAGY MÁRTON			1893	Reich Hermin
NAGY MÁRTONNÉ		Grósz Erzsébet	1895	Berger Berta
NAGY PÉTER			1927	Grósz Erzsébet
NASITZ ERZSÉBET			1917	Krausz Fáni
NEMES ISTVÁN dr.			1904	Kohn Sarolta
NEMES ISTVÁNNÉ		Feldmann Klára	1910	Weisz Anna
NEMES GÁBOR			1935	Feldmann Klára
NEUMANN GYULA			1904	Mussbaum Mária
NEUMANN GYULÁNÉ		Asztalos Klára	1913	Dióssy Mária
NEUMANN GÁBOR			1935	Asztalos Klára
NÜRNBERGER HERMANN			1863	Grünberger Hanni
NÜRNBERGER HERMANNÉ			1869	Lázár Ágnes
NYUL GÁBORNÉ		Kohn Berta	1866	Lusteiner Róza
NYUL MIKSA			1894	Kohn Berta
NYUL LAJOS			1898	Kohn Berta
NYUL SÁNDOR			1901	Kohn Berta
NYUL DEZSŐ			1889	Kohn Berta
NYUL IGNÁC			1898	Herskovits Mária
NYUL IGNÁCNÉ		Schafer Margit	1905	Schwartz Zseni
NYUL LÁSZLÓ			1928	Schafer Margit

LŐCSEI ANDRÁS				
LŐCSEI ANDRÁSNÉ		Adler Olga	1903	Rosenbaum Etel
LUKÁCS JÓZSEF			1894	Kander Berta
LUKÁCS JÓZSEFNÉ		Fenákel Frida	1893	Kohn Mária
MAGYAR DEZSŐNÉ		Székely Erzsébet	1899	Adler Katalin
MANDEL SÁNDORNÉ		Liebstein Éva	1902	Rosensámen Lina
MANDEL LIVIA			1928	Liebstein Éva
MANDELBAUM IGNÁC			1902	Grosz Berta
MANDELBAUM IGNÁCNÉ		Schönberger Berta	1905	Klein Gizella
MANDELBAUM SÁNDOR			1925	Schönberger Berta
MANDELBAUM ERZSÉBET			1929	Rosensámen Lina
MARKFELD ERNŐ			1900	Altmann Julia
MARKFELD ERNŐNÉ		Rosenfeld Rózsi	1908	Desterg Sarolta
MARKFELD ZSUZSA			1934	Rosenfeld Rózsi
MARKFLED ERZSÉBET			1930	Rosenfeld Rózsi
MARKOVITS MÁRTON			1895	Reich Fáni
MARKOVITS MÁRTONNÉ		Lőwi Hermin	1896	Ürnstein Eszter
MARKOVITS BELLA			1924	Lőwi Hermin
MARKOVITS ERNŐ			1927	Lőwi Hermin
MARKOVITS ÉVA			1929	Lőwi Hermin
MARKOVITS JENŐ			1922	Lőwi Hermin
MARKOVITS MIKLÓS			1931	Lőwi Hermin
MARMELSTEIN MÁRTONNÉ		Weisz Fánni	1874	Rostchild Hani
MARMORSTEIN HERMANNÉ		Kepes Sarolta		
MEISNER ADOLF			1911	Fried Jetti
MEISNER ADOLFNÉ		Ganzfried Rózsi	1911	Beirmann Regina
MEISNER ÁGNES			1943	Ganzfried Rózsi
MEISNER MAGDA			1938	Ganzfried Rózsi
MEISNER TAMÁS			1943	Ganzfried Rózsi
MEZEI ÁRON			1882	Ritter Róza
MEZEI ÁRONNÉ		Schwartz Teréz	1890	Braun Lina
MEZEI DEZSŐ			1922	Schwartz Teréz
MEZEI ILONA			1924	Schwartz Teréz
MEZEI LAJOS			1884	Kepes Teréz
MEZEI LAJOSNÉ		Kohn Emilia	1889	Weiszmaus Emilia
MEZEI OLGA			1917	Kohn Emilia

KREIZLER MÓRNÉ		Fischer Frida	1888	Rosenfeld Fáni
KREIZLER SÁNDOR			1915	Fischler Frida
KUNOSI MIHÁLYNÉ		Rosenthal Ilka	1872	Schwartz Sára
KURC MÓRNÉ		Steiner Gizella	1890	Rozenberg Záli
KURC VILMOS			1914	Steiner Gizella
KURCZ BÉLA			1936	Ferenczi Mária
LAUFER GYÖRGY			1926	Friedmann Amália
LEFKOVITS ARTUR			1891	Grósz Mariska
LEFKOVITS ARTURNÉ		Datner Róza	1892	Rosenberg Tini
LEFKOVITS SZERÉNA			1892	Grósz Mária
LEFKOVITS GIZELLA			1896	Grósz Mária
LEFKOVITS MARGIT			1893	Grósz Záli
LEFKOVITS MÓRNÉ		Grósz Záli	1859	Farkas Lina
LEFKOVITS VILMOS			1877	Grósz Záli
LEFKOVITS JAKAB				
LEFKOVITS VERA				
LEFKOVITS BÉLA			1912	
LEITNER LIVIA			1935	Gleichmann Margit
LEITNER TIBOR			1932	Gleichmann Margit
LESZAUER IMRÉNÉ		Nyul Margit	1905	Kohn Berta
LICHTMAN ROZÁLIA			1925	Weisz Ida
LINDENFELD MIKSA			1907	Blum Szeréna
LINDENFELD MIKSÁNÉ		Stark Ilona	1908	Engel Berta
LINDENFELD ÁKOS			1936	Stark Ilona
LINDENFELD JUDIT			1939	Stark Ilona
LINDENFELD KATALIN			1921	Gyémánt Szeréna
LIEBSTEIN SÁNDOR			1916	Heller Fáni
LIEBSTEIN KLÁRI			1915	Heller Fáni
LIEBSTEIN JENŐ			1918	Heller Fáni
LIEBSTEIN LAJOSNÉ		Fusch Margit	1895	Reichmann Fáni
LIEBSTEIN JUDIT			1924	Fusch Margit
LOVÁSZ LAJOS			1898	Fenákel Hermin
LOVÁSZ LAJOSNÉ		Gutmann Sarolta	1909	Lefkovits Katalin
LOVÁSZ PÉTER			1941	Gutmann Sarolta
LÖB ENDRÉNÉ		Vircbaum Fánni	1874	Braun Fáni
LÖB SÁNDOR			1906	Vircbaum Fánno

KOHN HERMANN			1934	Singer Paula
KOHN ANDOR			1937	Singer Paula
KOHN FERENC			1939	Singer Paula
KOHN SÁNDOR			1940	Singer Paula
KOHN ERNŐ			1910	Klein Márta
KOHN ERNŐNÉ		Asztalos Piroska	1920	Neumann Etelka
KOHN ANNA			1937	Horovitz Ida
KOHN PÁL			1936	Horovitz Ida
KOHN PIROSKA			1924	Horovitz Ida
KOHN ETELKA			1922	Horovitz Ida
KOHN LAJOSNÉ		Horovitz Borbála	1870	Klein Hani
KOHN LAJOS			1866	Reiner Hani
KOHN MÓR			1892	Horovitz Borbála
KOHN JENŐ			1898	Grósz Borbála
KOHN JENŐNÉ		Lőw Margit	1900	Grósz Katalin
KOHN ZSÓFI			1928	Lőw Margit
KOHN GYÖRGY			1930	Lőw Margit
KOHN SÁMUEL			1869	Glück Hani
KOHN SÁMUELNÉ		Weisz Hermina	1882	Schwartz Regina
KOHN ADÉL			1911	Weisz Hermina
KOHN ELLA			1909	Weisz Hermina
KOHN ÉVA			1922	Weisz Hermina
KOHN FLÓRA (LOLA)			1919	Weisz Hermina
KOHN LÁSZLÓ			1919	Weisz Hermina
KOHN IMRE			1907	Weisz Hermina
KOHN MAGDA			1917	Weisz Hermina
KOHN OTTÓ			1922	Weisz Hermina
KOHUT ARTURNÉ		Hoffmann Frida	1888	Weisz Teréz
KONRÁD ÉVA			1930	Klein Róza
KONRÁD GYÖRGY			1933	Klein Róza
KONRÁD JÓZSEF			1897	Gottfried Lina
KONRÁD JÓZSEFNÉ		Klein Róza	1905	Grósz Vilma
KORMOS LAJOS			1896	Steinberger Hermin
KORMOS LAJOSNÉ		Braun Erzsébet	1907	Beck Margit
KORMOS GÁBOR			1935	Braun Erzsébet
KREIZLER MÓR			1885	Weltman Eszter

KLEIN ZSÓFI	🕯		1930	Stein Ilona
KLEIN SÁMUEL			1867	Marmorstein Erzsi
KLEIN JAKAB			1863	Lichtenstein Golde
KLEIN JENŐ			1914	Schwartz Cecilia
KLEIN JENŐNÉ	🕯	Rosenberg Erzsi	1915	Kohn Julianna
KLEIN IGNÁCZNÉ			1899	Róth Lenni
KLEIN KÁLMÁN			1910	Hagymási Emilia
KLEIN KÁLMÁNNÉ		Schner Ilona	1915	Bernstein Szeréna
KLEIN LIVIA			1925	Schiff Gizella
KLEIN MÁRIA			1918	Deutsch Malvin
KLEIN MÓR			1905	Glück Leona
KLEIN MÓRNÉ		Schlésinger Zelma	1910	Friedmann Berta
KLEIN GYÖRGY			1937	Schlésinger Zelma
KLEIN SOMA			1939	Schlésinger Zelma
KLEIN SÁNDOR			1933	Sclhésinger Hajnal
KLEIN TIBOR			1932	Schlézinger Hajnal
KLEIN RENÓ			1934	Ungár Blanka
KLEIN RÓZSI			1889	Klein Fáni
KLEIN JÓZSEFNÉ	🕯	Farkas Erzsébet		
KLEIN ZOLTÁN	🕯			Farkas Erzsébet
KLEIN KATI	🕯			Farkas Erzsébet
KLEINMANN TAMÁS			1942	Rosenberg Erzsi
KLEINMANN JENŐNÉ		Rosenberg Erzsi		
KOHN ÁBRAHÁMNÉ		Grünberger Róza	1859	Deusch Éva
KOHN ALBERT			1898	Schiff Záli
KOHN ALBERTNÉ		Grünfeld Ilona	1906	Biermann Regina
KOHN ANDOR			1927	Grünfeld Ilona
KOHN ÉVA			1930	Grünfeld Ilona
KOHN ERVIN			1932	Grünfeld Ilona
KOHN BÉLA			1894	Schiff Záli
KOHN BÉLÁNÉ		Singer Paula	1901	Singer Hani
KOHN IGNÁC			1923	Singer Paula
KOHN MÓR			1925	Singer Paula
KOHN ALADÁR			1930	Singer Paula
KOHN JENŐ			1932	Singer Paula
KOHN MIKSA			1933	Singer Paula

KENYERES ZSIGMOND			1910	Bleier Adél
KENYERES ZSIGMONDNÉ		Markovits Margit	1912	Blieber Gizella
KENYERES ISTVÁN			1940	Markovits Margit
KENYERES JUDIT			1942	Markovits Margit
KEPES ALBERTNÉ		Farkas Eszter	1864	Farkas Csévi
KEPES LAJOS			1890	Farkas Eszter
KEPES LAJOSNÉ		Asztalos Piroska	1900	Fried Eszter
KEPES ERI				
KEPES IMRE			1911	Friedmann Rózsi
KEPES IMRÉNÉ		Kahán Rózsi	1916	Gruber Leni
KEPES JÓZSEF			1897	Farkas Eszter
KEPES JÓZSEFNÉ		Klein Anna	1899	Kupfer Borbála
KEPES JAKAB			1885	Farkas Eszter
KEPES JAKABNÉ		Friedmann Rózsi	1891	Winter Lotti
KEPES VERA			1942	ismeretlen
KERTÉSZ JENŐNÉ				
KERTÉSZ ZSÓFIA				
KERTÉSZ GYÖRGY				
KLEIN ÁBRAHÁMNÉ		Schwimmer Teréz	1876	Kornfeld Amália
KLEIN ÁRMIN			1894	Groszmann Róza
KLEIN ÁRMINNÉ		Schiff Gizella	1901	Fohn Eszter
KLEIN GYULÁNÉ		Glück Leona	1871	Weisz Rózsi
KLEIN BÉLA			1911	Glück Leona
KLEIN ERNŐ			1911	Glück Leona
KLEIN IGNÁCZ			1894	Glück Leona
KLEIN IGNÁCZNÉ		Frankfurt Erzsébet	1899	Reich Aranka
KLEIN ERZSÉBET			1900	Glück Leona
KLEIN ERNŐ			1924	Frankfurt Erzsébet
KLEIN ADOLF			1928	Frankfurt Erzsébet
KLEIN JÓZSEF			1930	Frankfurt Erzsébet
KLEIN GYULA			1933	Frankfurt Erzsébet
KLEIN BÉLA			1934	Frankfurt Erzsébet
KLEIN MAGDA			1936	Frankfurt Erzsébet
KLEIN ERNŐ			1895	Éliász Rozália
KLEIN ERNŐNÉ		Stein Ilona	1901	Kohn Irma
KLEIN VERA			1932	Stein Ilona

HOFFMANN JÓZSEF			1929	Zommeaschein M.
HOFFMANN RÓZSI			1928	Zommeaschein M.
HOFFMANN BLANKA			1935	Zommeaschein M.
HOFFMANN HERMANN			1939	Zommeaschein M.
HOFFMANN MÁRTON	🕯		1882	Lőwy Teréz
HOFFMANN MÁRTONNÉ	🕯	Feldmann Róza	1888	Koós Záli
HOFFMANN MÁRTONNÉ		Weisz Terézia	1864	Gottfried Jozefa
HOFFMANN SÁNDOR			1885	Wertheimer Eszter
HOFFMANN SÁNDORNÉ		Weisz Szeréna	1885	Herskovits Eszter
HOROVITZ MÓRIC	🕯		1889	Karfunkel Lili
HOROVITZ MÓRICNÉ	🕯	Klein Matild	1897	Kupfer Borbála
HOROVITZ GUSZTÁV			1923	Klein Matild
HOROVITZ SÁNDOR	🕯		1903	Schwartz Regina
HOROVITZ SÁNDORNÉ	🕯	Strauszmann Hajnal	1904	Wiener Szerén
HOROVITZ JÓZSEF	🕯		1931	Strauszmann Hajnal
HOROVITZ FERENC	🕯		1933	Strauszmann Hajnal
HOROVITZ JUDIT	🕯		1939	Strauszmann Hajnal
HOROVITZ JÓZSEF			1878	Klein Hani
HOROWITZ JÓZSEFNÉ		Schwimmer Fáni	1881	Kornfeld Amália
ILYOVITS ILLÉS	🕯			Sajovits Frida
ILYOVITS ILLÉSNÉ	🕯	Reich Olga	1909	Steiner Gizella
ILYOVICS LÁSZLÓ	🕯		1931	Reich Olga
ILYOVITS ÁGNES	🕯		1940	Reich Olga
ILYOVITS ÉVA	🕯		1933	Reich Olga
ILYOVICS HERMANN	🕯		1881	Herskovits Citja
IZRAEL IRÉN			1879	Frenkel Amália
KAMMEL PÉTERNÉ	🕯	Rosental Róza	1866	Schwartz Sára
KARDOS ÁRMINNÉ	🕯	Beck Irén	1879	Bleyer Róza
KARDOS JENŐ dr.	🕯		1897	Beck Irén
KARDOS JENŐNÉ dr.	🕯	Fleiner Margit	1907	Fleiner Janka
KARDOS TAMÁS	🕯		1929	Fleiner Margit
KATZ FÜLÖPNÉ	🕯	Hidvéger Márta	1869	Wertheimer Lina
KENYERES ARTUR	🕯		1867	Rosinger Regina
KENYERES ARTURNÉ	🕯	Bleier Adél	1878	Ekstein Berta
KENYERES JÓZSEF	🕯		1908	Bleier Adél
KENYERES SÁNDOR			1918	Bleier Adél

GRÜNFELD SÁNDOR			1925	Reich Etelka
GRÜNWALD IGNÁC			1889	Grünfeld Záli
GRÜNWALD IGNÁCNÉ		Schwartz Janka	1895	Blumgrund Teréz
GRÜNWALD MAGDA			1926	Schwartz Janka
GRÜNWALD KLÁRA			1931	Schwartz Janka
GRÜNWALD ÉVA			1933	Schwartz Janka
GUTTMAN ISTVÁN			1929	Schaffer Olga
HAÁS JÓZSEFNÉ		Kohn Emilia	1872	Fried Katalin
HAÁS SÁNDORNÉ			1918	Reich Etelka
HAÁS ZSUZSANNA			1940	Grünfeld Gizella
HAJDU SÁNDORNÉ		Wallerstein Ella		
HAJDU GYULA				Wallerstein Ella
HAJDU PÉTER				Wallerstein Ella
HAJDU ÁGNES				Wallerstein Ella
HERCZ FARKAS SÁMUEL			1874	Mondschein Eszter
HERCZ FARKAS SÁMUELNÉ		Gács Mária	1882	Klein Záli
HERCZ HELÉN			1907	Gács Mária
HERCZ BÉLA			1913	Gács Mária
HERCZ FERENC			1911	Gács Mária
HERCZ LAJOS			1915	Gács Mária
HERCZ SÁRA			1912	Gács Mária
HERCZ RÓZSI			1903	Gács Mária
HERCZOG GYÖRGY			1912	Engel Antónia
HERCZOG GYÖRGYNÉ		Schwimmer Klára	1921	Glück Sarolta
HERSKOVITS GYÖRGY			1939	Hoffmann Aurélia
HERSKOVITS PÉTER			1914	Spitzer Margit
HERSKOVITS PÉTERNÉ		Hoffmann Aurélia	1913	Rosenberg Liebe
HERSKOVITS TIBOR			1940	Hoffmann Aurélia
HERTZ MARGIT			1927	Steiner Dincsi
HIRSCHMANN ARANKA		Bechnitz Etel	1859	Schaver Fáni
HIRSCHMANN MÁRIA			1895	Bechnitz Etel
HOFFMANN MÁRKUS			1876	Klein Lina
HOFFMANN MÁRKUSNÉ		Rosenberg Liebe	1881	Lichtenstein Rézi
HOFFMANN ADOLF			1923	Rosenberg Liebe
HOFFMANN HELÉNA			1916	Rosenberg Liebe
HOFFMANN RÓZSI			1920	Rosenberg Liebe

GROSZHÁBER ISTVÁNNÉ		Farkas Margit	1890	Altmann Mária
GRÓSZ FERENC			1905	Grósz Regina
GRÓSZ FERENCNÉ		Rosenfeld Margit	1909	Lőwinger Záli
GRÓSZ KLÁRA			1934	Rosenfeld Margit
GRÓSZ ERVIN			1936	Rosenfeld Margit
GRÓSZ LIVIA			1940	Rosenfeld Margit
GRÓSZ MAGDA			1937	Rosenfeld Margit
GRÓSZ EDIT			1942	Rosenfeld Margit
GRÓSZ ENDRE			1944	Rosenfeld Margit
GRÓSZ HERMANNÉ		Rosensamen Berta	1886	Schwartz Hanna
GRÓSZ ANDOR			1910	Rosensamen Berta
GRÓSZ EMÁNUELNÉ		Gleitner Lina	1874	Róth Rózsi
GRÓSZ FERENC			1900	Gleitner Lina
GRÓSZ PIRI			1915	Geitner Lina
GROSZ IBOLYA			1926	Weisz Piroska
GRÓSZ IGNÁC dr.			1864	Kenyeres Rózália
GRÓSZ IGNÁCNÉ		Imre Lina	1858	Schönberger Pepi
GRÓSZ JÓZSEF			1895	Schwartz Fáni
GRÓSZ JÓZSEFNÉ		Friedmann Valéria	1905	Bimet Regina
GRÓSZ IVÁN			1944	Friedmann Valéria
GRÓSZ KÁLMÁN			1914	Geitner Lina
GRÓSZ KÁLMÁNNÉ		Freiberger Klára		Krausz Aranka
GRÓSZ LAJOS			1901	Weinberger Rozál
GRÓSZ LAJOSNÉ		Weisz Piroska	1905	Katz Irma
GRÓSZ LAJOSNÉ		Grósz Regina	1872	Grósz Róza
GRÓSZ SZERÉNA			1917	Grósz Regina
GRÓSZ ZSIGMONDNÉ				
GRÜNBAUM ANDORNÉ		Spitz Erzsébet	1917	Rosensámen Sáli
GRÜNBAUM LILI			1913	Schőn Szerén
GRÜNBAUM MÁRTONNÉ				
GRÜNBAUM JÓZSEF				
GRÜNFELD SÁMUEL			1883	Braun Berta
GRÜNFELD SÁMUELNÉ		Reich Etelka	1887	Steiner Róza
GRÜNFELD ELEONORA			1920	Reich Etelka
GRÜNFELD LIVIA			1930	Reich Etelka
GRÜNFELD LÁSZLÓ			1923	Reich Etelka

FÜRST ZSIGMOND			1891	Sahlen Róza
FÜRST ZSIGMONDNÉ		Markovits Fáni	1890	Wiesner Mária
FÜRST ERNŐ			1909	Markovits Fáni
FÜRST ANDOR			1910	Markovits Fáni
FÜRST LÁSZLÓ			1914	Markovits Fáni
FÜRST SÁNDOR			1919	Markovits Fáni
FÜRST SÁNDORNÉ		Feurwerker Gizi	1910	Lőwy Olga
FÜRST IMRE			1931	Feurwerker Gizi
GÁCS JENŐ dr.			1888	Klein Záli
GÁSPÁR ARNOLD				
GÁSPÁR ENDRÉNÉ				
GLÜCK ALBERTNÉ		Gottfried Laura	1876	Nagy Lidia
GLÜCK ÁRMIN			1925	Lővi Hermina
GLÜCK IGNÁCNÉ		Altmann Erzsébet	1892	Fülöp Julianna
GLÜCK OLGA			1922	Altmann Erzsébet
GLÜCK ANNA			1926	Altmann Erzsébet
GLÜCK MÁRTON			1900	Gottfried Laura
GLÜCK MÁRTONNÉ			1900	
GLÜCK MÁRIA			1927	Mann Szeréna
GOLDSTEIN ADOLF			1894	Gelbmann Fáni
GOLDSTEIN ADOLFNÉ		Fenákel Frida	1893	Kohn Mária
GOLDSTEIN EMIL			1919	Fenákel Frida
GOLDSTEIN LAJOS			1912	Fenákel Frida
GOLDSTEIN SÁMUEL			1909	Basch Mária
GOLDSTEIN SÁMUELNÉ		Klein Erzsébet	1910	
GOLDSTEIN SIMON			1879	Klein Julianna
GOLDSTEIN SIMONNÉ		Klein Julianna	1879	Grünfeld Lina
GOLDSTEIN MIKLÓS			1913	Klein Julianna
GOLDSTEIN BÉLA			1934	Klein Eszter
GOTTLIEB BENJAMIN			1889	Jakobovits Fáni
GOTTLIEB BENJAMINNÉ			1895	Schwartz Julia
GOTTLIEB JENŐ			1913	Kraf Eszter
GOTTLIEB JENŐNÉ		Fried Margit	1913	Steiner Josefin
GOTTLIEB JENŐNÉ		Stark Gizella	1914	Engel Betti
GOTTLIEB RÓBERT			1939	Stark Gizella
GRESOVITS ÉVA			1924	Gresovits Gizella

FRENKEL TAMÁS			1937	Grósz Lujza
FRIED ANDOR			1908	Elenbogen Julia
FRIED ANDORNÉ		Feldmann Lidia	1918	Lidenfeld Sarolta
FRIED ANDRÁS PÉTER			1943	Feldmann Lidia
FRIED JULIANNA ÉVA			1938	Feldmann Lidia
FRIED MÓR			1863	Silberstein Ida
FRIED MÓRNÉ		Steiner Jósefin	1880	Silbermann Fáni
FRIED TÓBI			1928	Adler Gittel
FRIEDLANDER CECILIA			1941	Hart Rózsa
FRIEDLANDER HERMANN			1903	Neumann Cili
FRIEDLANDER HERMANNÉ		Hart Rózsi	1905	Margulies Pepi
FRIEDMANN ANTAL			1900	Izrael Irén
FRIEDMANN ANTALNÉ		Ceisler Erzsébet	1904	Markovits Gizella
FRIEDMANN TIBOR			1929	Ceisler Erzsébet
FRIEDMANN ANNA			1931	Ceisler Erzsébet
FRIEDMANN SÁMUEL			1883	Neumann Betti
FRIEDMANN SÁMUELNÉ		Farkas Teréz	1889	Schwartz Teréz
FRIEDMANN RÓZA			1922	Farkas Teréz
FRIEDMANN IZABELLA			1925	Farkas Teréz
FRIEDMANN GYULA			1931	Farkas Teréz
FRIEDMANN IGNÁC			1874	Goldstein Amália
FRIEDMANN IMRE			1905	Feldmann Etel
FRIEDMANN JUDIT			1928	Feldmann Margit
FRIEDMANN ZOLTÁN			1893	Tiegermann Fáni
FRIEDMANN ZOLTÁNNÉ		Feldmann Margit	1896	Fischer Julianna
FRIEDMANN AMÁLIA			1902	Izrael Irén
FRISCH MIKSA			1893	Ungár Róza
FRISCH MIKSÁNÉ		Kohn Gizella	1898	Leichtmann Rella
FRISCH ENDRE			1931	Kohn Gizella
FÜLÖP JÓZSEF			1894	Friedmann Fáni
FÜLÖP JÓZSEFNÉ		Klein Róza	1896	Róth Regina
FÜLÖP ÉVA			1927	Rosenfeld Margit
FÜLÖP ÁGNES			1929	Rosenfeld Margit
FÜLÖP LÁSZLÓ			1932	Klein Róza
FÜLÖP SÁNDOR			1933	Klein Róza
FÜLÖP VERA			1936	Klein Róza

FODOR KATI				
FODOR ISTVÁN				
FODOR LÁSZLÓ				
FRANKEL DÁVID			1903	Winkler Rebeka
FRANKEL DÁVIDNÉ		Blum Mária	1904	Paneth Gizella
FRANKEL SÁRA			1929	Blum Mária
FRANKEL JENŐ			1930	Blum Mária
FRANKEL IRÉN			1931	Blum Mária
FRANKEL LIVIA			1931	Blum Mária
FRANKEL ERNŐ			1932	Blum Mária
FRANKEL FERENC			1943	Blum Mária
FRANKEL SÁMUEL			1902	Kohn Regina
FRANKEL SÁMUELNÉ		Kohn Gizi	1908	Kremmer Magda
FRANKEL EDIT			1930	Kohn Gizi
FRANKEL TIBOR			1933	Kohn Gizi
FRANKEL LÁSZLÓ			1940	Kohn Gizi
FRANKEL FARKASNÉ		Kohn Regina	1875	Adler Fáni
FRANKEL FERENC			1904	Grünbaum Aranka
FRANKEL FERENCNÉ		Grünbaum Malvin	1910	Weisz Helén
FRANKEL MÁRIA			1938	Grünbaum Malvin
FRANKFURT MIKSÁNÉ			1891	Grünwald Záli
FRANKFURT SÁMUEL			1890	Widdel Berta
FRANKFURT SÁMUELNÉ		Rosenfeld Hermina	1898	Steiber Katalin
FRANKFURT ANNA			1923	Rosenfeld Hermina
FRANKFURT ISTVÁN			1925	Rosenfeld Hermina
FRANKFURT GYÖRGY			1930	Rosenfeld Hermina
FRANKFURT LÁSZLÓ			1930	Rosenfeld Hermina
FRANKL BÉLA			1915	Kohn Regina
FRENKEL ERNŐ			1907	Rosenfeld Linka
FRENKEL ERNŐNÉ		Margittai Hanna	1920	Klein Julianna
FRENKEL LILI			1938	Margittai Hanna
FRENKEL MIKLÓS			1941	Margittai Hanna
FRENKEL MÁRTON			1906	Kohn Regina
FRENKEL MÁRTONNÉ		Grósz Lujza	1908	Reinitz Matild
FRENKEL FERENC			1932	Grósz Lujza
FRENKEL JUDIT			1934	Grósz Lujza

FEUERSTEIN JENŐ			1925	Feld Aranka
FEUERSTEIN DOROTTYA			1927	Feld Aranka
FEUERSTEIN MÁRTON			1929	Feld Aranka
FEUERSTEIN LÁSZLÓ			1931	Feld Aranka
FEUERSTEIN GYULA			1932	Feld Aranka
FEUERSTEIN IRÉN			1934	Feld Aranka
FEUERSTEIN ERNŐ			1940	Feld Aranka
FEUERSTEIN VILMOS			1936	Feld Aranka
FEUERSTEIN ILONA			1938	Feld Aranka
FEURWERKER ÁB.-né		Lőwy Olga	1891	Steiner Gizella
FEURWERKER IGNÁC			1912	Lőwy Olga
FEURWERKER JENŐ			1915	Lőwy Olga
FILEP ÉLIÁS			1903	Weisz Hani
FILEP ÉLIÁSNÉ		Baumgarten Adél	1905	Nyul Fáni
FILEP ÉVA JUDIT			1934	Baumgarten Adél
FILEP IMRE			1928	Baumgarten Adél
FILEP TIBOR			1927	Baumgarten Adél
FISCH MIHÁLY			1887	Kohn Berta
FISCH MIHÁLYNÉ		Markovits Laura	1891	Reich Fáni
FISCH FERENC			1920	Markovits Laura
FISCH JÓZSEF			1905	Fisch Róza
FISCH JÓZSEFNÉ		Perlmann Jolán	1905	Mandelbaum Berta
FISCH LÁSZLÓ			1935	Perlmann Jolán
FISCHBEIN LAJOS			1895	Grün Regina
FISCHBEIN LAJOSNÉ		Kohn Helén	1895	Grósz Borbála
FISCHBEIN KATALIN			1924	Kohn Helén
FISCHBEIN ISTVÁN			1926	Kohn Helén
FISCHER MIHÁLYNÉ		Markovits Hermin	1888	Klein Betti
FISCH LÁSZLÓ			1935	Perlmann Jolán
FLAMM SÁNDORNÉ		Fohn Jolán	1890	Stern Matild
FLAMM MARGIT			1915	Kohn Jolán
FLAMM ILONA			1917	Kohn Jolán
FODOR SÁMUEL			1882	Grósz Róza
FODOR SÁMUELNÉ		Gyémánt Róza	1891	Róth Hédi
FODOR SÁNDOR				
FODOR SÁNDORNÉ				

FARKAS SÁNDOR			1908	Glück Mária
FARKAS JÓZSEF			1903	Glück Mária
FARKAS JÓZSEFNÉ		Weisz Magdolna	1913	Meizer Julianna
FARKAS ISTVÁN			1937	Weisz Magdolna
FARKAS GYÖRGY			1941	Weisz Magdolna
FARKAS JENŐ JÁKOB			1896	Róth Sarolta Záli
FARKAS JENŐNÉ		Katz Olga	1897	Frenkel Fáni
FARKAS JÓZSEF			1905	Weinberger Eszter
FARKAS JÓZSEFNÉ		Weinberger Margit	1911	Kohn Etelka
FARKAS GYÖRGY			1943	Weinberger Margit
FARKAS ISTVÁN			1944	Weinberger Margit
FARKAS JÓZSEF			1892	Farkas Julianna
FARKAS JÓZSEFNÉ		Steiner Stefánia	1892	Rosinger Záli
FARKAS KATALIN			1921	Steiner Stefánia
FARKAS MAGDA			1922	Steiner Stefánia
FARKAS MÓRICZ			1873	Steiner Metti
FARKAS MÓRICZNÉ		Winberger Eszter	1879	Schiof Jozefin
FARKAS LÁSZLÓ			1931	Kazt Olga
FARKAS ZÁLI			1866	Kohn Lina
FEKETE ZOLTÁN			1886	Fischer Léni
FEKETE ZOLTÁNNÉ		Kohn Gizella	1892	Stern Matild
FEKETE LIVIA			1916	Kohn Gizella
FEKETE ERZSÉBET			1921	Kohn Gizella
FELDMANN ANTALNÉ		Diósi Julianna	1888	Farkas Róza
FELDMANN ZSUZSANNA			1918	Diósi Julianna
FELDMANN MAGDA			1919	Diósi Julianna
FELDMANN ERNŐ			1897	Cukor Róza
FELDMANN JENŐ			1891	Cukor Róza
FELDMANN FERENC				
FELDMANN IMRE				
FELDMANN JENŐ			1888	Fischer Julia
FELDMANN JENŐNÉ		Lidenfeld Sári	1895	Elefánt Mária
FELDMANN JÓZSEFNÉ dr.		Weisz Anna	1889	Guthlon Franciska
FEUERSTEIN BERNÁT			1895	Kain Hani
FEUERSTEIN BERNÁTNÉ		Feld Aranka	1898	Goldstein Sára
FEUERSTEIN MALVIN			1924	Feld Aranka

DÁVID JÓZSEF			1893	Grün Záli
DÁVID JÓZSEFNÉ		Kepes Margit	1896	Farkas Eszter
DAVIDOVITS MARGIT			1920	Rottenberg Hermin
ÉBER ISTVÁNNÉ dr.		Spernát Erzsébet	1919	Kohn Ilona
ÉBER ZSUZSANNA			1939	Spernát Erzsébet
EISENBERGER LÁSZLÓ			1912	Schwartz Szeréna
EISENBERGER LÁSZLÓNÉ		Schwartz Edit	1923	Klein Karolin
EISENBERGER LAJOS			1886	Popper Regina
EISENBERGER LAJOSNÉ		Kiss Szerén	1886	Roth Mária
EISENBERGER SÁRA			1900	Popper Regina
ELFENBEIN ADOLF			1893	Lichtag Hermina
ELFENBEIN ADOLFNÉ		Dávid Frida	1893	Fenákel Katalin
ELFENBEIN IMRE			1922	Dávid Frida
ELFENBEIN KATALIN			1924	Dávid Frida
ELFENBEIN LÁSZLÓ			1925	Dávid Frida
ERŐS LAJOS dr.			1884	Kulka Róza
ERŐS LAJOSNÉ		Fodor Mariska	1895	G.Nagy Ilona
FARAGÓ ANTAL			1893	Grósz Antónia
FARAGÓ ANTALNÉ			1902	Rosenblüth Kata
FARAGÓ KÁLMÁN				
FARAGÓ KÁLMÁNNÉ		Steiner Anna		
FARAGÓ VIKTOR				
FARAGÓ VIKTORNÉ		Brüll Margit		
FARAGÓ KATI				
FARAGÓ BORBÁLA				
FARAGÓ ZOLTÁN				
FARAGÓ ÁGNES		Lidenfeld Erzsi		
FARKAS ANNA			1927	Katz Olga
FARKAS MÓR MÓZES			1873	Oppenheim Mária
FARKAS ERNŐ			1901	N.Feudrich Etel
FARKAS LÁSZLÓ			1912	N.Feudrich Etel
FARKAS SÁNDOR			1916	N.Feudrich Etel
FARKAS MAGDA			1919	N.Feudrich Etel
FARKAS PIROSKA			1922	N.Feudrich Etel
FARKAS FARKAS			1876	Schwartz Teréz
FARKAS FARKASNÉ		Glück Mária	1880	Krausz Zsuzsanna

BLUM LEÓ			1920	Paneth Gizella
BLUMENFELD ÁBRAHÁM	🕯		1904	Lidenfeld Regina
BLUMENFELD IZIDOR			1901	Fried Ilona
BLUMENFELD IZIDORNÉ		Schönbrunn Szerén	1896	Stark Betti
BLUMENFELD IZIDORNÉ	🕯	Berger Gizella		
BLUMENFELD DÁVID	🕯			
BLUMENFELD ANDOR	🕯			
BLUMENFELD ERNŐ	🕯			
BLUMENFELD JÓZSEF			1906	ismeretlen
BLUMENFELD JÓZSEFNÉ	🕯	Gelberger Teréz	1915	ismeretlen
BLUMENFELD MAGDA	🕯		1940	Gelberger Teréz
BLUMENFELD MILI			1895	Fried Hani
BLUMENFELD RÓZSI			1897	Fried Hani
BOKOR MIKSA			1876	Engel Debora
BOKOR MIKSÁNÉ		Lázár Teréz	1890	Freibauer Katalin
BRACHMANN ISTVÁN	🕯		1902	Lissauer Róza
BRACHMANN ISTVÁNNÉ	🕯	Schaffer Olga	1904	Popper Hermina
BRAUN BÉLÁNÉ		Friedlander Hani	1899	Neumann Cili
BRAUN ADOLF			1876	Klein Mária
BRAUN ADOLFNÉ	🕯	Kohn Hermina	1895	Holhcer Lujza
BRAUN JÓZSEF	🕯		1879	Fenákel Teréz
BRAUN JÓZSEFNÉ	🕯	Beck Margit	1895	Bleier Róza
BRAUN BORBÁLA	🕯		1909	Beck Margit
BRAUN ANDOR	🕯		1931	Weisz Irén
BRAUN EDÉNÉ	🕯	Weisz Paula	1867	Rotschild Hani
BRAUN MIHÁLY			1907	Weisz Paula
BRAUN FERENCNÉ	🕯	Weisz Irén		
BRAUN GYÖRGY	🕯			Weisz Irén
BREUER FERENC			1910	Berkovits Kornélia
BREUER FERENCNÉ		Kováts Bori	1910	Felzner Judit
BREUER ANDRÁS			1938	Kováts Borbála
CSILLAG MÁTYÁSNÉ		Kohn Rebeka	1877	Grünberger Róza
CSILLAG SALAMON		Lévai Eszter	1895	Schwartz Fáni
CSILLAG SALAMONNÉ	🕯	Grósz Blanka	1896	Leiner Mária
DÁVID ALBERT	🕯		1928	Kepes Margit
DÁVID IZRAEL			1920	Kepes Margit

BAUMÖL KLÁRA			1940	Löb Margit
BECK KÁROLYNÉ		Bleyer Róza	1857	Schwartz Stefánia
BERGER JENŐ			1892	Grünfeld Karolin
BERGER JENŐNÉ		Schwartz Gizella	1894	Gáts Mária
BERGER JÓZSEF			1897	Fisch Lina
BERGER JÓZSEFNÉ		Klein Eszter	1903	Róth Regina
BERGER IRÉN			1922	Klein Eszter
BERGER KLÁRA			1923	Klein Eszter
BERGER SÁNDOR			1925	Klein Eszter
BERGER MARGIT			1929	Klein Eszter
BERGER LÁSZLÓ			1931	Klein Eszter
BERGER VILMOS			1897	Grünfeld Karolin
BERGER VILMOSNÉ		Schwartz Teréz	1900	Kohn Hermin
BERGER MAGDA			1931	Schwartz Teréz
BERGER ÉVA			1933	Schwartz Teréz
BERGER SÁNDOR			1935	Schwartz Teréz
BERKOVITS ARANKA			1892	Majzeln Záli
BERKOVITS LAJOS			1884	Bermann Regina
BERKOVITS LAJOSNÉ		Guttmann Julia	1896	Klein Berta
BISZTRICZ RÓZA			1927	Berkovits Lenke
BLAU ÉVA			1933	Weinberger Sara
BLAU PÉTER			1898	Lőv Helén
BLAU PÉTERNÉ		Weinberger Sara	1902	Gotner Berta
BLAU LÁSZLÓ			1929	Weinberger Sara
BLAU SZERÉNA			1893	Csillag Mária
BLAU BERTA				Csillag Mária
BLAU JAKAB				Csillag Mária
BLAU JENŐ				Csillag Mária
BLAU REGINA				Csillag Mária
BLAU SÁNDOR				Csillag Mária
BLAU VILMA				Csillag Mária
BLAU ZSIGMOND				Csillag Mária
BLEIER IGNÁCNÉ			1878	Schwartz Amália
BLUM BEN CION BÉLA			1875	Heller Sára Záli
BLUM BEN CION BÉLÁNÉ		Paneth Gizella	1880	Rosenfeld Amália
BLUM KÁROLY			1916	Paneth Gizella

AUSPITZ KÁLMÁNNÉ				
AUSPITZ BELLA				
AUSPITZ SÁNDOR			1891	Grósz Leona
AUSPITZ SÁNDORNÉ		Reich Aranka	1900	Lőwy Relli
AUSPITZ KLÁRA			1927	Reich Aranka
AUSPITZ ANNA			1931	Reich Aranka
AUSPITZ PÁL			1913	Kohn Frida
AUSPITZ PÁLNÉ		Fisch Margit	1912	Waltner Regina
AUSPITZ KATALIN			1921	Spenadel Róza
BACHSCHÜTZ GYÖZŐ			1925	Mandel Etel
BACHSCHÜTZ BÉLA				
BACHSCHÜTZ ESZTER				
BACHSCHÜTZ BELLA				
BÁRMINKA BÉLA			1924	Gombó Janka
BAUER BERNÁTNÉ		Lévai Eszter	1869	Kupfestein Mária
BAUER JENŐ			1906	Kohn Pepi
BAUER JENŐNÉ		Schwartz Julia	1902	Klein Hani
BAUER LÁSZLÓ			1927	Schwartz Julia
BAUER IMRE			1928	Schwartz Julia
BAUER LILI			1930	Schwartz Julia
BAUER IRÉN			1933	Schwartz Julia
BAUER EDIT			1939	Schwartz Julia
BAUER PÁL			1869	Schwartz Julia
BAUER MANÓ			1884	Spielmann Mária
BAUER MANÓNÉ		Lőwi Blanka	1882	Engel Rózsa
BAUER IMRE			1913	Lőwi Blanka
BAUMGARTEN BÉLA			1909	Nyul Fáni
BAUMGARTEN BÉLÁNÉ		Feurwerker Erzsi	1917	Lőwy Olga
BAUMGÁRTEN MÓR			1876	Stein Regina
BAUMGÁRTEN MÓRNÉ		Nyul Fáni	1874	Mózes Sára
BAUMÖL SÁNDOR			1898	Weinberger Hermin
BAUMÖL SÁNDORNÉ		Löb Margit	1905	Witzbaum Hani
BAUMÖL DEZSŐ			1933	Löb Margit
BAUMÖL HANNA			1934	Löb Margit
BAUMÖL ERNŐ			1936	Löb Margit
BAUMÖL MIKLÓS			1939	Löb Margit

Név		Leánykori név	Szül. év	Anyja neve
vészkorszak áldozata				
ADLER BÉLÁNÉ		Rosenbaum Etel	1866	Márkus Mária
ADLER JÓZSEF			1904	Rosenbaum Etel
ADLER ERNŐ			1895	Schwartz Karola
ADLER ERNŐNÉ		Balázs Mária	1897	Fried Hermina
ADLER HEDVIG			1927	Balázs Mária
ADLER LÁSZLÓ			1922	Balázs Mária
ADLER MÁRTONNÉ		Singer Rozália	1856	Gács Katalin
ADLER PÁL			1879	Gács Katalin
ALTMANN IGNÁC			1891	Wollember Cili
ALTMANN IGNÁCNÉ		Herskovits Hermin	1879	Farkas Borbála
ALTMANN LÁSZLÓ			1913	Herskovits Hermin
ALTMANN LÁSZLÓNÉ		Klein Elza	1913	Schwartzkopf Ila
ALTMANN ÉVA			1942	Klein Elza
ALTMANN MÓR			1892	Dávidovits Sarolta
ALTMANN MÓRNÉ		Fodor Margit	1902	Kaufmann Vanda
ALTMANN PÁL			1926	Fodor Margit
ALTMANN IMRE			1924	Fodor Margit
ALTMANN VILMOS			1911	Herskovits Hermin
ALTMANN VILMOSNÉ		Grünfeld Borbála	1911	Reich Etelka
ALTMANN GYÖRGY			1930	Grünfeld Borbála
ASZTALOS BERNÁTNÉ				
ASZTALOS JÓZSEF			1897	Gleitner Eszter
ASZTALOS JÓZSEFNÉ		Katz René	1895	Hidvéger Márta
ASZTALOS ÁGNES			1921	Katz René
ASZTALOS MIHÁLY			1892	Fried Eszter
ASZTALOS MIHÁLYNÉ		Weisz Róza	1899	Schwartz Regina
ASZTALOS BARNABÁS			1916	Weisz Róza
ASZTALOS HERMANN			1891	Fried Eszter
ASZTALOS HERMANNÉ		Neumann Etelka	1897	Engel Regina
ASZTALOS MIKLÓS			1932	Neumann Etelka
AUSPITZ FERENCNÉ		Wertheimer Margit	1904	Wertheimer Margit
AUSPITZ GYÖRGY			1924	Wertheimer Margit
AUSPITZ KÁLMÁN				

NEVEK

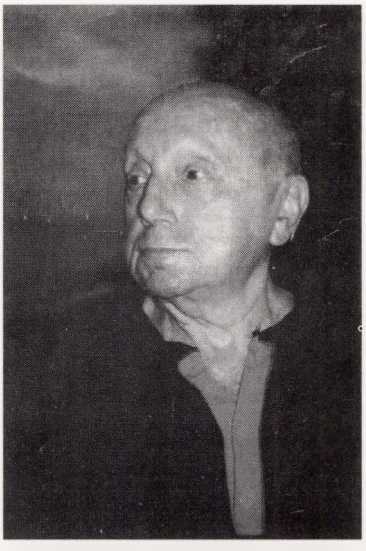
1944. áprilisában a körzeti csendőrkerületek kapták azt a feladatot, hogy összeírjanak minden magyarországi zsidó lakost. Berettyóújfaluból 978 zsidó személyt jegyzett fel a debreceni VI. csendőrkerület. (Az eredeti összeírás másolatából két lapot közzéteszünk.) Kutatásaink során, személyes vagy írásbeli bejelentések alapján fedtük fel azon személyek kilétét, akik 1944 áprilisa előtt hagyták el Berettyóújfalut. Az általunk közétett lista 1051 nevet tartalmaz.

A Ő-al jelölt 654 személy a vészkorszak áldozata.

Emlékük legyen áldott

TARDOS TIBOR
Párizsban élő író

Született Berettyóújfalun, 1918-ban

Édesapja dr. Tardos Henrik (szül. 1889) jó nevű ügyvéd volt Újfalun. Édesanyja Katz Rózsi (szül. 1890). Testvére Tardos Péter zene és dalszövegíró volt. Tibor a debreceni zsidó gimnáziumban érettségizett. Gyógyszerészsegéd dip lomát szerzett a budapesti egyetemen. Később a párizsi Sorbonneon földrajzot és térképészetet tanult. Élete nagyobbik felét Franciaországban töltötte, mint francia nyelvű író. Ma is ott él.
Részt vett a francia ellenállási mozgalomban. 1948-ban visszatért Budapestre. A Szabad Nép szerkesztője lett, kétszer is megkapta a József Attila–díjat.
Rákosi irodalmi ellenzékeként három másik neves zsidó írótársával 1956-ban másfél évre bebörtönözték.

1964-től újra Párizsban él és alkot, elismert francia író. Művei neves párizsi kiadóknál jelentek meg (többek között Gallimard, Le Seuil, Maspero stb.), munkásságát nagy francia lapok méltatták. A francia becsületrend lovagi fokozatával tüntették ki.

1970-ben járt először Izraelben, ahol régen látott berettyóújfalui barátaival is találkozott.
Idézet tőle:

„Ez Natanján történt, pontosabban a Natanja melletti hászid negyedben, Kirját Cánzban. Bementem egy héderbe. Láttam a pajeszos gyerekeket, s egyszer csak elbőgtem magam. Hogy miért? Ha én azt tudnám. Talán azért, mert egyszerre megértettem, hogy a zsidóság örök. Pedig én magam sohasem jártam héderbe. Úgy látszik a zsidóság mélyebben van az emberben, mint ahogy gondolnánk életünk első ötven esztendejében."

Jenő (Jákov) a Moszadhoz került, ahol kivételes tehetsége miatt 1958-ban Ben Gurion is kitüntette, majd 1962-ben megkapta az Izrael Díjat.

Ernő (Salom Danny) szintén a Moszadhoz került. 1952-ben megnősült, majd 1959-ben a Moszad kiküldte Párizsba, ahová feleségével (Sulával) és két lányával (Mika és Méjráv) érkezett, és folytatta a hamis papírok készítését, többek között több száz marokkói zsidó is az ő bravúros munkájának köszönhette alijázását. Párizsban festészettel is foglalkozott, ez volt élete egyik nagy szerelme. 1962-ben a párizsi Modern Művészeti Múzeum által rendezett kiállításon spanyol, francia és marokkói tájképeket mutatott be. Elnyerte a marokkói tájak festőinek a marokkói király által adományozott első díjat, melyet azonban izraeli állampolgársága miatt nem vehetett át. Közben beiratkozott egy művészeti iskolába, ahol vitrázstechnikát tanult.

Amikor Rafi Eitan utasítást kapott Iszer Hareltől Adolf Eichmann elfogatásának előkészítésére, a csoport tagjai között ott volt Salom Danny is. Argentínában megfeszített munkával járult hozzá az Eichmann-akció sikeres kivitelezéséhez. 1963-ban 35 évesen halt meg.

Tibor (Aryeh) szintén a Moszadhoz került. Később fogorvosi diplomát szerzett a tel-avivi egyetemen, majd az Avni Művészeti Intézetben festészet és szobrász szakon végzett. Ezután a Bécsi Akadémián vitrázs művészetet tanult. Az 1200-ban épült eggenburgi Szent Stephan katolikus templom egyik vitrázsát ő készítette, ezzel elnyerte a város Arany Díját, és az osztrák professzori címet. Később az osztrák művészet és tudomány nagykeresztjével tüntették ki. Számos nemzetközi és hazai kiállításon vett részt. Alkotásai megtalálhatók izraeli és külföldi múzeumokban. Ramat Ganban él családjával.

Magda (Jaffa), a negyedik testvér, a katonai szolgálat után férjhez ment, és családjával Tel-Avivban él.
Édesanyjuk, Heléna, 1986-ban halt meg Izraelben.

Maria Grausenburgernek, a család megmentőjének Jeruzsálemben a Jad Vasémban fát ültettek a Világ Igaza fasorban.

SALOM DANNY (WEISZ ERNŐ)
hírszerző, festőművész

Született Berettyóújfalun, 1928. április 22-én
Meghalt Izraelben, 1963. május 21-én

Édesapját, Weisz Kálmánt Bergen-Belsenbe hurcolták, ahol éhen halt. Jenő testvérét, már 1943-ban behívták munkaszolgálatra. Ernő, édesanyjával Helénával, és két testvérével (Tibor és Magda) a debreceni gettóból az Auschwitzba irányított vonatra került. Ez a vonat azonban Kasztner jóvoltából Auschwitz helyett Bécs környékére érkezett. Innen tizenhat évesen megszöktette családját. Egy osztrák parasztasszony, Mária Grausenburger házába kerültek.

Ő bújtatta őket, majd hamis papírokat szerzett számukra Varga névre (mint menekült magyar fasiszták). Később a németek begyűjtötték az összes menekültet az oroszok előli visszavonuláskor. A hadifogolytáborban Ernő útjelző táblákat kezdett festeni, jó kapcsolatba került a tisztekkel, és elérte, hogy szabadon engedjék a családot és menlevelet kapjanak. Ezután visszakerültek Máriához Grafenwörthbe, ott voltak a háború végéig. Onnan visszamentek Debrecenbe, ott találkoztak Jenővel. Majd az egész család (mama és négy gyerek) átmenetileg visszatért Ausztriába, ahol Ernő és Jenő kapcsolatban lépett az Alija Béttel. Igazolványhamisítással kezdték segíteni az angol területről amerikaira menekülő zsidó csoportokat, ahonnan már tovább menekülhettek Palesztina felé. Később csatlakoztak az egyik csoporthoz, és a Mordé Hágetaot hajóval akartak Palesztinába érkezni. Az angolok elfogták a hajót, és Ciprusra száműzték őket, ahol a Palmach ügynökei részére készítettek hamis igazolványokat, ez lehetővé tette számukra a szabad közlekedést. 1948-ban a tábor felszabadulása után érkeztek Izraelbe.

Részlet Szuhai Balázs: Kiadom magam *című könyvéből:*

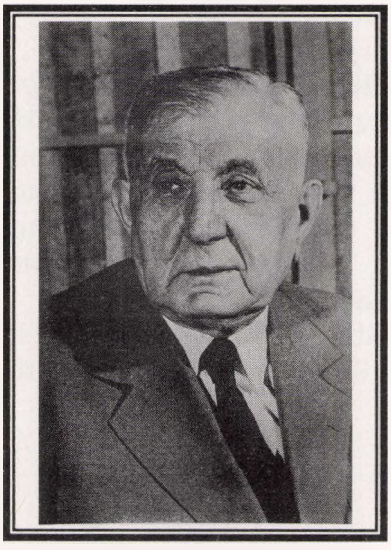
„Hol volt, hol nem volt, volt egyszer egy ember. Ezt az embert mindenki ismerte, mindenki szerette. Nagy ember volt, de élete végéig megmaradt kisembernek. Szerény volt, de nagy lábon élt. Negyvenhetesen. És erre nagyon büszke volt. Emelt fővel viselte lábait. A színpadon szerepeiben mindig bajba került, de a végén mindig ő győzött. És mert Közép-Európában élt és a huszadik században, az életben is gyakran került bajba, de ezt is megúszta. Ezt az embert úgy hívták: Salamon Béla."

Részlet Salamon Béla: Szódásüveg és környéke *című írásából:*

„A hetvenkettedik évemet taposom. Még egészen fiatal voltam, amikor a szüleim már beírattak az iskolába Berettyóújfalun. Szorgalmas gyerek voltam. Nyolc év alatt lerohantam a hat elemit. Már nem emlékszem pontosan, miért tartott ilyen sokáig a hat elemi. Azt hiszem azért, mert túl lelkiismeretes voltam, de az is lehet, hogy voltak jó barátaim, akiknek a kedvéért egy-egy osztályban több időt töltöttem a kelleténél. Sajnos akkor még nem volt foci, ami miatt érdemes lett volna bliccelni az iskolát. De volt laufméta. Tizenkét éves koromban kerültem fel Pestre, ahol szüleim beírattak a polgáriba. Így lettem polgári származású. Nem véletlen, hogy már akkor húzódoztam ettől az iskolától. Azt mondták rólam később, hogy kispolgári vagyok, ami igaz is volt, mert összesen csak egy polgárit jártam. Azt is nehézségekkel. Pedig olyan svunggal indultam, azt hitte az apám, hogy legalább kettő lesz belőle. De nem lett. De azt az egy polgárit mégis elvégeztem, tiszta négyessel. Már akkor! Igaz, hogy nem is hencegtem a négyeseimmel, mint a mai fiatalság az övéivel. Micsoda világ volt akkor, s micsoda négyesek voltak! ”

SALAMON BÉLA
színész, kabaréigazgató

Született Beregrákoson, 1885-ben
Meghalt Budapesten, 1965-ben

Elemi iskolába hatéves korától Berettyóújfaluba járt. Bár szülei a községben éltek, ő tizenkét éves korában Pestre került.
Pályafutását műkedvelőként kezdte, színészi tanulmányokat nem végzett.
1914-től a Royal Orfeum akkori Sörkabaré-jában lépett fel.
Nevét az *Apollo* kabarében játszott *Vonósnégyes* című jelenet tette ismertté 1921-ben.

1923-ban alapította, és Nagy Endrével közösen igazgatta a Teréz körúti színpadot. Játszott a főváros szinte valamennyi kabarészínpadán.

A Vidám Színpadnak megalakulásától (1951) kezdve nyugalomba vonulásáig (1965) tagja volt. Kabarészínészi népszerűségét annak köszönhette, hogy állandó szerepkörében, a félszeg, pesti kisember alakjában, nemcsak e típus sutaságát, hanem – hol epésen, hol érzelmesen megnyilvánuló – jogos indulatát is kifejezésre juttatta.

Több filmben játszott epizódszerepet, napilapok, folyóiratok hasábjain számos krokija, karcolata jelent meg.

Művei: *Hej, színművész* (Bp., 1939), *Szódásüveg és környéke* (Bp., 1964)

onnan is ment nyugdíjba. 1954-ben megszervezte az első „Berettyóújfalu és környéke" mártírjainak megemlékezését (azkaráját). Ezt a társadalmi feladatot központi célul tűzte ki magának, évről évre megtervezte, megszervezte, ezeket a találkozásokat.

Az azkarákat eleinte felváltva a bné-bráki „Agudat Reim" templomban vagy a jeruzsálemi „Pusztulás pincéje" előtti térségen tartották.

1998-ig, betegségéig, fáradhatatlanul munkálkodott az újfaluiak összetartásán, az elpusztultakról való megemlékezésen és az élők segítésén. Negyvenöt éves odaadó munkáját mindenki nagyra becsülte és sok szép, megható köszönőlevélben nyugtázták önzetlen tevékenységét. A rendszeres megemlékezéseknek sajnos évente egyre kevesebb résztvevője volt az elhalálozások miatt.

Az évek során sokan segítettek neki a szervezésekben: Grünwald Cvi Imre, Schner Pál, Altmann László, dr. Berg József és Markovits Jákov.

LIEBSTEIN SÁNDOR (SMUEL)

Született Berettyóújfalun, 1916-ban.

Édesapja Liebstein Lajos terménykereskedő volt. A hitközség egyik oszlopos tagja, a Hevra Kadisa elnöke. Édesanyja Heller Fáni, fiatalon harmincéves korában meghalt. Édesapjuk nevelte a három gyermeket, Klárit (szül. 1915-ben), Sanyit, szül. 1916-ban) és Jenőt, (szül. 1918-ban).

Liebstein Sanyi édesapjával járt a templomba és nagyon fiatalon megtanult kadist mondani.

A gyászév után édesapja újra házasodott Fusch Margittal, és 1924-ben született negyedik gyermeke, Judit, aki 1944-ben elpusztult a halálmenetben.

1939-ben dr. Szilárd ügyvéd révén kapcsolatba került a cionista mozgalommal, és hamarosan egy kis újfalui csoporttal, a cionista szövetség segítségével, Bulgárián keresztül ötödmagával megérkezett Palesztinába. Vele érkezett Asztalos László és felesége Éva (az egyetlen nő a csoportból), Kepes Eri és Dávid Israel. Még ebben az évben csatlakozott hozzájuk öccse, Jenő és Grünwald Imre.

Sajnos kevesen voltak ők, akik megérezték az idő szavát, és idejében otthagyták az apák kitaposott és biztosnak vélt útját.

Palesztinában nehéz körülmények között indult be az élet, de mivel minden akkori bevándorló a semmiből kezdte, így az idealizmus és a cionizmus határozta meg életüket.

Liebstein Sándor 1948-ban házasodott Szász Zsófival, élete hűséges társával. Két gyermekük született, Judit és Joni. Előbb Tivonban éltek, majd Haifára került a család. Először a Blu Bandban, majd a Bank Hapoalimban dolgozott és

kérdezgetett mindenféle embert, érdekelte a település, a város, mint kulturális galaxis, vagy ha tetszik, mint végtelen regény. 1969-ben jelent meg első regénye: *A látogató.* Második regényének közlését 1973-ban elutasították, állásából a politikai rendőrség nyomására elbocsátották, a foglalkozási tilalmat közlési tilalom egészítette ki, mely tilalom tizenhat évig, vagyis 1989-ig érvényben volt. Tagja volt annak a baráti, féllegális hálózatnak, amely demokratikus ellenzéknek is nevezte magát. 1974-ben barátjával és kutatótársával, Szelényi Ivánnal egy társadalomelméleti könyvet írtak, amelynek kéziratát a rendőrség megtalálta, a szerzőket letartóztatta és felajánlotta a kivándorlás lehetőségét. Szelényi ment, Konrád maradt. Ezután többé Magyarországon nem volt állása. 1989-ig regényeit és esszéit Konrád György nyugati kiadóknál jelentette meg. Otthon pedig főként Demszky Gábor földalatti AB kiadójánál. 1988-ig pártnak tagja nem volt, de az Írószövetségnek igen. 1988 őszétől kezdve az akkor megalakult SzDSz Országos Tanácsának tagja. 1989-ben öt könyve jelent meg Budapesten. 1990-ben megválasztották a Nemzetközi PEN elnökének. 1984-ben Herder-díjjal, 1989-ben Kossuth-díjjal, 1991-ben a Német Könyvszakma Békedíjával tüntették ki. Három alkalommal töltött hosszabb időt külföldön, előbb a DAAD Német Akadémiai Csereszolgálat és a Harcoust Brace New York-i könyvkiadó, majd a berlini Wissenschaftskolleg és a New York University ösztöndíjával, illetve a Colorado College vendégtanáraként. A kilencvenes évek elején egyik kezdeményezője volt a magyarországi Demokratikus Chartának. 1997-ben megválasztották a Berlin-Brandenburgi Művészeti Akadémia elnökének

Konrád György regényei: *A látogató, A városalapító, A cinkos, Kerti mulatság, Kőóra, Hagyaték; esszékötetei: Az autonómia kísértése, Antipolitika, Európa köldökén, Az ujjászületés melankóliája, 91-93, Várakozás, Áramló leltár, Útrakészen, Mit tud a leveli béka?*

Konrád György háromszor kötött házasságot, 1955-től 1963-ig Varsa Verával, 1963-1979-ig Lángh Júliával élt. 1984-óta felesége Lakner Judit. Mindhárom felesége bölcsésztanár. Öt gyermeke született, Anna, Miklós, Áron, József és Zsuzsanna.

sem törődünk bele. A családtagok úgy képzelték, hogy ők egyszerre jó magyarok és jó zsidók. Apja generációja érettségizett, a fiú nemzedéke a harmadik, egyetemet végzett, textilmérnök, biológus, vegyész, közgazdász, matematikus és író lett belőlük. A család harmadik nemzedékének tagjai értelmiségiek, kritikus szelleműek, apja ellen sztrájkot szervező baloldali mérnök, partizáncsoportot szervező kicsapott medikus, lázadó humán értelmiségiek. Konrád György középiskolai tanulmányait a debreceni református kollégiumban és a budapesti Madách Gimnáziumban végezte. A gimnáziumban belépett a diákszövetségbe, a szervezetből 1949-ben egy írása miatt kizárták, majd visszavették majd megint kizárták, aztán 1956-ban írtak, hogy visszavennék, nem válaszolt a levélre. Polgári származása és viselkedése miatt az egyetemről is többször kizárták, tanárai pártfogásának köszönheti, hogy végül is 1956-ban levizsgázhatott és magyar szakos középiskolai tanári oklevelet szerzett a budapesti bölcsészkaron. Heteken át egy halva született folyóirat, az *Életképek* munkatársa volt, mely az akkor feléledő kritikai gondolkodás egyik orgánumaként alakult. Az első lapszám 1956. október 23-án jelent volna meg. Aznap tört ki a forradalom. Konrád György a nemzetőrség tagja lett, őrizte az egyetemet, de nem lőtt senkire, fegyverét időnként megsétáltatta, később elásta. A nagy kiáramlás idején, amikor a többiek elmenekültek, Konrád György nem ment velük nyugatra, ő akkor már családosan itthon maradt. Anyanyelvén beszélni és írni itthon, Magyarországon volt számára a legkézenfekvőbb.

A forradalom után három évig állástalan volt, lektorált, fordított, alkalmi munkákból élt, majd 1959-től hét éven át gyermekvédelmi felügyelő volt a budapesti VII. kerületi Tanácsnál. Ahogy akkor mondták: problematikus gyerekekkel és körülöttük problematikus felnőttekkel kellett foglalkoznia. Hét éven át járta a zsúfolt bérházakat, majdnem minden fajta lakót megismert, megtanulta viszonylagosítani, mind a normálist, mind a deviánst. Félállásban Gogol, Turgenyev, Tolsztoj és Dosztojevszkij összegyűjtött műveit szerkesztette, a vastag könyvek bőrkötésben, bibliofil papíron jelentek meg. 1965-től 1973-ig városszociológusként a Városépítési Tudományos és Tervező Intézet munkatársa volt. Nem értett hozzá, de beletanult járta az országot,

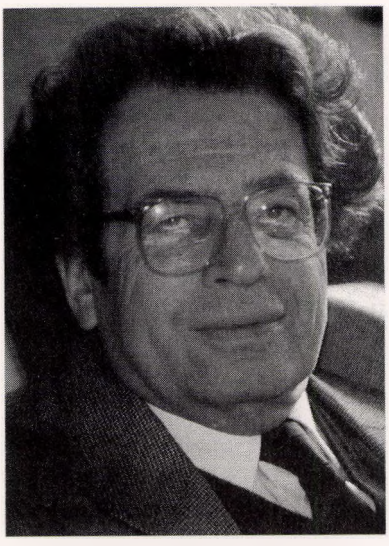
uralkodott háza népén, az asztalnál legalábbis, ahol a segédek és az inasok is a mesterrel együtt ebédeztek. Három lánya született és utánuk egy fiú, Konrád György apja, József. A mester, vagyis a nagyapa, Kohn Ignác, bádogos volt, és embereivel ő gyártotta a környéknek horganyzott vaslemezből a vedret, kannát, teknőt, megbízható kisipari portékát. A nagyapa nem örült, amikor a gyári áru elözönlötte a piacot, kénytelen volt átállni a kereskedelemre, 1878-ban alapított vasüzlete a századfordulón már a legnagyobb volt a környéken. Nagyanyja restelkedett, amikor negyvenhárom éves korában megint teherbe esett. Megszületett apja legkisebb, legkedvesebb leánytestvére, a dédelgetett szép Mariska. Hogy Karolina és Ignác élemedett fővel is szerelmeskedik, ezt akkoriban, úgy látszik, titkolni lett volna illendő.

Még áll mindkettejük ember magasságú fekete gránit sírköve a berettyóújfalui elhagyatott, gyommal benőtt zsidó temetőben, ahová évtizedek óta nem temettek el senkit. Ignác kevéssel túlélte a feleségét, és ezt a megállapítást vésette magyarul a sírkövére: „Boldogságom, büszkeségem voltál." A vaskereskedő apa virilista volt, első adófizető a tizenkétezres nagyközségben, s mint ilyen az úri kaszinónak is tagja, de nem ment el oda sosem.

A szülői házban anyja családja volt a módosabbik, nem is annyira a nagyapa, mint inkább a nagymama gyakorlatias erélye és üzletasszonyi tehetsége révén. Nagyapja inkább könyvolvasó ember, akit talán nem is nagyon érdekeltek a vállalkozások. Tíz évvel nagymama halála után újra nősült. Volt egy igen rátermett veje, s általa a családnak mindenféle üzeme: bútorgyár, bitumen és mészgyár, erdőkitermelő telepek. A család második generációjának tagjai élték a maguk életét a deportálás előtt, magyar zsidó polgárok voltak, kereskedő, gyáros, orvos, bankár, patikus, látszerész. Apja üzletének a jobb oldali utcai ajtófélfájára oda volt ferdén szögezve a mezüze, egy gyöngyházba foglalt pergament tekercs, amelyen kézzel írva a Sema, a péntek esti főima állt: „Halld Izráel, az Úr egyetlen és örökkévaló." Alatta egy fémtáblácska, amely a történelmi Magyarországnak az 1914-es kontúrját mutatta, és ezen belül feketére festve az 1920-as, eredeti területének harminc százalékára csonkított Magyarország azzal a jelszóval: „Nem, nem, soha!" Annak jeléül, hogy ebbe a veszteségbe soha-

KONRÁD GYÖRGY
író

Született Berettyóújfalun, 1933. április 2-án

A magyar állampolgárságú és anyanyelvű, vallását tekintve zsidó család a Bihar megyei Berettyóújfalun élt. Jó gyerekkora volt, barátságos szülői ház, nagy rokonsággal. Felmenői Debrecenben, Miskolcon, Brassóban, Kolozsváron és Nagyváradon éltek, amit, az I. világháborút követő békeszerződés Romániához csatolt, a tengelyhatalmak azonban 1940-ben visszaadtak Magyarországnak.

Öt unokatestvérét 1944-ben Auschwitzban és Mauthausen-ben megölték. Apjának három testvére, anyai ágon két nővére jutott erre a sorsra, egyik anyai nagybátyját a nyilasok az utcán agyonlőtték. Szüleit a Gestapo letartóztatta és Ausztriába deportálta, ők életben maradtak. Az akkor tizenegy éves Konrád György és nővére Éva, valamint két unokafivére budapesti rokonoknál túlélték a háborút, a többi berettyóújfalui zsidó gyereket 1944 júniusában megölték.

Berettyóújfalun a 18. század vége óta laktak zsidók. Az első, aki megtelepedett, Konrád György ükapja, Gottfried Salamon volt, aki kocsmát és szatócsboltot nyitott, és azt örökül hagyta fiára, Gottfried Sámuelre, aki már ötvenholdas gazda is volt, erős, tekintélyes ember, a kocsmában rendet tartott, durva beszédet nem tűrt, de betyárokat is fogadott. Meg van még a képe, erélyes, csontos, napbarnított arcú, szívós férfi kettéágazó szakállal. Hetvennyolc éves korában, özvegyemberként, újra nősült. Még áll a derékig érő, fehérmárvány sírköve, csak héber betűkkel, a berettyóújfalui temetőben. Apai nagyanyja, Gottfried Karolina, mint mondják, kedves, jó humorú, gömbölyded néni volt, keményfejű,

így a jesiva cionista tanítványai kötődtek hozzá, sokszor látogattuk őt a lakásban.

Ezt a keveset tudtam felsorolni a múlt emlékeiből, boldoggá tesz ha soraimmal örömet okozhattam.

Smuel Hakohen Weingarten

KEPES SÁNDOR
bőrkereskedő

Született Berettyóújfalun, 1892-ben

Felesége Weisz Hedvig, házasságukból egy lány született, Edit. A pesti Tompa utcai templomnak volt elnöke.

KEPES LAJOS
fakereskedő, hitközségi elnök

Született Berettyóújfalun, 1895-ben

Középiskoláit Pozsonyban végezte. Később az erdélyi, majd a galíciai fakitermelőknél dolgozott. Az I. világháborút a lugosi 8-as tüzérezred kötelékében harcolta végig. 1919-ben önállósította magát, és feleségül vette Asztalos Piroskát. Házasságukból két leánygyermek született, Margit és Erzsi. A berettyóújfalui hitközség elnöke volt.

KEPES JÓZSEF

Született: Berettyóújfalun, 1897-ben

Iskoláinak elvégzése után, 1913-ban ismereteinek gyarapítása végett másfél évig a frankfurti Süddeutsche Cognacbrennerei cégnél dolgozott. 1917-1918-ban Nagyváradon a 34. tüzérezredben katonáskodott.

1918-ban belépett apja üzletébe.

1921-ben nőül vette Klein Annát, házasságukból egy leány-gyermek született, Boriska.

A Sörkereskedők Országos Szövetségének alelnöke, községi képviselő volt.

KEPES JAKAB
benzin-, petróleum- és olaj nagykereskedő

Született Berettyóújfalun, 1885-ben

Középiskoláit a pozsonyi híres Hatam Szófer jesivájában végezte, és a pozsonyi felső kereskedelmiben érettségizett. 1910-ben feleségül vette Friedmann Rózsit, két fiúk született, Imre és Ernő. Aktív volt a hitközségi életben.

SMUEL HAKOHEN WEINGARTEN
Levele Kepes Cvihez, Kepes Jakab fiához (fordítás héberből)

Tisztelt Kepes Cvi!

Megboldogult apád tanítványa volt a pozsonyi jesivának, abban az időben, amikor én is ott tanultam. Főként a jesiva előadótermében találkoztunk. Pozsonyban – nem mint ma, amikor a tanítványok együtt tanulnak a tanteremben – a diákok szobatársaikkal tanultak a lakásukban. Én a Kapucziner utca 3-ban laktam, apád pedig az 5-ben. A két ház között egy utca vezetett le a Kapucziner utcából, ahol lépcsökön kellett lemenni, ez volt az úgynevezett „széleslépcsők".

A véletlen folytán a szobám ablaka a második emeleten, szemben volt megboldogult apád szobája ablakával, ugyanazon a szinten. Sokszor irigyeltem őt. Nem tudtam oly korán felkelni reggel, és oly későn hazatérni a szobámba, hogy ne világított volna a petróleumlámpa nála, (ki álmodott volna akkor villanyról) és ne a könyv fölé hajolva tanulta volna a Talmudot. Szorgalma csodálatra méltó volt. Ami közös volt még bennünk, hogy a mizrahi cionista mozgalomhoz tartoztunk, amit a jesiva vezetősége ellenzett. Emlékszem bécsi látogatásunkra dr. Herzlnél. Minthogy a jesiva hivatalosan felső rabbiképző volt, így négy középiskola és érettségi vizsga volt kötelező. Hogy ezeket letehessük, a jesiva tanulmányainkon kívül közismereti tárgyakat is tanultunk. Édesapád felső kereskedelmibe járt, én pedig gimnáziumba.

Isten segedelmével én már túl vagyok a 80. éven és már sok mindent elfelejtettem. Dr. Tomasov cionista volt,

A KEPES CSALÁD

bor- és sör nagykereskedők, rum- és likőrgyárosok
Berettyóújfalun

KEPES ALBERT

Született Vértesen, 1851-ben
Meghalt 1927-ben

1893-ban alapította Berettyóújfalun a vármegye egyik legtekintélyesebb szesznagykereskedését.

Olyan kiváló egyéniség volt, hogy a közélet minden rétegéből igyekeztek őt a maguk részére megnyerni. A községi képviselőtestület, valamint a Bihar vármegye Villamossági Részvénytársaságának alapító és igazgatósági tagja volt. Az Iparkamara és a Szesznagykereskedők Egyesületének vezetőségi tagja volt.

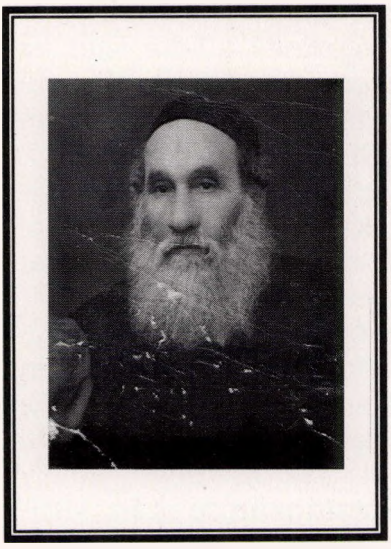
Hitközségi elnök, a Szentegylet vezetőségének egyike.

1883-ban vette feleségül Farkas Esztert, házasságukból nyolc gyermek született, négy fiú és négy lány.
Fiai: Jakab, Sándor, Lajos és József.
Lányai: Sarolta, Matilda, Irma és Margit.

1918-ban maga mellé vette üzletébe fiát, Kepes Józsefet és 1921-ben a Kolozsnagyidában született vejét, Dávid Józsefet.

HOFFMANN MÁRKUS-MORDECHAJ
daján – rabbi

Született Zentán, 1876-ban
Meghalt Bné-Brákban, 1974-ben

Tanulmányait Szatmár németiben Grünwald rabbinál, majd Máramarosszigeten Teitelbaum rabbinál végezte. 1900-ban feleségül vette Rosenberg Liebét. Házasságukból tíz gyermek született, öt fiú és öt lány.

Hajdúhadházán apósának segített a jesiva vezetésében.

1912-ben Berettyóújfalura költöztek, ahol a dajáni (vallási bíró) tisztséget töltötte be 1944-ig.

Nagy tudása és igazságszeretete miatt tiszteletben és szeretetben volt része, úgy neki, mint családjának.
Könyve halála után jelent meg: *Imréi Mordechaj* címmel.

A nagyváradi gettóból Kasztner jóvoltából ő is a „másik" vonatra került, Auschwitz helyett Budapestre, feleségével, két lányával és négy unokájával együtt. Öt gyermeke a vészkorszak áldozata lett.

Ők a pesti gettóban vészelték át a háború utolsó időszakát.

A felszabadulás után visszakerült Berettyóújfaluba, és 1948-ig ő lett a kis létszámú közösség főrabbija.

1948-ban Izraelbe alijáztak. Bné-Brákban élt szerető családja körében és mint rabbi tevékenykedett. (huszonhét unokája volt).

1974-ben halt meg.

EMLÉKE LEGYEN ÁLDOTT

tak. A családnak saját hizlaldája és vágóhídja volt. (A hizlalda óriási területen még 1990-ben is működött a Dózsa György Termelőszövetkezet tulajdonában.) Az elsőszülött fiút, Hercz Ferencet, kiváló szakmai képességeiért az Ipartestület 1928-ban díszoklevéllel tüntette ki. A második fiú Hercz Béla, és a legkisebb fiú, Hercz Lajos, is a húsüzemben dolgozott. Bélának később saját hentesáru üzlete lett. Hercz Farkas az egész megyére kiterjedő állat-felvásárlással is foglalkozott, az állatokat különféle cégeknek küldte szét az országban és külföldre is. Az évek során így igen jómódú emberekké váltak. Béla, a középső fiú, közszeretetnek örvendő tagja volt a berettyóújfalui BUSE futballcsapatnak.

A zsidótörvények sok fájdalmat és gondot okoztak ennek a családnak is. Hercz Farkast Kistarcsára vitték, ahol kegyetlenül megverték, és azzal a feltétellel engedték haza, hogy minden értéktárgyát, készpénzét adja át a hatóságoknak. A három Hercz fiúból Hercz Lajos és Ferenc 1942-ben munkaszolgálatra vonult be. Ukrajnába vitték őket, ahonnan soha többé nem tértek vissza. Hercz Béla megjárva a dachaui és buchenwaldi haláltáborokat, 1945-ben tért haza Újfaluba. Nővérével, Rózsival újraindították az üzletet, amely az államosításig prosperált. Béla, házasságkötése után, kisfiával és feleségével 1956-ban Izraelbe ment.

A család többi tagja, Hercz Farkasné (szül. Gács Mária) és a két lány Hercz Sárika és Hercz Helén a nagyváradi gettóból kerültek Auschwitzba, ahonnan soha többé nem tértek vissza. Hercz Rózsit férjével, a textilkereskedő Reiner Aladárral és három gyermekükkel kunhegyesi otthonukból a szolnoki gettóba vitték. Onnan Ausztriába, majd a mauthauseni és günskircheni koncentrációs táborba deportálták őket. Reiner Aladár a günskircheni táborban halt meg flekktífuszban.

Első házasságából származó fia, Nyúl László ugyan túlélte a vészkorszakot, de rövid idővel később tragikus körülmények között elhunyt. Hercz Rózsi két lányával Reiner Katalinnal és Reiner Teréziával életben maradt, ő Izraelben halt meg 1979-ben hosszú betegség után. Reiner Katalin Izraelben férjhez ment Schwartz Istvánhoz, ma is ott él özvegyként, nővére, Terézia (dr. Lukács Sándorné) pedig Pesten.

HERCZ FARKAS
hentes és mészáros

Született Berettyóújfalun, 1874-ben
Meghalt Auschwitzban, 1944-ben

Édesapja Hercz Jákov (szül. 1840) és édesanyja Monschein Eszter Derecskéről érkeztek Berettyóújfalura.

Nagyapja Hercz Izidor (szül. 1810) Derecskén volt árendás.

Hercz Farkas fiatalon kitanulta a hentes és mészáros mesterséget. 1892-ben már felszabadulva Budapesten és Berettyóújfalun a szakmájában dolgozott. 1899-ben önállósította magát. 1901-ben házasodott, felesége, Gács Mária (szül. Berettyóújfalu, 1882). Hat gyermekük született. Az I. világháborúban a III. honvéd gyalogezred kötelékében küzdött a szerb-olasz-orosz fronton. 1918-ban tért haza, felesége ez idő alatt felvirágoztatta húsüzletüket, a főutcán (Kossuth utca 1.), a vármegye házával szemben álló boltot. Az akkoriban igen modernnek számító, a legkorszerűbb berendezésekkel működő üzlet az egész vármegye büszkesége volt – az államosításig. Húsfeldolgozó üzemét Hoffer Schrantz-féle két és fél lóerős dinamóval szerelte fel. Három segéddel dolgozott.

Hercz Farkas, modern szemléletű zsidó emberként a Berettyóújfalui Hitközség oszlopos tagja volt. Gyermekeit zsidó szellemben, jó polgároknak nevelte. A kiváló egyéniségű, szociálisan érzékeny gondolkodású ember dolgozóinak jó munkafeltételeket biztosított. Azon zsidók közé tartozott, akik Berettyóújfalu fejlődését elősegítették. Az Ipartestületnél elöljárósági tisztséget töltött be. Hosszabb ideig volt pénztáros a községi képviselőtestületben és a Tiszántúli Hentes-szövetség állandó tagja volt. Nemcsak az iparában, hanem a közélelmezés terén is elévülhetetlen érdemei vol-

Számos értekezést publikált a nemzetközi jog területén héberül, angolul és németül. 1973 és 1978 között a Héber Enciklopédia jogi szócikkeinek szerkesztője volt.

Tevékenysége elismeréséül a Yeshiva Universitiy díszdoktorává avatták.

Jeruzsálemben él.

BLUM MENÁHEM AMRAM

Született 1933-ban

1945-ben alijázott, testvérével együtt. A Jeruzsálemi Héber Egyetemen szerzett jogi diplomát. A Népjóléti Minisztérium jogi tanácsadójaként dr. Joszef Burg és Mikháél Hazáni miniszterek munkáját segítette. Számos fontos törvényjavaslat megfogalmazását kezdeményezte és készítette elő, köztük a Menhelyek felügyeletének és a Rászorulók védelmének törvényét.

1973-tól 1994-ben történt nyugdíjba vonulásáig az Igazságügyi Minisztériumban tevékenykedett, mint az eltűnt személyek vagyon, valamint a csődbe ment vállalatok és személyek gondnokaként.

Beosztásánál fogva több törvénymódosítást és törvényjavaslatot kezdeményezett és fogalmazott meg, köztük az Eltűnt személyek vagyona gondnokának feladatait szabályozó törvényt, az Örökösödési törvényt és az Elmebetegek védelmére vonatkozó törvényt.

A csődbe ment vállalatok és személyek gondnokaként az El Al Légitársaság és az Israel Alliance Hajózási Vállalat ideiglenes vagyonfelügyelői feladatát is ellátta.

BLUM LEA

Szociális dolgozóként idősekkel és holocaust túlélőkkel foglalkozott. Férje Izidor Witman, a Bezek telefonvállalat egyik főmérnöke és igazgatója.

Lea 2000-ben hosszú betegség után hunyt el.

BLUM JOSZEF DOV

1940-től a budapesti Joint iroda vezetője volt, és tevékenyen segítette az európai zsidóság menekülését. Többek között sikeresen megszervezte gyermekek egy csoportjának kimenekítését Magyarországról, akik Törökországon és Szírián keresztül jutottak el vonattal Izraelbe. E két vonaton több mint hatszáz gyermek menekült meg a biztos haláltól. 1940-ig Pozsonyban élt, ahol a zsidó érdekeltségű bank kölcsönügyeinek igazgatójaként tevékenykedett.

1944-ben, a német megszállást követően, a Kasztner-vonattal, Bergen-Belsenbe került, és csak 1944 végén érkezett meg Svájcba.

1945 szeptemberében alijázott, majd 1946-tól 1950-ig a Joint törökországi, görögországi, olaszországi illetve ausztriai irodáinak igazgatójaként dolgozott. A Hátrányos helyzetű bevándorlókat segítő intézet megalapítói közé tartozott és Jeruzsálemben éveken keresztül állt az intézmény élén, miközben a konstruktív kölcsönök osztályát is vezette. Neje, az erdélyi születésű Dux Zelda, annak a Joszef Dux főrabbinak volt a dédunokája, akinek tudását még Hatam Szófer is nagyra értékelte.

Blum Joszef Dovnak és nejének három gyermeke született, Juda, Amram és Lea.

BLUM JUDA CVI professzor

Született 1931-ben

1945-ben alijázott miután kiszabadult a bergen-belseni koncentrációs táborból. A Jeruzsálemi Héber Egyetemen szerzett jogi diplomát, majd tanulmányait Londonban folytatta, ahol nemzetközi jogból doktorált. 1965-től kezdve a Héber Egyetemen tanított és számos külföldi egyetemre (Sidney, New York, Michigan, Austin, Dél-Kalifornia, New Orleans, Miami etc.) kapott meghívást vendég előadóként.

1976-ban Izrael ENSZ küldöttségének tagja, majd 1978-1984-ig Izrael ENSZ képviselője és nagykövete volt. Részt vett a Camp Davidben megkötött békeszerződés előkészítésében és Tabában folyó tárgyalásokon (1966-1988).

BLUM JUDA CVI
főrabbi

Született Mádon, 1872-ben
Meghalt Hannusfalván, 1917-ben

Édesapja, Amram Blum főrabbi, a *Bét Seárim* című könyv szerzője, Mádon volt rabbi. Édesapjánál tanult Tórát és tizennyolc éves korában Magyarország leghíresebb Talmud-tudósaitól kapta meg a rabbidiplomáját.
Feleségül vette Ehrenfeld Rebbekát, a híres bölcs, Hatam Szófer nagytudású unokájának, Ehrenfeld Josua rabbinak a lányát. Apósa akkoriban a Berzevic, Sárospatak és Nagysurány közösségei rabbinikus bíróságának vezetője volt. Ő volt a szerzője a *Sevet Szófer* című Tóra-magyarázatnak. Blum főrabbi apósánál tanult néhány évig, majd 1897-ben kinevezték Hannusfalva és körzete szlovákiai közösségeinek rabbinikus bírósága vezetőjévé, az időközben elhunyt Eliezer Hájim Deutsch rabbi helyére, aki a *Tvuát Szádé* című responzum szerzője volt. Kapcsolatban állt a korszak legnagyobb Talmud-tudósaival, akik kedvelték és nagyra becsülték. Különösen mély barátságot alakított ki a *Levus Mordechaj* című responzum írójával, a mádi közösség rabbinikus bíróságának fejével, Mordecháj Winkler főrabbival.

Blum rabbi vezette a hannusfalvi jesivát. Az I. világháború alatt, 1917-ben, mindössze negyvenöt éves korában, megbetegedett és elhunyt.

Számos eredetiségről és bölcsességéről tanúskodó írást és responzumot hagyott hátra, ám hagyatékának nagy része megsemmisült a vészkorszakban. Fiának, Joszef Dov Blum rabbinak, csodával határos módon sikerült megmenteni néhányat apja kéziratai közül, ezeket később közreadta. A responzumgyűjtemény *Sáárit Juda* címmel jelent meg.

A holocaust után földi maradványait Izraelbe szállították és fiai, Joszef Dov és Amram, Jeruzsálem felszabadítása után az Olajfák hegyén helyezték azokat örök nyugalomra.

szónoki készséggel előadott szavak óriási hatást váltottak ki. Zúgó tapsorkán hangzott fel az ünneplő közönség soraiból.

Blum főrabbi az udvarban felállított, virágokkal díszített szónoki emelvényre lépett, és meghatottságtól remegő hangon köszönte meg a felé áradó szeretetteljes fogadtatást. Székfoglaló tiszta magyar beszédének legfőbb alaphangja volt, hogy méltó akar lenni a nagy bizalomhoz és szeretethez, melynek úgy kíván legjobb tudása szerint eleget tenni, hogy mindenben nagy nevű édesatyja nyomdokaiban akar haladni, akit a hitközség rajongó szeretete és tisztelete övezett. Ehhez az Örökkévaló segítségét kéri. A főrabbi izzó hazafiasságtól átfűtött, körülbelül egy óráig tartó, magas szárnyalású beszédének zárszavai frenetikus hatást váltottak ki még a más felekezetű hallgatóság körében is.

Ezután a főrabbit felvirágzott baldachin alatt vitték a templomba, ahol Ilyovi főkántor szépen betanított énekkarával fogadta. A Minha ima után a főrabbi német Talmud- és Midras-magyarázatokkal átszőtt gyönyörű beszédet tartott, s a nagy felindulástól, hogy most ő tölti be boldog emlékű atyja rabbiszékét, szavai zokogásba fúltak.

Az installációt háromszáz terítékes díszvacsora követte, ahol először Schlésinger Jakab, a Szarvasi Hitközség alelnöke búcsúzott el hitközsége nevében a távozó szeretett főrabbitól. Majd a derecskei és a biharnagybajomi főrabbik, Blum Ignác és Hoffmann Márton, valamint Schwartz Ede nyíregyházi Hevra elnök, Kepes Jakab és Klein Gyula helybéli tekintélyes kereskedők, továbbá Jakov Frankel főrabbi emelték beszédeikkel az ünnepély fényét. Válaszában a főrabbi főként a szarvasiaknak köszönte meg azt a sok szeretetet, amellyel őt ottani működése alatt övezték. Az ízletes vacsora után, amelynek elkészítésénél a legelőkelőbb hölgyek működtek közre, a főrabbit új otthonába kísérték. A gyönyörű beiktatás megrendezése Kepes Lajos elnök fáradhatatlanságát és agilitását dicséri, s ebben őt az egész elöljáróság lelkesen támogatta.

új főpapot, amelyre ő szeretetteljesen válaszolt. A legközelebbi állomáson a Szarvasi Hitközség egy nagyobb küldöttsége – akik autóval jöttek odáig – szállt fel a vonatra.

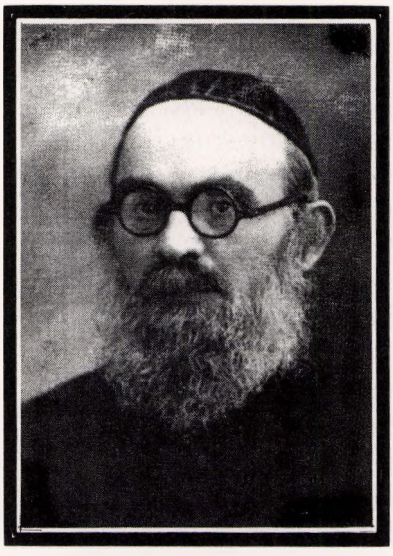
A berettyóújfalui állomásnál már óriási tömeg várta az új főrabbit. Itt dr. Nagy Ede Újfalu tekintélyes ügyvédje köszöntötte, gyönyörű, magas nívójú beszéddel a hitközség új lelkipásztorát. Blum főrabbi meghatottan köszönte meg a szíves fogadtatást. Azután özv. Kovács Mórné a nőegylet elnöke, egylete nevében szívélyesen üdvözölte a főrabbinét. A főrabbi első útja boldogult szülei sírjához vezetett, ahol zokogva fohászkodott az egek urához, hogy méltó utódja tudjon lenni nagy hírű édesatyjának, Reb Amram hagaonnak. Ezután felvirágzott autókon és kocsikon a főrabbit lakására kísérték.

Közben az ünneplő közönség az iskola udvarán felállított nemzeti, valamint Bihar megye színeiben fellobogózott óriási díszsátorba gyülekezett, és izgatottan várta az ünnepély kezdetét. Négy óra előtt az egyházak, a megye, a hatóságok, a község, a katonaság, az iskolák és más intézmények küldöttei is megjelentek, és a hitközség legelőkelőbbjeiből alakult küldöttség a főrabbiért ment. A megjelent notabilitások sorában ott volt dr. Hajdú Gyula református lelkész, a katolikus egyházat Gyenes György plébános képviselte. A vármegye nevében dr. Fráter László alispán volt jelen, a község elöljárósága nevében Pozsár főbíró és Szikszay vármegyei főjegyző jött el. Ott volt vitéz Keresztély János Bihar vármegyei testnevelési főfelügyelő, a helybeli honvéd gyalogezred kiküldöttje, a polgári iskola igazgatósága stb. Képviseltette magát Strasszer főrabbival az élén a Debreceni Ortodox Hitközség, a Szarvasi Hitközség, a Derecskei Hitközség Kohn főrabbival, a Bajomi Hitközség főrabbijával, és a helybeli anyakönyvi kerülethez tartozó összes fiókhitközségek.

Dörgő éljenzés fogadta a megjelent főrabbit, és kezdetét vette a tulajdonképpeni beiktatás. A hitközség, valamint a fiókhitközségek nevében Kepes Lajos, a népszerű és agilis elnök üdvözölte rövid, markáns, de gyönyörűen felépített beszédében, szeretetteljes szavakkal az új főpapot, különösen kérve őt, hogy *„az ifjúság valláserkölcsi nevelésével szent Tóránk fényét emelje"*. Ezek a mély érzésű és

BLUM BEN CION
főrabbi

Született Berettyóújfalun, 1880-ban
Meghalt Budapesten, 1945-ben

Blum Amram elsőszülött fia. Pozsonyi jesivában tanult. Téglásról nősült, Goldát, Fánt Zeev Israel rabbi lányát vette el. Hat gyermekük született. Fiai: Smuel Juda, Joszef Dov, Árie és Jehezkel. Lányai: Mirjam és Ethel. Mirjam férje Dávid Slomo Frenkel, dajánként működött Újfalun. Etel férje, Mose Efráim Schwartz a büdszentmihályi jesiva vezetője volt. Árie és Joszef Dov Brooklynban él. Felesége, Golda, 1966-ban halt meg New-Yorkban.

1929-től Berettyóújfalu főrabbija volt. A nagyváradi gettóból a budapesti gettóba került, 1945-ben pár nappal a felszabadulás előtt ott halt meg.

Budapesten a mártírok kertjében (Dohány utcai templom) van eltemetve.

Részlet egy Pesten megjelent újságcikkből:

RABBI INSTALLÁCIÓ BERETTYÓÚJFALUN

Vasárnap, 1929. szeptember 8-án a legünnepélyesebben és impozáns külsőségek mellett folyt le Berettyóújfalun az új főrabbi, Blum Ben Cion fényes beiktatása.

Már Püspökladányban vette kezdetét a fogadtatás, ahová a Hitközségnek, a Hevrának, valamint a Sasz Hevrának nagyszámú küldöttsége, Braun Adolf Sasz Hevra elnökkel az élén utazott a főrabbi elé. Itt Liebstein Lajos Hevra elnök üdvözölte elsőnek, közvetlen, szép szavakkal az

A BLUM RABBICSALÁD

BLUM AMRAM
főrabbi

Született Hajdúsámsonban, 1834-ben
Meghalt Berettyóújfalun, 1907-ben

A legendás prágai Máhárál rabbi leszármazottja. Apja Jichak Jákov, Hajdusámson rabbija volt, később a nagykárolyi rabbi bíróság elnöke lett. Nagyapja Rosenbaum Amram, Irsa és Mád rabbija volt, akit becsületessége és emberszeretete miatt kortársai hászidnak neveztek.

Blum Amram először Rab Simon Szófer nagymártoni rabbinál, később Budapesten Rab Hajim Szófernél, majd Pozsonyban Rab Smuel Benjamin Szófernél fejezte be tanulmányait.

Első felesége a bagaméri Rab Mose Leb lánya volt. Második felesége Szárá, Kahana-Heller Krakkó híres rabbija, a Toszefet Jom Tov leszármazottja volt.

1858-ban kinevezték Álmosd rabbijának. 1864-ben Hegyalja-Mád, majd 1881-ben Huszt rabbija lett. 1883-tól haláláig 1907-ig Berettyóújfalu híres főrabbija volt. Ott van eltemetve.

Fiai apjuk nyomdokában léptek. Jichak Jákov Berettyóújfalun volt daján. Juda Cvi Hannusfalván, Mose Náchum Nagyváradon, Meir Balmazújvárosban, Katriel nevű fia pedig Németországban működött rabbiként.

Vejei, Gerson Stern Marosludas rabbija, Joszef Cvi Szófer Hajdúsámson rabbija, Joszef Hajim Fisman Mezőtelegd rabbija, Menáse Klein Debrecen rabbija volt.

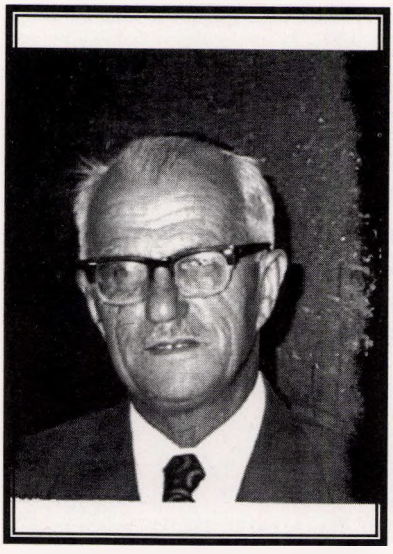
Fő műve a *Bét Seárim.* Talmud-tudását, egyszerűségre és világosságra törekvő stílusát hétszázon felüli responzum őrzi. Sajnos kéziratainak tetemes része a vészkorszakban megsemmisült.

Blum Amram igaz erénye az őszinteség volt, megvetette a hazugságot, mély képzettséggel bírt, nagy hírnévnek örvendett.

Korunk egyik legnagyobb Talmud-tudósa volt.

BERG JÓZSEF dr.
főrabbi

Született Konyáron, 1904-ben
Meghalt Natanján, 1983-ban

A Budapesti Rabbiképző Intézetben szerzett rabbi diplomát, és egyidejűleg hebraistaként bölcsészdoktori oklevelet.

Matematikai és fizikai tanulmányokat is folytatott.

Aszódon, majd Kispesten volt főrabbi.

A negyvenes évek elején jelent meg népszerű vallásfilozófiai könyve: *Tíz beszélgetés veled* címmel.

1944-őszén Pesten menedékhelyet szervezett az elhurcolt szülők magára maradt árva gyermekei számára.

1950-ben alijázott családjával. Jeruzsálemben, majd Natanján dolgozott pedagógusként. Ő volt az egyetlen magyarországi rabbi, aki először Jeruzsálemben, később Natanján megszervezte saját imaegyesületét. A rendkívül sokoldalú ember, egyéniségéből csak úgy sugárzott a tanítás és nevelés szelleme.

Izraelben ő töltötte be Berettyóújfalu és Környéke éves megemlékezésein a rabbi feladatát, imádkozott az elpusztultak emlékéért, és a megmaradtak jövőért.

Berg József sokszor említett mondását idézzük:

„Az ember kétszer halhat meg: egyszer az elmúlással és egyszer az elfeledéssel."

1966-ban megválasztották a Magyar Izraeliták Országos Képviselete (MIOK) és a Budapesti Izraelita Hitközség (BIH) főtitkárává. Ezen a poszton is igyekezett javítani az öreg, volt üldözöttek sorsán. Erőfeszítéseket tett, hogy a pesti és vidéki elhagyott templomokat múzeumnak és könyvtárnak használják. Beosztásánál fogva módjában állt segíteni a Nácizmus Üldözötteinek Bizottsága munkáját. 1970-ben betegsége miatt nyugdíjba vonult.

1979 november 4-én gyászbeszédében Scheiber Sándor professzor e szavakkal búcsúzott tőle:

„... Így maradjon meg bennetek alakja, a mindig mosolygó, szolgálatkész, szinte alázatos emberé, aki másokért akart élni, másoknak akart örömet szerezni."

Halálának huszadik évfordulójára (ötven évre rá, hogy elhagyta Berettyóújfalut), 1999 nyarán megjelent a városháza kiadásában, Kocsis Csaba szerkesztésében, a *Bihari Füzetek* ötödik számában egy nagyon szép megemlékezés: *Berettyóújfalu híres nyomdája* címmel.

Többek közt Szabó Pál, Barsi Dénes, Nadányi Zoltán, Sinka István és Veres Péter tették a folyóiratot országos érdeklődésűvé. Igaz, hogy a folyóirat Szabó Pál érdeme volt, de nem véletlenül írta ajánlásként *Ahogy lehet* című kötetében: „Ács-Adler Józsefnek a régi, szép és közös harcainkra emlékezve, barátod, Szabó Pál".

Adler József nyomdászként, megőrizve zsidó identitását, beállt a haladó gondolkozásúak és a régi rendet elítélők táborába. Mindent támogatott, ami haladó és emberközeli volt. A *Kelet Népe* kiadásának révén szert tett írók és politikusok, zsidók és keresztények, szocialisták és kommunisták, dzsentrik és földművesek barátságára, megbecsülésére, akik tisztelték tiszta szándékú önzetlen magatartását. 1938-ban a *Kelet Népe* (ötödik vagy hatodik száma után) minden ellenszolgáltatás nélkül átkerült Móricz Zsigmondhoz Budapestre, és ott jelent meg egészen 1942 szeptemberéig, az író haláláig.

Adler, mint sokan a faluból, 1942-től 1944 végéig munkaszolgálatos volt, ahonnan golyóval a vállában szökött meg. Pesten barátja, dr. Gábor Áron újságíró Géza utcai lakásában bujtatta. E bátor emberrel való barátsága Újfaluba nyúlik vissza, s most menedéket adva neki és még másik hat zsidónak, saját életét kockáztatva gondoskodott ellátásukról. Gábor Áron később orosz hadifogságba került, majd hazakerülve a kommunisták üldöztetése miatt Németországba emigrált, ahol a Szabad Európa rádió irodalmi főszerkesztője volt.

Adler József Gábor Áron lakásából indult haza Berettyóújfaluba, ahol számára: *„Még a levegő is más volt."*

1945-ben, a felszabadulás után nyomdáját üzemképtelenül találta, újjászervezte, és azonnal munkához látott: a Szociáldemokrata Párt megbízásából kiadta a *Bihar Népe* című hetilapot.

1947-ben megnősült és az államosításig feleségével, Györgyivel Berettyóújfalun élt.

1945-1950-ig a KISOSZ (Kisiparosok Országos Szövetsége) megyei elnöke volt. Majd egyik napról a másikra, az egy életművet eltörlő államosítás után felkerült Budapestre, és kocsikísérőként kereste szűkös kenyerét a FŐSPED-nél. Később különböző nyomdákban dolgozott mint lektor. 1951-ben született fia, András.

ADLER (ÁCS) JÓZSEF
nyomdász

Született Berettyóújfalun, 1904-ben
Meghalt Budapesten, 1979-ben

Adler Béla nyomdász legkisebb gyermeke volt. Nagyapja Adler József (szül. 1836-ban) Hencidáról érkezett Berettyóújfaluba. Dédapja Adler Mózes (szül. 1810-ben) Hencidán volt árendás. Édesanyja Rosenbaum Etelka, Auschwitban pusztult el. Nővére, Erzsébet (szül. 1900-ban, később Paszternák Dezsőné) fiatalon, 1936-ban halt meg. Másik nővére, Olga (szül. 1903-ban) megjárta a poklok poklát, Auschwitzot, férje, Lőcsei András ott pusztult el.

Adler Jóska fiatalon kitanulta édesapja mesterségét és nyomdász lett. Édesapja, Béla 1925-ben meghalt és nyomdáját veje, Paszternák Dezső örökölte. Jóska, szorgalmas ember lévén, saját nyomdát alapított, Berettyóújfalu negyedik nyomdáját. Mivel már fiatalon közszeretetnek és megbecsülésnek örvendett, hamarosan a legjobban jövedelmező nyomdát tudhatta magáénak. Könyvkötészetet, valamint papír- és írószerboltot is nyitott. Már a harmincas években bevezette az önkiszolgáló bevásárlást. Mindenki vihette, amire szüksége volt, és ha tudta, fizette.

Édesapja nyomdájában részt vett a *Sárrét* című folyóirat megjelentetésében, majd 1934-ben, önálló nyomdászként, *Komádi és Vidéke* címmel indított politikai-társadalmi hetilapot, amit Szabó Pál biharugrai íróval való barátsága tett lehetővé. 1935-ben pedig az Adler nyomdában látott napvilágot a *Kelet Népe* első száma. A merész vidéki nyomdász vállalta a kockázatot, hogy országos jelentőségű, új irodalmi-művészeti folyóiratot teremtsen, amely rövidesen a népi írók legjelentősebb és legrangosabb orgánumává vált.

BERETTYÓÚJFALU - EGYPÁRAN A SOK KÖZÜL

Pesten megjelenő esszék és újságcikkek szörnyű „lukács-györgyös" „egy, a" rengetegét.

Vajon mi lett Bácskai tanár úrral? Elkapta-e őt a nyilas éra heve, s visszarántotta-e a húsz év előtti terrorista szerepbe? Ezt kívánná a zsurnaliszta logika. Nem így történt, hanem a jó magyar operett-logika érvényesült, a hollywoodi **pesti hidó** producerek és rendezők hívő erkölcstana, a Rákosi nyomán fasisztának csúfolt Horthy-korszak bőségpárti realizmusa. Bácskai tanár úr feleségül vett egy édes, fejtetőig szeplős félzsidó lányt, Szatmári bankár Lilijét, aki mellesleg szegről-végről rokonunk is volt. Született egy mokány-barna Lacika fiúk. Egy egri kiránduláson láttam nagyapukájával a Várhegyen, egy padon: ugyanis a nagyapa pihent azon a padon, a kicsi Lacika süvöltve ide-oda cikázott.

- Gyere nagyapa! Gyere nagyapa!

Adja Isten, hogy megmaradtak-légyen, jobban mondva, hogy pici Lacikának ne számolta fel-légyen a német SS és Szálasi vezér a halált érdemlő **negyed hidóságot**.

Párizs, 2000

utóbbiakkal érintkező tapintatos nem zsidók kiejtették a Mózes vallású nép túlságosan zs-betűs, túlságosan rosszulzsongó, minden próbának kitett, nemzetközileg szétgargarizált nevét: **HIDÓ.** Ahogyan vitéz dr. Kádár László ügyvéd, családunk tőszomszédja, apám megkülönböztetett kolléga-barátja, s annak Laci fia, igaz szívbéli haverom mondta, amikor átküldettük hozzájuk nagyobb csomagban a húsvéti ajándékot: „Jaj, Henrik, jaj Tiborkám, a finom **hidópászkát** köszönettel megkaptuk." Cserébe karácsony napját minden évben nagy udvarházuk nappali szobájában töltöttem, földre kuporodva a karácsonyfa mellett. Mi nem állítottunk karácsonyfát. Lacika, Kati vagy éppen Muci frissen kibontott ajándékaival szórakoztam, ettem a szaloncukrokból, forgattam a gyönyörűen illusztrált könyvek lapjait, és regényes kitalálmányokkal kísértem Jézus Krisztus portréit s megpróbáltatásának állomásait. Lacika, aki nálam két évvel fiatalabb volt, szájtátva hallgatott. Elregéltem neki a Megváltó bányászéveinek viszontagságait, lóversenykalandjai közül felemlítettem néhányat. Én voltam a tájékozott nagyfiú, akkor már lehettem olyan öt- vagy hatéves.

Néhány elbocsátó szó eme fejezet végén: Hercz Lalit, szívbéli barátomat s bátyját, Ferit, természetesen mint munkaszolgálatost lemészárolták. Nem tudom mi lett Kádár Lacival, talán őt is megölte a háború? Igen, most már emlékszem, úgy volt. Foglalkozása katonatiszt lett, és meg kellett halnia a Don-kanyarban.

Anyámat s két húgát, nagyanyámat, unokatestvéreimet mind belefojtották a lengyelországi gázba. Mint minden más újfalui **hidót**. Apám és öcsém? Néhány gazdag helybéli hittárssal Bécs mellé kerültek, cserére szánták őket a németek. Ebből aztán nem lett semmi. Apám hazagyalogolhatott a háború végén, és öcsém is, kit közben Borba hurcoltak volt.

Hát a nem rendezett vallású, velünk egyfajtájú Deák polgári iskolai magyartanárból mi lett? Erős csapásokkal verte a fejünkbe Petőfi, Vörösmarty, Arany, Tompa Mihály verseit (ma is kívülről fújom mindet), a Jóistenke áldja meg érte, akárhogyan végezte is. Valójában mi történt vele, nem tudom. Írni is ő tanított meg, magyar dolgozataimat ragyogó tekintettel olvasta fel, magyarította, áthúzta bennük a németes egy számnevet. Bár itt lenne most is és átjavíthatná a

– Nincsen, tanár úr.

Megtapogatta vastag posztó télikabátomat.

– Ha cigánygyereket ér ez a rúgás a lyukas ingében, vihették volna a temetőbe. Hátra arc, be a sorba!

Mielőtt a menet a sportpályára ért, el kellett haladnunk a kupleráj előtt. A kiskamaszok mind tudják: az ott a kupleráj, ott laknak a kurvák – mindenki kuncogott vagy röhögött. Röhögni nem volt tilos, Bácskai tanár úr nem szólt semmit. Leventepuskát vitetett az egyik osztálytársunkkal, intett neki, hogy ide a fegyverrel. Szájára tette az ujját. Csend. Mindenki hallgat. Villámgyorsan betölti a puskát, vállhoz szorítja, majd elcsattan a pici lövés. A következő pillanatban hanyatt veti magát, és lehull egy jó nagy varjú a távoli faágról.

– Tarisznyás gyerek, érte futunk!

Van a puskavivő gyerek, van a tarisznyás gyerek.

– Nem nézegetjük! Be vele a tarisznyába.

– Hozzáteszi: – Finom varjúleves, ismerős cigány családnak. No igen. Tizenkét óra fövés elég neki, máris ehető a varjú.

Ez a szép Bácskai tanár úr, bensőséges haverjával a fiatal Zsugovics állatorvossal végigcigányozza, végigudvarolja a csonka vármegyét.

Berettyóújfalu csonka Bihar megye székhelye, Nagyvárad helyett, mely akkor már a románoké. Nem is beszélve apám születési helyéről, Nagyszalontáról, a Tardos család ősi fészkéről (persze nem úgy, mint a dzsentri családoknál). Apám nővére pékné, éjszaka a lisztesládában megvetett ágyneműben alszom, apai nagyapám hírneves női szabó volt, hozzá járt az akkor még meg nem csonkított megye hölgykoszorúja. A múlt században, a kiegyezés idején repültek ide a Vadgerlék – a Turteltaubok – Galíciából, Kassára, Szolnokra, Békéscsabára, Gyulára. Az első két szép városban kereskedők lettek a nagybácsikák, a másik kettőben ügyvédjelöltek, majd letelepedett köz- és váltóügyvédek, mint azt olvasni lehetett a berettyóújfalui apám házán díszelgő, magasra rögzített foglalkozást jelző táblán.

Szóljunk már egy szót arról, hogyan élt, Berettyóújfalu tízezer lakosú alföldi mezővárosában mindenféle osztálybeli magyar, de főleg paraszt; ezerszám mindenféle osztálybeli, de főként vallásos szegény zsidó, vagy ahogyan

olyan származású, mint amilyen Te vagy Henrikem, s mindenki tiszteli. Szólok Bácskainak, a fiad miatt teljesen nyugodt lehetsz.

A kis termetű, de csupa izom és szép arcú tornatanár somolygó furcsállással nézett rám. Vadonatúj iskolásgyerek őszi pulóver feszült rajtam.

– Gyere csak, gyere ki a sorból. Gyere ide!

Minden oldalról megnézegetett, mint egy csodabogarat.

– Vigyázzban állsz!

– Igenis, tanár úr...

– És nem pofázunk. Jobbra-áát!

Megcsináltam a nyilván nyomorúságos jobbra-átot.

– Balra át! Hátra arc!

Hümmögve nézegetett.

– Egyik lábad csáléra áll, a másik hajszra. Nálatok ez a vigyázz? Kapd össze magad!

Összekaptam magam.

– Állj közelebb! Közelebb! Még egy lépéssel idébb!

Engedelmeskedtem. Fölszegte az állát, s bőrkesztyűs jobbjával hegyes kis pofont adott a bal arcomra.

– Hátra arc! Vissza a sorba!

Hát, így voltunk. Rögtön ezután az iskolaudvaron elkezdte osztályunknak a kettős rendek jobbra át betanítását, amely nem semmi, tanúsíthatom. Apró helyreigazító rúgásocskák, sőt pofonkák húzták alá az oktató munkát. Az egyáltalán nem kiabáló, hanem inkább amolyan lenéző jókedvvel mosolygó Bácskai tanár úr katonásra betanította azt a puhány gyerekbandát, akik voltunk.

A tanítási nap végén megfogott a kapugádorban. Meghúzogatta derekamon az új pulóvert.

– Ti gazdagok vagytok, igaz-e?

Erre nem tudtam mit felelni.

– Na jól van, hátra arc, eredj haza, in-dulj!

Tette mindezt elegáns és irigylendő body-building tartásban, szép fehér fogával kutyamód vicsorítva, semmint mosolyogva.

Tornaórán ősszel is, télen is a városkán át vonultunk ki egészen a BUSE futballpályáig. Ahogy kiléptünk az iskolakapun, a járda mellett várakozó szekérbe befogott ló megbokrosodott, engem jól mellberúgott.

– Gyere ide – mondta a tornatanár úr. – Nincs bajod?

még Amerika nem lett „fasiszta gazok hazája", sem elnöke, „véres kezű bandita".

Az I. világháború végén a győztes nyugatiaknak nem volt kivel szóba állniuk a Monarchia felbomlása után magára maradt Magyarországon. A nyugati hatalmak – s nem Hitler, nem Mussolini – választották ki azt a magas rangú katonatisztet, akinek nyakába sózhatták Trianont, s aki megakadályozhatta, hogy Európa közepén szovjet csatlós Magyarország létezzék. Tiszti különítményei két esztendőn át tartották rettegésben, és gyilkolták azokat, akiket a vörös kurzus szereplőinek vagy újraélesztőinek ítéltek. Kétévi dúlás után új kurzus kezdődött: a kormányzó feloszlatta az Ébredő Magyaroknak nevezett terrorgépezetet.

Így lett nálunk tornatanár az újfalui polgári fiúiskolában Bácskai László exszázados úr, a világ legsnájdigabb kis termetű, mosolygós, leszerelt fehérterroristája, akinek humora is volt. Tojúnak nevezte a festett lúdtollat, melyet ünnepi alkalmakkor Bocskai-sapkánkon hordtunk, melynél gyönyörűbb ékszer dobogó szívű vidéki suttyó számára nem létezett a nagyvilágon. Gyönyörködve simogattuk egymáshoz kapaszkodó pehelyállagát, hadi görbületét, szagoltuk – bár nem volt szaga – s ujjunk bőrébe itattuk.

1927-et írtunk. Kilencéves voltam (előbb írattak be az elemibe, s így kerültem egy évvel korábban a polgári iskolába). Osztályunkban paraszt fiúk voltak többségben, de járt oda néhány tisztviselő gyerek is. Ott volt Bacsy Feri, a csípőficamos, borotvaéles eszű osztály legjobbja, a helyi vámőrség parancsnokának a fia, akivel egymás családjához járó jó barátok lettünk. S néhány zsidógyerek is, Hercz Lali, akinek hentes és mészáros volt az apja, csodás sültkolbászdarabokat hozott tízóraira, ámbár úgyszólván mindennap átcserélte az én fád vajaskenyeres uzsonnámra. Volt még Feit Gyuri, akit mellbe vághattunk és megkérdezhettük tőle álszent pofával: „Fájt, Gyuri?"

Apám, anyám aggódott Bácskai tanár úr miatt. Kelemen János bácsi, az iskola igazgatója és jó embere ügyvéd apámnak – azt hiszem, képviselte őt valami peres ügyben –, hát igen, Kelemen János bácsi nyugtatgatta.

– Ugyan, derék ember, jó tanár az. Nálunk nem eszi senki az izraelitát, ő sem eheti. Nem ölt az meg soha senkit. Van nekünk kitűnő magyartanárunk, a Deák tanár úr, aki

korlata mit sem használt, az első francia mondatnál megbuktam.

Nem turistának érkeztem abba a gyönyörű nyugati országba, tehetős vidéki ügyvéd apám segítségével menekültem a háború elől. Tudni lehetett előre, hogy ki fog törni, s azt is, milyen lesz a jellege: katonaköteles életkorban lévő fiú számára rettenetes, véres, végzetes. Az, amit felületes életrajz szerkesztők találtak ki sorsom fenti fordulatára, tudniillik, hogy mint zsidó, elmenekültem volna az úgynevezett Horthy-fasizmus elől, az egyszerűen hazugság. A „Horthy-fasizmus", a „Horthy-banditizmus" kifejezést Rákosi Mátyás orosz sugallatra találta ki, a másik propaganda füllentéssel: „Horthy mint Hitler utolsó csatlósa" együtt. Ilyen és ehhez hasonló hazugságrongyokból tákolta össze hamis törvényszerűségeit az orosz helytartó, Rákosi.

Nézzük csak, mi volt az a „Horthy-banditizmus"?
Mi például, a berettyóújfalui polgári iskola apró növendékei, szerettük Horthy Miklós kormányzó urat, szüleim pedig tisztelték a nagy orrú, kopasz, minden gúnyrajzban szipkás cigit szívó gróf Bethlen István miniszterelnököt. Olyan húsz magyar évet éltünk át vezetésük idején, amelyet Móricz Zsigmond – nem volt kisebb az orosz Csehovnál – töltött be csillogással, a világhírű Kodály Zoltán és Bartók Béla tartott fényben úttörő zenével. A csodás *Nyugat* című folyóirat számait mindenki olvashatta, aki akarta, az *Est*-lapokban ott találta Szabó Lőrinc verseit, Kosztolányi és Karinthy Frigyes szívet tépő karcolatait. Hallhatták József Attila és Faludy György dübörögve elmondott verseit a dobogókon, s a tompított világítású szalonokban. Belevonaglott sok-sok magyar szív – a zsidó magyaroké is – mert magyar alkotások voltak ezek, nem hottentották, s a Kárpátok övezte Duna – Tisza közén keletkeztek, s ott visszhangoznak ma is, nem Óperenciában.

Persze a kakastollas csendőrök parancsba kapták, fogják el a kommunistákat, talpalják meg őket, végső esetben meg is gyilkolhatják, mint szegény Fürsttel és társával tették. Nem „fasiszta dúlás" volt ez a kivégzés, csak éppen szörnyűség, mint néhány évtizeddel később az amerikai Rosenberg házaspár elítélése és kivégzése. Rosenbergék orosz kézre játszottak át amerikai atomtitkokat, de ettől

TARDOS TIBOR

HIDÓ

München lezajlott. A párizsi diáknegyed tele volt olcsó diákszállóval. Bőröndömet bevittem a kis Hotel des Carmes ajtaján. A szállodatulajdonosnő – amolyan negyvenéves, tehát rettentően öreg csaj – nekikészült, hogy kitöltse a bejelentőlapot.

– Oú étes-vous né?

Írótollal a kézben várta a válaszomat. A félhomályos picinyke fogadótérség mélyéről két szempár figyelte a mutatványt, a rövid lábú, kövér fejű férje, s a nyúlánkabb, soványabb képű házibarát. Javakorabeliek, házikabátban mindketten, arcuk derűs-piros az italtól. Ma már tudom, nem valami rettenetes nehezet kérdezett a szállodás csaj, sőt már annak idején is sejtettem, mit jelent az „oú", azt jelentette: „hol", s az „étes vous", a lenni segédige kérdő alakja sem borított volna ki igazán.

Hanem az „oú étes-vous né"-nek a „né"-je volt a borzalmas.

A szállodásnő pedig azt ismételgette konokul, egyre idegesebben: „Né, né, né, né, né, né?"

Hátrapillantott férfiközönségére, a homályba: haj-haj, nem kevés nehézséggel jár ez a nemzetközi diákszállodás mesterség. Elkezdte mutogatni a kezével, miről van szó. „Né, né, né". A kéz a talaj közelében kezdte, aztán feljebb-feljebb röpült, még feljebb, „né, né, né" már fent fejmagasságban lebegett, „né, né, né" már egyáltalán nem kérdőjellel: ideges felkiáltójellel. A „né, né, né", az a „naitre", születni ige melléknévi igeneve, múlt időben alkalmazva. A mutogatás: ahogyan picikéből egyre magasabbra növekszik az a szállodavendég, „megszületik" s felnő.

Vagyis hát: „hol született, kérem"?

S talán az is: „mikor született"?

Az italtól piros két vígjátéki figura félig egymásra támaszkodva huhogott hátul a félsötétben.

Hát igen. Lehettem, ahogy akkoriban mondták, jól szituált huszonesztendős, Magyarországról jött diplomás patikussegéd, a gimnázium sok különórás francia nyelvgya-

utoljára láttam őt, azt sohasem fogom elfelejteni. Sok más társa között feküdt piszkosan, soványan, és sajnos már nem ismert meg engem. Soha többé nem láttam őt, ott halt meg, sok zsidó társával együtt embertelen körülmények között.

Drága anyám is megkapta a flekktífuszt, és amikor „appelt" kellett állnunk, sokszor összeesett, de még így is, utolsó erejével támogatott engem és nővéremet. Én már épphogy csak éltem. Mint egy kis macska, állandóan nyafogtam, hogy éhes vagyok. Anyám egy napon megfogta a kezem, és elindultunk a lágerführer barakkjához, ahol németül kért valami ennivalót. Később mondta nekem, hogy ez a lépés egyenlő volt a biztos halállal, de akkor már olyan állapotban volt, hogy semmitől sem riadt vissza.

Egy reggel valaki berohant a barakkunkba, és azt kiáltotta: „Szabadok vagyunk! A német őrök már nincsenek a helyükön." Először senki sem mozdult, mert abban az állapotban fel sem fogtuk a mondat értelmét. Később mások is e hírrel jöttek, akkor kimentünk végre, és élelmet osztogató katonákat láttunk. Amerikai katonák voltak, akik 1945. május 4-én szabadítottak fel minket.

A felszabadulás után lassan kezdtem felgyógyulni súlyos betegségemből. Gyufaszál lábaimon kimásztam ágyamból, hogy megkeressem édesanyámat és nővéremet.

A gyermekkorban átélt szörnyű élmények sűrűn behálózzák életemet. A háború neurózist bocsátott rám, a halálfélelem neurózisát.

A kisgyermekkorban átélt szenvedések és sokkok következtében soha nem lehetett gyermekem...

A város, ahová visszamentem, már nem az volt, amit odahagytam, amikor elhurcoltak onnan. Szerettem volna örülni, hogy látom a házat, az ismert tájakat, majd bemenni oda, ahol orgonaillat áradt az udvaron. Szerettem volna látni valakit, akit ismertem, de mindhiába akartam, a városkára köd borult, és befedte a holtak sziluettje.

Haifa, 2000

szem, apám az ajtóban állva imádkozott. Nem tudom mi történt, de pár nappal később visszahoztak bennünket, és megint együtt volt a család. Életben maradásomnak egyik csodája volt ez.

Később gyalog indítottak útnak bennünket a mauthauseni koncentrációs láger felé. Hideg, nyirkos idő volt, november lehetett. Esőben, sárban meneteltünk. Ha valaki a megszabott pár perces pihenő után nem állt fel időben, azonnal agyonlőtték az SS-ek. Emlékszem, milyen rémülettel kapaszkodtam anyám kezébe, attól rettegve, mikor talál el minket az SS golyója. Így értünk el a mauthauseni táborba. Rettentő zsúfoltság volt, és ma sem tudom, hogyan történhetett, de hála a jó Teremtőnek mi megmenekültünk a gázkamrától, a megsemmisítéstől. Csak azt tudom, hogy rengeteg ember között, egyszer csak kint voltunk a hidegben, hóban, majdnem semmi öltözetben. Valami csíkos ruha és bakancs volt rajtunk. Miután sok ezer ember volt összezsúfolva, nekünk már nem jutott hely a barakkokban. Sátortáborba kerültünk, ahol a csupasz földön, hóban és sárban feküdtünk. Szenvedésekkel teli hónapokat éltünk át a mauthauseni koncentrációs lágerben. Éhezést, hideget, mindennapi kínzásokat, kegyetlenkedéseket, nem szólva a rajtunk való kísérletezésről. Szüleim és mi gyerekek is ekkor már betegek és nagyon gyengék voltunk. Drága anyám mit meg nem tett értünk! Azt a kevés ennivalót, amit adtak, nővérem és köztem osztotta szét. Kibírta a kényszermunkát is, és az ő nagy kitartása, szeretete tartotta egyben testünket-lelkünket, és soványodó karjai ölelésében - mint szárnyak alatt – védettnek éreztük magunkat.

Március közepe lehetett, amikor „halálmarssal" hajtottak el a günskircheni koncentrációs lágerbe. A csontvázzá fogyott emberek botladozva támolyogtak, a pribékek pedig hajszolták a sok százból megmaradt keveset. Esett az eső, köd borította az ázott országutat, de mi utolsó erőnket összeszedve mentünk tovább. Sokszor lerogytam, de anyám karja felemelt és tovább vitt. Gyötört az éhség, de csak mentem, mentem hat évvel idősebb nővéremmel és súlyos beteg szüleimmel.

Nagy nehezen megérkeztünk Günskirchenbe, ahol édesapám már a végét járta a flekktífusz miatt. Én minden tilalom ellenére megkerestem apámat, és ahogy akkor,

lünk. Szép, magas fiatalember volt, kitűnő tanuló, a kisújszállási gimnáziumban érettségizett, nagyon szeretett sportolni, és tervezte, hogy tovább tanul. Mérnök akart lenni. Álma a numerus clausus törvény miatt nem valósulhatott meg. Már a gimnázium utolsó évében sokat kellett szenvednie a leventéktől, a magyar Hitler Jugend szervezettől, akik a zsidó diákokat a legpiszkosabb munkák elvégzésére kényszeríttették.

Egy reggel arra ébredtünk a gettóban, hogy a csendőrök kezdték összeterelni az embereket az állomáson túl álló vagonokhoz. Nagy nehezen felmásztunk. Összepréselődtünk csomagjainkkal együtt. Kibírhatatlan volt a meleg, mert csak egy kis ablakon jött be levegő. Mindenki izzadt, és kezdtük leszedni magunkról a ruhaneműt. A magunkkal hozott víz hamar elfogyott, s főleg mi gyerekek és az öregek éreztük nagyon rosszul magunkat. A vonat megállt. Néha-néha, könyörögtünk a bennünket kísérő csendőröknek vízért, de ők csak azt kiabálták, hogy menjünk el az ablaktól. Még Sopron előtt megállt a vonat, kinyitották az ajtókat, csendőrök szálltak fel. Nagy hangon kiabálni kezdték, hogy rövidesen elérjük a határt, ahol átadnak bennünket a németeknek. Előtte azonban adjuk át nekik a nálunk lévő pénzt, ékszert. Mondtuk, hogy nincs már semmink, mert mindent elvettek tőlünk. Ismét kértünk vizet, de csak goromba választ kaptunk. Aztán Sopronba érve átvettek minket a németek.

A vonat tovább ment Ausztria felé. Először Strasshofba érkeztünk, innen a Bécs melletti Ébergassingba. Itt kora hajnaltól késő estig nehéz fizikai munkát végeztünk a földeken, mi gyerekek is. Ezt a munkát pár hónapig végeztük, de voltak napok, amikor bevittek bennünket Bécsbe, ahol rengeteg követ kellett eltakarítani. Közben sokszor volt légiriadó, de a zsidóknak, akiknek viselni kellett a sárga csillagot (az enyém mind a mai napig megvan), nem volt szabad semmiféle búvóhelyre bemenni. Még örültünk is, hogy volt légiriadó, mert az alatt nem kellett dolgoznunk. Az SS-őrök elbújtak a pincékbe.

Egy reggel arra ébredtem, hogy édesanyám sír, és varr valamit egy zsebkendőre. Kérdeztem, mi az? Azt válaszolta, a nevemet varrja rá, mert rendelet jött, hogy a gyerekeket összeszedik és elviszik Theresienstadtba. Valóban, felraktak minket egy kis teherautóra, és elvittek. Emlék-

SCHWARTZ (REINER) KATALIN

A SOÁRÓL
NYOLCÉVES VOLTAM AKKOR

Fájdalomról mindig nehéz írni. Még fél évszázad után is fájdalom és gyász emlékezni a holocaustra. Nincs nap, hogy ne gondoljak a lágerekre, a menetelésre, a drága család, rokonok, a barátok elvesztésére.

Több évtized múlt el mióta én, a kilencéves kislány 1945. május 4-én a günshkircheni haláltáborban felszabadultam. Gondolataimban azonban örökké él a múlt, kísért, feledni nem tudom.

Emlékszem, kislány koromban, milyen barátságos volt Kunhegyes, ahol laktunk. A házak fürödtek a napfényben, a gyümölcsöskertek felől éreztem az alma és a szilva illatát, majd az esti harmat zamatát.

Azt hiszem így kezdődött: Apám kinyitotta a rádiót és meghallottuk Hitler napiparancsát: „Megüzenem a háborút." Én, az akkori nyolcéves, bár kevéssé értettem a bemondó által felolvasott szöveg jelentését, fájt a szidalmazás és a megkülönböztetés. Akkor még nem tudtam megérteni, hogy elvették tőlem a jogot, hogy magyar lehessek, és, hogy az új törvények másodrendű állampolgárrá degradálták a zsidóságot. Mindenképpen meg akartak szabadulni tőlünk.

Amikor 1944. március 19-én a németek megszállták Magyarországot, az én családom a többi zsidó családdal együtt a kunhegyesi, majd a szolnoki gettóba került. Csendőrök hajtottak ki házunkból az utcára, és ahogy visszanéztem a házunkra, láttam, hogy drága szüleim sírnak. A mai napig sem tudom megmagyarázni azt a kimondhatatlan fájdalmat, amit kis szívemben éreztem. Valami olyasmit, hogy mi ide sohasem jövünk vissza. S ez, sajnos, később beigazolódott.

A szolnoki gettóban a környező falvakból odahurcolt sok ezer ember volt összezsúfolva, középkorú szülők, öregek, fiatal anyák és kisgyermekek. Néhányan megpróbáltak kiszökni a gettóból, de elfogták és visszahozták őket. A többieket egy nagy üres térre terelték, és végig kellett néznünk, miként kötik fel a szökevényeket. A gettóban együtt voltunk szüleinkkel, csak legidősebb, húszéves bátyám nem volt ve-

Tamuz hó szép napja volt ez, üresek voltak az utcák, amikor elindult a menet. Berettyóújfalu zsidói – köztük a legidősebb özv. Adler Mártonné és a legifjabb pár hónapos csecsemő, Grósz Endre – nehéz léptekkel bandukoltak a kocsik után szomorú útjukon, ahonnan a legtöbben nem tértek vissza többé...

Tovább...

Grünwald tanító mormolta a széder esti Hagadából: – „Urunk, Istenünk kivezetett bennünket Egyiptomból, erős kézzel és kinyújtott karral..." – Vajon a jó Isten ismét kegyes lesz-e hozzánk, és megment-e minket e mostani megaláztatástól és szenvedéstől, mint akkor...

Megsebezve, tele fájdalommal próbáltam meg leírni az „utolsó nap" történetét, és tisztelettel adózni azok emlékének, akik erről az útról nem tértek vissza.

EMLÉKÜK LEGYEN ÁLDOTT, ÁMEN

Izrael, 1980

sorsukat. De ez sem segített. A zsidó asszonyok süteményt sütöttek, a lányok tarisznyákat varrtak.

Egy nap Grünwald tanító azt a szomorú hírt kapta, hogy a szlovák határ közelében lakó húgát több zsidóval együtt deportálták. Itt is kezdett a helyzet rosszabbodni. Savuot utáni napon Grünwald tanító reggel kiment a lakásából, dél felé megborotválva, szakáll nélkül, megszégyenülten került haza. Lánya először látva így apját, zokogásba tört ki. Néhány nappal ezután, egyik este, a polgári iskola igazgatója lépett be komor arccal hozzájuk:

– Kolléga úr, szomorú hírt kaptam. A falu vezetősége délután elhatározta, hogy holnap sor kerül a deportálásra. Legyenek készen, csomagoljanak be mindent, amit lehet, és aludjanak jól. Több részletet nem tudok, de megígérem önnek, tanár úr, hogy közlöm mindazt, ami majd tudomásomra jut. Mivel a harci helyzet megváltozott, a szövetségesek megkezdték Európa felszabadítását, remélem, hogy a németek nem tudnak sokáig ellenállni a szőnyegbombázások okozta nyomásnak.

– Igazgató úr, köszönöm önnek, hogy felkeresett minket – fordult hozzá Grünwald tanító –, nem tudom, jó-e vagy rossz, hogy előre tudjuk a sorsunkat. Ezen az éjszakán biztosan álmatlanul fogunk forgolódni...

– Isten önökkel, vigyázzanak magukra – búcsúzott e szívből jövő szavakkal az igazgató.

Újból átcsomagolták a holmikat és az ennivalót, majd lefeküdtek.

Másnap reggel dob hang zajára ébredtek. A kisbíró hirdette ki, hogy a zsidók ettől a perctől kezdve a házukat el nem hagyhatják, amíg az autók vagy szekerek meg nem érkeznek. Ezek szállítják őket a téglagyári gyűjtőhelyre.

A kocsik csak dél felé érkeztek meg, és a nagy zűrzavarban nem tudták, mit vigyenek magukkal és mit hagyjanak otthon.

– Kisasszony – mondta az egyik jóakaratú csendőr – vigyenek magukkal egy lavórt mosakodáshoz, és vedret víznek. Emlékezzenek a szavamra, ezek mindennél hasznosabbak lesznek.

SACHAR MIRJAM (GRÜNWALD MAGDA)

AZ UTOLSÓ NAP

1944 áprilisában vagyunk. A berettyóújfalui csendőr vegyesőrs irodájában névjegyzék készült a falu területén élő zsidókról.

Rémhírek terjedtek, félelem és izgalom lett úrrá a szívekben. Erdély felől zsidókkal teli lezárt vagonok mentek át az állomáson. Senki sem tudta, hová, merre. A csendőrök ellepték a falut március 22-én, és ettől kezdve a zsidó lakosság csomagolni kezdett, felkészülve a várható fejleményekre. Elkezdődött a zsidóság vezetőinek és módosabb tagjainak internálása. Ezek között volt: Tardos ügyvéd, Zádor Béla nagykereskedő és Kepes József. Öt perc alatt kellett elkészülniük és jelentkezniük. És mindez akkor történt, amikor már megkezdődött az invázió, megtörtént a szövetséges csapatok normandiai partraszállása, napirenden volt a német és a magyar városok bombázása.

Ilyen hangulatban jött el pészách ünnepe. Sok-sok zsidó házban készültek a széder estére. A Teleky utca 9-ben is körülülte a család az ünnepi asztalt, és Grünwald tanító érces hangon olvasta fel a Hagadát: „Ez a sanyarúság kenyere, amit őseink ettek..." – és a szívekbe belopódzott a félelem, nem lesz-e ez a közeljövőben a mi kenyerünk és a mi sorsunk is. Azután felhangzott az örök kérdés: „Miben különbözik ez az este a többi estétől?" – és ismét a reménytelenség, vajon kapunk-e kérdéseinkre kielégítő választ, vajon velünk lesz-e a jó Isten, és ünnepelhetjük-e jövőre is a szabadság ünnepét?

Ekkor már sárga csillag nélkül nem járhattak zsidók az utcán, engedély nélkül nem szállhattak vonatra.

Kepes Annus engedéllyel érkezett Pestre, hogy segítségére legyen Boriska lányának a szülésnél, utána azonban a Gestapó elfogta, Kistarcsára internálták, onnét pedig Auschwitzba. A faluban maradt leányok, holott nem voltak hozzászokva a nehéz munkához, mezei munkára jelentkeztek abban a reményben, hogy ezáltal megváltoztathatják

Később ajánlatot kapott a szeghalmi hitközségtől hittan tanítói, jegyzői és titkári állásra. Az állást elfogadta, és családunk nyolc szép évet töltött Szeghalmon. A hitközség a neológ hitközségek országos szervezetéhez tartozott. A neológ áramlat felfogása szerint az antiszemitizmust a zsidók kihívó külseje okozta.

„Légy zsidó a házadban és ember az utcán!"

1935-öt írtunk.

A neológ rabbik doktori címet viseltek, és öltözködésükben is közelebb álltak a keresztény papokhoz. Ezért apám, aki hittantanár volt a helybeli gimnáziumban, zsidós külsejével nem felelt meg a „kor követelményének". Felmondtak neki, és egy doktori címmel rendelkező fiatal rabbi kapta meg az állását.

Így került családunk 1936-ban Berettyóújfalura, ahol édesapám kóser csemege üzletet nyitott (elsősorban kolbász és szalámi áruval). Nehéz idők voltak. Két évvel később nagyanyám súlyos betegségben meghalt, ami nagyapámat nagyon leverte. Elárvult, és azt javasolta, hogy költözzünk hozzá. Szép, nagy renovált háza volt, alkalmas egy héttagú család befogadására. Ez neki is jó volt, meleg otthont nyújtott nekünk, és ő sem maradt egyedül. Édesanyám gondosan ápolta, mintha saját apja lett volna. 1941-ben, súlyos betegségben visszaadta nemes lelkét a Teremtőnek. Valószínűleg nagyon nagy érdemei voltak, és szerette őt a jó Isten, hogy nem érte meg az l944-et. Életében nagyon kellemes, közvetlen ember volt, az idegenekkel viccelődött, de saját családjával szigorú és kérlelhetetlen volt.

Halála után a rabbinál Ben Cion Blumnál elhelyezett jiddis nyelven írt „végrendeletéből" hallhattuk érzelmes búcsúját gyermekeitől, melyben mindenkitől külön-külön kérte, követelte szent vallásunk maradéktalan megőrzését.

Meghajtott fővel búcsúzom ezúttal családom többi tagjától, drága szüleimtől, testvéreimtől, megboldogult édesanyám hajdúbagosi családjától és az újfalui zsidóság hatszázötven tagjától, akik a hitlerista és nyilas téboly áldozatai lettek.

EMLÉKÜK LEGYEN ÁLDOTT

Haifa, 2000

Végre létrejött az esküvő, Laura néném és Mihály bátyám egybekeltek. Nagyapám, ígéretéhez híven, az esküvő másnapján átadta újdonsült vejének az órásüzlet kulcsát, és ő megkezdte munkáját mint hitközségi alkalmazott. Fiai szétszéledtek, önálló életet kezdtek élni. Csak a tizennégy éves kislány maradt már otthon.

1914-et írtak. Kitört a világháború. Nagyapám két fia és veje, Mihály bevonultak katonának.

1915-ben nagy gyász szakadt a családra. A legidősebb fiú, Jakab, elesett a szerbiai fronton. Két kisgyermeket és egy fiatal özvegyet hagyott hátra. A nagyobbik gyerek ötéves volt, és nagyapám megkérte a fiatalasszonyt, hogy egy ideig ő nevelhesse az unokáját. Az özvegy beleegyezett, és a kis Zoli átköltözött nagyszüleimhez. Nagyapám szigorú ember volt, hajnali ötkor ölében vitte a gyermeket, lámpással kezében, sokszor fél méteres hóban, a templomba kaddist mondani. A gyermeket két év után az anyja visszakérte és hazament Szaniszlóra, ami a trianoni egyezmény után Romániához tartozott. Így majdnem teljesen elszakadtak a családtól. Közben az otthon maradt legkisebb lány, Málka is megnőtt, férjhez kellett adni. Azonban ez nem volt egyszerű. Nagyszüleim hozományt nem tudtak adni, és olyan vőt, amilyet ők szerettek volna, nehéz volt találni. Kihez ment egy vallásos zsidó tanácsot kérni? Természetesen a rabbihoz. Nagyapám el is ment az újfehértói rabbihoz. Az meghallgatta a problémát, és a következőt ajánlotta: Van Újfehértón egy rendes zsidó család, szegények, van egy fiúk, aki asztalosmesterséget tanult, szolid, rendes ember. Bemutatja az apát, és hívja meg őt háztűznézőbe. Ez megtörtént, és Málkát is sikerült férjhez adni, aki nagyon szép lány volt, de szerencséje sajnos annál kevesebb. Férje, Menyus, hiába volt szorgalmas, derék ember, de a háború utáni Magyarországon nagyon nehéz volt az élet. Házasságukból két gyermek született, Márton és Hermina.

Apám, Markovits Márton, 1919-ben kötött házasságot édesanyámmal (Löwy Hermina), aki hajdúbagosi volt, jó családból származott. Szatócsüzletük, szódagyáruk és néhány hold szőlőskertjük is volt.

Apám Nagylétán nyitott órásüzletet, és ugyan elég szép hozományt kapott, de a gazdasági válság, a forint elértéktelenedése miatt nehezen kezdték az új életet.

órásmesterséget is elsajátították. Egy órássegéd is dolgozott a műhelyben. Két nagylány volt a családban és természetesen a segéd szemet vetett mindkettőjükre, és azok is fülig szerelmesek voltak a fiúba. Nagyszüleim nem voltak ellene, hogy az idősebbik lány férjhez menjen hozzá. Az esküvőt megtartották, az ifjú pár elhajózott Amerikába. A másik lány, Laura, búskomorságba esett, nem tudta kiheverni, hogy nem ő ment férjhez. Sürgősen férjet kellett keresni számára. A probléma azonban az volt, hogy nagyapámnak nem volt pénze hozományra. Az üzletből egy nagy családot kellett eltartani. Abban az időben a hozomány fontos tényező volt, ha megfelelő vőt akartak találni. Nagyapámnak a lánya egészsége és boldogsága volt a legfontosabb, és hogy megfelelő vőlegényt találjon számára. Sok emberrel találkozott, és mindenhol tudakozódott, míg végre fülébe jutott, hogy a kolozsvári Fisch metszőnek van egy fia, aki jó szakember, az órásmesterséget Bécsben tanulta, és szülei mennyasszonyt keresnek a fiúknak. Érdeklődött a családról. Megtudta, hogy igazi jó „behovet" zsidó család, vallásosak, és a fiú jó megjelenésű, sudár fiatalember. Nagyapám nem szólt senkinek, vonatra ült, és elutazott Kolozsvárra, egyenesen a Fisch családhoz. Bemutatkozott, és rögtön rátért a tárgyra. Rövid tanácskozás után meghívta a fiút „háztűznézőbe". A találkozás megtörtént, és a fiatalok azonnal megtetszettek egymásnak. Laura rögtön kigyógyult a búskomorságból. Az akadály azonban az volt, hogy hozományt nem tudtak adni, és félő volt, hogy egy ilyen jól sikerült fiú nem vesz el szegény lányt. Ezért nagyapám egy döntő és rendhagyó lépést tett. Adva volt a harminckét éves, jól bevezetett órásüzlet, amiből el kellett még tartani a családot, és a családfőnagyapám is még csak ötvenkét éves volt. A fiúk már felnőttek, szakma volt a kezükben, de otthon volt még egy tizennégy éves kislány. A nagy kérdés, mit fog nagyapám csinálni?

Fontos volt számára Laura boldogsága. Miután ő volt a hitközségi gondnok, tevékenyen részt vett a vezetőség munkájában, akik megszervezték és fellendítették a hitközséget. Felkérte a tagokat, hogy hívjanak össze vezetőségi ülést, ahol kérte, hogy alkalmazzák őt samesznek. Kérésének eleget tettek. Így tudta biztosítani a családja megélhetését.

MARKOVITS JÁKOV

A MARKOVITS CSALÁD

Nagyapám, Markovits Dávid a berettyóújfalui hitközség egyik oszlopos tagja volt.

Született Vámosfalván (Felső–Magyarország) 1862-ben. Szülei eredetileg Losoncon laktak. Nagyapám írása szerint, nagyszülei, sőt dédszülei is ott éltek. Nagyapám négyéves volt, mikor szülei, Markovits Jakab és Rézl Nagyrábéra költöztek, majd onnan Sárrétudvarra. Apja szabómester volt, 1875-ben halt meg, mikor nagyapám tizenhárom éves volt. Anyja inasnak adta egy órásmesterhez, aki vallásos, jó zsidó volt, és mint árva gyereket felkarolta, tanította becsületesen a szakmára, és jó zsidónak nevelte. Nem használta ki, mint sokan ilyen helyzetben tették, sőt lelkiismeretesen tanította nappal a szakmára, esténként pedig a vallás tudományára. Tizennyolc éves volt, amikor mestere meghalt, és anyja kívánságára feleségül vette a helybeli Reich Fanit. A fiatal pár nem talált Sárrétudvarban megélhetési lehetőséget, és 1882 végén Berettyóújfalun telepedtek le.

Egy fennmaradt Nagyrábé község által kiadott igazolásban olvasható (1882. november 7- i dátummal keltezett), hogy nagyapám jó erkölcsű polgár, az adóit kifizette, és saját kérésére a község kötelékéből elbocsátják. 1882. december 30-i keltezéssel szintén egy okmány igazolja, hogy Berettyóújfalu község képviselői ülésén felvették, és berettyóújfalui illetőségű lett.

Újfalu főutcáján nyitotta meg órásműhelyét. Berettyóújfalun 1882-ben már működő hitközséget talált. Százhúsz lélek körülbelül húsz család élt a faluban. A templom a későbbi mikve (rituális fürdő) helyén volt. Talmud Tóra is működött. A két metszőnek a későbbi vágóhíd helyén volt lakása. A zsidó iskola négy osztállyal működött, később téli iskola és titkárság lett a helyén. A rabbi a fiatal Blum Amram volt, aki Máramarosszigetről származott.

Nagyapáméknak kilenc gyermekük született, három leány és hat fiú. Az órásüzlet jól prosperált, a nagy családot szépen eltartotta. Nagyapám tevékenyen részt vett a hitközségi életben, és mint gondnok igen nagy tiszteletnek örvendett. Fiai 18 éves korukig jesivában tanultak, és közben az

Reb Amram Blumnak gyermekei és vejei is Talmud tudósok lettek. Vejei Hajdusomronban, Mezőfelegden és Marosludason, fiai Hámosfalván és Szarvason voltak főrabbik. A szarvasi Reb Blum Ben Cion évtizedek múlva elfogadta az újfalui állást, és ott maradt a deportálásig.

Berettyóújfalun már az évszázad elején nagy zsidó közösség volt. A szép, nagy, tágas templomot 1903-ban felújították. Díszes, színes ablakokkal, két oldalon karzatot emeltek a nők részére.

Az iskola négy tanteremmel, hitközségi irodával és bét hámidrással működött, ahol mindennap volt minjen. A nagytemplomban a főrabbinál szintén.

Érdemes a zsidó alapítványokról is pár szót szólni. Militzer Salamon és neje hagyatékából évente két szegény sorsú zsidó lány kapott házassági hozzájárulást, oly módon, hogy meghirdették az újfalui heti újságban, majd kérvényezni kellett. Az esküvőt Jahrzeit napján kellett megtartani. Militzer Jónás és Liebstein Ráchel alapítványa száz hold termőföld volt, melynek a jövedelméből Talmud-Tóra iskolát rendeztek be. A kisebb gyermekeknek hédert egy tanítóval, a nagyobb gyermekek tanítójának még lakást is vettek.

Eliezer Liebstein és Lea alapítványa egy darab föld volt udvarral, hogy arra építsenek tanházat kis templommal. Három család építette fel, két helyiséggel: Farkas Mór földbirtokos, Klein Gyula bőrkereskedő és ecetgyáros, Stark Herman fűszernagykereskedő.

Haifa, 1990

LIEBSTEIN BERTA (GRÜNBAUMNÉ)

CSALÁDUNK TÖRTÉNETE

Nagyapám Mose Liebstein és neje Fisch Záli Újfehértón születtek, 1870-ben már Berettyóújfalun éltek.

1872. márciusban ott született édesapánk Liebstein Eliezer. 1897-ben megnősült, elvette a nyiracsádi rabbi lányát, Rosenbaum Leát.

Nagyapám testvérét, Liebstein Rachelt, Militzer Jónás berettyóújfalui gazdag zsidó földbirtokos vette feleségül. Házasságuk gyermekáldás nélkül maradt, és testvére nagyapám ajánlatára száz hold földet alapítványozott a Talmud-Tóra javára. Annak a jövedelméből vettek két lakást a két melámednek és bérüket is abból fedezték. Nem tudom biztosan, csak gondolom, egyéb kiadásokra is telt az összegből. Hetven évvel ezelőtt nem tudtam, hogy beszámolót fognak tőlem kérni, így hát nem kérdezősködtem erről eleget. Asztalos Mór Hevra-Kadisa gábeja volt megbízva az ellenőrzéssel. Még egy Liebstein testvér fia került Újfaluba Rácheł Militzerhez, Liebstein Lajos.

Liebstein Eliezernek rajtam kívül még két fia volt, Jónás és József. Jónás még az I. világháborúban megbetegedett és meghalt, József megnősült, Kassáról hozott feleségét. Két gyermekükkel Auschwitzba deportálták őket.

Berettyóújfalun nagy zsidó közösség élt. Jómódú kereskedők, szép üzletekkel, iparosok, gazdálkodok: Zádor Márton, Feldmann Ignác, Feldmann Antal, Fodor Sándor divatárusok, Stark Herman fűszer nagykereskedő, Kohn Ignác vaskereskedő stb.

Farkas József és Feldman Benő fakereskedők voltak, illetve előzőleg hosszú évekig Fodor Lajosné aki az iskolaszék elnöke volt e század elején és a hitközségi életben is szerepelt.

1883-1907-ig a főrabbi a nagy Talmud-tudós Blum Amram volt. Nagy jesivát tartott fenn, ahol számos jó családból való, tanulni vágyó erdélyi fiatalember is tanult. Nagybátyám mesélte nekem, hogy az én nagyapám, Liebstein Mór elment a rabbihoz, kérve, válassza ki a legnagyobb tudású bohert az ő egyetlen lányának.

A nagy világégés után egyszer, még 1948 májusában, visszamentem Izraelből. Nem a vashíd felől érkeztem az újfalui állomásra, a Csonkatornyot sem láttam. Sötét, borús este volt. Ahogy leszálltam a vonatról, szíven ütött az akácillat, az alföldi falunak ez a súlyos, édesbús parfümje.

– Lehetséges ez? Az akác éppen úgy virágzik itt, mint azelőtt?

Megláttam a házak sziluettjét. Hát állnak a házak is? A házak, amelyek magukba szívták örömeinket, bánatainkat, a rettegéseket és az imádságokat, nem omlottak össze szégyenükben, amikor a hírhedt kakastollas magyar csendőrök, ezek a legsötétebb középkorból itt maradt ocsmány hóhérok, vérszomjasan hajszolták ki onnan az ártatlanokat.

Lám, világosság szűrődik ki ezekből a házakból. Be tudott ide ember költözni? Tud ember itt aludni? Tud itt anya szülni? Hogyan tud szülő itt arra tanítani gyermeket: „ne ölj!"?

Futottam végig a házak közt, hogy ne lássak semmit, még azt a házat sem, amelyikben születtem. Én nem is születhettem ott. Én itt születtem Tel-Avivban, ezelőtt huszonnégy évvel, amikor áldott kezek igazi hazámba vezettek.

Tel-Aviv, 1966

A zsidók ott a Berettyó partján, azt hitték, ennek így kell lennie. Hiába kaptak keserű leckéket 1919 óta egyre gyakrabban, ők csak bizakodtak, gyűjtötték a papírokat, kutatták az ősöket. Némelyiküknek már a dédapja is itt született, volt olyan, akinek nagyapja 48-ban Kossuth katonája volt. Magyarnak érezték és mondták magukat, a magyar közösséghez tartozóként viselkedtek, csak éppen nem kellettek e közösségnek.

Aztán eljött a rémes március 19-e, s ez után, már drámai gyorsasággal, minden borzalom. Csendőrszuronyok hajtották őket kis fészkükből a váradi gettóba, onnan pedig – a fajvédelem és nyilaskereszt szent jegyében – leplombált marhavagonokban Auschwitzba. Egy vödör vizet és egy üres vedret kaptak magyar útravalóként a zsúfolt vagonokba. Ezzel szenvedték át egymás hegyén-hátán, bizonytalanságban, rettentő testi és lelki kínok között, borzasztó hőségben az utat.

Egy család nélkül, magányosan utazó kis öregasszony csendesen, szinte mosolyogva húzódott meg egy sarokban. Az ismerősök azt hitték, talán már eszét vesztette. Megkérdezték, mit csinál?

– Imádkozom, és hálát adok Istennek, hogy ezt az utat csak nekem kell megtennem, mert az én egyetlen gyermekem biztonságban van, a messzi Szentföldön.

Hogy ez a kis öregasszony történetesen az én anyám volt, az csak véletlen.

Hiszen mind ilyenek voltak: tiszták, jók, önfeláldozók, istenhivők. Nem volt más bűnük, csak az, hogy zsidó anya méhében fogantak.

Ez után az út után az auschwitzi pokolba való megérkezés már csak enyhülés lehetett. Isten talán gyakorolt annyi kegyet, hogy az utolsó percig nem tudták, mi vár még rájuk, amikor balra kellett menniük.

Emlékezzünk erre, és emlékeztessünk!

Meséljetek róla gyermekeiteknek és unokáitoknak! Mondjátok el nekik mártíromságukat! Ne féltsétek, ne kíméljétek lelkük nyugalmát a soha meg nem bocsátás szent nevében. Legyilkolásuk legyen örök figyelmeztetés! Senki ne feledje el, mi történt az idegenek között élt magyar zsidókkal a negyvenes években.

lelket fogadott be, s ahol hatvan évvel ezelőtt még a híres, nagy tudású Blum rabbi hirdette Isten igéit, és tanította az emberszeretetet. Később, a rabbi halála után egyik fia örökölte ezt a helyet. A templommal átellenben pedig a zsidó iskola állt. A rendet, a tudást, a szigort Weisz úr, a hittanító képviselte generációkon át. A gyerekek tudálékosan pislogtak, akár a verebek. Amikor Weisz úr magyarázott, mind nagyon vágytak a legnagyobb kitüntetésre: első padban ülni – legelöl. Egy figyelmetlenség vagy egy hiba az imakönyvből való olvasásnál – és már más ülhetett az első padban. A tanító úgy bevéste az apró kis fejekbe a héber írott betűket, hogy én, aki évtizedeken keresztül nem is láttam ilyen írott betűket, Palesztinába hazaérve még mindig arra a néhány betűre emlékeztem, amit tőle tanultam Újfalun.

Ha behunyom a szemem – most jövök rá, hogy akkor sem a szememmel, hanem a szívemmel láttam mindent –, ma is előttem vannak ezek a házak, repedéseikkel, kopásaikkal, a nagy kockaköves járda, az örökké poros vagy sáros országút, és ők: az újfalui zsidók.

A városháza mellett volt a piac, az artézi kút kissé meleg, szagos vizével. Egész életemben ennek a víznek az ízét éreztem a számban, erre vágytam.

Persze laktak zsidók a falu más részein is. A Deszkásban, a Szelesben, az Oláhváros on, még a Herpályon is. Hogy csak a régi nevek közül említsek néhányat: Diósiak, Asztalosok, Feldmannok, Faragók, Fodorok, Adlerek, Glückök, Gottfried-Székelyek, Schnerek, Róthok és még sokan, sokan, hiszen Újfalu zsidósága több mint ezer lelket számlált. Sőt egy-egy csütörtöki hetivásáron még a környék zsidósága is ott sürgött-forgott a piacon és az utcákon.

És szinte hihetetlen, hogy már huszonkét éve nincsenek. Olyan nagyon velünk, mellettünk, közöttünk érezzük ma is őket, akiket huszonkét évvel ezelőtt, az egész világ szeme láttára elhurcoltak. Annak a világnak a szeme láttára, amelyik feljajdul, ha egy állatot lát kínozni, ám kidolgozott terv szerint képes embereket gyilkolni.

Ebben a nagy, poros alföldi faluban soha, évtizedekkel ezelőtt sem volt újdonság az antiszemitizmus. A nyegle, ingyenélő dzsentrifészkek már rég, sőt öröktől fogva sugároztak magukból az irigységet, a gyűlöletet, a megvetést.

KLÓRNÉ GRÓSZ OLGA

BERETTYÓÚJFALU

A gyors már a vashídon robog, a Berettyó vashídján, a Csonkatorony is egész közelről látszik, már itt is van az állomás. A poros, csenevész akácfák között, a kis emeletes épület homlokzatán feltűnik: Berettyóújfalu. Ma is érzem szívem dobogását, a türelmetlen örömet, amit mindig éreztem hazaértemkor.

Átmegyek a kis épületen és már előttem is van Újfalu. Közben arra gondolok – amire a fiatalság már alig emlékszik, amikor – az állomástól kezdve egészen a turulmadaras népkertig, illetve a Nyíri malomig –, egyetlen nagy tér volt az egész. Ez az emlék gyermekkorunk csodálatos szombat délelőttjeit hozza vissza. Sok volt ott a pillangó, a szöcske, vakondtúrás is bőven akadt. Ünneplőbe öltözve oda szöktünk ki játszani.

Aztán épült-szépült errefelé is a falu, különösen mikor csonka Bihar székhelye lett, csak a főutcája maradt kicsit ottfelejtett, kicsit ósdi, mintha nem akart volna tudni a kialakulóban lévő új világról. Ott álltak a régi zsidó famíliák házai, ők nem építettek újakat, szépnek, jónak, biztosnak és időt állónak látták azokat, amiket még apáik építettek.

Az állomáshoz közel álltak a Kepesek házai, szinte egy csomóban: a hosszú, alacsony, öreg szülői ház és körülötte a fiúkéi. Velük szemben Schaferéké, beljebb Farkas Józsefék nagy faraktára, aztán a Rothbart-ház, Katzék korcsmája. Előtte ült az öreg Katz Fülöp, elmaradhatatlan pipája hosszú szárával naphosszat, és incselkedett Farkas Móric apróbb gyerekeivel. Hisz szemben ott komorlott Farkas Móric patinás nagy háza, mellette pedig az öregebb Liebstein famíliáé. A fiataloké pedig a falu másik részén volt.

Ott ékeskedett a Zádor Márton Nagyáruház is, kirakatokkal még a kapu alatt is. A mi szemünkben ez igencsak nagyvárosi külsőt kölcsönzött a főutcának. Közvetlen mellette Feldmann, illetve Fodor Sándor háza, szemben meg az egyetlen újjáépült emeletes zsidó ház, Kohn vasasé állt. Kohnék udvarán keresztül a főutcáról is el lehetett jutni a templomba. A szép, modern zsidó templomba, amely ötszáz

milyen gyerekes, azt akkor tudhattam meg, amikor kihallgattam évődéseiket így reggel a családi ágyban. Amikor azt hitték, hogy nem halljuk őket, pontosan olyanok voltak, mint mi, Éva nővérem és én.

Aztán amikor visszajöttek a deportálásból, kissé meggörbült háttal, kopottan, megnyúzva, mikor már mi mögöttünk is ott volt az az egy év történelem – negyvennégy májusától negyvenöt júniusáig – akkor már a viszontlátás boldogságán túlesve, egy kis felnőttes leereszkedéssel néztük őket, mintha mi lennénk az ő szüleik.

Egy álló éven át a testemmel éreztem a hiányukat. Egy nyáron át álltam a budapesti Hollán utca egyik modern bérházának harmadik emeleti erkélyén, és néztem az utcasarkot, mikor fordulnak be, hátizsákosan vagy inkább ünneplőben, poggyász nélkül. Akkor is várakoztam rájuk, amikor a világpolitikai valószínűség szerint nem volt esélyünk a viszontlátásra.

A világpolitikai eshetőségekkel ötéves koromban kezdtem ismerkedni, amikor a nevelőnőm, a bajor születésű Hilda, olyan rajongóan tapadt a rádiókészülékre, amely a hörgéstől a toporzékoló üvöltésig rettentő lármát csapott, a német szót dühös imádattal, a zsidó szót dühös utálattal ejtve ki, hogy valami rosszat sejtettem. Miért részesíti előnyben Hilda, aki német, velem szemben, aki zsidó vagyok, azt a hangot, amely kedvesnek igazán nem mondható. Holott engem Hilda gyakran nevezett kedvesnek. Du bist lieb, mondta, amikor a reggeli fürdés után egymáshoz simultunk. Ki ez az ember, akit jobban szeret, mint engem, és akinek olyan kellemetlen hangja van? Felmásztam anyám ölébe és megkérdeztem: te mondd, ki ez a Hitler? Anyám szavaiból megértettem, hogy ez az ember, ki tudja, miért, a végünket akarja. Azóta uralkodik, amióta élek, ha szónokol, mindig így ordít. Azt mondja, hogy a zsidóknak el kell tűnniük. De hová is tűnnénk mi el? És miért tűnnénk el a saját házunkból?

Budapest

harcmezőn. Bizertánál és Tunisznál győzelemre segítem Montgomery tábornok csapatait Rommel tábornok csapataival szemben. Bejutok Hitler lakomájára, és a pecsenyevágó késsel elmetszem a torkát.

Kora reggel a lábamat a rézrúdon átvetve kimászom az ágyból, és a fürdőszobából a kulcslyukon át belesek anyámék hálószobájába, fölébredtek-e már. Lehet-e bebújni az ágyukba? Ugrálhatok-e a toalettasztalról az ágyra? Még alszanak. Kimegyek a nappaliba, az erkélyre. Kora tavasz, most érkeznek meg a gólyák a zsidó templom homlokzati frigytáblája mellé. Lesz úgy, hogy a szüleim már nem élnek? Föld lesz apám szájában a mosolya helyén? Ilyenkor egy érzelmes kisfiúnak könnybe lábad a szeme. Világoskék abroszon mereng már a sárgás reggelizőkészlet a nappali szobában. A vajszínű cserépkályhában ropognak a fahasábok. A zsinagóga keleti fala a frigytábla mellett a gólyákkal már verőfényben áll. Szeretek elüldögélni a cserépkályha előtt, szemmel tartom a már fellángolt fahasábok utóéletét. Ez a fa igazi pillanata, mindjárt összerogy. Egymásba mélyednek a mályvavörös hasábélek, és elfehéredve porrá omlanak. Elmúlás: az izzó formától a porló hamuig. Talán van olyan tűz, amely a napnál is forróbb, de a bőrödön mégsem hagy nyomot. Nedves, sérülékeny burkolatot vesz magára, elrejtőzik önmaga elől.

Ébredjenek már a szüleim, várnak a kalandok. Elmegyek a kovácsműhely elé, nézem a sercegő patkót a lovak égő pataszaruján. Addig izzítom a nagy bolti vaskályhánkban az acéldrót végét, amíg fogóval íjjá nem hajlítgathatom, s ha már lehűlt, hegedűhúrt fűzök bele. Kohómérnök szeretnék lenni, tűzzel dolgozni, visszatartani a féktelenségtől. Nyáron nagyapa erdőségében vezethetem majd megint a hegyi vasút pöfögő mozdonyát, szállítom a kitermelt rönkfát le a hegyi tisztásokról a völgybe a vasútállomáshoz. Nézek a mozdony tüzelő terébe, belefeledkezem. Jól rácsodálkoztál, mondja a masiniszta. De ez még messze van, reggeli után egyedül hintázom a kertben, magasabbra repülök, mint a hintaállvány keresztgerendája. Aztán a diófa tetejéről nézem az eget, majd a templomudvarról sárkányt eresztek föl, bukdos a nap felé.

Amióta az eszemet tudom, az volt a titkos sejtelmem, hogy az emberek nagyon gyerekesek. Hogy apám és anyám

ebbe a faluba. Egy mellékutcai kocsmában, ahol büdös van és nagy ordítozás, csak úgy halljuk egymás szavát, ha túlkiabáljuk egymást. A dalos pacsirták nekilendülnek valami nótának, aztán legyintenek, megunják, odamennek az ablakhoz és kinéznek.

Lentről por jött fel és a túrázó autóbuszok kipufogóbűze. A szálló és az Apolló filmszínház között régen piactér volt, most autóbusz-pályaudvar. A haladás egyértelmű, minden órában bemehetek Debrecenbe. Régen szekéren és biciklin mentem. Mivelhogy bármikor elmehetnék innen, talán még egy kicsit maradok. Voltam ma az új piacon: más, valahogy más. Az asszonyok zsivajgása, a liba-kacsazaj, az elnyújtott ökörbőgés, a friss lótrágyaszag, eper és újkrumpli, hátul meg az örökúj körhinta, körülötte a vattacukorárussal és a bugylibicskaárussal. Kaphatsz csattogó farkú fakakaskát is. Mégis az egész más. Traktorok és teherautók verik fel a port, motoron rohangálnak a fiatalok. Ritka az olyan ház előtti lóca, amelyen üldögélne és pipázna valaki. Ámde miért legyen minden olyan, mint volt?

Gyerekkoromban úgy éreztem, hogy a falu a testem folytatása. Fekszem az ágyamban és körülöttem a falu, imádkoztam előbb a közelállókért, majd mind a helybeliekért. Ha most fölállok, és ezt a néhány holmit beteszem az útitáskámba, akkor a debreceni pályaudvaron még elérem a délutáni budapesti gyorsvonatot. Pesti ágyamban szoktam azt álmodni, hogy a Duna-hidakat a kezemben tartom. Nevetséges volna azt gondolnom, hogy a múlt igazabb volt, mint a jelen.

Este nyolc óra van, imádkoztam, szüleim megcsókoltak és távoztak a gyerekszobából. Nővérem ágya felől egyenletes pihegés érkezik. A rózsaszín függönyös, oldalhálós rézágy rácsai között leskelődöm a sötétben: mi zajlik odakünn a hálón túl? A széktámlára tett ágyterítő a beszivárgó holdfényben oroszlánná változik. Rabló csúsztatja be az ujjait a redőny résein át. Kés van a szájában, fel tud mászni a falon. Hasra fordulok, hüvelykujjammal nyomkodom a szemem sarkát, laterna magica. Mire kitalálom, hogy mit ábrázol, már újabb kép áll elő. Azt is látom, amit szeretnék látni, azt is, amitől félek. Látom az afrikai sivatagot és az orosz hómezőket a lassan kúszó tankokkal. Az én mozimban a szövetséges csapatok jobban állnak, mint a

néztem az új háromemeletes lakóházakat a református templom mögött, tanárok, orvosok, bírák laktak bennük. Arra jött egy öreg cigány. „Kik laknak ezekben?" – kérdeztem. „Olyan nyomozófélék" – válaszolta az öreg.

Feküdtem az átmelegedett koporsónyi szobácskában, a folyosón rajtam kívül senki vendég, csak egy cigány pincérfiú sakkozgatott magában. Este zárás után lesurrant az étterembe, és valami dzsesszfélét játszott a zongorán. Pénzt adtam neki, megkértem hozzon egy üveg vörösbort. Azzal nem fogok bosszankodni, hogy nem elég hideg. Mire csendesen felhajtogatom, bealkonyodik, s mehetek ingázni a Bihar, a Nájlon, és a Kulacs között. Mint az a két szomorú kurva, akik ugyancsak háromszögben ingáznak, hogy valakit fölszedjenek, de a helybeliek már mind csak nevetnek rajtuk, idegen pedig rajtam kívül nincsen.

Olyannyira idegen, hogy csak a temetőben vagyok otthon, zsidóban és reformátusban egyaránt, itt aztán ismerősök között. Sírkőn és fejfán meghitt nevek. Leültem a fűbe dédapám sírja mellé, hanyatt dőltem. Valami görcs kiállott belőlem, mintha lefolyt volna a tagjaimból a földbe. Tapogattam a héber betűket.

A fehér márványsíron, a betűk vájatából az aranyozás már kikopott, de a vájat megmaradt. Ujjammal követtem a két egymás felé fordult kéz ujjvonalát. Munkahelyem közelében volt egy kis háborús temető, azóta felszámolták, oda jártam ki a számítógépes társadalomstatisztikai adatok közül. Ennél rosszabb nem történhet, nézed a csiga nedves nyomvonalát a kövön. Adod még alább is. Nem nagyszerű, hogy még fel tudok állni? Tény, hogy dédapám csontjai innen már nem tudnak elmozdulni. Én azonban vihetem az irhámat innen. Miért ne lehetnének a halottak is irigyek, ha egyszer az élők is azok voltak? Ha sokan körülvesznek, megszületik bennük az óhaj, hogy én is olyan legyek, mint ők. Mint amikor ókori romok között körülvesz néhány száz égő szemű macska. Most vagy átváltozol önként macskává, vagy lesz nemulass. Mit akarnak ezek a fekete – fehér leplekben közeledő aszott árnyak? Mutatóujjak csontperece, nyilak mindenfelől: hitehagyott!

Ideköltözhetnék, találnék valami munkát, szabad időmben kertészkednék a temetőben. Talán a ma délutáni vonattal elmegyek, és soha többé be nem teszem a lábamat

1949-ben, mind becsukták a boltjukat, műhelyüket ebédidőben, és kitettek az ajtóra egy táblácskát: Rögtön jövök. A falu szélén teherautóra szálltak. A csehszlovák határon még át lehetett szökni Ausztria amerikai övezetébe, és onnan Izrael államba. Mind nagyjából egy városban telepedtek meg. Kertész Jankó, a suszter ugyanúgy magyarul trécselt, amíg élt a tengerparti, új városban, a háromlábú székén, mint Újfalun, kuncsaftjai is nagyjából ugyanazok, a barátai is, akikkel együtt járt iskolába és a templomba, akikkel együtt volt katona és munkaszolgálatos, akikkel együtt gyászolták a feleségüket és a gyerekeiket, és akikkel együtt szöktek meg a saját házukból. Már csak a pék maradt a faluban, ezerből egy. A nem egészen szándéktalan feledés körülzárta az újfalui zsidóság emlékét.

Feküdtem a Bihar Szállodában forró kora délután verítékes ágyban. Bolyongtam a főutcán, a piacon, a futballpályán, beültem a moziba, senki sem szólított meg. Időnként, úgy éreztem, hogy néznek, furcsán néznek, de talán csak úgy, mint egy különös idegent, akit még sohasem láttak. Vártam, hogy megdobbanjon a szívem: igen, ez az. Beszélgettem a tanácselnökkel és a párttitkárral, előbbi paraszt volt azelőtt, utóbbi suszter. A tanácselnök eldicsekedett a falu módosságával, a házépítők azt mondják a pallérnak: olyan legyen, mint a tanácselnök háza, csak egy fél méterrel hosszabb. A párttitkár rosszkedvűen pipázott, el kellett rendelni, hogy aki házat épít egy felparcellázott új területen, csak akkor kaphasson hitelt és építési engedélyt, ha tartja magát az egyik ötletes, modern típustervhez, a Típustervező Intézet egyik munkájához. Nem rossz ház, mondtam, de hogy mind ilyen legyen? Miért? Hát hogy meglegyen az egységes homlokzat és az egységes utcakép, mondta a tanácselnök ravaszkásan. Látszott, hogy ő sem rajong az ötletért, de valahonnan fentről kapott egy telefont, hogy ez így legyen, és ő tartani fogja magát az utasításhoz. Lehet a felsőbbséget finoman, cinkosan bolondnak tartani, de a parancsot teljesíteni kell. Akik a legrémesebb parancsoknak érvényt szereztek, azok mind ilyen kedvesen, kövérkésen hunyorítgattak, azt hiszem. Ez a tanácselnök engem, a Városépítési Tudományos és Tervezőintézet tudományos munkatársát ugyanazok közé sorolt magában, akiktől az efféle egységesítő tervek és utasítások jönnek. Aznap délelőtt meg-

hoz? Feküdtem a Bihar Szálló egyik szobájában. Ma Bihar, valaha Lisztes volt. Ha valaha lemennék Újfaluba, akkor Lisztes Annus házában szállnék meg. Mártírok útja, itt volt a zsidó iskola és a zsidó templom. Lisztes Annus küldte el a faluról készült monográfiát, amelyet nemrég állítottak össze helybeli tanárok a helyi párt és tanács felügyeletével. Vastag könyv, apám nincs benne, a zsidó kereskedők nincsenek benne. Arról sem esik szó, hogy a lakosságnak közel egytizede zsidó volt, és hogy ez a közösség eltűnt. A falu zsidótlanítása ezzel beteljesedett.

A zsidó templom ma vasraktár. Nem műemlék, még csak nem is színház vagy kultúrotthon, mint sok vidéki városban. Tulajdonképpen nem bánt, hogy össze van kötve apám házával. Ebben a zsinagógában is fújta a szél az imakönyvek lapjait a front átvonulása idején, itt is volt ló és lótrágya, most hengerelt és kovácsoltvasak, fémpántokkal körülvont fenyődeszka ládák, füstcső-kötegek halmozódnak a frigyszekrény előtt. Egy ifjú raktáros azt állítja, hogy hallott már apámról. Azt hallotta, hogy jó ember volt. Apám segédjéről, Üveges Lajosról is hallott, az államosítás után ő lett a boltvezető, ő is jó ember volt, kisujjában volt a mesterség, de hát már ő is a mesék birodalmába költözött. Most Feri bácsi a főnök, a velem egykorú hajdani kisinas, osztálytársam a polgári iskolában, Lisztes unoka. Kellő szaktudással és terepismerettel elfoglalta apám helyét a házban. Feri a helyén van, Lajos is a helyén volt, apám is a helyén volt, csak én nem vagyok Újfalun a helyemen. Az van a helyén, akinek a kulcs a zsebében van, és aki reggelenként kinyitja a boltot. Ez a fiú a vasraktár-zsinagógában ugyancsak a helyén van, családi házat épít a szülei segítségével, már megnősült, gyerek majd akkor lesz, ha az új házba beköltözhetnek.

A többi életben maradt zsidó is valahogy így érezhette, hogy már nincsenek a helyükön a faluban, lassan, belső ellenkezéssel értették ezt meg. Bizonyos szempontból kezdett az új rendszer is hasonlítani a régire, a magánkereskedő és a magánkisiparos egyszer csak ideológiailag kártékonnyá vált, igaz, hogy most nem csak a zsidók, de azért ők mindenesetre. Aki régen nyilas volt, és úgy szidta őket, az most kommunista lett, és így szidta őket. Elvégre mindenkinek joga van a fejlődéshez. Egy kora nyári napon,

KONRÁD GYÖRGY

APÁM HÁZA

Amerikában, vadidegen vidéken beköltöztünk egy családi házba, amelyet a tulajdonos bérbe adott nekünk. Férj, feleség, két gyerek, nevelőnő, a múlt helyreállítása. A család rendszeresen ugyanannál az ebédlőasztalnál. Ha a kisfiú csintalankodik, az apa szeme félelmes is tud lenni. Apámat látom a teraszon, ahogy a karjára emel. Jóval fiatalabb volt akkor, mint én most. Nem lógott a nyakunkon, megvolt a maga területe, ahogy nekem is megvolt a magamé.

A múltba nem lehet visszamenni. Apám házát nem fogom visszaperelni, pedig jogom volna hozzá. Ha elvették, adjanak helyette egy másikat, akár a falu szélén, egy sáros mellékutcában. Anyámnak is joga van a saját házához, amely az ő hozományából épült. Valami rendelet szerint, amit 1950-ben hoztak, hogy annak alapján lehessen a magánházakat is államosítani, az embernek nincs joga a saját házához, ha ötnél több szoba van benne. A miénkben több volt, már csak azért is, mert az alsó szintet elfoglalta a tágas vasüzlet. Lehet, hogy az újfaluiak zöme már nem venné jó néven, ha a házat visszaperelném. Már megszokták, hogy az apám háza a falué, és hogy az én szobámban televíziót lehet vásárolni.

Különös, abban, hogy ez egyáltalán eszembe jutott, része van ennek a háznak, amelybe beköltöztünk. Ebben nyolc szoba van. A magánélethez mindenkinek külön térre van szüksége. Valamennyi saját tér nélkül nincsen emberi méltóság, valamennyi csend nélkül nincsen alapos, jó minőségű munka. Azonkívül még kell a hely a közös életnek is. Nem nézhetjük a televíziót egy másik családtag hálószobájában. Nem fogadhatunk vendéget ott, ahol szét vannak teregetve a papírjaink. Ez a mostani és az a régi normalitás összetalálkozott.

A hetvenes évek folyamán néhányszor visszamentem Újfaluba, és a házunkat mindig gondosan megnéztem. Azt hiszem, azért mentem vissza, mert valamit el akartam dönteni. De mit is? Talán azt, hogy van-e közöm ehhez a falu-

Ha látom is Őket, tudom csak álom,
Nincs többé kehile, nincs kikre várnom,
Nem várom Mezei bácsit, sem a Kepeseket,
Grünwald tanítót, vagy Reicht az üvegest.

Fridlander ócskás (a Polyák bácsi),
Blum a ruf, Hoffman a daján,
Mind-mind tengernyi gyöngyszemek,
Múltak elszállt, elsüllyedt hajóján.

Hol vagytok ti szelesi zsidók,
Deszkásiak mi lett veletek?
Már a nevükre sem emlékszem,
Bár sokszor sokat vagyok veletek.

No és az Újfalui jiddise mamék,
Reich néni a sabeszi delklivel,
Mit kínált templomból kijövet,
Ízet, illatot, hogy feledném el.

Vagy Mezei néni és a vajas kenyér,
Ők együtt jártak, hogy is feledném,
Miután a kapualjban futballoztunk,
Pali, Lézer, Lebcsu, Dudi meg én.

De nagyasszony csak egy volt Újfaluban,
Moskovits néni, a Böske mamája,
Hogy miért? Hadd maradjon titkom,
Ez kettőnkre tartozik, senki másra.

Ó kis falum, ki egy világom voltál,
Gyermekkorom, ifjúságom múlt el veled,
Dalolhatnék tovább, vagy csak álmodnék rólad,
De nem bírom tovább ...Isten Veled!
U.i.
Nem kenyerem a rímelés, csak a szó jön belőlem,
Poéta nem vagyok, tán csak firkász,
De ha úgy érzed, mondtam valamit neked,
Legyen ez a bérem, semmi – semmi más.

Askelon, 1979

ILOVITS TIBOR: CSUKOTT SZEMEKKEL

Nem vágyódva s tán nem is sóhajtva,
Nyitott szemekkel, ha néha álmodom,
Mind-mind Ti drága gyöngyszemek,
Ti vagytok zsenge ifjúkorom.

Tán még ifjú sem voltam igazán,
Inkább csak nagyobbka gyermek,
S mit éreztem, láttam, tudtam,
E sorokban előttem lepereg.

Teli hajnalokon kísérem apát mikvébe,
Hogy tisztulva kezdje a napot,
Jómagam a chéderbe érve hallgatom,
Reb Szimhét, hogy magyarázza a Talmudot.

Látom szemben Schnert, a kovácsot,
Egy óriás, a törpék között,
S látom Müllert, a fiákerest,
Ki hétköznap a lu véginél imádkozott.

A mamát látom, hogy óvja, vigyázza apát,
Ünnepek, de főleg Jom Kippur előtt,
Bennünket int csendre, hallgatom, mert,
Apátok jelenésre készül Istenünk előtt.

Minden Ros Chodes reggelén látom,
A kapuban állva Farkas Móriczot,
S mi gyerekeknek, kik elébe járultunk,
Egy fél pengőt a kezünkbe nyomott.

A templomot látom felségesen állva,
Mint óriási felkiáltójel, az élet centruma,
Ki tudná leírni a pompás mennyezetet,
A faragott blemert, a gyönyörű női karzatot.

Látom Adler Jóskát, az önzetlen jótevőt,
Mint ifjú firkászt, Ő pártolt, segített,
Meg az Altmann gyerekek egyikét,
Ki rendezte, nyomta ingyen a füzetet.

A református pap hivatott.
– Mivel tartozunk?
– Semmivel, nagytiszteletű úr. Apám helyett dolgoztam.
– Derék fiú vagy – tette vállamra a kezét olyan amilyennek apádat is ismertük. Mégis kaptam fizetséget. Igen értékeset. A következő vasárnapi istentiszteleten a hívők füle hallatára, a szószékről köszönte meg a munkámat. Ezzel az epizóddal kicsit előre szaladtam. Hadd térjek vissza a családomhoz. Szüleim nagy súlyt helyeztek három gyermekük világi iskolában való taníttatására, de zsidó szellemű nevelésünkről sem feledkeztek meg soha. Háztartásunk ortodox kóser volt, a szombatot, az ünnep- és böjtnapokat szigorúan tartottuk. Édesapám tagja volt a hitközség vezetőségének, és hosszú éveken át volt az iskolaszék elnöke. Szívén viselte a betegek, a szegények támogatását is. Ha bármilyen csapás ért egy szegény családot, az apám még a munkáját is otthagyta, hogy mozgósítsa azokat, akiktől sürgős segítséget vagy pénzadományt lehetett remélni.

Apám a betegek gyámolítására létrehozta és megszervezte a Bikur Holim Egyesületet, amelynek tagjai teljesen önkéntes alapon hetenként vagy havonta rendszeresen megváltották az úgynevezett látogatási jegyet. Ezeket a jótékonyságra mindig kész Adler József nyomdász állította elő. A Bikur Holim Egyesület 1944-ig működött, mikor a jótékonykodás utolsó forrásai is elapadtak.

Családunk egyéni történetének voltaképpen itt a vége. A berettyóújfalui, majd a nagyváradi gettó és végül Auschwitz – már közös sors, már közös történet, Berettyóújfalu háromszáz zsidó családjáé és Magyarországon élt hatszáz ezer testvérünké.

Családunk történetének teljességéhez: a deportálás idején csak szüleink éltek Berettyóújfalun. Mi hárman, gyerekek már kirepültünk. Bátyám Makóra házasodott, és munkaszolgálatosként pusztult el Ukrajnában.
Nővérem Budapestre ment férjhez, innen deportálták Bergen-Belsenbe, ahonnét 1945 nyarán került haza. Férje, akárcsak a bátyám, munkaszolgálatosként végezte – egy német koncentrációs táborban. Engem már 1941-ben behívtak munkaszolgálatra.

Budapest, 2000

pon is dolgozott lehúzott redőnyök mögött, villanyfénynél. Egyetlen napra sem emlékszem, amit kihagyott volna, mindig odaült munkaasztalához, sem betegség, sem más ok nem tántorította el tőle. Pedánsan ügyelt arra, hogy az általa elvállalt javítások a megígért határidőre hibátlanul elkészüljenek. Közben elsajátította az optikus mesterséget is. Beválasztották a helyi ipartestület vezetőségébe, nevét és szaktudását a szaklapban publikált írásain keresztül szélesebb körben is megismerték. A harmincas évek elején díszoklevéllel és kamarai nagyezüst érdeméremmel tüntették ki. Rábízták a helyi református templom toronyórájának karbantartását és – szükség esetén – javítását is. Apám olykor felvitt magával a toronyba, és máig maradandó emlékem, amint a hatalmas szerkezet kalapácsa negyedóránként, közelről ijesztő erősen megkongatta a harangot. A toronyból feltáruló látvány természetesen kárpótolt a rémületért, hisz a környező falvakat, sőt, tiszta időben a Bihari hegyeket is látni lehetett.

Van egy későbbi emlékem is a toronyóráról. 1944 végén, hazavetődve több mint háromévi munkaszolgálatból, beretytyóújfalui házunkat kifosztva találtam. A miénk is elárvult, mint azé a háromszáz családé, akiket halálba hurcoltak otthonukból. De siralmas képet nyújtott az egész falu. A környék súlyos harcok színtere volt, a nácik nagy páncélos erőkkel próbálták feltartóztatni az előrenyomuló szovjet csapatokat. Az ágyúgolyók és a repülőbombák sok házat eltaláltak. Golyót kapott a templomtorony és az óra is. Nem járt, nem kongatott negyedóránként. Némasága még nyomasztóbbá tette a szomorúságot. A templomkertben összefutottam Hajdú nagytiszteletes református pappal.

– Fiam, nem tudnál valamit csinálni? – kérdezte, tudva, hogy apám megtanított a mesterségre.

– Megpróbálom, nagytiszteletű úr – válaszoltam bizonytalanul.

Majdnem egy hétig tartott, amíg kiszereltük, megjavítottuk és visszaraktuk a sérült alkatrészeket. Pista bácsi, a harangozó és egy munkaszolgálatból hazatért iskola- és hédertársam segített, aki a lakatos szakmában volt jártas. Az óra életre kelt, az egész falu örömére újfent kongatott negyedóránként. Azokban a komor napokban az élet vis??szatérő reményének jelét éreztük benne.

FÁBIÁN FERENC

EGY CSALÁD A HÁROMSZÁZBÓL

Azért vállalkoztam arra, hogy röviden felvázoljam családunk történetét, mert olyan, szinte minden tekintetben átlagos famíliáról van szó, amelynek története és sorsa többkevesebb eltéréssel Berettyóújfalu mintegy háromszáz zsidó családjára egyaránt jellemző.

Anyám, Markovits Laura tősgyökeres berettyóújfalui. 1890-ben született egy sokgyerekes családban. Apja, Markovits Dávid órásmester volt. Nagyapát szaktudása, ezermester találékonysága miatt az egész környéken ismerték és becsülték. És már-már legendássá vált különös munkadíjbeszedési módszere is. Műhelye Berettyóújfalun volt, de a javítások csak részben készültek ott. Zsebórája akkortájt falun még kevés embernek volt, s a karórát szinte nem is ismerték. Általában falióra, főleg ingaóra mutatta az időt a földbirtokosok udvarházaiban és a jobb módú házakban. Nagyapa kis szerszámos ládájával járta a környező falvakat, tanyákat, és a javítások zömét helyben végezte el. A munkadíjat viszont csak akkor fogadta el, amikor körútjáról visszatérőben meggyőződött róla, hogy a megjavított órák kifogástalanul működnek.

Apám, Fisch Mihály 1887-ben született Kolozsvárott. Ott tanulta ki az órásmesterséget, s mint fiatal segéd az Osztrák-Magyar Monarchia több városában is dolgozott. 1910-ben került Berettyóújfaluba, ahol megházasodott, és átvette nagyapa műhelyét. E frigyből 1912-ben fia, 1914-ben lánya született. (E sorok írója csak hat évvel később, 1920-ban.)

Az I. világháború igencsak beleszólt családunk életébe Apám bevonulása után egy ideig Nagyváradon szolgált (ott egy ideig anyám és a két gyermeke is vele lehetett), majd megjárta az orosz frontot, és csak a háború végén került haza. A fronton apámnak is, anyámnak is elesett egy-egy testvére. A háború utáni gazdasági összeomlás, a zavaros, olykor súlyos politikai helyzet, majd az általános gazdasági krízis körülményei között a mi családunk is nehezen, gondokkal küszködve élt. Apám igen sokat dolgozott, s örült, ha volt munka. Szombat este havdala után mindjárt munkához látott, és vasárnap, a hatóságilag kötelező zárva tartási na-

SZEMÉLYES ÍRÁSOK

Berettyóújfalu anyahitközség

Berettyóújfalu hitközsége 1949-ben

Jellege:	ortodox
Lélekszám:	247
Adófizetők:	80
Elnök:	Perlmann Hermann
Ügyvezető:	Rosenberg Ferenc
Rabbi:	Hoffmann Márkus

A Hitközség területén működő izraelita egyesület: Szentegylet

Forrás: Frojimovics Kinga

ALAPÍTVÁNYOK

1. Milicer Jónás-féle Tóra iskola alapítvány
(az Ort. Izr. Szentegylet kezelésében)

Vagyon: 68 kat.hold 1100 négyszögöl ingatlan
és 1 belterjes 174 négyszögöl ház ingatlan.
Adóssága: 1039,18

2. Milicer Salamon és neje, Weisz Eszter-féle alapítvány

Vagyon: 103 kat. hold és 1034 négyszögöl ingatlan
Adóssága: 1017,79

Megjegyzés: mindkét alapítvány vagyonát a Magyar Királyi Földművelésügyi Minisztérium 1942. július 12 és 61829/1943. július 2.sz. rendelete alapján igénybe vette.

VAGYONÉRTÉKEK

Bérház:	ingatlanok 68000.-
Készpénz:	1209,99
Vagyont csökkentő teher:	26685,44

Hitközségi tagok állami vagyona és adólapja: 2579,47
Hitközségi tagok állami jövedelemadója és adóalapja: 11716,22

Berettyóújfalu anyahitközség 1944-ben
(Bihar vármegye)

Szervezet:	Ortodox
Lélekszám:	980
Adózók száma:	207
Elnök: Perlmann Hermann	Polgári állása:textil-kereskedő
Anyakönyvezető rabbi:	Blum B. Béla (főrabbi) Hoffmann Márkus (alrabbi)
Alkalmazottak száma:	13 (8 rendes alkalmazott, 5 kegydíjas)

Iskola	Tanerők száma	Tanulók száma	
Elemi		?	84
Talmud–Tóra		?	?

Önálló felekezeti egyesület, intézmény

1.Ortodox Izr. Szentegylet

Taglétszám:	125
Vagyon	3 db. Széfer Tóra Kegyszer felszereléssel 2200 négyszögöl temető
Teher	0
Zárszámadás végösszege	1218,16

2. Nőegylet

Taglétszám:	122
Vagyon:	468,70
Teher	0
Zárszámadás végösszege	468,70 *(az összeg koronában)*

A berettyóújfalui zsidóság népességfejlődése 1840 - 1894 között

Időszak	*Lélekszám*	*Születés*	*Halálozás*	*Természetes*
		évi átlagos száma		*szaporulat*
1840-49	212	11,5		
1850-59	358	14,9		
1860-69	441	18,2	6,5	11,7
1870-79	564	21,8	11,0	10,8
1880-89	739	34,0	14,9	19,1
1890-94	862	43,2	19,2	24,1

Forrás:Kováts Zoltán

A berettyóújfalui zsidóság családnevei

1846-1847 és 1851-től az anyakönyvi bejegyzésekben a következő családnevek fordulnak elő:

Áron
Asztalos
Blász
Bráer
Brön
Datner
Dávid
Farkas
Feldman
Fiser
Fredents
Frenkel
Friedman
Gács
Goldman
Grósz
Heis
Held
Hersein
Herskovits
Hertz
Hirs
Hirshon
Iher
Izrael
Kis
Klein
Kohn
Lastein
Lázár
Lezstein
Matjus
Milics
Miliczer
Nagy
Nuszbaum
Róth
Rózinger
Sámuel
Spitz
Stein
Steiner
Stern
Tisler
Weis
Worsán

Forrás: Kováts Zoltán

A zsidók százalékos aránya a berettyóújfalui összlakossághoz viszonyítva 1823-1946 között

Ev	*Zsidók lelekszama*	*Százalék az összlakossaghoz*
1823	80	2,0
1840	125	2,5
1869	450	7,8
1880	511	7,8
1890	811	11,7
1900	942	12,2
1910	1041	12,4
1930	1083	9,9
1941	982	8,3
1946	269	2,3

Megjegyzés: Az izraelitáknak az összlakosságban elfoglalt aránya az 1823. évi 2 %-ról a század végére 12 %-ra emelkedett

Forrás: Jad Vasém

A berettyóújfalui zsidók összetétele 1941-ben

	Lélekszám	*A népesség százalékában*
Izraelita vallású	982	8,3
Zsidónak minősitett nem izraelita vallású	6	0,1
Jiddis anyanyelvű	15	0,1

Forrás: Közp.Stat.Hiv.

Statisztikai adatok a berettyóújfalui zsidókról 1823-1949 között

Izraelita vallásúak száma

Év	*A zsidók lélekszáma*	*Forrás*
1823	80	Schematizmus
1827	91	Schematizmus
1839	125	Fényes Elek
1840	125	Jad Vasem
1857	315	Schematizmus
1870	450	Népszámlálás
1880	511	Közp.Stat.Hiv
1900	942	Népszamlálás
1910	1041	Közp.Stat.Hiv
1920	1003	Közp.Stat.Hiv
1930	1083	Közp.Stat.Hiv
1941	982	Közp.Stat.Hiv
1944	978	Debr. Csendőrség
1946	269	Jad Vasem
1949	246	Adattár

Forrás: Kováts Zoltán

STATISZTIKAI TÁBLÁZATOK

gére is érvényes. Egy 1920-as adat szerint a nem magyar anyanyelvű izraeliták száma elhanyagolható, az egész csonka megyében csupán 31 zsidó élt, s közülük mindössze hárman nem beszéltek magyarul. Ugyanakkor egyharmaduk a magyaron kívül más idegen nyelvet is tudott. (Ez ahhoz képest igen sok, hogy a magukat alapvetően magyar nemzetiségűnek valló katolikusoknak csak a tizede, de az evangélikusoknak is kevesebb, mint harmada beszélt idegen nyelvet.) 1941-ben Berettyóújfalu 982 zsidó lakosából csak 15 volt jiddis anyanyelvű. (Lásd a táblázatot)

FOGLALKOZÁS

A berettyóújfalui járás egészéről fennmaradt kéziratos források tartalmazzák a lakók foglalkozását. A járás zsidóságának legnagyobb része Berettyóújfalun élt, vendéglősök, hentesek, cipészek, csizmadiák és szabók voltak. A mezőgazdasági tisztviselők csoportjához tizenegy férfi tartozott. Valamennyi 200 és 1000 hold közötti földbérlő izraelita volt, és az aki hitelágazatban dolgozott szintén közülük került ki. A 6 nyomdászból 5, a 26 kocsmárosból 18 volt izraelita. Az értelmiséget feltérképező járási táblázatok sajnos elvesztek, így csupán a csonka Bihar megye adatai alapján próbálhatunk képet alkotni a berettyóújfalui értelmiségről. A tanítók egyhuszada, a gyógyszerészek egytizede, a nevelők egyötöde, az ügyvédeknek pedig kétötöde volt zsidó. Az orvosok és állatorvosok csaknem fele ugyancsak zsidó származású volt. A foglalkozási adatok azt mutatják, hogy a 19-20. század fordulóján a bihari zsidóság minden tekintetben polgárosultabb volt, mint a térség átlaga. Ez a megállapítás kiterjeszthető a berettyóújfaluiakra is. Pontosabb, kimondottan a berettyóújfalui közösségre vonatkozó adatokhoz juthatunk, a kéziratos népszámlálási forrásokból, és további ismeretet nyújthat az adatok összehasonlító elemzése.

Haifa, 2000

(Forrás: Nagy Péter Tibor tanulmánya)

GERŐ ZSUZSA

BERETTYÓÚJFALU ZSIDÓSÁGA A SZÁMOK TÜKRÉBEN

A népszámlálások Berettyóújfaluról készült nyomtatott táblázatai csak a legalapvetőbb iskolázottsági, foglalkozási, demográfiai adatokat tartalmazzák, de rendelkezünk számos olyan kéziratos népszámlálási táblázattal, amelyek kifejezetten Berettyóújfalu községre, illetve a berettyóújfalui járásra vonatkozó adatokat tartalmaznak.

NÉPESSÉGFEJLŐDÉS

A zsidók száma a 19-20. század fordulóját megelőző évtizedekben a nagy természetes szaporodás eredményeként nőtt. A század első évtizedeiben pedig – valószínűleg a galíciai bevándorlás miatt – ugrásszerűen emelkedett a létszámuk. 1944-ben 978 zsidót jegyeztek Berettyóújfalun. 1949-ben a megmaradtak, visszatértek száma 246 volt. A zsidók száma Újfalun az 1800-as években volt utoljára ennyire kevés. (Lásd a táblákat)

URBANITÁS

A berettyóújfaluiak képezték a terület egyik legjelentősebb zsidó közösségét, akik kizárólag a község belterületén éltek. Mindössze négy izraelita, a környék népességének alig fél százaléka lakott a külterületen. Az urbanitás, tehát még itt keleten is jellemezte az ortodox zsidókat. A város lakosságának 11%-a, a járás lakosságának 4%-a, a csonka megye lakosságának pedig 3 %-a volt zsidó.

NYELV

A 19-20. század fordulóján nemcsak a nagyvárosi neológ zsidók magyar nyelvűek – ami természetes, hisz a nagyvárosok az asszimiláció igazi központjai – hanem a vidéki ortodox közösségek is. A zsidók nagy többsége már nem német, hanem magyar anyanyelvű, és úgy látszik ez Berettyóújfalu izraelita felekezetű és magyar nemzetiségű népessé-

kardja lett volna. De nem volt. Így csak eléggé forró lett a hangulat, végül is a vármegye tűnt el, de mindez csak azért, hogy Ács Jóska (akkori nevén Adler Jóska) nagyon bátran és keményen megállta a helyét."

E vészjósló helyzet ellenére a lakosság és a helyi zsidóság közötti kapcsolat jó és emberi volt. A város főutcáján levő üzletek zöme zsidók tulajdonában volt – mint azt már felsoroltuk – azonban nemcsak kereskedelemmel foglalkoztak, hanem voltak köztük kézművesek (asztalosok, kovácsok stb.) és földművesek is. Nem szólva a szabadfoglalkozásúakról, ügyvédekről és orvosokról. Néhány gyáros (cementgyár, ecetgyár, húsfeldolgozó üzem, szeszfőzde), sőt még nagybirtokos is akadt.

Az 1939-es választásokon a Független Kisgazdapárt vesztesként hagyta el a küzdőteret, és a kormánypárt győzött. A második bécsi döntés (1940) után Bihar vármegye áttette székhelyét Nagyváradra, ezért odaköltöztek a hivatalok és tisztviselőik.

A II. világháború éveiben a politikai élet a háborús hisztéria jegyében zajlott. A légkört mérgezte a háborús uszítás és az egyre fokozódó zsidóellenes hangulat. 1942-ben elkezdődtek az internálások, és a zsidókat behívták munkaszolgálatra. Így alakult ki, hogy a korábban kb. 1100 fős zsidóságból – az 1944 áprilisában debreceni csendőrkerület összeírása alapján – mindössze 978 fő maradt a városban, őket vasúton szállították Nagyváradra, ahol hetekig szenvedtek összezsúfolva a gettóban. Onnan vagonírozták be őket utolsó útjukra, Auschwitz felé. Így került sor, egy közel kétszáz éves helyi múlttal rendelkező népcsoport gettósítására, elhurcolására és nagy részének megsemmisítésére.

A háború után csak kevesen, zömmel családjuktól megfosztva tértek vissza. Néhányan megpróbáltak új életet kezdeni, ám voltak, akik vissza sem tértek szülőfalujukba, hanem egy új és kevésbé terhes múltú sarkán a földnek próbáltak gyökeret ereszteni. Egy részük az ősök földjén, az akkori Palesztinában – majd Izraelben – kerestek írt gyógyíthatatlan sebeikre.

Haifa, 2000

Pezsgésnek indult a kulturális élet is, 1935-ben Adler József nyomdájában látott napvilágot a népi írók első jelentős orgánuma a *Kelet Népe.*

Tekintsünk vissza egy kicsit korábbra, a Tanácsköztársaság bukása utáni időszakra. A haladás képviselőit Újfalun is üldözték. A Munkástanács elfogott tagjai (az újfalui kommunisták) perében 1920. augusztus 24-én a debreceni törvényszék mondott ítéletet. A szabadságvesztésre ítéltek között találhatunk zsidó neveket: Kreisler Mór (két év), Weisberger Ármin (négy hónap), Grósz Ernő (nyolc hónap).

A község politikai élete 1920-ban szerveződött újjá. Az ellenforradalmi korszakban a Nagyatádi-féle Kisgazdapárt jelentős befolyással rendelkezett. A kisgazdák országosan ismert, jelentős politikai párttá alakultak, s ez az 1920-as parlamenti választásokon is megmutatkozott. Az Erdélyből idetelepültek nehéz gazdasági helyzete rányomta bélyegét a helyi politikai élet alakulására. Ezek az emberek különböző irredenta szervezetekben, mint például a Bihar megyeiek és Nagyváradiak Szövetségében, vagy a Bihar megyei Területvédő Ligában tömörültek. A súlyosbodó gazdasági helyzet és a romló szociális viszonyok erősítették a jobboldalt, és kedvező talajt teremtettek a szélsőjobb szervezkedéseihez is. 1920-ban megalakult az Ébredő Magyarok Szervezete. Ezeket a fejleményeket nemcsak a zsidók sínylették meg, hanem megnyilvánult a baloldal brutális elnyomásában is. Berettyóújfalu és a járás főszolgabírája 1934-ben azt jelentette az alispánnak, hogy a Nemzeti Szocialista Magyar Munkáspárt zsidóellenes tüntetéseket szervezett, beverték a zsinagóga ablakát, bántalmazták a zsidó kereskedőket és terrorizálták a vásárló közönséget. 1933 novemberében véresre vertek két zsidó származású lakost.

Ekkor írta Szabó Pál a középosztályt ostorozó cikkei egyikében: *„Szédületes az a tájékozatlanság, amellyel még java középosztályunk is látja és szemléli a magyar sors tragikus zuhanását a mélypont felé..."* (*Egymás mellett idegenül*). Ugyancsak Szabó Pál a *Nyugtalan élet* című műve negyedik kötetében olvashatjuk a kor egy kis epizódját: *„Újfaluban egyszer a* Kelet Népe *nyomása közben együtt ebédeltünk a Lisztesben, de ott ebédeltek a vármegye urai is, nomeg M. Szabó Pál druszám, Hencidáról. Aki egyszerűen megveszett és – kardélre hányta volna – a vármegyét, ha*

nök, valamint Klein Gyula ecetgyáros odaadó munkája és anyagi támogatása segítette.

Az Osztrák–Magyar Monarchia katonai veresége után a győztes antanthatalmak szövetségeseiknek juttatták a történelmi Magyarország vegyes etnikumú területeit. A Magyarországnak csonkán megmaradt Bihar székhelye Berettyóújfalu lett. Az ország nyugati területein megszilárdult a feudális nagybirtokrendszer. A keleti területeken több volt az önkormányzattal rendelkező város, több volt a megélhetést biztosító szabad terület. A kapitalizmus kialakulása utat nyitott a fejlődésnek (például a folyószabályozásnak, a Sárrét lecsapolásának és a vasútépítésnek). Itt nem a föld jelentette az egyetlen megélhetési forrást, mint a Dunántúlon. Az itt élő zsidók örömmel kihasználták a fejlődés adta lehetőségeket, és dolgos részeseivé váltak az iparnak és a kereskedelemnek. A szokványos szatócsboltok mellett 1888-ban megjelent Zádor Márton divatáru-kereskedése. Ebben az évben alapította Feldmann Jenő terménykereskedését, ahol később tűzifát és mészkövet is árult. A villanyvilágítás bevezetése, a köves utak és járdák létesítése, valamint a közkórházak építése erre az időszakra esett.

Berettyóújfalu főutcája a Kossuth (később Horthy Miklós) utca volt a város kereskedelmének központja. Ott kereskedtek, szép, modern üzleteikben a zsidó kereskedők. A *Debrecen és vidéke ipari és kereskedelmi díszalbumá*-ból tudjuk, hogy 1893-ban Berettyóújfalu központtal megalakult az Ipartestület, melyből később fejlődött ki az Iparosok és Kereskedők köre. Ebben az albumban megtaláljuk többek között a zsidó kereskedőket és iparosokat is. A város főutcájának elejétől kezdjük a felsorolást: Asztalos Béla toll-, nyersbőr és gyógynövény-kereskedése, Farkas József és Faragó Zoltán fakereskedése, Berger József szőrmekereskedése Fisch Mihály órásműhelye, Hercz Farkas hentes és mészárosüzletei, Klein Gyula ecetüzeme, ifj. Kohn Sámuel toll- és nyersbőr kereskedése, Stein Ede terménykereskedése, Weiszberg Ármin fűszerüzlete és Zádor Márton női divatáruháza. A szomszédos utcákban levő zsidó üzletek: Braun József terménykereskedése, Kepes Albert bor- és sörnagykereskedése, Kertész Jenő és Ölmacher Jakab cipészműhelye, Pál Samu úri és hölgyfodrászata és Schwartz Pál férfiszabó és ruhakereskedése.

Az 1848-as forradalomban számos zsidó huszárként vett részt. Egy részük elesett vagy megsebesült, a többiek büszkén feszítve lovaikon tértek haza, azzal az érzéssel, hogy teljesítették hazafias kötelességüket. Az 1848-as forradalom és az azt követő időszak gazdasági fellendülést hozott ezen a környéken is, mely a századfordulóig, illetve az utolsó békeévig tartott. Ez az időszak a zsidóság számára is beilleszkedést és konszolidálást jelentett.

A magyarországi hitközségek 1868/69-es szakadása után az újfalui zsidóság ortodox hitközségnek számított. Megalapították a Hevra Kadisát (temetkezési vállalat), majd a Nőegyletet, amely a rászorulókat segítette.

A hitközségnek már ebben az időben volt szentegylete, nőegylete és egy tizennégy ágyas éjszakai szállása a szegény átutazók számára. 1885-ben a berettyóújfalui hitközséghez csatlakoztak a környék települései is.

A zsidó élet irányítója mindig és mindenhol a tanult és képzett réteg volt. A rabbi, a daján (vallási bíró) és a tanító az, akihez mindenki segítségért fordult – tanácsért, a születéstől a halálig, a hédertől a házasságig.

Berettyóújfalu első rabbija, akiről sikerült adatot találni, Spitz Simon Naftali, aki 1836-ban került Csengőről Újfalura, és haláláig, a 1885-ig élt ott. Őt követte Roth Joél Cvi, aki 1866-tól 1882-ig töltötte be az újfalui rabbi tisztét, majd Husztra költözött, ahol 1892-ig, haláláig volt a husztiak rabbija. A híres Talmud-tudós Blum Amram lett 1883-ban Berettyóújfalu főrabbija, haláláig, 1907-ig. Feleségével együtt Újfalun temették el, sírját ma is sokan felkeresik. Friedmann Mordechaj 1912-től 1927-ig volt rabbi Újfalun. 1929-ben Blum Amram fia Blum Ben Cion lett a főrabbi, 1944-ig. A nagyváradi gettóból a budapesti gettóba került, ahol a háború befejezése előtt egypár nappal halt meg 1945-ben.

A háború után 1945-től 1948-ig az utolsó rabbi Hoffmann Mordechaj volt, aki előzőleg a daján feladatkörét töltötte be.

Az első zsidó templomot 1790-ben építették. 1840 és 1866 között tatarozták. 1903-ban Weiszmann Béla építész felújította és hozzá épített egy mikvét (rituális fürdő.) A munkálatokat Fülöp Juda malomtulajdonos és hitközségi el-

NESHER DÁVID (ÁCS ANDRÁS)

BERETTYÓÚJFALU ÉS KÖRNYÉKE TÖRTÉNETE A HELYI ZSIDÓSÁG TÜKRÉBEN

Berettyóújfalu Magyarország keleti részén, Bihar megyében, Debrecentől délre található. Úgy tartják számon, hogy már az őskorban és a középkorban is virágzó település volt. Az Árpád-korból ismeretes, hogy a mai Újfalu helyén több falu létezett. Elsőként Herpály nevét említik a krónikák. Ott állt a XIII. században épült kolostortemplom, amelynek ma is álló déli tornyát Csonkatoronynak hívják. Egykori írások, 1285-ben Nova Villának említik.

Báthory Gábor fejedelem 1608-ban hajdúszabadságot adományozott a településnek, és akkor lett Újfalu első ízben város. Ez nemcsak birtokot, hanem nemességet is jelentett. A fejlődést egy török hadjárat szakította meg 1660-ban. Ezt követően, az 1692-es összeírás szerint Berettyóújfalu Bihar megye negyedik legnépesebb helysége volt, három nemes és ötven hajdú családdal.

A környék népességének felekezetek szerinti tagolódása általában arányos fejlődést mutatott. Nagyobb arányban költöztek oda görög és zsidó kereskedők. Ők voltak a földesúri kocsma és a malmok bérlői, a boltok árendásai és egyéb földesúri tisztségeket is betöltöttek.

Az első biztos adat 1746-ból Menasses Dávid árendásról szól. A XVIII. század első felében a görög bérlők voltak a helyi kereskedők. Mária Terézia idejében be akarták téríteni őket az unitárusokhoz, akik elismerték a római pápa fennhatóságát. Mivel ez nem történt meg, egyre gyakrabban telepedtek le zsidó kereskedők a környéken, többnyire a szomszédos Galíciából.

A zsidóság jelenlétéről szóló biztos adatok 1807-ből valók, amikor is megalakult a hitközség, tizenöt fős vezetőséggel. Családneveik a következők: Áron, Asztalos, Blasz, Brael, Brőn, Datner, Dávid, Farkas, Feldman, Fiser, Fredents, Frenkel, Friedman, Gács. Ettől kezdve a zsidóság növekvő száma kimutatható a shematizmusok és a földrajzi statisztikai adatok alapján. 1839 és 1850 között majd háromszorosára nőtt a zsidó lakosság lélekszáma (145-ről 385-re).

szokták elkerülni a nyolcvanegynehány éves Lisztes Annust, ezt az eredeti, okos asszonyt, aki a hajdani rabbi házában él, és akinek az embersége a nehéz időkben is, tettekben is megmutatkozott. „Gyere gyakrabban, elvégre is innen származol" mondta nekem az elmúlt nyáron, a leventeházban tartott író-olvasó találkozó után. Ahányszor csak megyek, a torkomat szorongatja valami. Tudok éppen én is mosolyogni, mint apám és barátai, de magam előtt látom azokat a balra terelteket, akik senkinek sem vétettek, és akik között ott ülök az iskolapadban, Klein Vera és Blau Baba, Baumöhl János és Feuerstein Miki között…

Budapest, 2000

József is, akiket a várossá lett Újfalu mai lakói már mint jeles hagyományt emlegetnek. Ha a polgárosulás helyénvaló lett végre, akkor ők is helyükön valók voltak, és példává lettek. Még mindig hallom emlegetni Kertész Jankó suszter - műhelyét, amelyet apám kilátásba helyezett, hogy oda bead inasnak, ha nem tanulok rendesen. Én nagyon élveztem ezt a fenyegetést, mert bár jól tanultam, kellemesnek találtam a cipészműhelyt, amelyben folyamatos kaszinózás zajlott, nemcsak a kéz járt, hanem a száj is, és a mester szellemessége a többieket is megihlette.

Akikkel egy teremben ültem az osztatlan tagozatú zsidó elemiben, azokat az auschwitzi rámpán balra, a halálba terelték. A fiatalabb munkaszolgálatos férfiak egy része életben maradt, hazatérve megtudták, hogy mi lett hátrahagyott feleségükkel, gyerekeikkel. Arcukat a párnába temetve zokogtak hajnalonta az üres házban. Lassacskán újra berendezték boltjaikat, aztán államosították a boltot, a házat, mindent. Ez volt a második csapás, amely a berettyóújfalui zsidó közösséget eltüntette, és a polgárosodást egy fél évszázadra feltartóztatta. „Ez a két gazember mindenemet elrabolta," mondogatta apám, ezen Hitlert és Sztálint értette. Akarva nem akarva, félve vagy előnyt remélve, a város alávetette magát ennek a két gazembernek, és ezt alaposan megsínylette. Ott maradt a hiány, egy kibeszéletlen és talán kibeszélhetetlen történet, szégyen és zavar, és most két emberöltő múltán a jóravaló, de még csak tapogatózó készség az egykori zsidó berettyóújfaluiak emlékének őrzésére. A templom ma vasraktár, holott a polgármester tíz éve azt mondta nekem, hogy zeneterem lesz belőle. A temető valamivel kevéssel gondozottabb, mint régen, de nem sokkal. Az eltűnt zsidó közösség iránti tisztelet a tárgyi emlékek állapotán is lemérhető. A városba visszalátogató zsidók nem

KONRÁD GYÖRGY

ELŐSZÓ

VISSZAHÍVÁS

Berettyóújfalun a második világháború előtt mintegy ezer zsidó élt, ma tudomásom szerint egy sem. A vészkorszakot túlélők szétszéledtek. Zömük Izraelben folytatta az életét, néhányan ma is élnek még, ők ennek a kötetnek szerzői és várhatólag a leginkább érdekelt olvasói. Ennek az eltűnt közösségnek az emlékét néhány véletlenül életben maradt, vagy a háború után született - ma már koros - gyerek igyekezett életben tartani. Szép írásaikért, odaadó közreműködésükért mindannyian köszönetet és elismerést érdemelnek. Én mindegyik írást megindítónak érzem, ha nem is gyakorlott kézre vallanak, de - igazak lévén - jól vannak megfogalmazva.

Ez a könyv nem született volna meg Dávid Nesher (Ács András) kezdeményezése és szívós fáradozása nélkül, akit én talán csak kisfiú korában láttam, de jól emlékszem a szüleire, különösképpen édesapjára, szüleim barátjára, Adler Józsefre.

Ha csak ezt a nevet leírom, képek rajzanak egy kis könyv és papírboltról, amely mögött nyomdagép zakatolt, amellől jött elő néha olajos kézzel Jóska bácsi, mindig oly tréfás kedvesen, hogy a vásárló gyerek szíve megmelegedett, akár csak egy másik kisebb boltban, ahol a cukorkák, illatszerek és játékok között Glück Marci bácsi állt és mosolygott, majdnem mindig mosolygott. Sok ilyen kedves zsidó férfi jött a vevő elé a főutca boltjaiban, ahol a hozzáértéshez megbízhatóság párosult, mint például az én apám, Konrád

קדיש

יתגדל ויתקדש שמה רבא. בעלמא די ברא כרעותה וימליך מלכותה.
ויצמח פורקנה ויקרב (נ"א קץ) משיחה.
בחייכון וביומיכון ובחיי דכל בית ישראל. בעגלא ובזמן קריב
ואמרו אמן:
יהא שמה רבא מברך לעלם ולעלמי עלמיא:
יתברך וישתבח ויתפאר ויתרומם ויתנשא ויתהדר ויתעלה ויתהלל שמה
דקודשא. בריך הוא. לעלא בעשי"ת ולעלא מכל) מן כל ברכתא ושירתא
תשבחתא ונחמתא דאמירן בעלמא
ואמרו אמן:
יהא שלמא רבא מן שמיא וחיים(טובים) עלינו ועל כל ישראל
ואמרו אמן:
עושה (בעשי"ת ה) שלום במרומיו הוא (ברחמיו) יעשה שלום עלינו ועל
כל ישראל ואמרו אמן.

KADIS

Magasztaltassék és szenteltessék az Úr neve e világban, melyet akarata szerint teremtett. Vigye uralomra az Ő birodalmát Izrael egész házának életében s napjaiban, mielőbb, mihamarabb, s mondjátok rá, Ámen.
Legyen az Úr neve áldott! Örökkön örökké!
Ádassék, dicsőittessék, magasztaltassék az Ő fenséges, magasztos, szent neve. Dicsértessék Ő, aki föllötte áll minden áldásnak, dalnak, zsoltárnak s dicséneknek, amit e világon elmondhatunk, s mondjátok rá, Ámen.
Szálljon az égből teljes békesség s boldog élet reánk és egész Izraelre, Ámen.
Aki az Ő magasságából a békét küldi, az hozza a békét reánk és egész Izraelre, Ámen.

TARTALOM

Kadis 9
Konrád György: Előszó 11
Nesher Dávid: Berettyóújfalu és környéke története a helyi zsidóság tükrében 14
Gerő Zsuzsa: Berettyóújfalu zsidósága a számok tükrében 19
STATISZTIKAI TÁBLÁZATOK 21
SZEMÉLYES IRÁSOK 29
Fábián Ferenc: Egy család a háromszázból 31
Ilovits Tibor: Csukott szemekkel (vers) 34
Konrád György: Apám háza 36
Klórné Grósz Olga: Berettyóújfalu 43
Liebstein Berta: Családunk története 47
Markovits Jákov: A Markovits család 49
Sachar Mirjam: Az utolsó nap 53
Schwartz Katalin: A Soáról 56
Tardos Tibor: Hidó 60
BERETTYÓÚJFALU – EGYPÁRAN A SOK KÖZÜL 67
Adler József nyomdász 69
Berg József főrabbi 72
A Blum rabbicsalád 73
Hercz Farkas hentes és mészáros 80
Hoffmann Márkus-Mordechaj daján, rabbi 82
A Kepes család 83
Konrád György író 86
Liebstein Sándor 90
Salamon Béla színész, kabaréigazgató 92
Salom Danny hírszerző, festőművész 94
Tardos Tibor Párizsban élő író 96
NEVEK 97
Berettyóújfalu környéke 131
Kain Aviva: Hencida 143
ÉS AKIK IZRAELBE KERÜLTEK 147
Markovits Jákov: Utószó 162
Bibliográfia 164
KÉPEK, DOKUMENTUMOK 165

KÖSZÖNET

Köszönetet mondunk Liebstein Sándornak, az Izraelben élő BERETTYÓÚJFALU-DERECSKE ÉS KÖRNYÉKE egyesület alapítójának, aki egyben elnöke, szervezője és lelke volt e testületnek. Mindent elkövetett és megtett azért, negyvenöt éven keresztül, hogy az Izraelbe érkezett bihariak (kis szórvány-maradék) új közösségre találjanak és közösen gyászolhassák halottaikat, akiket elpusztítottak zsidóságuk miatt.

Köszönetet mondunk mindazoknak, akik készségesen segítségünkre voltak az adatok gyűjtésében és pontosításában, a képek, dokumentumok megszerzésében:
Kocsis Csabának Berettyóújfaluról, Künstlicher rabbinak, prof. Slomo Spitzernek Bné-Brákból, Kulka Jonának, és Schwartz Katalinnak Haifáról.

SZERKESZTETTE

Nesher Dávid
Gerő Zsuzsa

LEKTORÁLTA

Szalai Anna

KÉPEK

Árie Lancet

Az Izraelben élő Berettyóújfaluiak Egyesülete
Felelős kiadó Nesher Dávid

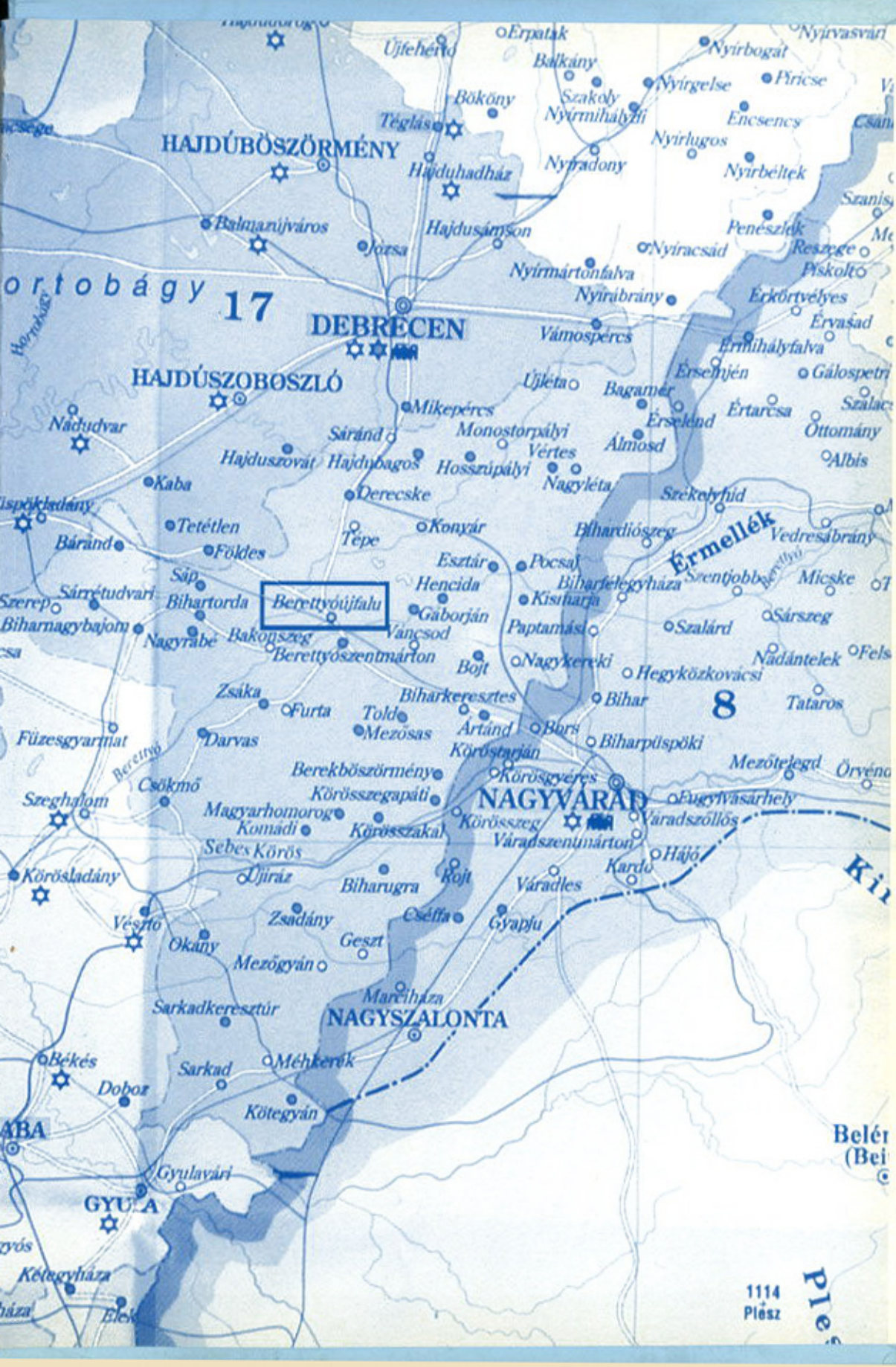
A címlapon a berettyóújfalui zsidó templom

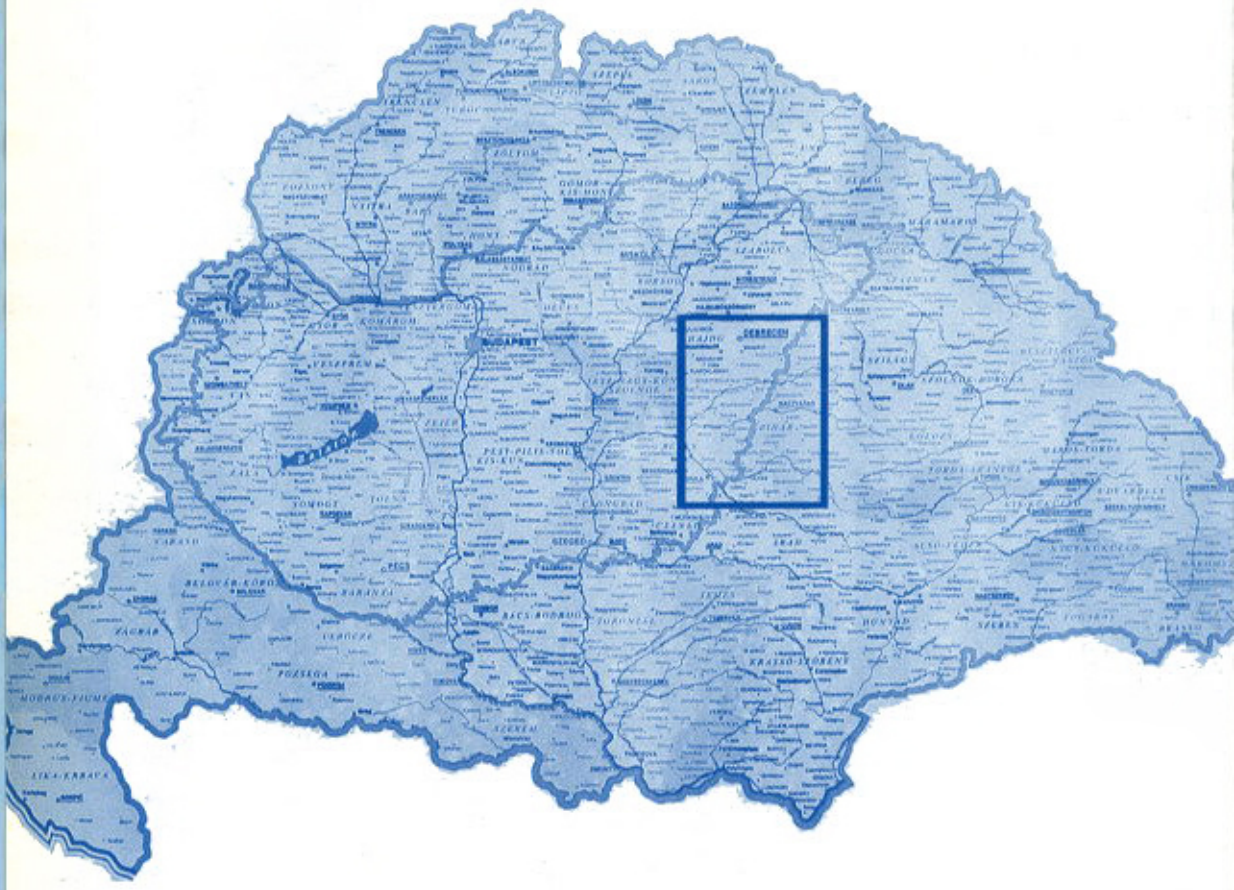
BERETTYÓÚJFALU ÉS KÖRNYÉKE ZSIDÓSÁGÁNAK EMLÉKKÖNYVE

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2026

Haifa, 2001

BERETTYÓÚJFALU ÉS KÖRNYÉKE ZSIDÓSÁGÁNAK EMLÉKKÖNYVE

Újtehérto
Érpatak
Nyírvasvári
Balkány
Nyírbogát
Nyírgelse
Piricse
Bökönyi
Szakoly
Nyírmihálydi
Encsencs
Téglás
HAJDÚBÖSZÖRMÉNY
Nyirlugos
Hajduhadház
Nyíradony
Nyírbéltek
Szanis
Balmazújváros
Hajdusámson
Penészlek
Jozsa
Nyíracsád
Reszege
Nyírmártonfalva
Piskolt
ortobágy
17
Nyírábrány
Érkörtvélyes
DEBRECEN
Vámospércs
Érvasad
Ernihályfalva
HAJDÚSZOBOSZLÓ
Érselnyén
Gálospetri
Újleta
Bagamer
Mikepércs
Értarcsa
Szalac
Nádudvar
Sáránd
Monostorpályi
Érselénd
Öttomány
Hajduszovát
Hajdúbagos
Vértes
Álmosd
Albis
Hosszúpályi
Kaba
Nagyléta
Derecske
Székelyhíd
Tetétlen
Konyár
Bihardiószeg
Ermellék
Vedresábrány
Báránd
Tépe
Földes
Esztár
Pocsaj
Sáp
Hencida
Biharfélegyháza
Szentjobb
Micske
Sárrétudvari
Bihartorda
Berettyóújfalu
Kisújfalu
Gáborján
Sárszeg
Biharnagybajom
Nagyrábé
Bakonszeg
Váncsod
Paptamási
Szalárd
Berettyószentmárton
Bojt
Nagykereki
Nádántelek
Hegyközkovácsi
Zsáka
Furta
Told
Biharkeresztes
Bihar
8
Tataros
Füzesgyarmat
Darvas
Mezősas
Ártánd
Bors
Biharpüspöki
Körösnagyharján
Berettyó
Berekböszörmény
Mezőtelegd
Csökmő
Körösgyéres
Szeghalom
Körösszegapáti
NAGYVÁRAD
Magyarhomorog
Körösszeg
Váradszőllős
Komádi
Körösszakal
Váradszentmárton
Sebes Körös
Kardó
Körösladány
Újiráz
Biharugra
Kojt
Váradles
Vésztő
Zsadány
Cséffa
Gyapjú
Okány
Geszt
Mezőgyán
Marcihaza
Sarkadkeresztúr
NAGYSZALONTA
Békés
Méhkerék
Sarkad
Doboz
Kötegyán
ABA
Gyulavári
GYULA
Kétegyháza
1114
Plész

DEBRECEN
BUDAPEST

BERETTYÓÚJFALU ÉS KÖRNYÉKE ZSIDÓSÁGÁNAK EMLÉKKÖNYVE

